

Vida Pukienė

**PRELATAS KONSTANTINAS OLŠAUSKAS:
VISUOMENĖS VEIKĖJO TRAGEDIJA**

LIETUVOS EDUKOLOGIJS UNIVERSITETAS
ISTORIJS FAKULTETAS
VISUOTINĖS ISTORIJS KATEDRA

Vida Pukienė

**PRELATUS KONSTANTINAS OLŠAUSKAS:
VISUOMENĖS VEIKĖJO TRAGEDIJA**

Monografija

edukologija

Vilnius, 2013

UDK 23/28(474.5)(092)

Pu32

Leidinyi apsvartytas ir rekomenduotas išeisti kaip mokslinė monografija Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros posėdyje 2011 m. spalio 10 d. (protokolo nr. 5) ir Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto tarybos posėdyje 2011 m. lapkričio 8 d. (protokolo nr. 1-01).

Recenzavo:

prof. dr. Aldona Gaigalaitė (Lietuvos edukologijos universitetas)

prof. dr. (hp) Kęstutis Žemaitis (Vytauto Didžiojo universitetas)

dr. Algimantas Katilius (Lietuvos istorijos institutas)

© Vida Pukienė, 2013

© Leidykla „Edukologija“, 2013

ISBN 978-9955-20-884-6

*Skiriu anūkams
Dovilei, Ugnei ir Lukui*

TURINYS

ĮVADAS	9
1. PRATARMĖ.	23
2. KONSTANTINO OLŠAUSKO VAIKYSTĖS IR JAUNYSTĖS METAI	30
2.1. Mokslo metai – subrendimas tautiškam katalikiškam darbui.	30
2.2. Kunigas Liepojoje, Debeikiuose ir Rozalime.	37
3. KATALIKŲ SOCIALINĖS VEIKLOS IR LIETUVIŲ ŠVIETIMO ORGANIZATORIUS KAUNE	41
3.1. Darbininkų draugijų įkūrėjas	41
3.2. Katalikų švietimo draugijos „Saulė“ vadovas	48
3.3. Santykiai su carine valdžia	55
3.4. K. Olšauskas ir Katalikų bažnyčios lituanizacija	64
3.5. Politinės veiklos pradžia	68
4. K. OLŠAUSKO VEIKLA PIRMOJO PASAULINIO KARO METAIS.	71
4.1. Darbas Lietuvių draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti	71
4.2. Lietuvių švietimo organizatorius Voroneže	79
4.3. Bažnytinė „Lietuvių diena“	86
4.4. K. Olšauskas – lietuvių politinio centro užsienyje vadovas	97
4.5. Derybos su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės.	103
4.6. Kandidatas į Vilniaus vyskopus	126
4.7. Diplomatinis darbas Paryžiaus taikos konferencijoje.	142
5. NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE	151
5.1. Nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrėjų gretose.	151
5.2. Tautininkų švietimo politika po 1926 m. perversmo	156
6. BIRŠTONO BYLA.	163
6.1. Žiniasklaidos vaidmuo byloje	163
6.2. Kauno arkivyskupijos kurijos pozicija	168
6.3. Ryškiausi teismo proceso epizodai	175

---

7. GYVENIMAS GRĮŽUS IŠ KALĖJIMO IR ŽŪTIES APLINKYBĖS	191
8. K. OLŠAUSKAS PROPAGANDOJE.	196
IŠVADOS	204
SANTRAUKA	208
SUMMARY	218
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	229
SUTRUMPINIMAI	242
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	243
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	245
APIE AUTOREŲ	255

ĮVADAS

Istoriją kuria konkretūs žmonės savo mintimis ir veikla. XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje lietuvių tautos dvasios ir kultūros gaivinimo darbą pradėjo visiems žinomi inteligentai: Motiejus Valančius, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kt. Tačiau liko inteligentų, kurių darbus dėl nepalankiai susiklosčiusių politinių ar kitų gyvenimo aplinkybių užklojo laiko dulkės. Autorės tikslas – kuo objektyviau atkurti tikrovę, parodyti visuomenei oponentų siekius sukompromituoti ar dirbtinai pamiršti žymų XX a. pradžios visuomenės ir politikos veikėją prelatą Konstantiną Olšauską.

Šia asmenybe susidomėjau dėl to, kad kurį laiką jis dirbo kunigu Debeikiuose, o tai mano gimtasis miestelis. Dar vaikystėje girdėjau tą pavardę. Gaila, bet, kai pradėjau rimčiau domėtis šia asmenybe, jo amžininkų debeikiėčių beveik nebeliko.

Apie prelatą K. Olšauską daugiau sužinojau, rašydama disertaciją apie lietuvių švietimo draugijas XX a. pradžioje. Tuo metu jau buvau mačiusi Lietuvos televizijos filmą „Devyni nuopolio ratai“. Filmą buvo sukurtas pagal 1962 m. išleistą Jono Kauneckio knygą „Prelatas Olšauskis: dokumentinė apybraiža“¹. Pirmą kartą filmas parodytas 1984 m., vėliau dar kelis kartus pakartotas. Sovietmečiu sukurtame filme marksizmo dvasia, ideologizuotai ir vienpusiškai pavaizduotas K. Olšausko gyvenimas. Įtariau kunigą esant sovietinės propagandos taikiniu, tačiau įrodymų, patvirtinančių mano spėjimą, neturėjau.

Vėliau perskaičiau K. Š. (Kazimiero Šleivio) knygą „Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla“ bei Juozo Šalčiaus „Birštono-Olšausko byla. Faktų ir teisės šviesoje“ rankraštį². Kategoriški ir prieštaringi K. Olšausko gyvenimo vertinimai pateikti J. Kauneckio ir K. Šleivio bei J. Šalčiaus knygose skatino

¹ Kauneckis J. *Prelatas Olšauskis*. Dokumentinė apybraiža. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.

² K. Š. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1985; Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla. Faktų ir teisės šviesoje*. VUB RS, f. 185-2106.

daugiau sužinoti apie prieštaringai vertinamą visuomenės ir politikos veikėją, kunigą. Juolab, kad autoriai mini tuos pačius dokumentus, tačiau juos interpretuoja skirtingai.

2006 m. teko lankytis „Saulės“ draugijos rūmuose Kaune, kur šiuo metu įsikūrusi „Saulės“ gimnazija. Buvo puiki galimybė pažvelgti į Kauno senamiestį pro kambario, kuriame 1919–1933 m. gyveno prelatas K. Olšauskas, langą. Atvykau į tarptautinę konferenciją, skirtą „Saulės“ draugijos 100-mečiui paminėti. Joje buvo aptarta draugijos veikla 1906–1940 m. ir jos reikšmė, formuojant nepriklausomos Lietuvos švietimo sistemą. Priimta rezolucija akcentavo, kad praeities pažinimas padeda suvokti tautos ir krašto istorijos tęstinumą, suformuoti tautinės kultūros pagrindus.

Pirmiausia domino K. Olšausko nuveikti darbai švietimo ir labdaros srityse, diplomatinė veikla užsienyje. Pradėjusi rinkti medžiagą, neišvengiamai susidūriau su viena garsiausių prieškario bylų – Birštono byla, kurioje K. Olšauskas buvo pripažintas kaltu, nužudęs Stanislavą Danilovičiūtę-Ustijanauskienę. Įsigaliojus senaties terminui, t. y. praėjus 75 metams po K. Olšausko mirties, archyvine medžiaga leista naudotis be apribojimų. Ji tapo istorikams prieinama, ir tai kėlė dar didesnę mano susidomėjimą šia prieštaringai vertinama istorinėje ir grožinėje literatūroje asmenybe. Renkant medžiagą, ne kartą kilo abejonių: dar kartą teks pasmerkti ar reabilituoti K. Olšauską? Suprantama, išteisinti prelatą gali tik teismas. Rekonstruoti istoriją visada sudėtinga. Dar sudėtingiau, kai tai liečia gerai žinomą ir praeityje pasmerktą žmogų. Žvelgiau į prelato K. Olšausko gyvenimą istoriko akimis, plačiau nesigilindama į teisinius niuansus. Tačiau prie kaltinamojo akto Birštono byloje bei teismų (Kauno apskrities ir Vyriausiojo Tribunolo) sprendimų nuolat sugrįždavau. Daug kartų skaičiau ir analizavau beveik kiekvieną sakinį. Mat šiuose dokumentuose aptartas visas privatus kunigo gyvenimas. Baigdama rašyti knygos rankraštį, supratau, kad K. Olšauskas galėjo būti susiklosčiusių politinių aplinkybių auka, nepalankus tautininkų imtai vykdyti švietimo politikai, aktyvus katalikiškos visuomeninės srovės veikėjas. Mąščiau, gal jo žmogiškomis silpnybėmis pasinaudojo oponentai, nes tik dvasiškai stipri as-

menybė galėjo pakelti tokius skaudžius likimo smūgius, kokie teko prelatui K. Olšauskui.

Abejonės dėl K. Olšausko kaltės Birštono byloje nėra naujiena. Mintis apie K. Olšausko nepakankamai įrodytą kaltę savo knygoje išdėstė kunigai K. Šleivys, J. Šalčius³. Tačiau jų publikacijose nėra nuorodų į archyvinis fondus ar rankraštynus, kurių dokumentais jie rėmėsi. Teiginiai, kurių pagrįstumo negalime įrodyti, visada kelia abejonių. Gerai žinodama sovietinio laikotarpio ribotas galimybes naudotis archyvine medžiaga, manau, kad kai kurių svarbių Birštono bylos dokumentų kopijos galėjo būti likusios asmeniuiose fonduose, kuriais pasinaudojo autoriai.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Katalikų bažnyčia Lietuvoje pergyveno kardinalius pokyčius, kurie iš esmės pakeitė jos veiklos metodus ir vaidmenį visuomenėje. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje jau reiškėsi konfesi-nė modernaus lietuvių nacionalizmo kryptis. XX a. pradžioje baigėsi kelis dešimtmečius trukę carinės Rusijos katalikų bažnyčios veiklos suvaržymai, prasidėjo modernios tautinės valstybės kūrimo laikotarpis. Prelatas K. Olšauskas – žinomas šio laikotarpio švietimo ir kultūros veikėjas. Kaip jis dalyvavo šiose permainose? Koks jo indėlis į Bažnyčios lituanizaciją, socialinę jos veiklą, tautinį švietimą?

XX a. pradžia – tai didžiulių politinių permainų laikotarpis. Tada susiklostė palankios aplinkybės Lietuvos nepriklausomybės idėjai įgyvendinti. K. Olšauskas buvo aktyvus šių įvykių dalyvis. Knygoje analizuosime, kokį vaidmenį suvaidino prel. K. Olšauskas derybose su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės, koks K. Olšausko vaidmuo, gaunant Popiežiaus leidimą organizuoti bažnytinę „Lietuvių dieną“?

Iškeliant ir įvertinant istorinės asmenybės vaidmenį, visada atsiranda keblumų. Kyla pavojus „pamilti“ savo herojų, noras kelti jo nuopelnus ir pamiršti žmogiškąsias ydas. Tačiau istorikas privalo kuo objektyviau atskleisti ne tik nuveiktus darbus, bet ir parodyti visuomenei nepriimtinas asmenybės

³ K. Š. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1985; Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla. Faktų ir teisės šviesoje*. VUB RS, f. 185-2106.

savybes. Knygoje nagrinėsime, kaip pavyko K. Olšauskui derinti asmeninius ir visuomeninius interesus, kiek padėjo ar pakenkė jo karjerai asmeninės, žmogiškosios ydos. Neišvengiamai aptarsime vieną iš rezonansinių Pirmosios Lietuvos Respublikos bylų – Birštono bylą.

Tyrimas atliktas remiantis autentiškais archyviniais dokumentais, periodine spauda, amžininkų atsiminimais bei publicistine medžiaga. Analizuodama XX a. pradžios švietimo ir kultūros veikėjo prelado K. Olšausko gyvenimą ir darbus bei atsakydama į iškeltus probleminius klausimus, naudoju kontekstinės biografijos metodą.

Prelato K. Olšausko gyvenimo rekonstrukciją apsunkina tai, kad jis nepaliko savo atsiminimų ar dienoraščių. Likę tik jo ranka rašyti oficialūs dokumentai (o kartais tik pasirašyti), laišakai, prašymai. K. Olšauskas buvo puikus oratorius, tačiau mintis dėstyti raštu jam sekėsi sunkiai. Pirmasis Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras šį jo bruožą apibūdino taip: „<...> daug ko moka prikalbėti, bet kai prieina parašyti <...>, plunksna atsisako jo klausyti.“⁴

Informacijos trūkumą apie prelado gyvenimą ir veiklą didele dalimi lėmė Birštono byla. Po jos K. Olšausko pavardė buvo išbraukta ar tiesiog neįrašoma su juo susijusių kitų veikėjų atsiminimuose ar kitose knygoose. Antai Vytauto Bičiūno knygoje „Kaunas 1030–1930“ minimas faktas, kad 1910 m. į Ameriką rinkti aukų „Saulės“ namams statyti vyko J. Tumas, bet neminimas šios kelionės organizatorius K. Olšauskas⁵. Knyga išleista 1930 m. Vadinasi, buvo ruošiamas spaudai dar nesibaigus Birštono bylai.

Net ir dabar vengiama rašyti apie K. Olšauską. 2002 m. išleistoje Viktoro Petkaus knygoje „Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje“, rašant apie 1917–1918 m. kandidatus į Vilniaus vyskopus, neužsimenama apie K. Olšauską, nors jo kandidatūra tuo metu buvo aktyviai svarstoma, tai užfiksuota Lietuvos Valstybės Tarybos protokoluose ir kituose šaltiniuose⁶. 1995 m. Eugeni-

⁴ Voldemaras A. Šmeižimas iš „Laisvės“. *Krašto balsas*, 1923 m. sausio 10 d.

⁵ Bičiūnas V. *Kaunas 1030–1930*. Marijampolė: „Dirvos“ b-vė, 1930, p. 125.

⁶ Petkus V. *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*. Vilnius: Petro afsetas, 2002.

jaus Palskio išleistoje knygoje „Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos“ nesivarginama naujai pažvelgti į K. Olšausko bylos dokumentus, o remiamasi Jono Kauneckio sovietinei propagandai skirta knyga⁷.

Dėl minėtų priežasčių sudėtinga nustatyti kunigo pažiūras, rekonstruoti jaunystės metų laikotarpį, atskleisti kai kurias jo veiklos peripetijas.

Apskritai K. Olšausko asmeniui istorinėje literatūroje skirta nemažai dėmesio, tačiau dažniausiai jis minimas kaip tautinio švietimo platintojas, katalikų socialinės praktikos pradininkas, t. y. plačiau tyrinėtas jo darbas Kaune iki Pirmojo pasaulinio karo. Paminėtini Valdo Pruskaus, Marijos Karčiauskienės, Vlado Pupšio, Arvydo Gaidžio, Vidos Pukienės ir kt. mokslininkų knygos ir straipsniai. Juose neapeinama ir K. Olšausko veikla⁸. Iš kitų išsiskiria „Kultūros baruose“ išspausdinta Algirdo Grigaravičiaus straipsnių serija, pavadinta „Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas?“⁹. Autorius, tyrimui naudodamas archyvinę medžiagą ir to meto periodinę spaudą, analizavo K. Olšausko nuopelnus lietuvinant Kauną, jo darbą Voroneže bei politinę veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais. Labai taikliai jį pavadino „katalikiškuoju modernistu socialinėje dirvoje ir tautiniu konservatoriumi valstybingumo kūrėju gretose“¹⁰.

Diskutuotinas klausimas, kada kunigo sąmonėje prabudo lietuvybė. Ar į Kauną atvyko jau patriotas lietuvis? Istoriografijoje vyrauja nuomonė (rašo Mykolas Vaitkus ir kiti autoriai), kad K. Olšausko lietuviškumas prabudo Kaune¹¹. Tačiau, detaliau išanalizavus kunigo jaunystės metus, ypač studijų

⁷ Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 123.

⁸ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijos XX a. pradžioje (1906–1915)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994; Pruskus V. *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė – XX a. pradžia)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995; Karčiauskienė M. *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Kaunas: Šviesa, 1989; Pupšys V. *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905–1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1995; Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, t. 7, 1994.

⁹ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 11–13.

¹⁰ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 1, p. 67–71.

¹¹ Vaitkus M. *Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune 1903–1906: atsiminimai*. Putnam (Conn): Imaculata, 1957; Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, 1994, t. 7; Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius: Lituanus, II d. 1992 ir kt.

metų aplinką, drįstume abejoti tokiu teiginiu. Šios knygos autorės nuomone, K. Olšauskas į Kauną atvyko kaip tautiškai susipratęs jaunas kunigas. Jo lietuviškas nacionalizmas susiformavo, kaip ir daugelio kitų konfesinės krypties tautinio sąjūdžio dalyvių, mokymo įstaigose. Lemiamos reikšmės tam turėjo ne akademinė aplinka, o savųjų vyskupijų sociokultūriniai ir politiniai kontekstai¹². „Tą rodo studentų tarpusavio komunikacija, informacijos srautai iš savųjų vyskupijų.“¹³ Be to, dar prieš atvykdamas į Kauną, t. y. pirmosiose darbo vietose, K. Olšauskas platino draudžiamą lietuvišką spaudą, mokė vaikus lietuvių kalbos.

Gana išsamiai istorikų aprašytas šveicariškasis, 1917–1918 m., K. Olšausko gyvenimo ir darbo laikotarpis, išleisti ten dirbusių žmonių – Vinco Bartuškos, Antano Steponaičio, Vincento Liulevičiaus ir kt. – atsiminimai¹⁴. „Lietuvių dienos“ svarbą bei Vatikano ir Lietuvos santykius Pirmojo pasaulinio karo metais nagrinėjo Juozas Skirius¹⁵. Raimundas Lopata savo knygoje bei straipsniuose atskleidė Šveicarijoje dirbusių lietuvių žygius, siekiant Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo: derybas su vokiečiais, Antantės valstybių požiūrį į būsimą Nepriklausomos Lietuvos valstybę, santykius su lenkais bei tarpusavio intrigas¹⁶. Visuose šiuose įvykiuose aktyviai dalyvavo K. Olšauskas. To meto politinių veikėjų tarpusavio santykius aptarė Alfonsas

¹² Žaltauskaitė V. Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškojoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasininkų akademijoje XIX a. pabaigoje. *Archivum Lithuanicum*, 11, 2009, p. 299.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*. Klaipėda: „Ryto“ sp., 1937; Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu*. Kaunas: Akc. „Žaibo“ b-vė, 1940; Liulevičius V. *Išėjimo vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Čikaga: Illinois, 1981; *Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis: 1918–1928*. London: 1955.

¹⁵ Skirius J. Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai (1916–1918). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, 1994, t. 7; Skirius J. Lietuva ir Vatikanas Pirmojo pasaulinio karo metais. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2003, t. 23.

¹⁶ Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Žaltvykslė, 1996; Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m. *Lietuvos istorijos metraštis 1992*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994; Antanas Viskantas ir bandymas atkurti LDK. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Žaltvykslė, 1994, t. 7.

Eidintas, Aldona Gaigalaitė, J. Skirius¹⁷. Skelbtas Lietuvių Berno konferencijos, vykusios 1917 m. nuo spalio 2 iki 10 d., protokolas bei kiti dokumentai¹⁸.

1917 m. pradžioje Šveicarijoje dirbo 6 žmonės: kunigai Vladas Daumantas (Vadislovas Dzimidavičius), Juozas Purickis, A. Steponaitis, Antanas Viskantas, K. Olšauskas ir Juozas Gabrys-Paršaitis, vėliau prisijungė V. Bartuška. Visi jie nusipelnė istorikų dėmesio. Apie J. Gabrio veiklą užsienyje rašė A. Eidintas, R. Lopata, išleista A. Gaigalaitės ir Jūratės Žeimantienės knyga apie J. Purickį¹⁹. Dėl 1929–1930 m. vykusio teismo proceso, kuriame K. Olšauskas buvo kaltinamas žmogžudyste, ilgą laiką buvo vengiama apie jį rašyti.

K. Olšausko gyvenimo vingiai ir darbas Nepriklausomoje Lietuvoje mažai tyrinėtas, daugiausia dėmesio susilaukė 1929–1930 m. vykęs teismo procesas. 1929 m. Čikagoje buvo išspausdinta K. Valonio 64 puslapių propagandinio pobūdžio knygelė, smerkianti K. Olšauską ir visą dvasininkiją bei tuometinę tvarką: „<...> kol bus tokia tvarka, bus kiti olšauskai – bus kiti „dvasiški“ ir „svietiški“ valdovai, žmonių mulkintojai ir vergėjai <...> Iš jos pati ateis išvada – kovoti už naują visuomenės tvarką, už komunizmą.“²⁰ Panašaus pobūdžio knygelė buvo išspausdinta 1931 m. Jos autorius „Lietuvos žinių“ reporteris Juozas Beleckas beatodairiškai smerkė K. Olšauską, vadino caro valdžios tarnu, bendradarbiavusiu su Kauno „ochranka“ (žvalgyba) ir aukštesniais „šulais Petrapilyje“²¹.

Sovietinės okupacijos metais K. Olšausko asmuo buvo naudojamas ateistinei propagandai skleisti. Arūno Streikaus mokslinės publikacijos atskleidė

¹⁷ Eidintas A. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius: Valst. leidybos centras, 1992; Gaigalaitė A., Skirius J. ir kt. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai: 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999; Gaigalaitė A. *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*. Vilnius: Mintis, 1940; Gaigalaitė A., Žeimantienė J. *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: UAB „Vilniaus knyga“, 2004.

¹⁸ Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos, vykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas. *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*. Vilnius: Žaltvykslė, 1994, p. 179–200.

¹⁹ Eidintas A. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius, 1992; Gaigalaitė A., Skirius J. ir kt. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai: 1918–1940*. Vilnius: Šviesa, 1999; Gaigalaitė A., Žeimantienė J. *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: UAB „Vilniaus knyga“, 2004; Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m. *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*. Vilnius: Žaltvykslė, 1994.

²⁰ Valonis K. *Prelatas Olšauskas (lietuvių Macochas)*. Čikaga, 1929, p. 59.

²¹ M-as (Beleckas J.). *Kostas Olšauskas*. Kaunas: Tempo, 1931, p. 38.

ateistinės bei antibažnytinės sovietų valdžios propagandos ypatumus, kurie lėmė publikacijų bei meninio filmo apie knygos herojų pasirodymą²².

Tokiu būdu K. Olšausko gyvenimas, visuomeninė ir politinė veikla tirta tik atkirus aspektais arba atkirus laiko tarpais. Daugiau dėmesio skirta darbui švietimo, kultūros, politikos srityse XX a. pradžioje bei 1929–1930 m. nagrinėtai Birštono bylai. Ši knyga – tai surinktos ir susistemintos medžiagos pagrindu atliktas tyrimas, skirtas visapusiškai prelado veiklai ir jo gyvenimui nušviesti.

K. Olšauskas visą gyvenimą nestokojo spaudos dėmesio. Apie jį rašė įvairių idėjinių srovių Lietuvos ir užsienio spauda. Tai specifinis šaltinis, kurį tenka kritiškai vertinti, siekiant kuo objektyviau atskleisti tikrovę. Juk šiame šaltinyje pateikta informacija gana subjektyvi, kiekvienas autorius savaip interpretuoja faktus ir įvykius, o kai kuriuos, dėl tam tikrų priežasčių, tiesiog nutyli. Įvairių ideologinių krypčių spauda atspindi aprašomojo laikotarpio sudėtingumą, idėjinės diferenciacijos procesą, taip pat tarppartinę kovą. Net ir nebūnant partijos nariu, prelatui teko dalyvauti šioje kovoje. Rašant biografinio pobūdžio knygą, spauda padėjo giliau suvokti aprašomojo laikotarpio kontekstą bei knygos herojaus vietą ir vaidmenį to meto visuomenėje. Periodiniuose leidiniuose užfiksuoti faktai, išsakyti skirtingi požiūriai, kritiškos mintys padėjo objektyviau vertinti K. Olšausko atskirus gyvenimo etapus, papildyti tyrimą mažiau žinomais faktais.

Pradėjus leisti lietuviškus laikraščius, svarbiausi jo gyvenimo ir veiklos epizodai aprašyti spaudoje. Reikia akcentuoti, kad spauda, ypač kairioji (tuometu vadinta pirmeiviška), daugiau dėmesio skyrė ideologiniams ir politiniams prieštaravimams nušviesti („Vilniaus žinios“, „Lietuvos žinios“, „Skardas“, „Žarija“, „Kova“ ir kt.) Katalikiškosios ir konservatyviosios pakraipos laikraščiai („Šaltinis“, „Viltis“, „Draugija“, „Nedėldienio skaitymas“, „Vado-

²² Streikus A. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; Streikus A. Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2003, nr. 1 (13), p. 7–21; Streikus A. Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU leidykla, t. 14, 2002.

vas“ ir kt.) labiau akcentavo K. Olšausko nuveiktus darbus tautinio švietimo ir socialinėje srityse.

Pradėjęs tautinio švietimo ir socialinį darbą Kaune, K. Olšauskas susilaukė pasaulietinės inteligentijos spaudos kritikos, tos spaudos, kuri kovojo dėl įtakos visuomenėje su katalikiškos srovės spauda, ypač skirtos jaunimui. Ji K. Olšausko vadovaujamas draugijas vadino „juodašimčių organizacijomis“, padedančiomis caro valdžiai išsaugoti senąją tvarką, pataikaujančiomis fabriku savininkams ir kovojančiomis su socialistais ar labiau susipratusiais darbininkais. Pirmojo pasaulinio karo metais, kunigui dirbant šalpos darbą Voroneže, panašaus pobūdžio straipsnius spausdino „Naujoji Lietuva“. Objektyvesnės informacijos apie knygos herojaus visuomeninį darbą randame „Šaltinyje“, „Viltyje“, „Vienybėje“, „Lietuvių balse“ ir kituose liberaliosios bei katalikiškosios ir konservatyviosios krypties laikraščiuose.

Didelio spaudos dėmesio susilaukė Birštono byla. „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Sekmadienis“ su pasimėgavimu aptarinėjo visą kunigo privatų gyvenimą, dažnai besiremddama tik gandais bei iš anksto pasmerkdamas teisiamąjį. Liberalioji bei katalikiškoji spauda buvo santūresnė, dažniausiai tik informavo visuomenę apie teismo proceso eigą. Tik katalikiškosios srovės dienraštis „Rytas“ po K. Olšausko žūties išspausdino straipsnį, kuriame aptarė jo nuveiktus darbus švietimo, labdaros, politinėje srityse.

Po 1990 metų rajoniniuose laikraščiuose „Žemaitis“, „Dobilas“, „Panevėžio tiesa“, „Apžvalga“ pasirodė straipsniai intriguojančiais pavadinimais, atkreipiantys dėmesį į praeitin nugrimzdusią bylą: „Ar žudikas buvo prelatas?“, „Paslaptinga byla“, „Prelatas K. Olšauskas šiandien“²³. Kraštotyryninkas Povilas Grigola „Apžvalgoje“ tiesiog klausė: „Kada bus reabilituotas K. Olšauskas?“²⁴

Rašant knygą, svarbus šaltinis buvo ir publikuoti amžininkų atsiminimai. Bėgant laikui, tie šaltiniai įgauna ypatingą vertę. Memuarai tampa konkre-

²³ Janulaitis K. Ar žudikas buvo prelatas? *Dobilas*, 1991 lapkričio 7 d.; Rastauskas A. Paslaptinga byla. *Katalikų pasaulis*, 1992, Nr. 8; Grigola P. Prelatas K. Olšauskas šiandien. *Žemaitis*, 1992 sausio 30 d.

²⁴ Grigola P. Kada bus reabilituotas prelatas K. Olšauskas? *Apžvalga*, 1992 sausio 25–31 d.

taus laikotarpio tikrovės dokumentais, galinčiais pateikti įdomių įžvalgų ne tik apie tai, kaip, kur, kada klostėsi įvykiai, bet ir apie tai, kaip juos vertino patys dalyviai. Atsiminimai – tai konkreti visuomeninių asmenybinių orientacijų ir priešpriešų raiška. Tačiau yra ir kita atsiminimų ypatybė – tai jų subjektyvumas. Autorius rašo remdamasis savo asmens patyrimu ar įspūdziais. Jis žino tik vieną ar kitą įvykių pusę, juos vertina savo žalingumo ar naudingumo pojūčiais. Siekiant objektyvumo, memuaruose aprašyti faktai ir įvykiai knygoje vertinami atsižvelgiant į aprašomojo laikotarpio kontekstą, tikrinami kitais šaltiniais. Gana nemažai intrigų ir ambicijų sukėlė 1917–1918 m. lietuvių siekis pakeisti Vilniaus vyskupą lietuviu. Kandidatų į Vilniaus vyskupus sąrašė buvo K. Olšauskas, tačiau buvo aptarinėjami ir kiti galimi pretendentai: Vladas Mironas, Maironis, Jurgis Matulaitis. Šiuos įvykius savo atsiminimuose aprašė V. Bartuška, A. Steponaitis, Vl. Mironas, Petras Klimas, Pranas Bieliauskas, M. Vaitkus²⁵. Vienas iš kandidatų Vl. Mironas atsiminimuose rašė: „K. Olšauskas, sužinojęs, kad tarp kandidatų ir aš esu, žinodamas, kad mano asmuo Romoje yra tabula rasa ir įstatytas tarp K. Olšausko ir Maironio, siunčia Lietuvon J. Purickį, kuris važinėja po visą Lietuvą ir renka kunigų parašus už K. Olšauską, o dėl mano asmens išrinko du kunigus delegatus pas vyskupą Pranciškų Karevičių, kad jie nušviestų, koks aš esu netinkamas žmogus <...>.“²⁶ Iš citatos ryškėja ne tik subjektyvumas, bet ir tam tikros ambicijos. Prieštarai vertinamas K. Olšausko darbas Voroneže Zigmo Žemaičio, Martyno Yčo, K. Šakenio atsiminimuose²⁷. Tai nulėmė autorių ideologinių pažiūrų skirtumai.

²⁵ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais...*; Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu...*; ...Dulkes nužėrus. Iš Vl. Mirono atsiminimų. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU leidykla, t. 1, 1992; Vaitkus M. *Keturi ganytojai: atsiminimai*. Čikaga: Lietuviškos knygos klubas, 1960; Klimas P. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990; Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Londonas, 1955; Klimas P. *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1322–23 – 1922–23*. Kaunas: A. ir P. Klimai, 1923; Karevičius Pr. *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*. Vilnius: LKMA, 2006.

²⁶ ...Dulkes nužėrus. Iš Vl. Mirono atsiminimų. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU leidykla, 1992, t. 1, p. 101.

²⁷ Žemaitis Z. Atsiminimai apie J. Janonį. *Literatūra ir kalba*. 1966, t. 8; Yčas M. *Atsiminimai Nepriklausomybės keliais*. Čikaga: Jono ir Martyno Yčų knygų fondas, 1991; Šakenis K. *Iki „Vaizdų ir minčių nelaisvėje“*. Vilnius: Informacijos ir leidybos centras, 1997.

Atsiminimai suteikė papildomos informacijos apie K. Olšausko būdo bruožus, pažiūras, santykius su žymiais Lietuvos ir užsienio politikos, visuomenės veikėjais.

Tyrimė naudoti dokumentai skelbti: „Lietuvos TSR istorijos šaltiniuose“, „Lietuvos istorijos chrestomatijoje“, „Lietuvos istorijos metraštyje“, knygoje „Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis 1918–1928 m.“, Stasio Bačkio „Lietuvos ir Šventojo Sosto kondordatas“, „Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptosio Vatikano archyvo dokumentai“ ir kt.²⁸

Atskirai tenka paminėti V. Severino (Vaclovo Biržiškos) knygą „Kastantas Alšauskis“, išleistą 1918 m. Voroneže²⁹. Joje spausdinami Kauno apskrities archyve saugomi dokumentai ir aprašomi K. Olšausko santykiai su Kauno gubernatoriumi Piotru Veriovinu ir jo padėjėju P. Reviakinu. Joje ryškus išankstinis neigiamas požiūris į katalikų dvasininkų vadovaujamas „Saulės“ ir Šv. Juozapo darbininkų draugijas. Dėl to teko naujai pažiūrėti į skelbtus dokumentus, juos įvertinti, atsižvelgiant į tuometines draugijų veiklos sąlygas bei katalikų dvasininkų vykdomą socialinę veiklą.

Atliekant tyrimą, svarbiausias šaltinis buvo archyviniai dokumentai. Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) F. 478 saugoma K. Olšausko byla. Ji stipriai nukentėjo 1936 m. potvynio Kaune metu. Dalis lapų sunkiai įskaitomi. Šiuo metu byla restauruojama. Šioje bei kitose šio fondo bylose esantys dokumentai atspindi K. Olšausko gyvenimą 1929–1933 m., jo sveikatos būklę, kai kuriuos Birštono bylos epizodus, nesutarimus dėl turto su giminėmis bei Antanui Ustijanauskui priteistų pinigų išieškojimo procesą. Čia pateikti Šiaulių apygardos teismo dokumentai apie K. Olšausko turto varžytines, siekiant išieškoti A. Ustijanauskui priklausančią sumą bei turto dalybos tarp giminių po K. Olšausko mirties. Svarbios informacijos suteikė F. 1557 (advokato Antano Tumėno) fonde saugomi dokumentai. Svarbiausi

²⁸ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Mintis, 1965, d. 2; *Lietuvos istorijos chrestomatija*. Kaunas: Šviesa, 1994; *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*. Vilnius: Žaltvykslė, 1994; *Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis. 1918–1928*. Londonas, 1955; Bačkis St. Ant. *Lietuvos ir Šventojo Sosto kondordatas*. Vilnius: LKMA, 2007; *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1988): slaptosio Vatikano archyvo dokumentai*. Sud. A. Streikus. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2010 m.

²⁹ Severinas V. *Kastantas Alšauskis*. Voronežas, 1918.

iš jų – 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimo ir 1930 m. Lietuvos Respublikos Vyriausiojo Tribunolo sprendimo nuorašai, Stanislavos Ustijanauskienės laišakai, rašyti K. Olšauskui, St. Ustijanauskienės dienoraščio ištraukos. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fonde (F. 383) saugomi dokumentai atskleidžia diskusijas dėl kardomosios priemonės taikymo prelatui, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos ir Vatikano pasirašyto Konkordato teiginius.

Birštono bylos teismo procesą papildė Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMA RS), advokato A. Janulaičio fonde saugomi dokumentai: Lietuvos Respublikos Vyriausiojo Tribunolo teismo posėdžių stenogramos, protokolai, kaltinamasis aktas. Advokatų Petro Leono ir A. Tumėno bei paties K. Olšausko kalbos padėjo atkurti ne tik patį teismo procesą, kaltinimo argumentus, bet suteikė informacijos ir apie ankstesnį K. Olšausko gyvenimą. Juose akcentuojami kunigo nuveikti darbai švietimo srityje, labdaringa veikla Voroneže, diplomatinis darbas užsienyje. Bibliotekoje saugomi Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro komiteto (toliau – LDNKŠ CK) protokolai ir įvairūs raštai buvo pagrindiniai šaltiniai šalpos darbui Vilniuje ir Voroneže atskleisti.

2007 m. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių fondas buvo papildytas kun. K. Olšausko byla, kurios medžiaga naudojama pirmą kartą. Tai liudininkų ir kaltinamojo K. Olšausko Birštono byloje apklausų protokolų nuorašai. Byla įsigyta iš vieno Kauno antikvariato patenkinamos būklės: yra apiplyšusių, nesunumeruotų lapų.

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvo (toliau – KAK) dokumentai padėjo atskleisti Kurijos poziciją Birštono byloje. Jo fonduose – Kurijos susirašinėjimas su K. Olšausku, jo advokatais ir kitais asmenimis Birštono bylos klausimais. Čia saugomi Kauno metropolijos kapitulos 1929–1930 m. protokolai, laišakai, prašymai, spaudos iškarpos, liečiančios K. Olšausko asmenį.

Vienas iš svarbių šaltinių – tai K. Olšausko amžininkų laišakai, užrašų sąsiuviniai, dienoraščiai, atsiminimai, telegramos ir kiti dokumentai. Jie sau-

gomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS). K. Prapuolenio, J. Račiūno, J. Tumo-Vaižganto, Aleksando Jakšto-Dambrausko, J. Purickio, Zigmo Toliušio ir paties K. Olšausko fonduose esantys dokumentai plačiai nušviečia „Lietuvių dienos“ organizavimo sunkumus, lietuvių ir lenkų nesutarimus, išrūpinant šią dieną, taip pat problemišką situaciją Vilniaus vyskupijoje, K. Olšauskui siekiant gauti Vilniaus vyskupo katedrą. Šių žmonių susirašinėjimas atskleidžia požiūrį į K. Olšausko visuomeninę ir diplomatinę veiklą, kaltinimus Birštono byloje.

„<...> Aš nuėjau į „Saulę“, įsteigiau mokyklą, bet įsteigiau ten ir koplytėlę. Ten laikiau mišias, atlikdamas visas bažnytines apeigas <...>. Aš ten jausdavaus arčiau Bažnyčios, arčiau prie Dievo, o man užmetimus daro, kad išžadėčiau Bažnyčios. Tai man skaudu. <...> Juk visi vyskupai kalba apie konfesinę mokyklą, popiežiai savo enciklikose apie tai rašo, reikalauja, kad švietimas būtų vedamas Katalikų bažnyčios dvasioje <...>.“

Vyr. Tribunolo 1930 m. balandžio 25–26 d. posėdžio protokolas.

K. Olšausko kalba.

LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 267-2293, l. 439-440.

„Kun. prel. Olšauską, jeigu atvyktų, priimsiu draugiška meile. Gerbiu jam Dievo suteiktąją veikliąją energiją, gerbiu jo atliktus didvyriškus mūsų Bažnyčiai ir Tėvynei darbus ir meldžiu Dievą malonės jam dabartinę krizę pasėkmingai išnešti (įveikti – V. P.).“

Vysk. Pranciškaus Karevičiaus laiškas

prel. Aleksandrui Jakštui-Dambrauskui. Marijampolė, 11.X.29, *LMA*

Vrublevskių biblioteka, RS, f. 75, p. 994–995.

„Vedęs K. Olšausko bylą valstybės teisme, turėjau progą įsitikinti, kad byla praėjo tame teisme visai nenormaliomis sąlygomis: nebuvo saugomos įstatymų duotos procesinės garantijos, buvo ignoruoti Konkordato nuostatai, buvo leista sukilti prieš K. Olšauską minios psichozei. <..> Trukdė vadovautis

minimaliais logikos reikalavimais, minimaliomis žiniomis iš netiesioginių įrodymų teorijos.“

A. Tumėno pareiškimas Jo Ekscelencijai Kauno Metropolitui Arkivyskupui, 1930 m. liepos 2 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 221.

„Aš nustebau, kad karininkas užmiršta drausmę, kad eina ieškoti pas kan. Olšauską kokios tai protekcijos. <...> Aš išreiškiu griežtą nepasitenkinimą kan. Olšauskui, kad jis savo įsikišimu ir sudarymu protekcijos ardo karišką drausmę ir atsisakiau priimti jo atvestą karininką.“

A. Voldemaras. Šmeižtas iš „Laisvės“.

Krašto balsas, 1923 m. sausio 10 d.

Pabaigoje norėčiau padėkoti visiems, skatinusiems ir padėjusiems atlikti tyrimą ir išleisti knygą. Dėkoju Lietuvos edukologijos universiteto Visuotinės istorijos katedros vedėjui prof. dr. Juozui Skiriui, nuolat skatinusiam rašyti. Prof. Aldonai Gaigalaitei – už patarimus ir pastabas kritiškai vertinant šaltinius ir struktūruojant tekstą.

Dėkoju Kauno arkivyskupijos Metropolitui Sigitui Tamkevičiui ir archyvo vedėjai Sigitai Švitrienei, sudariusiems galimybę susipažinti su Kurijos archyve saugomais dokumentais, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus vedėjai J. Steponaitienei, leidusiai naudotis neseniai įsigyta kun. K. Olšausko byla, taip pat LCVA direktoriui Daliui Žižiui, suteikusiam galimybę susipažinti su restauruojama K. Olšausko byla.

---

1. PRATARMĖ

Lietuvių katalikų dvasininkijos nacionalizmas ir socialinė veikla

XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia – tai lietuvių tautinio atgimimo bei socialinių, ekonominių ir politinių pokyčių Rusijos imperijoje epocha. Lietuvių tautinis atgimimas – sudėtingas procesas, kuriame svarbų vaidmenį vaidino Katalikų bažnyčia bei naujoji, iš lietuvių valstiečių kilusi dvasininkija. Naujosios dvasininkijos atstovas K. Olšauskas šių sudėtingų permainų epochoje mokėsi, įsijungė į kunigų luomą ir pradėjo aktyvią veiklą švietimo, socialinėje ir politinėje srityse. Todėl trumpai aptarsime esminius epochos bruožus, kurie tiesiogiai veikė jauno kunigo besiformuojančią asmenybę.

XIX a. viduryje Žemaičių vyskupijoje vyko religinio gyvenimo pakilimas, Katalikų bažnyčios ir visuomenės sąsajų susiliejimas su lietuvybe. Istorikė I. Šenavičienė šiuos pokyčius sieja su Vakarų Europos bažnyčios atsinaujinimu, kuris „įvairiose šalyse vyko skirtingai ir nevienodai sparčiai“¹. Rusijos imperijoje Katalikų bažnyčios atsinaujinimą komplikavo blogėjanti jos teisinė padėtis, mažėjančios įtakos galimybės.

Nuslopinus 1863 m. sukilimą, „Rusų pradų atkūrimo“ programos šalininkai pradėjo atvirą rusifikaciją Šiaurės Vakarų krašte. Caro Aleksandro II patvirtinta programa skelbė, kad Vakarų kraštas, įskaitant jam priklausančias etnines Lietuvos žemes, buvo „nuo amžių rusų“. Rusijos imperijos ideologai teigė, kad lietuviai – tai sulotyninti ir sukatalikinti rusai, ir jų kalba tėra kelių kalbų mišrainė². 1864 m. Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas uždraudė lietuviškus raštus spausdinti lotyniškais raidėmis. Valstiečiai buvo priversti leisti vaikus į rusiškas pradžios mokyklas, kuriose

¹ Šenavičienė I. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir lietuvybė. *Istorijos akiračiai*. Vilnius, 2004, p. 365.

² Vėbra R. *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 235.

mokė stačiatikių dvasinių seminarijų auklėtiniai, atvykę iš centrinių Rusijos gubernijų. Dėl to daugėjo galimybių stačiatikybei plisti tarp gyventojų per švietimą. Represijų banga palietė Katalikų bažnyčią. Buvo uždaromos bažnyčios ir vienuolynai, dalis jų paversta cerkvėmis, katalikų kunigai nuolat stebimi policijos, griežtai kontroliuojamas pamokslų turinys.

Bažnyčia, iš esmės būdama konservatyvi, lietuvių kalbos nepamiršo, tačiau ji tai darė ne tautiniais, o grynai pastoraciniais tikslais (kaip priemonė tikėjimo tiesų mokyti liaudį). Spaudos draudimo sąlygomis Žemaičių vyskupijos gyventojai dar plačiai kalbėjo žemaitiškai. Lietuvių kalba buvo naudojama pastoraciniame darbe, vyko pridėtinės pamaldos, leista religinė literatūra. Šiuos pokyčius aktyviai skatino Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius. Vyskupo tautiškumas reiškėsi dvasininkijos religine švietėjiška veikla, siekiančia stiprinti katalikybę valstietijoje ir plėsti lietuvių kalbos vartojimą. M. Valančius siekė tenkinti tautinius ir kultūrinius poreikius to etnosocialinio sluoksnio, iš kurio pats buvo kilęs³. Taip prasidėjo Katalikų bažnyčios lituanizacija, kuriai „ypač didelę reikšmę turėjo Žemaičių vyskupijos seminarijoje pradėtas klierikų rengimas ganytojiškam darbui lietuvių kalba bei jų socialinės struktūros kontingento orientacija į valstietiją“⁴. Plito knygnešystė, fenomenalus to meto reiškiny, kuriame svarbų vaidmenį atliko vyskupas ir jo sutelkta katalikų dvasininkija. Lietuviškų raštų kūrimas ir platinimas buvo neatsiejama tautinės dvasininkijos religinės veiklos dalis, suteikusi atsparumo tikintiesiems kovojant prieš stačiatikybę ir rusinimą.

Griežčiausios rusifikacinės politikos carizmas laikėsi pirmaisiais metais po sukilimo, vėliau ji silpnėjo, o XIX a. paskutiniame dešimtmetyje patyrė politinę krizę. Dėl didžiulio dvasininkų bei kitų inteligentų ir valstiečių pasiaukojimo ir kantrybės caro valdžia buvo priversta atsisakyti „Rusų pradų atkūrimo“ tautinės politikos, pripažindama savo pralaimėjimą. 1904 m. gegužės 7 d. (pagal senąjį kalendorių – balandžio 24 d.) caro valdžia panaikino

³ Šenavičienė I. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir lietuvybė. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 365.

⁴ Ten pat, p. 368.

lietuvių spaudos draudimą ir tuo pripažino, kad egzistuoja lietuvių tauta, turinti savo kalbą, literatūrą, tikėjimą. Spaudos draudimo panaikinimas buvo vienas iš faktorių, paspartinusių Bažnyčios atsinaujinimo procesą.

Lietuvių tautinis sąjūdis susidūrė ne tik su rusų, bet ir su lenkų nacionalizmu. Lenkakalbės kultūros poveikis buvo itin ryškus rytiniuose ir pietrytiniuose lietuvių žemių pakraščiuose, ypač Vilniuje (Vilniaus, Lydos, Ašmenos, Švenčionių, Trakų pavietauose). Mažiau polonizuota buvo Žemaitija. Lietuvių tautinis sąjūdis griežtai atsiribojo nuo lenkų tautinio sąjūdžio tikslų, ir buvusios Abiejų Tautų Respublikos tradicijų⁵. Ir tai jau rodo, kad nebuvo vien kultūrinis sąjūdis. Atsiribojimas sukėlė lenkų ir lietuvių konfliktą. Lenkų tautinis sąjūdis turėjo tam tikrą socialinę bazę Lietuvoje. Jis savo domenu laikė visą buvusią Abiejų Tautų Respubliką, nes lenkakalbės Lietuvos bajorijos daugumai taip pat buvo artimos unijinės tradicijos⁶. Ypač ryškus konfliktas kilo propagandos ir kultūros srityse. Lenkų ir lietuvių konfliktas lietė ir Bažnyčią. Šie įvykiai plačiai atsispindėjo to meto lietuvių ir lenkų publicistikoje, periodinėje spaudoje ir veikaluose.

Greta to katalikų dvasininkijos tautiškumas, Bažnyčios lituanizacija buvo glaudžiai susijusi su jos socialine mintimi ir socialiniu veikimu. Nelegalioji katalikiškoji spauda jau pati savaime buvo ne tik dalies dvasininkų idėjinio nusiteikimo, bet ir socialinio veikimo rezultatas⁷.

Siekdama prisitaikyti prie pakitusių XIX a. socialinių ir politinių sąlygų, susijusių su kapitalizmo įsigalėjimu Vakarų Europoje, Katalikų bažnyčia pasižymėjo socialinės veiklos aktyvumu, naujų jos formų paieška. Svarbiausias dokumentas, davęs pradžią socialiniam veikimui, nepraradęs savo reikšmės iki mūsų dienų, buvo popiežiaus Leono XIII enciklika „*Rerum novarum*“, išleista 1891 m.

⁵ Aleksandravičius E., Kulakauskas A. *Carų Valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 312.

⁶ Ten pat.

⁷ Žaltauskaitė V. Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX a. pabaigoje. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 420.

Nelegalioje lietuvių spaudoje socialinių klausimų aiškinimas atitiko enciklikos nuostatas, nors tiesiogiai ji nebuvo įvardijama. Iš „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“, „Žinyčioje“ išspausdintų straipsnių matyti, kad jos leidėjai ir straipsnių autoriai buvo susipažinę su Vakarų Europos socialinės katalikybės idėjomis bei naujuoju socialiniu Katalikų bažnyčios mokymu⁸. Nelegalioji lietuvių spauda, darbininkų klausimą nušviesdama ideologiniu požiūriu, akcentavo socializmo idėjų žalą, kritikavo nesantaikos tarp turtingųjų ir darbininkų kurstymą, privačios nuosavybės panaikinimą. Pabrėžė socialistų programos antireliginį, „bedievišką“ turinį. Darbininkų padėti siūlė gerinti tobulinant darbininkų ir darbdavių moralę, skatinant krikščioniškąją meilę, švietimą. Ragino steigti tarpusavio pagalbos draugijas, kooperatyvus. Gauti valdžios leidimus joms veikti ragino kunigus⁹.

Popiežiaus Leono XIII enciklika buvo reikšminga dar ir dėl to, kad viešai pripažino socialinio klausimo svarbą ir nurodė būdus jam spręsti. Tačiau kai kurie Katalikų bažnyčios veikėjai Lietuvoje ir Lenkijoje ją sutiko atsargiai. „Tam jie nebuvo pasirengę nei psichologiškai, nei praktiškai“¹⁰, todėl reikėjo laiko, kad atvirai būtų pradėta kalbėti apie socialines realijas ir imtasi priemonių joms spręsti. Juk tuo metu Lietuva tik pradėjo žengti į kapitalizmą, todėl jai nebuvo aktualu tai, kas buvo aktualu Vakarų Europai. Katalikų dvasininkijos laikyseną enciklikos „Rerum novarum“ atžvilgiu lėmė kelios priežastys. Pirmoji. Tuo metu Katalikų bažnyčios vadovybėje Lietuvoje buvo prolenkiškos orientacijos dvasininkai, todėl jie pirmiausia žvalgėsi, kaip enciklika bus sutikta Lenkijoje. Antroji. Skirtingai nei Vakarų Europoje, Lietuvoje, taip pat ir Lenkijoje, darbininkų klasė buvo negausi ir nevaidinanti svarbaus vaidmens visuomenėje. Be to, socialistų veiklą ir jų mokymą dvasininkija laikė nereikšmingu ir neperspektyviu. Trečioji. Senoji prolenkiškos orientacijos dvasininkijos dalis laikėsi pažiūros, kad „kunigas pirmiausia turįs būti uolus

⁸ Žaltauskaitė V. Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX a. pabaigoje. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 421.

⁹ Ten pat, p. 427.

¹⁰ Pruskus V. *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 1995, p. 71.

pastoracijos darbuotojas“¹¹. Pastoraciją suprato kaip darbą išvien su sulenkėjusiais dvarininkais ir nesikišimą į socialinį gyvenimą.

Tokiu būdu senoji dvasininkija, neįsigilinsi ir nesupratusi „Rerum novarum“ idėjų svarbos, nesiėmė priemonių skleisti jos turinio tarp dvasininkijos bei žadinti jaunųjų klierikų socialinių aspiracijų.

Bažnyčios hierarchai lietuvišką kunigų veiklą traktavo kaip pavojingą katalikybei separatizmą, visuomeninėje kunigų veikloje išžiūrėjo „modernizumą“, liberalizmo įtaką, kurio taip pat netoleravo. Jaunoji dvasininkija skirtingai, katalikybę derindama su tautiškuumu, didelį dėmesį skyrė socialiniam ir kultūriniam darbui, t. y. veiklai už zakristijos ribų. Jie nesutiko su nuostata, kad lietuvis patriotas negali būti geras kunigas. Savo socialinį aktyvumą „pagrindė naujuoju socialiniu Katalikų bažnyčios mokymu, jį interpretavo modernaus lietuviškojo nacionalizmo naudai ir taip eliminavo įtampą tarp dvasininko pašaukimo ir dalyvavimo tautiniame judėjime“¹².

Negalime pamiršti dar vieno svarbaus reiškinių Lietuvos visuomenėje – tai jos idėjinės diferenciacijos. Dar XIX a. pabaigoje negausi lietuvių inteligentija suskilo į du priešingus poliūs – konfesinę ir pasaulietinę inteligentiją. Toks pasidalijimas įvyko todėl, kad jauni žmonės, išvykę studijuoti į Rusijos universitetus, atšalo nuo vaikystėje įdiegto tikėjimo, jų asmenybės formavimuisi, pasaulėžiūrai įtaką darė plintančios kairiosios, pozityvizmo idėjos¹³. Ši inteligentijos dalis tapo aštria katalikų ideologijos, dvasininkų gyvenimo būdo kritike. Mykolas Romeris rašė, kad „nuo to momento, kai priespaudos sistema ėmė irti, o į pirmą vietą iškilo socialinės kūrybos programa, <...> jau pastebimos skirtingos koncepcijos, viena kitai tiesiog priešingos <...>“¹⁴. „Klasinis liaudies susisluoksniavimas, kuris yra programinių ir partinių skirtingumų šaltinis, ėmė vis labiau ryškėti.“¹⁵ Idėjiniai nesutarimai reiškėsi

¹¹ Pruskus V. *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 1995, p. 73.

¹² Žaltauskaitė V. *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Daktaro disertacija, p. 101–102.

¹³ Laukaitytė R. Bandymai įkurti krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais. *Lituanica*, 1992, nr. 10, p. 29.

¹⁴ Romeris M. *Lietuva*. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 220.

¹⁵ Ten pat.

polemika spaudoje: katalikiškos krypties laikraščiuose – „Šaltinyje“, „Viltyje“, „Vienybėje“ – ir „pirmeiviškos“ krypties – „Žarijoje“, „Skarde“, „Naujojoje Gdynėje“. Laisvamanių, socialistų ir kitų kairiųjų, vadinamų „pirmeiviais“, išsišokimai, agresyvus tonas, iššaukė dvasininkijos reakciją, kuri taip pat ne visada buvo korektiška. Besiformuojančios idėjinės srovės visuomenėje vertė dvasininkiją gilintis į socialinį Katalikų bažnyčios mokymą ir aiškinti jį visuomenei. Laisvamaniai inteligentai religijos neneigė – laikė kiekvieno asmeniniu reikalu. Jie, tapatindami aukštųjų dvasininkų Lietuvoje vykdytą politiką su katalikybe, teigė, kad ji trukdanti tautos atgimimui, nes per Katalikų bažnyčią vykstantis lenkinimas. Katalikų dvasininkai aiškino, kad dėl lenkinimo kalti pavieniai kunigai, o ne katalikybė. Jie ir patys kovojo su lenkintojais, stengėsi būti paprasti ir prieinami visiems visuomenės nariams. „Pirmeiviai“ atmetė religiją apskritai ir stengėsi nušalinti dvasininkiją nuo rūpinimosi tautos reikalais, nes ji skleidžianti prietarus ir tuo trukdanti žmogui ir tautai progresuoti. Todėl su religija ir jos skleidėjais – kunigais – reikia polemizuoti ir kovoti. Socialistai buvo dar kovingesni. Bažnyčioje jie matė išnaudotojiškos kapitalistinės visuomenės ramstį. Kadangi ji aktyviai nekojo prieš carizmą ir kapitalistinę santvarką, nesiekė jos sugriauti jėga, todėl buvo laikomasi nuostatos, kad ji prieštarauja pažangai, o kunigai yra vos ne klasiniai priešai¹⁶.

Palankesnės sąlygos lietuvių katalikų tautiškumui ir socialinei minčiai plisti buvo Kauno gubernijoje. XIX a. pabaigoje ji buvo lietuviškiausia (1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, lietuviais save laikė 66 proc. visų gubernijos gyventojų). Lietuviai darbininkai sudarė 8,6 proc. visų dirbusiųjų Kauno gubernijos pramonėje. Kaune telkėsi katalikų intelektualai. Kunigai A. Jakštas-Dambrauskas, Povilas Dogelis, Kazimieras Šaulys, pedagogai Tomas Ferdinandas Žilinskas, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė ir kiti. Panaikinus spaudos draudimą, pradėti leisti lietuviški laikraščiai ir žurnalai: „Vienybė“, „Nedėldienio skaitymai“, „Draugija“, „Šalti-

¹⁶ Pruskus V. *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 1995, p. 104–107.

nis“. Juose buvo skelbiama katalikų socialinė mintis, aptariama katalikiškų draugijų veikla, skatinamas tautiškas. Katalikiškų knygų leidybai įsteigta Šv. Kazimiero draugija. Vadovaujantis enciklikos „Rerum novarum“ nuostatomis, imtasi iniciatyvos spręsti darbininkų klausimą. Šios veiklos pradininkas Kauno gubernijoje buvo K. Olšauskas.

Galime daryti įžvalgą, kad K. Olšausko asmenybės ir jo veiklos formavimąsi lėmė lietuvių tautinis sąjūdis, kuris buvo nukreiptas prieš rusų ir lenkų nacionalizmą, taip pat Katalikų bažnyčios socialinės veiklos aktyvumas. Vėliau, susiklosčius palankioms aplinkybėms Lietuvos valstybingumui atkurti, K. Olšauskas įsijungė ir į politinę veiklą.

---

2. KONSTANTINO OLŠAUSKO VAIKYSTĖS IR JAUNYSTĖS METAI

2.1. Mokslo metai – subrendimas tautiškam katalikiškam darbui

Konstantinas Olšauskas gimė 1867 m. balandžio 23 d. pasiturinčių ūkininkų Kazimiero ir Petronėlės Olšauskų šeimoje Plungės parapijos Burbaičių kaime. Jis turėjo jaunesnę seserį Domicelę ir brolių Povilą. Olšauskų šeima, kaip turtingų ūkininkų, buvo aplenkėjusi. Motina – giliai religinga moteris, tėvas – griežtas, žemaitiškai užsispyręs. Pradinę mokyklą Konstantinas lankė Tauragėje ir Plungėje. Buvo gabus. Mokslas jam sekėsi gerai, todėl tėvai išsiuntė mokyti į Liepojos gimnaziją, kurią sėkmingai baigė.

1884 m. rudenį Olšauskai savo vyresnįjį sūnų išleido mokyti į Žemaičių dvasinę seminariją. XIX a. pabaigoje Lietuvoje savos inteligentijos visuomenėje daugėjo, ypač dvasininkijos, kilusios iš valstiečių. M. Romeris pažymėjo, kad ši inteligentijos priegaugį lėmė „lietuvių dievobaimingumas <...>, pagarba, kuria liaudis buvo apgaubusi dvasininkų luomą, bei tiesioginė materialinė nauda, kurią įgydavo šeima, savo gretose turinti kunigą“¹. Todėl kiekviena pasiturinčio valstiečio šeima siekė išleisti vieną iš sūnų į kunigus. Tokia tipiška pasiturinčių valstiečių šeima buvo ir Olšauskai. Kas lėmė tokį Konstantino pasirinkimą, sunku pasakyti. Galbūt tėvų norai, o gal pats Konstantinas jautė turintis kunigo pašaukimą. Būdamas stiprios valios ir užsispyręs jaunuolis, jis ir toliau mokėsi sėkmingai. Vasaras praleisdavo tėviškėje, tuo suteikdamas didžiulį džiaugsmą motinai. Kaip perspektyvus studentas, baigęs Žemaičių dvasinę seminariją Kaune, 1888 m. buvo seminarijos vadovybės (rektorius Gasparo Felicijono Cirtauto) rekomenduotas ir pasiūstas tęsti

¹ Romeris M. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą...*, p. 138.

studijų į Petrapilio dvasinę akademiją. 1892 m. sėkmingai ją baigė teologijos magistro laipsniu. Šios trumpos biografinės žinios iš K. Olšausko jaunystės metų leidžia daryti išvargą, kad gabus jaunuolis įgijo gerą išsilavinimą, kuris suteikė galimybę kopti dvasininko karjeros laiptais.

Brolis ir sesuo, padedami kunigo brolio, išvyko mokytis į Varšuvą. Jie sulenkėjo. Brolis Povilas vedė Varšuvos lenkaitę, kuri, gyvendama Lietuvoje, nekalbėjo lietuviškai. Grįžusi iš Varšuvos, sesuo Domicelė ištekėjo už Lietuvos karininko Stasio Dirmanto ir šeimoje kalbėjo lenkiškai.

Tuo tarpu Konstantino asmenybės formavimuisi ir tautiniam susipratimui pabusti tiesioginę įtaką darė aplinka, kurioje jis mokėsi. K. Olšausko asmenybė formavosi mokymo įstaigose, kuriose mokėsi lietuvių jaunimas iš kaimo, kur buvo palankios sąlygos tautiškumui plisti. Šios mokyklos buvo pirmieji lietuviško patriotizmo židiniai.

XIX a. pabaigoje Liepojos gimnazijoje, kurioje mokėsi K. Olšauskas, mokinių daugumą sudarė lietuviai. Šioje gimnazijoje, tiesa, metais kitais vėliau, mokėsi Jonas Biliūnas, Balys Dvarionas, Aleksandras Stulginskis, Antanas Vienuolis ir kt. Tarp gimnazijos mokytojų buvo lietuvių. Gimnazijoje veikė slaptos moksleivių kuopelės, kurios skaitė lietuvišką spaudą, o literatų kuopelės nariai, vadovaujami J. Biliūno, rašė referatus ir siuntė į Tilžę slaptai spausdinamai lietuviškai spaudai². Nors konkrečių žinių apie K. Olšausko dalyvavimą slaptose kuopelėse nepavyko rasti, tačiau galime daryti prielaidą, kad šioje mokymo įstaigoje puoselėjama meilė gimtajai kalbai, lietuviškas patriotizmas negalėjo nedaryti įtakos jauno žmogaus asmenybei.

XIX a. pabaigoje veikė trys kunigų seminarijos – Vilniaus, Seinų ir Žemaičių. Visose trijose nuo seno vyravo lenkų kalba ir orientacija į unijines tradicijas bei bajoriškąjį elitą. Žemaičių kunigų seminarija (tuo metu buvo Kaune) – pirmoji, kurioje pradėta rūpintis, kad jaunieji kunigai mokėtų prabilti į tikinčiuosius valstiečius jiems suprantama kalba (lietuvių, latvių, lenkų, vokiečių, žemaičių). Pirmasis lietuvių kalbą pradėjo dėstyti Antanas Baranaus-

² Garšva K. Latvijos lietuviai: jų istorija, šnekos, telkiniai, kultūra. *Žiemgala*, 2004 m. kovo 5 d.

kas, vėliau – Antanas Karosas, Kazimieras Jaunius³. K. Olšausko studijų metais lietuvių kalbą ir homiletiką (bažnytinę iškalbą) dėstė prof. K. Jaunius. Jis, „turėdamas gerą iškalbą, savo paskaitose žavėjo kalbos dalykais besidominčius klausytojus savo minties lakumu, pasakojimo gyvumu <...>“⁴. Šis profesorius buvo ne tik pedagogas, bet ir gilus mokslininkas, lietuvių kalbos žinovas, pas kurį atvykdavo kitų šalių mokslininkai, besidomintys lietuvių kalba. Jauniesiems lietuvių klierikams iš kaimo didelį įspūdį darė, kad lietuvių kalba, kurią rusų administracija persekiojo, lenkai niekino, užėmė svarbią vietą greta kitų dalykų, be to, ja domėjosi pasaulio mokslininkai⁵. Vaižgantas atsiminimuose rašė: „Ar kas lietuviškai mokėsi atsidėjęs, ar ne – vis tiek laikė tą mokslo dalyką itin svarbiu ir lietuviškai širdžiai artimu. Net esminių lietuviams <...> ir patys jo dėstytojai buvo lyg centrinės figūros⁶. Tada, kai profesorius jau nebedirbo seminarijoje, klierikai, norėdami išmokti lietuvių kalbos gramatikos, savo ranka perrašinėdavo K. Jauniaus pradžiamokslį. Vėliau buvo šapirografuota lietuvių kalbos gramatika⁷. Ji darė didžiulę įtaką klierikams savo lietuvišku patriotizmu.“

Tautinio sąjūdžio idėjas į seminariją atnešė moksleiviai iš Palangos progimnazijos, Jelgavos, Liepojos gimnazijų ir kitų lietuviškojo patriotizmo paliestų vietų. „Dauguma klierikų buvo iš kaimo kilę lietuviai, jų tautiškumas nebuvo jokių svetimybių suterštas, glūdėjo sąsamonėje ir kiekvieną valandą galėjo pasireikšti.“⁸ Vaizdingai seminarijoje susidariusią atmosferą aprašė A. Merkelis: „Lietuvių jaunuomenės idealizmą žadino ir kėlė tautiškoji idėja. Ji dar buvo neaiški, bet patraukli. Lietuviškoji dvasia kilo iš pasakiškųjų Lietuvos milžinkapių, bylojo jų padavimuose bei pasakose, skambėjo liaudies dainose <...>. Tos dvasios buvo svaiginamos jaunuolių širdys, stiprinama va-

³ Merkys V. *Knygnešių laikai. 1864–1904*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 284–285.

⁴ Stravinskas P. Kazimieras Jaunius. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956, t. 9, p. 346.

⁵ Tumas J. Atsiminimai apie profesorių K. Jaunių, 1928 m. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 63-25, l. 1.

⁶ Tumas J. Atsiminimai apie profesorių K. Jaunių, 1928 m. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 63-251, l. 1.

⁷ Stakauskas J. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 74.

⁸ Merkelis A. *Juozas Tumas-Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 29.

lia ir šviečiamas protas. Ir štai gimnazijoje intuityviai pajaušta dvasia seminarijoje sąmonėjo ir stiprėjo.“⁹

1884–1888 m. kartu su K. Olšausku Žemaičių kunigų seminarijoje mokėsi būsiami literatai, visuomenės veikėjai Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Kazimieras Pakalniškis (Dėdė Atanazas), Aleksandras Jakštas-Dambrauskas. Jie lietuviško patriotizmo ir viliojančio idealizmo apimti besimokydami seminarijoje pradėjo kūrybinį darbą. Vėliau su šiais žmonėmis K. Olšauskas kartu pradėjo švietėjišką darbą Kaune.

Tik nedidelė dalis seminaristų buvo baigę gimnazijas. Šie jaunuoliai, tarp kurių ir K. Olšauskas, buvo geriau išsilavinę. Jiems lengviau sekėsi lotynų kalba, teologijos dalykai, todėl jautėsi esą pranašesni. Jiems nebuvo privalu lankyti tų dalykų, kurių jaunuoliai buvo mokėsi gimnazijose: rusų kalbos ir literatūros, Rusijos istorijos ir geografijos, tereikėjo išlaikyti egzaminus¹⁰. Jauniesiems klierikams likdavo laiko bendrauti, kalbėtis apie tautos žadiniumą, skaityti lietuvišką spaudą. Į seminariją patekdavo draudžiama spauda, kuri ugdė būsimųjų kunigų lietuviškąjį patriotizmą.

Patys klierikai ėmė telktis į slaptus būrelius ir draugijas. 1884 m. slaptas būrelis pradėjo leisti rankraštinių laikraštį „Lietuva“, kurį redagavo A. Jakštas-Dambrauskas, o 1888 m. susitelkė naujas klierikų būrelis, pasivadinęs „Lietuvos mylėtojų draugija“ (1884–1889 m.). Jo tikslas – nelegalios spaudos platinimas, t. y. „parūpinti liaudžiai gražia lietuvių kalba parašytos religinės literatūros“¹¹. Spaudą pristatydavo D. Miklius, o vėliau – klierikas J. Ložinskis. 1888 m. buvo surinkta šiek tiek pinigų katalikiškoms knygoms leisti. Knygas iš kitų kalbų vertė patys klierikai ir kunigai¹². Jam priklausė 15–20 žmonių. Maironio vadovaujame būrelyje aktyviai reikėsi Dominykas Pocius, Vaižgantas, K. Pakalniškis¹³. Kas daugiau priklausė šiam būreliui, žinių neišliko. Organizacija turėjo tikslą auklėti jaunuolius gerais kunigais ir

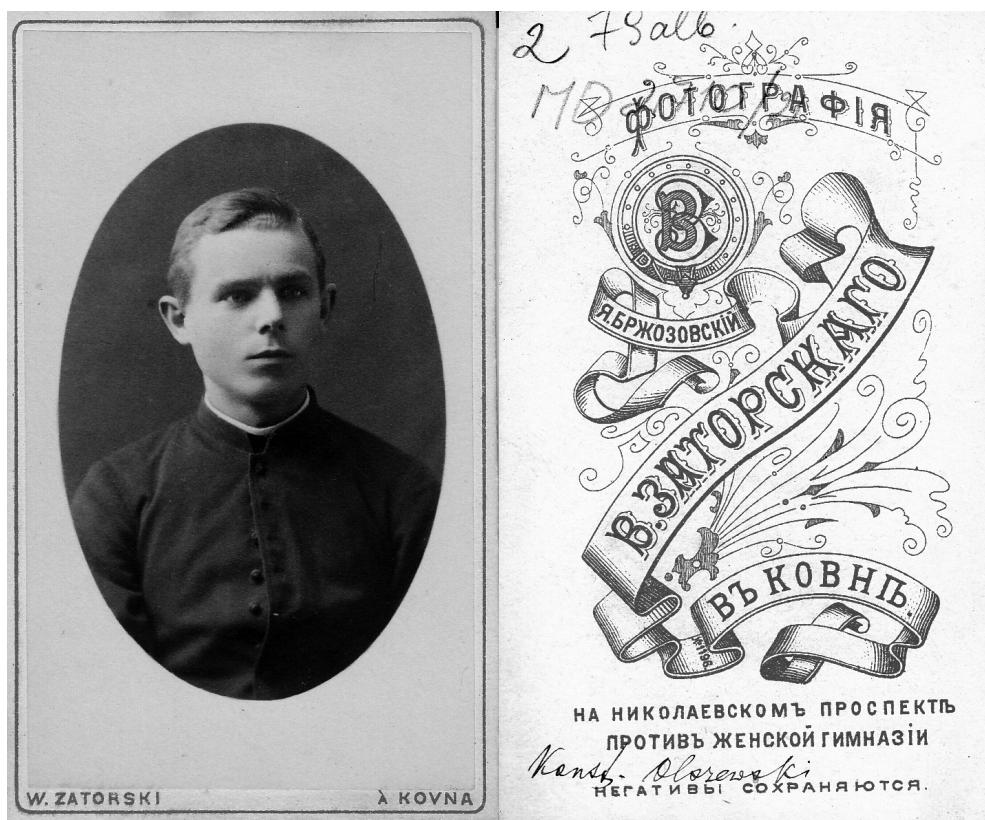
⁹ Merkelis A. *Juozas Tumas-Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 29.

¹⁰ Zaborskaitė V. *Maironis*. Vilnius: Vaga, 1968, p. 41.

¹¹ Merkelis A. *J. Tumas-Vaižgantas...*, p. 33.

¹² Vėbra R. *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904...*, p. 236–237.

¹³ Merkys V. *Knygnešių laikai...*, p. 236; 229.

1. K. Olšauskas. Žemaičių kunigų seminarijos studentas. Nuotraukos kitos pusės faksimilė (Maironio lietuvių literatūros muziejus Kaune 2710 MD)

gerais lietuviais patriotais, ragino būti naudingais Tėvynei, Bažnyčiai, pažinti gimtąją kalbą. Kan. P. Dogelis atsiminimuose rašė: „Prie šios organizacijos priklausydavo rinktiniai klierikai, mat, tikėtasi, kad iš jų kandidatai pateks į Dvasinę akademiją ir, užbaigę aukštus mokslus, bus naudingi Bažnyčiai ir Lietuvai.“¹⁴ Šio būrelio darbą tęsė 1889 m. įsteigta Šv. Kazimiero draugija, vadovaujama J. Tumo-Vaižganto. Istoriko Juozapo Stakausko nuomone, lietuviškasis sąjūdis Žemaičių seminarijoje nuo 1888 m. pradėjo reikštis nenutrūkstama srove. „Tautiškumo banga, kasmet vis labiau plisdama ir stiprėdama, pagavo visą jaunesniosios kartos Žemaičių vyskupijos dvasininkiją.“¹⁵ Taip Žemaičių kunigų seminarijoje klierikai pradėjo ruošti lietuvių katali-

¹⁴ Dogelis P. Mano gyvenimo prisiminimai. VUB RS, f. 185-638, l. 3.

¹⁵ Stakauskas J. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų bažnyčia...*, p. 133-148.

kiškam tautiškam darbui. Tarp jų buvo ir K. Olšauskas. Nepavyko rasti žinių, patvirtinančių apie K. Olšausko dalyvavimą slaptuose lietuvių būreliuose, tačiau, žinodami apie jo, jauno kunigo, slaptos spaudos platinimą Liepojoje, Debeikiuose bei vėlesnę lietuvišką veiklą Kaune, galime daryti prielaidą, kad lietuviško patriotizmo jis nemažai pasisėmė ir kunigų seminarijoje.

Baigęs Žemaičių kunigų seminariją, K. Olšauskas išvyko tęsti mokslų į imperatoriškąją Sankt Peterburgo katalikų dvasinę akademiją, kur studijavo 1888–1892 m. Čia buvo didelė lietuvių bendruomenė. 1897 m. surašymo duomenimis, Petrapilyje gyveno 3856 lietuviai, veikė Labdaringoji lietuvių ir žemaičių draugija, kuri rengė lietuviškus vakarus, organizavo lietuviškos spaudos gavimą¹⁶. Etniškumo apraiškos akademijoje nebuvo draudžiamos. Studentai tarpusavyje galėjo bendrauti lietuviškai, akademijos švenčių metu šia kalba skaitė pranešimus. Tačiau tradiciškai buvo bendraujama lenkų kalba. Istorikė V. Žaltauskaitė rašo, kad kun. Povilo Januševičiaus, buvusio akademijos studento, dienoraščio puslapiai leidžia pajusti lenkiškosios kultūros reikšmingumą bei priešišumą tai kultūrai, o „studentų elgsenos analizė leidžia daryti išvadą apie bandymus suderinti ir radikaliai nesupriešinti modernaus tautiškumo aspiracijų bei lietuviškosios kultūros tradicijos“¹⁷.

Būsiami kunigai išsaugojo ryšius su savo draugais iš seminarijų, gaudavo informaciją iš savų parapijų. Nors akademinė aplinka ir nebuvo palanki lietuviškumui plisti (paskaitos skaitytos lotynų ir rusų kalbomis, o studentų iš Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienu metu visuose kursuose mokėsi vos 7–10 žmonių) ne vienas, tarp jų ir K. Olšauskas, baigęs akademiją, tapo lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviu¹⁸.

Mokydamasis akademijoje, K. Olšauskas pasižymėjo kaip gabus ir energingas klierikas, todėl, baigęs akademiją, gavo paskyrimą į Kuršą Liepojos gimnazijos kapeliono pareigoms. Kapelionais buvo skiriami gabesnieji akademijos studentai, o Kuršas buvo viena iš geidžiamiausių paskyrimo vietų lietuviams.

¹⁶ Merkys V. *Knygnešių laikai ...*, p. 229.

¹⁷ Žaltauskaitė V. *Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškojoje Sankt Peterburgo...*, p. 299.

¹⁸ Ten pat, p. 297.

Istorikas Edvardas Vidmantas pastebi, kad Žemaičių vyskupas Mečislovas Paliulionis, „norėdamas susilpninti caro valdžios neigiamą nuomonę apie katalikų dvasininkiją, taip pat išvengti didesnių represijų, stengėsi veikliuosius kunigus išsiųsti toliau nuo caro valdžios akių bei kuo toliau nuo politinio kultūrinio veiklos centro“¹⁹. Minimi ir kiti motyvai, čia reikėjo gabesnių kunigų, kurie mokėtų bent dvi svetimas kalbas – latvių ir vokiečių. K. Olšauskas, jaunas teologijos magistras, atitiko šiuos kriterijus. Be to, jaunas kunigas puikiai mokėjo rusų, prancūzų, vokiečių, lenkų, lietuvių ir, be abejo, lotynų kalbas.

2. Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos studentai apie 1890–1891 m. Ketvirtoje eilėje septintas iš kairės – K. Olšauskas (Maironio lietuvių literatūros muziejus Kaune, 170/1434 MD)

¹⁹ Vidmantas E. Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 119.

2.2. Kunigas Liepojoje, Debeikiuose ir Rozalime

1892 m. balandžio 12 d. K. Olšauskas buvo išventintas į kunigus. Liepojoje jis dirbo dvejus metus (1892–1894). Dirbdamas gimnazijos kapelionu, nelegaliai platino lietuviškas knygas, jas gaudamas iš gerai pažįstamo Palangos progimnazijos kapeliono Juozapo Viksvos. Gautas knygas išdalydavo mokiniams, o dalį siųsdavo į Mintaują, Rygą ir Petrapilį²⁰. 1928 m. Knygnešio II tome buvo išspausdinti paties K. Olšausko atsiminimai apie knygnešį kunigą J. Viksvą. Straipsnis pradedamas žodžiais: „Aš pažinojau daug knygnešių.“ Tai rodo, kad K. Olšauskas dalyvavo platinant lietuvišką spaudą. Jis aprašė vieną įdomų draudžiamos spaudos platinimo konspiracinį būdą: „Vieną kartą grįžtu iš gimnazijos į kleboniją pietauti. Žiūriu – stovi ties klebonija džiovintų menkių ir plekšnių vežimas. Žmonės nori pirkti, bet žydas vežėjas neparduoda.

– Kodėl nepardavinėji savo prekių? – klausiu žydelio.

– Nu, kad tai ne mano prekės, – atsako vežėjas. – Aš jas atvežiau kapelionui Konstantui Olšauskui neturtingiems mokiniams išdalyti.

Aš nustebau, bet, perskaitęs iš vežėjo gautą kun. J. Viksvos raštą, sužinojau, kad žuvies nedaug tame vežime tebuvo, tik paviršium, o apačioje buvo sukrautos knygos <...>.²¹

Viena iš rusifikacijos priemonių buvo reikalavimas, kad moksleiviai katalikai Rusijos valstybės ir caro šeimos švenčių dienomis (caro gimimo, vardinių ir kt.) eitų melstis į pravoslavų maldos namus (cerkves). Tokia prievarta kėlė didžiulį moksleivių ir jų tėvų nepasitenkinimą. Jie įvairiomis priemonėmis tam priešinosi: rašė raštus carui ir jo valdžios įstaigoms, kelė maištus²². Už tai caro valdžios administracija baudė tėvus pinigineis bandomis, o kai kuriuos moksleivius šalino iš gimnazijų. XIX a. pabaigoje tokių „maištų“ buvo kilę Kauno, Šiaulių, Mintaujos, Liepojos gimnazijose, kada mokiniai katali-

²⁰ Olšauskas K. *Kun. Juozapas Viksva*; Ruseckas P. *Knygnešys*. Kaunas, 1928, t. 2, p. 55.

²¹ Ten pat, p. 55–56.

²² Biržiška V. Gimnazijų „maištas“ dėl cerkvių lankymo. *Mūsų senovė*, 1921, t. 2, p. 104–106.

kai nenueidavo į cerkvę, arba atėję nesiklaupdavo ir pan.²³ Dėl tokio mokinių elgesio caro valdžia kaltino katalikų kunigus, esą jie agituoja moksleivius priešintis. Rusų valdžia kaltino vyskupą M. Paliulionį, kad jis pradėjęs tą akciją²⁴. Katalikų dvasininkija, norėdama atremti šiuos kaltinimus, kreipėsi net į Vatikaną. Popiežiaus kurijos atsakymas, palaikantis katalikų kunigus, buvo išspausdintas lenkiškame laikraštyje „Kraj“. Tai sukėlė dar didesnę caro valdžios nepasitenkinimą. Tačiau katalikų kunigai, taip pat moksleivių tėvai ir toliau priešinosi tam, kad moksleiviai būtų varu varomi į cerkvę, moksleiviams neleidžiama lankyti katalikiškų pamaldų ir kalbėti lietuviškų poterių mokyklose. 1888–1889 m. pasipriešinimo akcijos metu nukentėjo Žemaičių vyskupijos kapelionai A. Jakštas-Dambrauskas, Česlovas Jačinskis. Jie buvo išstremti į Norvgorodo guberniją, kiti keli kunigai uždaryti į Kretingos vienuolyną. 1894 m. Liepojos gimnazistų nepaklusnumo akciją melstis už carą cerkvėje parėmė ir K. Olšauskas. Pusė jo suagituotų gimnazijos moksleivių nenuėjo į cerkvę. Nors griežtesnės bausmės pavyko išvengti, tačiau po šio įvykio kreivai į jį ėmė žiūrėti vietinė administracija. Dėl tėvų ir moksleivių nepasitenkinimo 1897 m. toks reikalavimas buvo panaikintas.

Nuo jaunystės K. Olšauskas buvo silpnos sveikatos, todėl 1897 m. silpnus plaučius teko gydytis Šveicarijoje. Grįžęs iš užsienio, atvyko į Palangą pas vyskupą M. Paliulionį prašyti atleisti nuo daug kalbėti reikalaujančių kapeliono pareigų²⁵. 1894 m. rudenį K. Olšauskas išvyko klebonauti į Debeikius – miestelį Utenos apskrityje. Klebonaudamas Debeikiuose, ryšių su kun. J. Viksva nenutraukė, lietuviškų knygų, siunčiamų iš Palangos, gaudavo paštu. „Reikalai klostėsi gerai, nes Anykščių pašto viršininkas, gerai pagirdomas, šunybių nekrėtė.“²⁶ Tačiau, sudegus Debeikių miesteliui, į kleboniją priėmė gyventi liaudies mokytoją padegėlį, kuris jį įskundė policijai, kad „dalinąs žmonėms knygas, sąsiuvinius, pieštukus ir moko lietuviškai skaityti ir

²³ Biržiška V. Gimnazijų „maištas“ dėl cerkvių lankymo. *Mūsų senovė*, 1921, t. 2, p. 105.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 11.

²⁶ Ten pat.

rašyti²⁷. Šis įvykis nebuvo išimtis. Tuometinė spauda mirgėjo tokiais rusų mokytojų poelgiais: „Mokytojo-šnipų funkcijos buvo nuolat šniukštinėti, pelnyti pasitikėjimą, siekiant išduoti, ieškoti propagandos pėdsakų. Lietuviškos knygelės radimas buvo jam išsvajotoji proga įskusti.“²⁸

Kartu su K. Olšausku į Debeikius atvyko jaunesnis brolis Povilas ir sesuo Domicelė. Juos mokė jauna mokytoja Stanislava Danilovičiūtė, baigusi Rygos gimnaziją. Greitai pasklido gandai apie kunigo ir mokytojos pernelyg artimus santykius. Kartu jie eidavo pasivaikščioti, vykdavo pas vietinius ūkininkus į svečius ir pan. Pirmoji netinkamą elgesį pastebėjusi sesuo Domicelė pradėjo nesutarti su mokytoja. Nepagarbą mokytojai rodė parapijos davatkos²⁹. Kunigo seseriai ir broliui išvykus mokytis į Varšuvą, S. Danilovičiūtės paslaugos tapo nebereikalingos. Tokia buvo pažinties ir bendravimo su moterimi, nulėmusia K. Olšausko likimą, pradžia.

1898 m. vasarą pavyskypis Felicijonas Cirtautas vizitacijos ataskaitoje pažymėjo, kad Debeikių Bažnyčia yra didelė, švari ir graži, padaugėję bažnytinių rūbų ir indų. Vaikai kas savaitę mokomi, gerai žino tikybos mokslą. Ūkio pastatai suremontuoti³⁰. Debeikiečiai prisimena, kad K. Olšauskas „buvęs palinkęs į džiova, dažnai važinėdavęs į pušynus sveikatos pataisyti <...>, buvęs geras, darbštus“³¹.

1899 m. K. Olšauskas buvo perkeltas į Rozalimą – miestelį prie Daugyvenės upės (dabar Pakruojo rajone). Išbuvo ten iki 1904 m. Daug pasidaravo bažnyčios labui – naujai dekoravo ją, padarė tašytų akmenų laiptus ir įsteigė senelių prieglaudą. Buvo švietėjas, kovojo prieš nutautinimą. Atkalbinėdavo tėvus leisti vaikus į rusų mokyklas. Veltui dalydavo lietuviškus vadovėlius, slaptai klebonijoje vaikus mokė lietuviško rašto, o sekmadieniais pats tikrindavo mokinių rašto darbus. Parapijiečius ragino jungtis į Blaivybės draugiją. Pasižymėjo oratoriniais sugebėjimais: didelį įspūdį parapijiečiams darė jo

²⁷ Ruseckas P. *Knygnešys*. Kaunas, 1928, t. 2, p. 56.

²⁸ Romeris M. *Lietuva*. Studija apie lietuvių tautos atgimimą..., p. 143.

²⁹ Kauno apygardos teismo sprendimas, 1929 spalio 1–13 d. LCVA, f. 1557, ap. l. 172.

³⁰ Grigaravičius A. *Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas...*, p. 105.

³¹ Debeikių klebono (pavardė neįskaitoma) 1929 09 25 raštas advokatui A. Tumėnui. LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 12-3324, l. 1.

sakomi pamokslai³². „Buves išdidus, lankydavęs parapiją, pasikinkęs trejetą žirgų.“³³ Išsikeliant iš Rozalimo, žmonės jo labai gailėję. 1904 m. K. Olšauskas iš Rozalimo buvo perkeltas į Kauno Šv. Kryžiaus (Karmelitų) bažnyčią.

Dar XVIII a. vienuoliai karmelitai pastatė Šv. Kryžiaus bažnyčią ir vienuolyną. Rusų valdžia vienuolyną pavertė karo ligonine, o bažnyčią uždarė. XIX a. pabaigoje Naujamiestyje, Karmelitų rajone, sparčiai augo pramonė. Buvo pastatytas brolių Tilmansų metalo fabrikas, kur dirbo daug darbininkų katalikų, todėl 1881 m. pamaldos Šv. Kryžiaus bažnyčioje buvo atnaujintos.

³² Kun. Kisielius A. Kunigai, dirbę Rozalimo parapijoje. *Daugyvenės kraštas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, p. 84.

³³ Ten pat.

---

3. KATALIKŲ SOCIALINĖS VEIKLOS IR LIETUVIŲ ŠVIETIMO ORGANIZATORIUS KAUNE

3.1. Darbininkų draugijų įkūrėjas

Kaune atsiskleidė K. Olšausko veiklos universalumas. Jis tapo katalikų socialinio veikimo pradininku. Įgyvendino Popiežiaus Leono XIII encikliką „Rerum novarum“ (darbininkų klausimu) praktiškai. Socialinis veikimas – tai socialinių problemų ir prieštaravimų, kuriuos sukelia socialinių jėgų interesų ir poreikių susidūrimas, sprendimo būdas, socialinio aktyvumo apraiška¹. K. Olšausko asmenybės veiklos įprasminimo būdai rėmėsi socialine katalikų mintimi, kuriai įgyvendinti praktiškai, jam atvykus į Kauną, susidarė palankios aplinkybės. Itin svarbios jo iniciatyvos, steigiant darbininkų, švietimo draugijas, plėtojant labdarinę veiklą.

1904–1905 m. įvyko svarbūs pokyčiai Rusijos vyriausybės nacionalinėje politikoje lietuvių tautos atžvilgiu. Dėl masinio lietuvių tautos pasipriešinimo carinei nacionalinei politikai ir revoliucinės situacijos brendimo visoje Rusijos imperijoje, 1904 m. gegužės 7 d. (pagal senąjį kalendorių – balandžio 24 d.) buvo panaikintas lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas. Tačiau šio įstatymo priėmimas buvo tik direktyva, konkretus jo įgyvendinimas vyko iš lėto, priimant naujus įsakus ir nutarimus. Vietinė švietimo vadybė neskubėjo keisti mokymo turinio bei daryti kitų pakeitimų, susijusių su spaudos draudimo panaikinimu mokykloje.

Revoliuciniai 1905 m. įvykiai privertė vykdyti pertvarkymus imperijos politinėje ir socialinėje santvarkoje. Revoliucinių įvykių įkarštyje 1905 m. spalio 17 d. (pagal senąjį kalendorių – spalio 30 d.) caras Nikolajus II pasira-

¹ Leonavičius J. *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Academia, 1993, p. 230.

šė manifestą, suteikiantį asmens neliečiamumo, sąžinės, žodžio, spaudos, sąjungų laisvę. Kiek vėliau – rinkimų į Valstybės Dūmą įstatymus tvirtinančią ir vyriausybę kontroliuojančią instituciją, įstatymą. 1906 m. kovo 4 d. buvo priimtos „Laikinos taisyklės dėl draugijų ir sąjungų“, kurios sudarė galimybes kurtis profesinėms sąjungoms, kultūros ir švietimo draugijoms bei kitoms organizacijoms. Pasinaudodama šiomis taisyklėmis, Lietuvos visuomenė steigė švietimo, labdaros draugijas, žemės ūkio ratelius, savišalpos kasas ir kitas organizacijas. Šie istorinės situacijos pokyčiai sudarė galimybes lietuviams legaliai organizuoti visuomeninę, kultūrinę ir socialinę veiklą, įsijungti į politinį gyvenimą.

Kunigas, lietuvių išeivijos rašytojas Mykolas Vaitkus K. Olšausko paskyrimą į karmelitus vertino kaip svarbų vyskupo M. Paliulionio sprendimą „būsimajai lietuviškos kultūros raidai“². Jis rašė: „Tas K. Olšauskas, elegantiškas gražuolis, gabus, akiplėšiškai drąsus, ryžtingas praktikas, <...> ūmai pasireiškė kaip griežtas ir uolus lietuvis patriotas.“³ Šv. Juozapo darbininkų draugijos valdybos narių atmintyje K. Olšauskas, atkeltas į Karmelitus, išliko „kaipo mažai kuo žinomas kunigėlis, kilniai pradėjęs ir išvystęs didelį veikimą: neišdidus, visiems prieinamas, net pirmas prie mūs prieinas, pasitenkinęs nedideliu už patarnavimus apmokėjimu <...>“⁴

Atvykęs į Kauną, K. Olšauskas tiesiogiai susidūrė su kapitalizmui būdingais reiškiniais. Proletarizacija, nedarbas, skurdas darė nesaugų vis didėjančios žmonių grupės – darbininkų – gyvenimą. Pramonę, metalo apdirbimo fabrikus, lentpjūves, mašinų gamybos įmones valdė užsienio kapitalas, prekyba buvo žydu rankose. 1897 m. surašymo duomenimis, daugiausia dirbusių pramonėje lietuvių darbininkų buvo Kauno gubernijoje. Todėl neatsitiktinai Kauno karmelitų pramoniniame rajone esančios bažnyčios parapijiečių dauguma buvo skurdžiai gyvenantys, mažai raštingi darbininkai ir jų šeimų nariai. Revoliucinių įvykių įkarštyje pačių darbininkų iniciatyva kūrėsi sa-

² Vaitkus M. *Mistiniame sode. Atsiminimai*. Putnam: Immaculata, 1957, p. 186.

³ Ten pat.

⁴ Lietuvių Šv. Juozapo darbininkų draugijos valdybos raštas Kauno Arkivyskupui Metropolitui. 1930 m. rugsėjo 29 d. *Kauno arkivyskupijos kurijos (toliau – KAK) archyvas*, b. 132, l. 235.

višalpos draugijos, fabrių kontorose – ligonių kasos. Tačiau viešos organizacijos, jungiančios įvairiose pramonės įmonėse dirbančius darbininkus, nebuvo. Šios aplinkybės skatino jauną ir energingą kunigą imtis socialinės veiklos, kurią išdėstė Popiežius Leonas XIII enciklikoje „Rerum novarum“. Su jomis jaunosios kartos dvasininkas buvo susipažinęs, skaitydamas nelegalią spaudą: „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, „Tėvynės sargą“.

Jis ėmėsi iniciatyvos ir su keliais aktyviais darbininkais 1906 m. birželio 1 d. įsteigė Šv. Juozapo darbininkų draugiją – katalikišką darbininkų organizaciją, kuri turėjo tapti tarpininke tarp darbininkų ir darbdavių. Panašaus pobūdžio katalikiškos darbininkų organizacijos jau veikė Vakarų Europoje bei kaimyninėje Lenkijoje. Tai enciklikos teiginių apie darbdavių ir darbininkų draugijų reikšmę darbininkų gerovei kelti įgyvendinimo praktikoje pradžia. Enciklikoje sakoma, kad gali „daug padaryti darbdaviai ir patys darbininkai per tokias įstaigas, kurios stengtųsi tinkamai padėti vargstantiems ir abu sluoksniu labiau suartinti“⁵.

Draugijos tikslas buvo „darbo žmonių gyvenimo sąlygų pagerinimas, religinis, mokslinis, tautinis ir visuomeninis draugijos narių švietimas, materialinis jų rėmimas ir naudingi pasilinksminimai“⁶. K. Olšauskas rašte Kauno gubernatoriui, be jau minėtų tikslų, nurodė, kad draugija sieks „vesti juos (darbininkus – V. P.) tiesos keliu ir saugos nuo socialistų ir revoliucionierių įtakos“⁷. Katalikišką draugijos pobūdį apibrėžė įstatų punktai, skelbiantys, kad draugijos nariai yra katalikai, o draugijos pirmininku gali būti tik kunigas, patvirtintas vietinio vyskupo. Tautiškumas nebuvo pabrėžtas. Darbininkų daugumą sudarė lietuviai ir lenkai, nes tautinio susipratimo procesas buvo tik prasidėjęs. Draugijos narių skaičių pagal tautybę sunku nustatyti, nes „pagal kilmę beveik visi lietuviai, o pagal tautinį susipratimą – lietuvių mažuma“⁸. Sunku pasakyti, kiek K. Olšauskas per šią draugiją skatino

⁵ Jo Šventenybės P. Leono XIII Enciklika. Darbininkų klausimu (Rerum novarum). *Logos*, 1991, nr. 3, p. 74.

⁶ Gaidys A. Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 285–286.

⁷ Severinas (Biržiška V.). *Kunigas Kastantinas Olšauskis...*, p. 19.

⁸ Ten pat, p. 287.

tautinę savigarbą. Organizacijos veiklos pradžioje susirinkimuose ir kituose susibūrimuose buvo kalbama plačiausiai vartojama, visų mokama, pasak kun. Pranciškaus Turausko, lenkų kalba. Į draugiją įsirašė daugiau kaip 1000 darbininkų katalikų iš Tilmanso, Šmito, Rekošo, Šuvalovo fabriku. Draugijos nariai rengė saviveiklinius dramos būrelio pasirodymus, šeimyninius vakarus, veikė biblioteka, skaitykla, organizuotos viešos paskaitos, buvo susibūręs 20 žmonių pučiamųjų orkestras, plėsta labdara. Atsitikus nelaimėi, t. y. mirus draugijos nariui, jo šeimai buvo išmokama 50 rub. pašalpa⁹.

„Kun. Konstantinui rūpėjo darbininkų dorovinė padėtis: juos traukė prie tikiybinio gyvenimo, įvesdamas įvairias jiems pamaldas, jas pagražindamas elektros apšvietimais ir giedojimais. Be galo buvo garsūs ir mielai lankomi karmelitų „rarotai“, kas savaitę pakeistomis dekoracijomis. Kunigas gavo Kauno gubernatoriaus leidimą Dievo Kūno šventėje kasmet daryti iškilmingas procesijas Kauno gatvėmis: iš Karmelitų bažnyčios pereidavo Gedimino gatve ir Laisvės alėja sugrįždavo atgal, nustebindami kitų tikėjamų žmones. Šis paprotys buvo tęsiamas vokiečių okupacijos metais.“¹⁰

Šios draugijos įsteigimas buvo ir enciklikos „Rerum novarum“, kaip mokymo, nukreipto prieš socializmą, idėjų įgyvendinimas, praktiškai, siekiant revoliucinių įvykių įkarštyje atitraukti darbininkus nuo socialistinių idėjų. Kaune tuo metu veikė Žydų Bundas, Lietuvos socialdemokratų partija, Lenkų socialistų partija, kurios skleidė revoliucines idėjas. Iš straipsnių spaudoje ir archyvinės medžiagos ryškėja draugijos politinis ir ideologinis vaidmuo. Kairioji spauda, Kauno gubernijos valdybos narys P. Reviakinas, net patys juozapiečiai kartais draugiją apibūdina kaip partiją. Nežinomas asmuo laiške K. Olšauskui teigė, „kad šis suorganizavęs vieną katalikišką partiją, bet pasakui subūrė antrą partiją, vadinamą Šv. Juozapo bendrija“¹¹. Taip vadinama buvo neatsitiktinai, o norint pabrėžti draugijos politinį pobūdį, įvardyti ją kaip socialistų politinę priešininę. Akcentuojama politinė veikla dar ir to-

⁹ Turauskas P. Apie Kauno darbininkus. *Vadovas*, 1912, nr. 44, t. 11, p. 385.

¹⁰ Šalčius J. Birštono–Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje, 1983. *VUB RS*, f. 187-2106, p. 132.

¹¹ Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų...*, p. 288.

dėl, kad K. Olšauskas aktyviai dalyvavo steigiant Lietuvos ir Baltarusijos katalikišką konstitucinę partiją, vadovojamą vyskupo Edvardo fon der Ropo (*Eduard von der Ropp*), Kaune. Istoriko A. Gaidžio nuomone, toks epitetas nebuvo atsitiktinis todėl, kad „tuo metu, nesant tikrosios krikščionių demokratų partijos, draugija tam tikru mastu atstovavo katalikiškų įsitikinimų Kauno darbininkų interesams“¹². Todėl nuo pat draugijos įsteigimo ji buvo kritikuojama pirmeiviškoje spaudoje. Socialistai dvasininkijos veikloje tarp darbininkų matė konkurentus, todėl nevengė piktų žodžių, nepagrįstų kaltinimų. Toliau pateiktos citatos iliustruoja ideologinį katalikų ir socialistų priešišumą. 1906 m. laikraštis „Echo“ rašė: „Juodašimčių organizacija su kun. Alšausku priešaky <...> pasistengs išvyti iš fabriko socialistus ir sugrąžinti senąją tvarką. Visi tos partijos (reikia suprasti – draugijos) nariai – didžiausi susipratusių darbininkų priešai; pataikavimas fabrikantams, šnipinėjimas ir išdavimas policijai labiau susipratusių darbininkų – tai pirmutinis jų darbas.“¹³ Pats K. Olšauskas socialistinėje spaudoje vadinamas caro valdžios tarnu „policmeisteriu“ ir pan. Jo pavardė šios idėjinės krypties spaudoje buvo vartojama, siekiant pabrėžti katalikų dvasininkijos nepriimtą ideologiją ir veiklą visuomenėje (ne tik tarp darbininkų) taip dažnai, kad tapo lyg simboliu. Taip atsitiko todėl, kad jis pirmasis atvirai pradėjo organizuoti darbininkus ir revoliucinių įvykių įkarštyje daug jų atitraukė nuo socialistinių idėjų įtakos. Be to, būdamas pragmatikas, palaikė draugiškus ryšius su caro valdžios administracijos valdininkais.

K. Olšauskas buvo uolus katalikų socialinio mokymo idėjų gynėjas. Mėginimus konfliktus tarp darbininkų ir darbdavių spręsti bendru abiejų pusių susitarimu, atitraukti darbininkus nuo socialistinių idėjų iliustruoja toks V. Biržiškos (Severino) aprašytas pavyzdys: „Susitaręs (K. Olšauskas – V. P.) su fabrikantu Rekošu, įvedė tokią tvarką: fabrikantas Rekošas, priimdamas į fabriką darbininkus, reikalavo kun. K. Olšausko rekomendacijos. K. Olšauskas rekomendacijas duodavo tik tada, kai „jie prisiekia prieš kryžių, kad nie-

¹² Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų...*, p. 289.

¹³ Severinas (Biržiška V.). *Kunigas Konstantinas Alšauskis...*, p. 27.

kuomet daugiau nekelsią streikų, niekuomet nesipriešinsią savo darbdaviui ir niekuomet neprisidėsia prie jokios socialistų partijos.“¹⁴ Pats K. Olšauskas bandė būti tolerantiškas kitaminčiams. Jis, atsakydamas į pirmeivių priekaištus jau minėtame laikraštyje „Echo“, rašė: „Visoms partijoms pripažįstame laisvę ir socialistams nekludysime darbininkų ir krašto labai dirbti.“¹⁵ Prieštaravimai tarp skirtingų ideologinių pažiūrų Kauno darbininkų išaugo iki rimtų konfliktų. Fizinis susidorojimas tarp darbininkų tapo dažnu reiškiniu. Kun. P. Turausko teigimu, kai buvo nušauti keli juozapiečiai, K. Olšauskas pagrasinęs, kad už kiekvieną nušautą saviškį nušaus po socialistą. 1907 m. draugijos pirmininkas K. Olšauskas prašė gubernatoriaus leisti laikyti ginklus septyniems darbininkams. Leidimas gautas tik dviem.

Nuo 1907 m. pradžios, kai revoliuciniai įvykiai atslūgo ir socialistų puolimai aprimo, Šv. Juozapo draugijos vadovai ėmė rūpintis lietuvių kalbos vartojimu organizacijoje. P. Turauskas rašė, kad tą darbą pradėjo kun. Juozas Šnapštys, neseniai atvykęs į Kauną ir apsigyvenęs Karmelituose. Tačiau to meto periodinė spauda, lenkų skundai vyskupui M. Paliulioniui buvo nukreipti ne prieš kun. J. Šnapštį, bet prieš draugijos pirmininką K. Olšauską. Taip buvo siekiama pabrėžti jo, kaip draugijos pirmininko, atsakomybę už draugijos veiklą, o be socialinės ir labdaringos veiklos, tarp darbininkų K. Olšauskas dar buvo žinomas kaip tautinio švietimo platintojas Kaune. Prasidėjo trintis tarp lietuvių ir lenkų dėl to, kokia kalba turi vykti susirinkimai. Priimtas kompromisinis sprendimas vieną savaitę kalbėti lenkiškai, kitą – lietuviškai neišgelbėjo padėties. Lenkų kunigams tai nepatiko ir jie nuteikė draugijos narius prieš lietuviškai kalbančius darbininkus. Kai draugijos pirmininkas K. Olšauskas į susirinkusiuosius prabilo lietuviškai, kilo didžiulis triukšmas, dėl kurio susirinkimą buvo priverstas nutraukti¹⁶. Be to, lenkiškai kalbantys draugijos nariai įskundė K. Olšauską vyskupui M. Paliulioniui, kad jis siekė sulietuvinti lenkų darbininkus. Lenkų laikraštyje

¹⁴ Severinas (Biržiška V.). *Kunigas Konstantinas Olšauskis...*, p. 27.

¹⁵ Ten pat, p. 24.

¹⁶ Lenkų darbai Kaune. *Šaltinis*, 1907 m. birželio 25 d. (12), nr. 26.

„Dziennik Wilenski“ rašė, kad dėl neaiškios K. Olšausko tautiškos politikos dauguma lenkų darbininkų ketina atsiskirti nuo draugijos¹⁷. K. Olšauskui reikalaujant, vyskupas paskyrė komisiją, kuri nustatė, kad skundas nepagrįstas. 1907 m. rugsėjo mėn. visuotiniame draugijos susirinkime buvo nuspręsta, kad draugijoje turi būti kalbama lenkiškai. Draugijos valdyba su pirmininku K. Olšausku atsistatydino. Nėra visiškai aišku, kieno iniciatyva draugija 1908 m. pabaigoje buvo uždaryta. Ar dėl triukšmingų susirinkimų ir lenkų nepasitenkinimo draugiją uždarė pats gubernatorius, ar, kaip kun. P. Turauskas rašė, kad dėl tautinės nesantaikos draugijoje pati jos valdyba parašė raštą gubernatoriui, prašydama draugiją uždaryti¹⁸. Draugija suskilo tautiniu požiūriu. 1908 m. susiorganizavo net trys draugijos: „Judzenka“ – lenkiška, bet simpatizuojanti lietuviams, lenkiška „Sw. Józefa“ ir lietuviška Šv. Juozapo. K. Olšauskas atsisakė vadovauti bet kuriai iš jų. Lenkiškajai vadovauti buvo paskirtas kun. Juozas Bikinas, o lietuviškajai – kun. P. Turauskas. Nors P. Turauskas teigia, kad K. Olšauskas atsisakęs vadovauti bet kuriai iš atsiskyrusių draugijų, tačiau 1910 m. rašte Kauno gubernatoriui pats K. Olšauskas rašė: „Kuomet tautinis klausimas buvo prašalintas iš draugijos <....>, aš sutvėriau vieną draugiją lietuviškai kalbančių darbininkų ir kitą draugiją lietuvių darbininkų, pamiršusių lietuvių kalbą, kalbančių lenkiškai, bet nenorinčių likti lenkų nacionalistų ir šovinistų įtakoje. Tą paskutinę draugiją aš vedu.“¹⁹ Dėl tokio susiskaldymo katalikų dvasininkija susilaukė kritikos, esą skaldanti darbininkų judėjimą, kurianti draugijas pagal tautybes. Už tai buvo kritikuojama to meto socialistinėje spaudoje ir vėliau – sovietinio laikotarpio istoriografijoje. Istoriko A. Gaidžio nuomone, darbininkų vienybei atsiliepė skirtingi lietuvių ir lenkų visuomenės veikėjų interesai bei prasidėjęs nacionalinės savimonės budimo procesas tarp Kauno darbininkų²⁰.

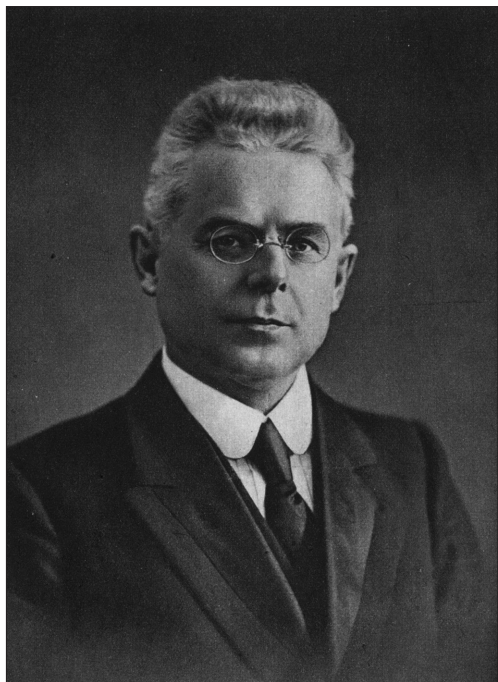
K. Olšauskas buvo vienas iš iniciatorių steigiant Lietuvių katalikų tarnaičių Šv. Zitos draugiją, iš esmės profesinę organizaciją. Pradžioje jai va-

¹⁷ Lenkų darbai Kaune. *Šaltinis*, 1907 m. birželio 25 d. (12), nr. 26.

¹⁸ Turauskas P. Apie Kauno darbininkus. *Vadovas*, 1912, nr. 44, p. 385.

¹⁹ Severinas (Biržiška V.). *Kunigas Konstantinas Olšauskis...*, p. 19.

²⁰ Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų...*, p. 291.

3. Žemaičių kapitulos prelatas, lietuvių visuomenės veikėjas, Kauno lietuvių katalikų draugijų organizatorius, Pirmosios Lietuvos Vyriausybės delegacijos Paryžiuje pirmininkas, Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpiti Centro komiteto narys (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 152.)

dovavo kun. Juozapas Jarašiūnas, vėliau – kun. P. Dogelis. K. Olšauskas buvo draugijos valdybos narys, rėmė finansiškai. 1907 m. įsteigta draugija numatė rūpintis iš kaimo į miestą atvykusiųjų tarnauti pasiturinčiose šeimose ar kitur mergaitėmis, palaikyti jų lietuviybę, tikėjimą, moralę. Draugija išlaikė bendrabutį bedarbėms mergaitėms, turėjo skalbyklą, valgyklą, verpyklą, šelpė netekus darbo ar atsitikus nelaimi, padėjo susirasti darbą. Draugijos narės buvo tik lietuvių mergaitės, lenkaičių į draugiją nepriėmė. Tokiu draugijos tautiniu nusistatymu buvo nepatenkinti kaimo mergaičių reikalais susidomėję lenkiškos orientacijos Lietuvoje visuomenininkai²¹.

3.2. Katalikų švietimo draugijos „Saulė“ vadovas

Caro valdžios po 1905–1907 m. revoliucinių įvykių panaikinti visuomeninio ir politinio gyvenimo veiklos suvaržymai leido atsiskleisti K. Olšausko organizaciniams sugebėjimams lietuviškame patriotiškame darbe. Iki 1905 m. nebuvo ir negalėjo būti draugijų, kurios akcentuotų lietuviškumą ir katalikiškumą. 1905 m. gegužės 1 d. buvo išleistas caro įsakas, kuriuo vakarinių gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Kijevo,

²¹ Kavolis M. Zitietės. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1966, t. 35, p. 104; Dogelis P. Apie tarnaičių draugiją. *Vienybė*, 1907 m. rugsėjo 3 d.

Podolės ir Volynės) mokyklose leista dėstyti gimtąją kalbą. Švietimo ministerija dar visus metus ruošė nurodymus šiam įsakui vykdyti. Praktiškai tik 1906 m. pavasarį Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose buvo leista pradinėse mokyklose dirbti vietiniam mokytojui, mokančiam lietuvių kalbą, tačiau paliekant ir buvusį mokytoją rusą. 1906 m. vasarą Kaune vietinių pedagogų T. F. Žilinsko ir Mečislovo Vasiliausko, taip pat kun. K. Olšausko iniciatyva buvo įsteigtos trys lietuvių pradinės mokyklos: Karmelituose, Šančiuose ir Žaliajame kalne (Žaliakalnyje). Iš pradžių jos veikė nelegaliai, čia mokėsi neturtingų Kauno darbininkų vaikai. Šioms mokykloms išlaikyti lėšas teikė Šv. Juozapo draugija ir fabrikantas Tillmansas, o faktinis mokyklų globėjas buvo K. Olšauskas, kuris rūpinosi lėšų gavimu ir paskirstymu. Taip kunigas Kaune pradėjo platų lietuvių švietėjo ir tautinio žadintojo darbą. Tuometiniame Lietuvos kontekste socialinis ir tautinis klausimai buvo susipynę, kaip pažymėjo istorikė V. Žaltauskaitė, „daugeliui socialinis klausimas buvo tapęs tautiniu“²².

Kauno katalikų visuomenės veikėjai suprato, kad, siekiant išplėtoti lietuvių švietimą gimtąją kalbą, telkti pedagogų kadrus, reikalinga organizacija. Ji padėtų įveikti ir caro administracijos daromas kliūtis. 1906 m. birželio 12 d. kunigai K. Olšauskas, P. Januševičius, Henrikas Laumianskis, daktaras Rokas Šliūpas, pedagogas T. F. Žilinskas, Kauno miesto dūmos valdininkas J. Ciemnolonskis ir vargonų meistras Jonas Garalevičius padavė prašymą Kauno gubernatoriui dėl švietimo draugijos „Saulė“ įregistravimo. Liepos 25 d. draugija buvo įregistruota²³. Sunku nustatyti, kas įstatų autorius. Jie panašūs į lenkų švietimo draugijos „Towarzysrwo polskej Macierzy Szkolnej“ įstatus. Draugijos tikslas – „švietimo platinimas tarp Kauno gubernijos lietuvių“, o siekdama šio tikslo, draugija numatė steigti ir išlaikyti pradinės mokyklas, sekmadieninius ir vakarinius kursus suaugusiesiems, mokytojų seminarijas ir kitas švietimo įstaigas. Draugijos nariais galėjo būti

²² Žaltauskaitė V. Lietuvių krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 420.

²³ Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų bruožai...*, p. 276.

abiejų lyčių pilnamečiai asmenys, nepriklausomai nuo luomo ir religijos²⁴. Kaip matyti, šie įstatų punktai nepabrėžė katalikiškos draugijos krypties. Neigiamai į tai sureagavo Žemaičių vyskupas M. Paliulionis ir kiti vyresniosios kartos dvasininkai. Mat švietimo klausimas atgimstančiai tautai buvo itin svarbus. Katalikų dvasininkija, sudariusi lietuvių inteligentijos daugumą ir turėdama potencialias galimybes, siekė jaunimo švietimą išlaikyti savo rankose, diegdama jam katalikišką pasaulėžiūrą. Laišką dėl nekatalikiškų „Saulės“ draugijos įstatų vyskupui M. Paliulioniui parašė Vadžgirio parapilnosios tikintieji. Pati draugijos valdyba gavo daug laišku iš tikinčiųjų, nepatenkintų draugijos įstatais²⁵. Įstatų keitimą organizavo vyskupas M. Paliulionis. 1907 m. vasario 21 d. buvo sušauktas visuotinis susirinkimas, kuriame padaryti pakeitimai. Draugija pavadinta katalikiško apšvietimo draugija „Saulė“. Jos tikslas – platinti tautinį švietimą tarp Kauno gubernijos lietuvių pagal Romos katalikų tikėjimo mokslą, o nariais galėjo būti tik katalikų tikėjimo asmenys. Kodėl kilo toks nesusipratimas? Manome, kad draugijos steigėjai, tarp kurių buvo ir dvasininkų, ir pasauliečių, pasirinko kompromiso kelią, nesitikėdami tokios dvasininkijos ir tikinčiųjų reakcijos. Kaip rašė A. Gaidys, „kunigai užstojo katalikiškus draugijos įstatus, tačiau lėmė pasauliečių nuomonė“²⁶. Įtaką darė ir tai, kad tuo pat metu įsikūrusi Suvalkų gubernijoje „Žiburio“ draugija aiškiai akcentavo katalikišką orientaciją, pabrėždama, kad lietuviams katalikams turi rūpėti ne tik tautiškas, bet ir katalikiškas susipratimas, kad reikia mylėti ne tik savo gražią kalbą, bet ir tikėjimą²⁷.

Vienas iš draugijos steigėjų K. Olšauskas 1906 m. rugsėjo 25 d. buvo išrinktas jos pirmininku. Jis ėmėsi vadovauti visai draugijos veiklai, tapo ilgamečiu šios organizacijos vadovu. Jo energija, organizaciniai sugebėjimai, pragmatizmas padėjo suburti pilnakrauję katalikišką organizaciją, vieną iš didžiausių švietimo draugijų Lietuvoje (iki 1940 m. sovietinės okupacijos),

²⁴ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijų veikla XX a. pradžioje (1906–1915)*. Vilnius: A. Varno leidykla, 1994, p. 22.

²⁵ Gaidys A. *Lietuvių katalikų draugijų bruožai...*, p. 278.

²⁶ Ten pat, p. 277.

²⁷ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijos...*, p. 23.

savo švietėjišku darbu ženkliai prisidėjusią prie tautinės švietimo sistemos formavimo. Draugija neapsiribojo Kauno miestu, o išplėtė savo veiklą visoje Kauno gubernijoje.

K. Olšauskas, turėdamas nelegalaus švietimo darbo patirtį, pirmiausia ėmėsi organizuoti pradžios mokyklas. Dažnai tokios mokyklos pradėdavo veikti dar negavus valdžios leidimo. XX a. pradžioje pradinis tautinis švietimas buvo ypač aktualus, nes to meto Lietuvoje daugeliui valstiečių vaikų jos buvo mokymo pradžia ir pabaiga. „Vilniaus žinios“ 1905 m. rašė: „Pirmiausia turėtume pasirūpinti apie sodžių, nes jame mūsų ateities karžygiai, jame visa Lietuvos ateities viltis.“²⁸ Tautinis pradinis švietimas Kauno gubernijoje buvo aktualesnis nei Suvalkų, kur didžioji dalis pradžios mokyklų mokytojų buvo lietuviai. Todėl, nieko nelaukdama, draugijos valdyba jau rugsėjo mėn. laikraštyje „Nedėldienio skaitymas“ pranešė, kad norintieji įsteigti parapijinę mokyklą turėtų įsirašyti į „Saulės“ draugiją. Tapusieji draugijos nariais gaus prašymo formą ir programą bei kitus patarimus. Draugijos valdyba galės atlikti visus valdžios įstatymais numatytus formalumus ir taip palengvins naujų mokyklų steigimą. Taip pat draugija tokias mokyklas remė finansiškai. Draugijos valdyba mokyklų steigimo klausimu buvo nusiteikusi kovingai: „Jei liaudies mokyklų direktorius neduos teigiamo atsakymo, draugija kreipsis į Vilniaus švietimo apygardos Globėją, jei ir šis prieštaraus, kreipsimės į Ministrą.“²⁹ K. Olšauskas nurodė, kad pirmasis uždavinys – atidaryti Kaune privačią lietuvišką mokyklą. Tokios mokyklos reikalingumas „esąs begalinis“³⁰. Ir štai 1907 m. pabaigoje „Viltis“ pranešė, kad buvo pašventinta Šančių dviklasė lietuviška mokykla, „įrengta rūpesčiu ir lėšomis kun. K. Olšausko ir visuomenės pagalba“³¹. Mokykla labai patogioje vietoje, kone Šančių priemiesčio viduryje, kuriame gyvena dauguma lietuvių darbininkų. Iš visų draugijų ir organizacijų, steigusių pradines mokyklas XX a. pradžioje, daugiausia nuveikė ši draugija. 1910 m. draugija išlaikė 45 pradines mokyklas.

²⁸ Aničas J. *Petras Vileišis*. Vilnius: Alma littera, 2001, p. 382.

²⁹ Prancė. Pirmasis „Saulės“ narių susirinkimas. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. spalio 11 m. (24).

³⁰ Ten pat.

³¹ Lietgalis. Mūsų mokyklos. *Viltis*, 1907 m. gruodžio 5 d. (18).

Neoficialiais duomenimis, tai sudarė apie 77 proc. visų Kauno gubernijoje veikusių privačių lietuviškų mokyklų. Visų šių mokyklų inspektoriumi buvo paskirtas žymus pedagogas T. F. Žilinskas. Daugiausia tokių mokyklų buvo Kauno, Ukmergės ir Telšių apskrityse.

Lietuviškoms mokykloms labai trūko mokytojų. Draugija pirmoji pradėjo rūpintis pradinių mokyklų mokytojų rengimu, įsteigė pedagoginius kursus Kaune. Ši mokykla, panašiai kaip ir pradinės mokyklos, savo darbą pradėjo nelegaliai. Fabrikanto Tilmanso įmonės salėje buvo skaitomos paskaitos iš įvairių dalykų ir pedagogikos. Šiuos kursus taip pat kuravo K. Olšauskas. Tačiau nelegalus darbas susidūrė su sunkumais: prasidėjo incidentai su lenkais, trūko lėšų. 1907 m. rugpjūčio mėn. kursai buvo legalizuoti. „Saulės“ draugijos vardu gautas leidimas pedagoginiams kursams. Čia buvo sutelkti žymiausi pedagogai, visuomenės veikėjai: T. F. Žilinskas, J. Damijonaitis, gyd. R. Šliūpas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė. Kursams vadovavo garsus pedagogas Juozas Vokietaitis. K. Olšausko vadovaujama draugijos valdyba naujai pažvelgė į moterų išsilavinimo klausimą, sulaužė nusistovėjusią tradiciją, kad moterims mokslas nereikalingas. Pats K. Olšauskas yra pareiškęs: „Bulvių skutėjų užtenka. Lietuvai trūksta inteligentių lietuvaičių.“³² 1907 m. 40 proc. klausytojų buvo merginos, o Pirmojo pasaulinio karo pradžioje – apie 80 proc. Ruošti katalikes inteligentes buvo geras katalikiškas ir patriotiškas darbas. Išsilavinusiems lietuviams reikėjo inteligentių žmonių.

XX a. pradžioje kūrėsi kredito, prekybos, įvairios kooperatinės organizacijos, tačiau specialistų labai trūko. Todėl draugija susirūpino specialiuoju mokymu. 1909 m. įsteigė buhalterijos kursus, kurie rengė parduotuvių, kooperatinių įstaigų darbuotojus. Tačiau ši mokykla turėjo vieną trūkumą – visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba.

Prie draugijos skyrių buvo steigiamos bibliotekos ir skaityklos. 1909 m. draugija turėjo 34 bibliotekas. Daugiausia kaimuose ir Kauno gubernijos miesteliuose. Draugijos valdyba ir pats K. Olšauskas ragino vietas kunigus

³² K. Š. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 22.

imtis iniciatyvos parapijos namuose steigti bibliotekas ir skaityklas. Bibliotekose buvo religinio turinio lietuviškų knygų, lietuviška periodinė spauda, taip pat lietuvių rašytojų Julijos Žemaitės-Žymantienės, Marijos Pečauskaitės (Šatrijos Raganos), Antano Baranausko, Jono Šliūpo, Kazimiero Pakalniškio (dedės Atanazo) ir kt. kūrinių. Jomis galėjo naudotis visi gyventojai. Bibliotekos ir skaityklos kėlė žmonių kultūrinį lygį, formavo tautinę savimone.

„Saulės“ draugijos, vadovaujamos K. Olšausko, švietėjiškas darbas apėmė visas švietimo sistemos grandis, formavo tautinės mokyklos bruožus. 1910 m. ataskaitoje matyti, kad draugija švietimo reikalams išleido 27 tūkst. rub. Žinant, kad rusų valdžia lietuvių tautiniam švietimui pinigų neskyrė, tai didžiuliai pinigai. „Viltis“ laikraštyje išspausdinto straipsnio autorius stebisi „iš ko tokia suma susidaro?“ ir iš karto atsako, kad pinigų Lietuvoje yra, tik reikia juos mokėti sunaudoti³³. „Didesnį veikėją, apsukresnį žmogų už „Saulės“ draugijos pirmininką K. Olšauską draugija vargu bau rastų. Pirmininku, galima sakyti, visa draugija stovi.“³⁴

Žemaičių dvasinės seminarijos profesorius P. Januševičius pirmasis pradėjo rūpintis steigti legalią „geriems lietuvių raštams leisti ir platinti“ Šv. Kazimiero draugiją³⁵. Tokia draugija seminarijoje veikė nelegaliai spaudos draudimo metais. Gavus vyskupo M. Paliulionio pritarimą, 1905 m. spalio 13 d. susirinko 7 dvasininkai, kurie ėmėsi iniciatyvos įsteigti draugiją. Tarp jų buvo ir K. Olšauskas. Pas notarą Andrių Iljinskį sudarė „Pasitikėjimo bendrovę“³⁶. Pradinis kapitalas siekė 1800 rub. Jį sudarė kun. Vincento Jarulaičio 1200 rub. ir 600 rub. kitų šešių narių (po 100 rub.). Tą pačią dieną įvyko bendrovės susirinkimas, buvo išrinkta valdyba, kurios nariu tapo K. Olšauskas. Pirmininku išrinktas V. Jarulaitis. Draugijai vadovauti 1906 m. pradžioje valdyba iš Petrapilio pakvietė A. Jakštą-Dambrauską. Jis buvo susi-

³³ Keletas pastabų dėl „Saulės“ susirinkimo. *Viltis*, 1910 m. vasario 28 d. (kovo 13 d.).

³⁴ Ten pat.

³⁵ Dambrauskas A. *Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų (1906–1931) veikimas*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1932, p. 5.

³⁶ Ten pat, p. 7.

pažinęs su Vakarų Europoje veikiančių spaudos leidimo draugijų įstatais. Kartu su profesoriumi P. Januševičiumi, J. Tumu-Vaižgantu parengė naujus spaudos leidimo ir platinimo Šv. Kazimiero draugijos įstatus, kurie 1906 m. liepos mėn. draugijos susirinkime buvo patvirtinti. K. Olšauskas kartu su kunigais P. Januševičiumi, J. Jarošiūnu ir P. Dogeliu sudarė komitetą, kuris rūpinosi pirmojo viešojo lietuvių katalikų knygyno su skaitykla atidarymu Kaune. Metų pabaigoje toks knygynas buvo atidarytas P. Fišerio namuose³⁷. Katalikų socialinį aktyvumą rodo tai, kad ir ši draugija, kurios tikslai nebuvo konkrečiai susiję su socialiniu veikimu, 1906 m. savo susirinkime svarstė socialinį klausimą ir net sudarė komitetą, kuriame buvo ir K. Olšauskas, įpareigotą rūpintis „draugijiniiais visuomenės reikalais“³⁸ (t. y. draugijų steigimu – V. P.). Susirinkime buvo pranešta apie Vilniuje organizuojamus socialinius kursus, kunigai raginti į juos vykti.

Socialiniams kursams organizuoti Kaune 1908 m. sausio mėn. buvo sudarytas organizacinis komitetas, vadovaujamas vyskupo Felicijono Cirtauto, tačiau, jį išrinkus diecezijos valdytoju, slaptu balsavimu vienu iš organizacinio komiteto pirmininkų buvo išrinktas K. Olšauskas. 1909 m. sausio mėn. pradžioje vyko socialiniai kursai Kaune. Pranešimų paklausyti atvyko ne tik kunigai, bet ir katalikai inteligentai. Sociologijos mokslų daktaras prof. Valdas Pruskus nurodė, kad šie kursai suaktyvino kunigų socialinę veiklą, buvo siekiama derinti socialinę teoriją su praktika³⁹.

Dėl lėšų stokos nustojus eiti pirmam lietuviškam dienraščiui „Vilniaus žinios“, būrys inteligentų – A. Smetona, J. Tumas, J. Basanavičius, A. Jakštas-Dambrauskas ir K. Olšauskas – sumanė leisti naują lietuvišką laikraštį „Viltis“ (ėjo 1907–1915 m.). Steigiamasis susirinkimas vyko Kaune, buvo įsteigta akcinė bendrovė. Kiekvienas akcininkas, įnešdamas po 100 rub., už dividendus gauna laikraštį. „Viltis“ buvo pirmas lietuviškas laikraštis, ku-

³⁷ Atsišaukimas į visuomenę. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. rugsėjo 5 d. (18).

³⁸ Kaunas. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. rugpjūčio 1 d. (14).

³⁹ Pruskus V. Katalikiškos socialinės minties raida Lietuvoje (XX a. pradžioje). *Mokslo ir technikos raida*, 2009, t. 1 (2), p. 205.

riam leisti buvo sudarytas tvirtas finansinis pagrindas⁴⁰. Tačiau idėjinis pagrindas nebuvo tvirtas. Laikraščio pagrindinės nuostatos buvo paskelbtos „Kvieslyje“. A. Smetonos viltininkų idealas – dvasinės vertybės, o materialinė buitį – tik įrankis joms pasiekti⁴¹. Nors religiją A. Smetona žmogaus ir tautos gyvenime laikė daug lemiančiu veiksniu, tačiau griežtai smerkė, kai ji naudojama pasaulietiniams tikslams pasiekti. Daugumą akcininkų sudarė kunigai, todėl šios A. Smetonos nuostatos daliai jų nepatiko, kurios esą nepakankamai katalikiškos. Pareiškus nepasitenkinimą, A. Smetona atsisakė redaktoriaus pareigų. Redaktoriumi tapo kun. Pranas Dovydaitis. Laikraštis spausdino straipsnius su patarimais valstiečiams apie ūkininkavimą, žemės dirbimą, tręšimą, gyvulių auginimą, nemažai dėmesio skyrė moterų judėjimui, informavo apie „Saulės“ ir kitų katalikiškų draugijų veiklą, ragino steigti mokyklas ir bibliotekas.

Revoliucinių įvykių įkarštyje K. Olšausko iniciatyva įsteigtose organizacijose nebuvo akcentuojamas lietuvių nacionalizmas. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas lietuvių ir lenkų darbininkų šeimų katalikiškai moralei ir religingumui stiprinti, suaugusiųjų ir jų vaikų švietimui bei materialinei padėčiai gerinti. Be to, kartu su kitais to meto šviesuoliais kunigas dalyvavo steigiant su švietimu susijusias bendroves.

3.3. Santykiai su carine valdžia

Dažni kairiosios spaudos kaltinimai K. Olšauskui dėl jo gerų santykių su caro valdžios valdininkais visų pirma rodė jo, kaip visuomenės veikėjo, pragmatizmą. Daugeliui to meto lietuvių visuomenės veikėjų buvo būdingas pragmatizmas⁴². Visų pirma paramos buvo ieškoma kilusių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos valdininkų kabinetuose. Vienas tokių buvo 1904–1912 m. Kauno gubernijos gubernatorius Piotras Veriovkinas, valdęs

⁴⁰ Merkelis A. Viltis. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1984, t. 34, p. 250–252.

⁴¹ Merkelis A. Viltis. *Lietuvių enciklopedija...*, p. 251.

⁴² Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 11.

Vyžuonėlių dvarą Utenos apskrityje⁴³. Jis geriau suprato vietines sąlygas ir nuolaidas, kurias padarė caro vyriausybė lietuvių tautai. M. Yčas atsiminuose rašė, kad jis buvo tolerantiškas visų religijų ir tautybių žmonėms. K. Olšausko pažintis su juo užsimezgė anksčiau, nei jis atvyko į Kauną. Tikriausiai klebonaujant Debeikiuose. 1904 m., dirbdamas Rozalime, jis siuntė sveikinimo telegramą P. Veriovinui jo paskyrimo į Kauno gubernatorių proga, prisistatydamas „buvusiu Debeikių kaimynu“⁴⁴. Vėliau, dirbdamas Kaune, kvietė gubernatorių į mokyklų atidarymo, pastatų šventinimo iškilmes. Valdininkų užtarimo prireikė 1910 m., kai buvo uždaryta 11 lietuvių draugijų, tarp jų ir „Saulės“ draugija, pripažinus jas religinėmis. Jos turėjo persiregistruoti Vidaus reikalų ministerijoje. Į Peterburgą vyko lietuvių delegacija: K. Olšauskas, Kauno kunigų seminarijos rektorius Maironis ir Valstybės dūmos narys Aleksandras Meištavičius. Norėdama patekti pas vidaus reikalų ministrą Piotrą Stolypiną, delegacija kreipėsi protekcijos pas anksčiau dirbusį Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos vedėju, o tuo metu Vidaus reikalų ministerijoje dirbantį Aleksejų Charuziną. Nėra aišku, kiek šis žmogus padėjo lietuviams ir kiek pats P. Stolypinas buvo jiems palankus, aišku tik, kad „Saulės“ draugijos įstatai buvo perregistruoti ir draugija savo veiklą atnaujino⁴⁵.

Atskiros Rusijos imperijos vidaus reikalų ministerijos žinybos rinko medžiagą apie visų draugijų veiklą. Iš likusių negausių Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentų matyti, kad didelis dėmesys buvo skiriamas Šv. Juozapo ir „Saulės“ draugijoms. 1908 m. kovo mėn. Žandarų valdybai agentai „zdrovyj“ ir „chrabryj“ pranešė apie susirinkimus Tillmanso fabrike, organizuotas rinkliavas. Pranešimuose minimos pavardės, kas vedė agitaciją, kas turi ginklą ir kt.⁴⁶ Draugijų veikla buvo akylai sekama, ypač didelis dėmesys skirtas draugijų vadovams ir nariams. Štai 1912 m. Kauno pilies žandarų ko-

⁴³ 1879 m. Rusijos caras už karinius nuopelnus Vladimirui Veriovinui dovanojo Vyžuonėlių dvarą. 1896 m., po tėvo Vladimiro mirties, dvaras atiteko sūnui Piotriui Veriovinui. Šis dvaras yra maždaug už 12 km nuo Debeikių miestelio, kur klebonavo K. Olšauskas.

⁴⁴ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijos...*, p. 68.

⁴⁵ Ten pat, p. 16.

⁴⁶ Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentai. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 73-93, l. 24, 25.

mandai pranešama, kad K. Olšauskas yra politiškai nepatikimas asmuo, nes 1908 m. Šančiuose atidarė slaptą mokyklą ir už tai buvo patrauktas teisminėn atsakomybėn, jis taip pat įkalbinėjo vietinius atsargos karininkus priimti katalikybę⁴⁷. Šie duomenys apie K. Olšausko nepatikimumą kartojami net keliuose pranešimuose.

Žemesnio rango valdininkai nesuprato caro valdžios daromų nuolaidų, todėl patikrinimų metu siūlydavo bausti už menkiausius nusižengimus, net iki draugijų uždarymo. Tokius veiksmus nesunku pastebėti atslūgus revoliuciniams įvykiams ir prasidėjus caro valdžios reakcijų laikotarpiui. 1909 m. Kauno gubernijos valdybos patarėjui P. Reviakinui buvo pavesta atlikti „Saulės“ draugijos veiklos patikrinimą. Pastarasis rašte apie patikrinimo rezultatus Kauno gubernatoriui P. Veriovkinui rašė, kad ne visa draugijos dokumentacija vedama rusų kalba, kai kuriose draugijos mokyklose neiškabinti arba blogai matomose vietose iškabinti caro portretai, nebuvo visuotinio susirinkimo patvirtintos pajamų ir išlaidų sąmatos. Draugija pagrindinį dėmesį skiria katalikybei bei nacionalinei savimonei stiprinti tarp lietuvių, o tai skaldo Rusijos vienybę. Dėl šių priežasčių draugijos veikla yra nepageidaujama, ir komisija siūlo ją uždaryti⁴⁸. Panašiai draugijos veiklą vertino Panevėžio, Ukmergės apskrities viršininkai. Padėtį švelnino pats Kauno gubernatorius P. Veriovkinas, atsisakydamas griežtų priemonių, o siūlydamas pašalinti pastebėtus draugijos veiklos trūkumus. Toks nuolaidžiavimas P. Reviakinui nepatiko, ir jis, nepaisydamas subordinacijos, pasiuntė raštą vidaus reikalų ministrui P. A. Stolypinui. Jame kaltino K. Olšauską pravoslavų viliojimu į katalikybę, valdžios įžeidinėjimu, o „Saulės“ ir Šv. Juozapo draugijas – Lietuvos lenkinimu, tautiniu šovinizmu, tikybinio fanatizmu. Gubernatorių P. Veriovkiną – katalikiškų ir lenkiškų organizacijų palaikymu⁴⁹. Išsikeičęs Kauno gubernatorius pats kreipėsi į Rusijos Ministrą Pirmininką P. A. Stolypiną, išreikšdamas nepasitikėjimą savo patarėju: „Jo priešingi santykiai su viet-

⁴⁷ Raštas Kauno pilies žandarmerijos komandai 1912 05 31, nr. 302. *LVIA*, f. 1227, ap. 3, b. 7, l. 175; Biržiška V. Iš Vilniaus ir Kauno žandarmerijų archyvų. *Mūsų senovė*, t. 1 (3 kn.), Tilžė, 1922.

⁴⁸ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijos...*, p. 14–15.

⁴⁹ Severinas (Biržiška V.). *Konstantinas Olšauskis...*, p. 19.

niais kitataučiais ir svetimo tikėjimo gyventojais trukdo įgyvendinti valdžios nurodymus, sukelia negeistinių pasekmių⁵⁰. Susidarius tokiai situacijai, P. Reviakinis buvo perkeltas dirbti į Tomską.

Susipažinus su Kauno gubernijos valdybos dokumentais, nesunku pastebėti, kad aprašytame konflikte tam tikrą vaidmenį suvaidino P. Veriovkino pavaduotojas Nikolajus Greziavas. Jis taip pat, atstovaudamas senųjų biurokratų kartai ir „nesugaudamas nosimi naujojo vėjo“, kovojo su katalikiškėmis draugijomis, matydamas jų veikloje pavojų imperijos vienybei. Be to, nurodymą atlikti „Saulės“ draugijos reviziją davė taip pat N. Greziavas, kai gubernatorius P. Veriovkinas buvo išvykęs. Vis tik N. Griazevui pavyko atsikratyti K. Olšausko. 1914 m., tapęs Kauno gubernijos gubernatoriumi, jis „Saulės“ draugijos pirmininką, kaip politiškai nepatikimą asmenį, išsiuntė iš Kauno. N. Greziavas savo nuomonės apie K. Olšauską ir jo vadovaujamą draugiją nepakeitė ir vėliau. 1916 m., kai draugijos mokyklos buvo evakuotos į Voronežą, Voronežo gubernatoriui paklausus, kiek „Saulės“ draugija nusi-pelnė pašalpos iš Tatjanos komiteto, N. Greziavas atsakė, kad draugija kelia grynai tautiškus švietimo tikslus ir jei Kaune jos veikimas buvo pakenčiamas, tai laikinoje jos buvimo vietoje jis yra negeistinas. O prašymas skirti draugijai lėšų neturi būti patenkintas. Vilniaus gubernijos atstovas IV Valstybės Dūmoje Laurynas Putkameris, kilęs iš sulenkėjusių vokiečių dvarininkų šeimos, K. Olšausko įsteigtas draugijas (Šv. Kazimiero ir „Saulės“) tuometiniam vidaus reikalų ministrui Nikolajui Makliakovui apibūdino kaip „gyvates, kurias vyriausybė prie savo krūtinės maitina“ („eto zmei, kotoryje pravitelstvo u svojej grudi pitaet“)⁵¹.

Reakcijos metais prasidėjo caro valdžios puolimas ne tik prieš darbininkus, kairiosios krypties inteligentus, bet ir prieš dvasininkus. 1909–1910 m. Lietuvoje apie 400 dvasininkų buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn už nesilaikymą vidaus reikalų ministro 1905 m. rugpjūčio 18 d. aplinkraščio

⁵⁰ Pukienė V. Lietuvių švietimo draugijos..., p. 20.

⁵¹ Katilius A. Paskutiniojo Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus atsiminimų fragmentas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 474.

dėl perėjimo iš pravoslavybės į katalikybę. Problema buvo sena. Po Unitų bažnyčios panaikinimo 1839 m. ir po 1863 m. sukilimo numalšinimo, kai valdžia įvairiais būdais vertė katalikus pereiti į stačiatikybę, Vakarinių gubernijų stačiatikių bažnyčia papildė savo pasekėjų gretas. Tačiau toks prievartinis veiksmas rodė tik išorinius pasikeitimus. Revoliucinių įvykių įkarštyje caras buvo priverstas daryti nuolaidas ir šioje srityje. Taip 1905 m. balandžio mėn. išleido tolerancinį įsaką, kuriuo buvo leista pereiti iš vienos tikybos į kitą. Paskelbus tolerancinį raštą, prasidėjo masiškas perėjimas į katalikybę⁵².

Aštriai ši problema iškilo III Valstybės Dūmoje (1907–1912), kai buvo svarstomas įstatymo projektas dėl perėjimo iš vieno tikėjimo į kitą. Jį svarstant, iškilo dar I Dūmoje aktualus buvęs sąžinės laisvės klausimas. Diskusijoje dalyvavęs atstovas iš Lietuvos Andrius Bulota teigė, kad policinėmis priemonėmis negalima sustiprinti pravoslavybės, kaip ir materialinėmis, o įstatymo projekte buvo numatyta iš keičiančiųjų tikėjimą reikalauti susimokėti savo parapijai⁵³. Jis kritikavo Ministro Pirmininko P. A. Stolypino teiginį, kad tikėjimo laisvė – tai valstybės, o ne žmogaus reikalas. „Tik esant tikėjimų laisvei ir lygybei, suteikiant kiekvienam visišką sąžinės laisvę būti krikščioniu, pagoniu ar neišpažinti jokio tikėjimo, galima pasiekti aukštos moralės.“⁵⁴ Diskusija buvo tokia arši, kad kai kurie deputatai buvo išvaryti iš 1909 m. gegužės 23 d. vykusio posėdžio. Lietuvos atstovai dalyvavo diskusijose bei paklausimuose ir kitais su katalikybe susijusiais klausimais, taip siekdami atkreipti dėmesį į katalikų padėtį Lietuvoje, pristabdyti pravoslavavimo procesą. Dūmos tikėjimų komisija, apsvarsčiusi įstatymo projektą, nutarė, kad tarp pravoslavų negalima platinti jokių kitų tikėjimų⁵⁵.

Tarp kaltinamųjų dėl 1905 m. rugpjūčio 18 d. aplinkraščio nesilaikymo, atsidūrė Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios klebonas kun. K. Olšauskas. 1910 m. sausio 29 d. įvyko teismas. Tačiau, būdamas išsilavinęs, žinantis įstatymus ir

⁵² Staliūnas D. Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1905–1907). Lietuvos istorijos atgimimo studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 154.

⁵³ Gaigalaitė A. *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės dūmoje 1906–1917 metais*. Vilnius: VPU, 2006, p. 174.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat.

turėdamas oratorinių sugebėjimų, kunigas įrodė, kad perėjimas iš pravoslavybės į kitą kurį nors krikščionių tikėjimą negali būti persekiojamas, o kaltinimai katalikų dvasininkams yra nepagrįsti. Vidaus reikalų ministro aplinkraščio 1905 m. rugpjūčio 18 d. reikalavimas pranešti gubernatoriui apie norą pereiti į kitą tikėjimą skirtas asmenims, ketinantiems tai padaryti, o ne katalikų dvasininkams. Ginamojoje kalboje K. Olšauskas kalbėjo: „1905 m. balandžio 17 d. Viršiausiuoju įsakymu Jo Didenybė Caras teikėsi pripažinti, kad perėjimas iš pravoslavijos kitan kurian krikščionių tikėjiman neturi būti persekiojamas ir neprivalo turėti blogų įtėkmių į asmenišką ir pilietiškas teises. Turėdamas prieš akis šiuos viršiausius žodžius, aš tiesiog nesuprantu, koku būdu aš pataikiau šiandien ant apkaltinamųjų suolo, nes, leisdamas minėtiems penkiems žmonėms sulig Viršiausiuoju įstatymu pildyti mano bažnyčioje jų sąžinės reikalavimą ir norą, t. y. pareiti katalikų tikėjiman, aš išpildžiau tik savo, kaip kunigo, pareigą; aš suprantu, kad galima būtų buvę patraukti mane atsakomybėn, jei aš būčiau neleidęs minėtiems žmonėms pasinaudoti Vyriausiuoju manifestu. Tiesiog aš nesuprantu, koku būdu aš, Rusijos pavaldinys, rusų valdininkų patraukiamas atsakomybėn už minėtų žmonių iš pravoslavų į katalikybę perėjimą, kas, sulig Vyriausiojo įstatymo žodžiais, „neturi būti persekiojama“. Kaltintojai sako, kad kun. K. Olšauskas kaltas esąs už peržengimą vidaus reikalų ministro 1905 m. rugpjūčio 18 d. aplinkraščio. Minėtasis aplinkraštis nurodo vadinamosios registracijos tvarką, pereinant iš pravoslavybės katalikybėn, reikalaudamas iš pravoslavų tam tikro pranešimo gubernatoriui apie norą pereiti katalikybėn. Minėtasis aplinkraštis paliečia tik pačius pereinančius katalikybėn žmones ir įrašančius (registruojančius) perėjimą gubernatoriaus, kuriems išleistas šis aplinkraštis ir kurie gali supažindinti su juo pravoslavus. Šitame ministro aplinkraštyje nė žodžio nepasakyta apie katalikų kunigijos pareigas <...>.

Šitame atsitikime negalima traukti manęs atsakomybėn pagal 29 straipsnį už vyriausybės ar policijos valdžios teisėtą reikalavimų nepildymą. Taisant 29 straipsnį, kaip ne sykį paaiškino Senatas, administracijos ar policijos valdžios reikalavimas tik tuomet gali būti pripažintas teisėtu <...>, kuomet

jis remiasi įstatymais. Rugsjūčio 18 d. 1905 m. vidaus reikalų ministro aplinkraštis neduoda naudotis kai kuriomis duotomis 1905 m. balandžio 17 d. Viršiausiuoju įstatymu teisėmis, todėl jis ne tik nesiremia minėtuoju įstatymu, bet dar priešingas jam; užtat gi tokio turinio įsakymas taip pat turėjo būti viršiausiai išleistas.

Jeigu dargi skaityti mane priverstu sekti tai, pareinantieji katalikybėn pravoslavai pildytų 1905 m. rugsjūčio 18 d. vidaus reikalų ministro aplinkraščių, tai kiekvienas sutiks su tuo, kad savo laiku reikėjo man apie tą aplinkraščių pranešti, kaip to reikalauja pamatiniai įstatymai <...>. Įstatymas įgyja priverstinę galią ne anksčiau, kaip nuo jo paskelbimo dienos, o vidaus reikalų ministro aplinkraštis nebuvo įsakytas pildyti nei 1905 m. vyriausybės įsakymų rinkinyje, nei dargi nebuvo paskelbtas 1905 m. Kauno gubernijos žiniose <...>.⁵⁶

Teismas baigėsi K. Olšausko pergale. Jis buvo išteisintas. Šį teismo procesą ir jo kalbą, pasakytą teismo posėdžio metu, plačiai nušvietė tuometinė spauda. Kalba buvo išspausdinta laikraštyje „Severna zapadnyj telegraf“, ją perspausdino lietuviški laikraščiai „Viltis“ ir „Šaltinis“. Rusiškoji spauda griežtai kritikavo už per daug įžūlią caro valdžios kritiką, vadino jos įžeidimu⁵⁷.

Savaitraštis „Okrainy Rosii“ rašė, kad pagrindinė minėto reiškinių priežastis – katalikiškų švietimo draugijų ir jų vadovų – dvasininkų – veikla, kurios vietinė administracija nesugebėjo sutrukdyti. Valstybės Senatas 1910 m. balandžio mėn. priėmė sprendimą uždaryti tokio tipo draugijas, kaip neteisėtai veikiančias, o gubernatoriui – atšaukti jų registraciją. Draugijoms, turinčioms religinius tikslus, (tokioms buvo priskirtos visos katalikiškos draugijos: „Saulės“, Šv. Juozapo, Blaivybės ir kt.) veikti reikėjo vidaus reikalų ministro leidimo. Nors P. Veriovkinas dar bandė užtarti draugijas, nusiuntė raštą į Valstybės Senatą, prašydamas pakeisti sprendimą dėl draugijų registracijos, tačiau veltui. Draugijos buvo priverstos persiregistruoti.

⁵⁶ Prasčiokas. Teismas. *Viltis*, 1910 m. vasario 12 d. (23).

⁵⁷ Ten pat.

K. Olšauskas buvo konservatyviosios krypties katalikų veikėjas. Jis vadovavosi Vatikano instrukcijomis „Nessuno ignora“ ir enciklikomis „Graves de communis“, skirtomis krikščioniškosios demokratijos klausimui. Šiuose dokumentuose krikščioniškoji demokratija priešpastatoma liberaliai demokratijai, kaip vienai iš socialinės problemos priežasčių. Krikščioniškoji demokratija skatina „kurti organišką visuomenę, kurioje nė vienas pilietis negalėtų likti vienas“⁵⁸. Dažnai jo pažiūros ir įsitikinimai kirtosi su liberaliosios krypties atstovų pažiūromis. Tai atsispindi jo santykiuose su „Saulės“ draugijos mokyklose dirbusiais mokytojais. Ne tik K. Olšauskas, bet ir dalis kunigų, „Saulės“ draugijos skyrių vadovų, buvo konservatyvūs, ir liberalių pažiūrų mokytojai jiems buvo nepriimtini. Triukšmas spaudoje kilo, kai 1908 m. iš Šančių „Saulės“ mokyklos mokytojo pareigų buvo atleistas žinomas pedagogas, tačiau liberalių pažiūrų, Stanislovas Matijošaitis, nepaaiškinus atleidimo priežasčių. Mokytojų sąjunga rengė protesto akciją, tačiau situacija nepasikeitė. Protesto raštas buvo atsiųstas į „Lietuvos žinių“ redakciją, kuri jį išspausdino.

Kaune, Savanorių prospekte nr. 46, stovi didžiulis raudonų plytų pastatas – „Saulės“ rūmai (dabar – Kauno „Saulės“ gimnazija) – iki šiol primenantis apie K. Olšauską. Jo ir visuomenės iniciatyva ir lėšomis 1913 m. buvo pastatytas šis pastatas, tapęs tuo metu lietuviybės žadinimo simboliu, o Nepriklausomoje Lietuvoje – tautinio katalikiško ugdymo centru. Didžiausias K. Olšausko nuopelnas – gebėjimas gauti leidimus statyboms ir surinkti reikiamą sumą pinigų. Juk iš valstybės jokios paramos negavo.

Dar neprasidėjus statyboms, reikėjo įveikti miesto valdžios daromas kliūtis. Kauno tvirtovės komendantas priešinosi trijų aukštų pastato statybai aukščiausioje tvirtovės vietoje Žaliakalnyje. K. Olšauskui gavus gubernatoriaus P. Veriovkino palaikymą, teko pasiekti net Peterburgą, kol leidimas buvo gautas. Toliau reikėjo įveikti dar vieną labai svarbią kliūtį – surinkti reikiamą sumą pinigų. Draugijos valdybos nariai ir pats K. Olšauskas važinėjo

⁵⁸ Majka Jozef. Socialinė problema ir bandymai ją spręsti: nuo „Rerum novarum“ iki „Sollicitudo rei socialis“. *Logos*, 1991, nr. 3, p. 65.

po Lietuvą ir rinko aukas. „Vienybė“ laikraštyje buvo išspausdintas kreipimasis į visuomenę, kuriame rašoma: „Pastatykite namus tiems, kas Lietuvos vaikus mokys.“⁵⁹ Žmonės parėmė ne tik pinigais. V. Bičiūnas mini tokį faktą: „Vienas klebonas paaukėjo „Saulės“ statybos darbams arklį. Tuo arkliu buvo vežiojamas vanduo kalkėms ir moliui praskiesti.“⁶⁰ 1911 m. draugijos pirminkas K. Olšauskas sumanė pats rinkti pinigus vykti į Ameriką. Kreipėsi į rašytoją, žinomą visuomenės veikėją J. Tumą, kuris padėtų jam tą misiją atlikti. J. Tumas rašė: „Saulės“ draugijos pirmininko kvietimą laikiau pačios Tėvynės reikalavimu.“⁶¹ Gavęs teigiamą atsakymą, K. Olšauskas pradėjo rūpintis kelionės dokumentais. Rusų valdžia nenoriai išleisdavo inteligentus į užsienį. Gubernatorius užsienio pasus išduodavo tik leidus vidaus reikalų ministrui, o šis išvykti leisdavo tik tuos, kurie važiuodavo gydytis. Taigi, noromis ar nenoromis, reikėjo meluoti. Per šešias savaites K. Olšauskui pavyko sutvarkyti dokumentus ir gauti užsienio pasus. 1911 m. birželio mėn. pabaigoje J. Tumas ir K. Olšauskas išvyko į Ameriką. Per tris mėnesius pavyko surinkti apie 34 tūkst. rub. Čia K. Olšauskui padėjo „neapsakoma jo energija, ryžtingumas ir drąsumas. Jau prie ko jis prikibdavo kauyti pinigų, tas nebeįstengdavo juo nusikratyti nedavęs“⁶². 1912 m. Lietuvoje pavyko surinkti apie 69 tūkst. rub., 1913 m. – apie 34 tūkst. rub. Trūkstant pinigų, draugijai teko imti paskolą iš banko, įkeičiant Žaliakalnio, Šančių ir Vilijampolės mokyklų pastatus⁶³. Dedant daug pastangų, „Saulės“ rūmai, kainavę apie 150 tūkst. rub. (tarpukario Lietuvoje – apie pusę milijono litų), 1914 m. buvo užbaigti.

Katalikų socialinė veikla susilaukė griežtos ideologinių priešininkų kritikos, caro valdžios valdininkai kontroliavo draugijų veiklą, uoliai saugodami imperijos vientisumą. Tačiau K. Olšauskui pavyko išplėtoti „Saulės“ draugijos švietėjišką veiklą visoje Kauno gubernijoje, be valstybės paramos pastatyti „Saulės“ rūmus – tautinio katalikiško švietimo centrą.

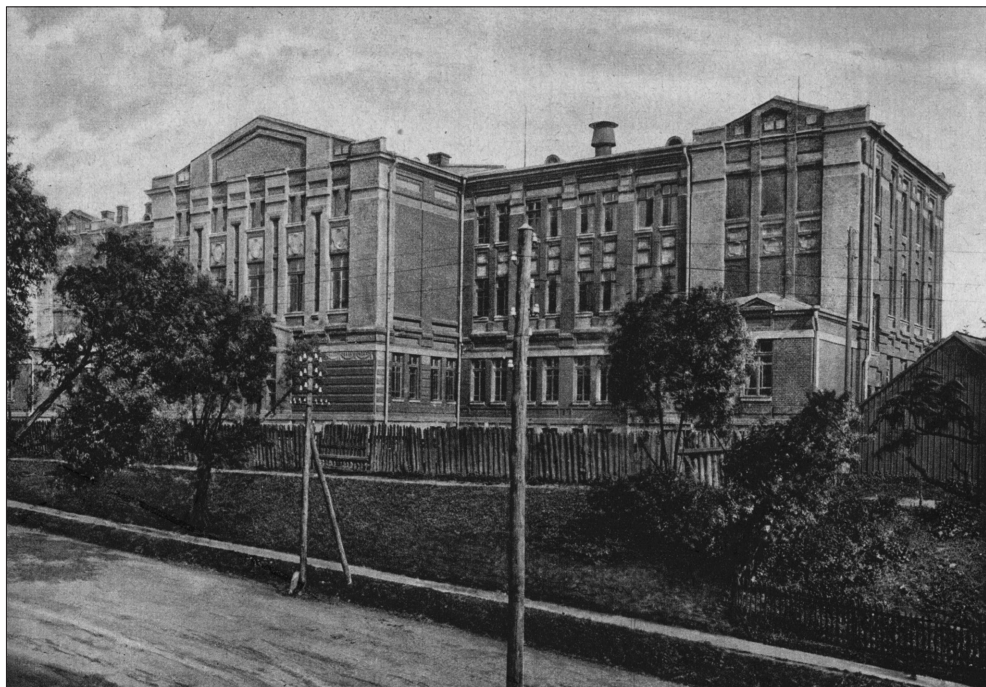
⁵⁹ „Saulės“ draugijos kreipimasis į visuomenę. *Vienybė*, 1911 m. gegužės 24 d.

⁶⁰ Bičiūnas V. *Kaunas 1030–1930*. Kaunas: Naujasis laikas, 1999, p. 125.

⁶¹ Merkelis A. *Juozas Tumas-Vaižgantas...*, p. 197.

⁶² Vaitkus M. *Mistiniame sode. Atsiminimai...*, p. 186.

⁶³ Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijų veikla XX amžiaus pradžioje (1906–1915)*. Daktaro disertacija, 1993, p. 69.

4. „Saulės“ švietimo draugijos namai (Saulės rūmai) Kaune
(*Lietuvos albumas*. Kaunas / Otto Esner, Berlyn, 1921, p. 20.)

3.4. K. Olšauskas ir Katalikų bažnyčios lituanizacija

Kartu su lietuviškų mokyklų steigimu, plintant lietuvių kalbai viešajame gyvenime, vyko ir Bažnyčios lituanizacija. Lietuvių visuomenė, pripažindama katalikybės svarbą lietuviškumui, kritikavo vis dar daugelio kunigų ir Bažnyčios hierarchų lenkišką orientaciją. Pati patriotiškai nusiteikusi, lietuvių dvasininkija taip pat kritikavo lenkų ir sulenkėjusių savo kolegų elgesį. Raštai su prašymais apginti lietuvių kalbą ir lietuvių kunigų teises pasiekė patį Popiežių⁶⁴. Lietuvių kalbos teisėmis bažnyčiose rūpinosi vietos lietuviai kunigai. K. Olšauskas buvo vienas pirmųjų kunigų, pradėjęs vartoti lietu-

⁶⁴ *Krikščionybė Lietuvoje*. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1977, p. 235.

vių kalbą Bažnyčioje. 1908 m. rašytame memorandume Žemaičių vyskupui pažymėta: „Karmelitų bažnyčioje jau daug kas padaryta, pamokslų tvarka gera, prieš sumą pamokslas lietuvių kalba, po sumos – lenkų kalba. Įvestos gegužinės pamaldos ir rožančius lietuviškai.“⁶⁵ Karmelitų bažnyčia vyskupo buvo rodoma kaip pavyzdys, kuriuo turi sekti Švč. Trejybės, Benediktinų ir Šančių bažnyčios.

1913 m. rugsėjo 4 d., mirus Žemaičių vyskupui Felicijonui Cirtautui, vyskupijai reikėjo naujo vadovo. Svarbiausias kriterijus renkantis naują vyskupą buvo jo tautinis patriotizmas. Tarp kandidatų minimas Maironis, Kazimieras Prapuolenis. „Kai kas manė anuomet, jog galys būti paskirtas ir kitas didelis patriotas bei visuomenės veikėjas – K. Olšauskas.“⁶⁶

K. Olšausko nuopelnai išdėstyti „Lietuvos žinių“ redakcijai atsiųstame laiške, kurį pasirašė 60 žmonių. Keletas šio laiško minčių: „Nuo 1904 iki 1914 m. jis ypatingai pasižymėjo kaip Lietuvos darbo žmonių laisvės, laimės ir kultūros tvirčiausias rėmėjas. Nebijodamas rusų valdžios, skelbė susirinkimuose darbininkams laisvesnį, laimingesnį ir kultūringesnį gyvenimą <...>, ragino mus šviestis, mokyti, duodavo knygas ir laikraščių skaityti, mūsų vaikams šviesti įsteigė 7 slaptas mokyklas. <...> Darbininkus, kovojusius už laisvę ir Lietuvos autonomiją, mylėjo ir gerbė kaip karštas patriotas. Visuomet paremdavo teisingus lietuvių darbininkų reikalavimus dėl lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose ir susirinkimuose. Ne tik darbininkai, bet visi dori, pažangūs žmonės kun. K. Olšauską aukštai gerbė, brangino kaip gerą žmogų, pavyzdinę kleboną, nenuilstantį visuomenės veikėją.“⁶⁷

Po Vatikano, kuriame didelę įtaką turėjo lenkai, ir Rusijos vyriausybės derybų buvo paskirtas abiem pusėms priimtinas žmogus kan. Pranciškus Karevičius. Lietuvišką patriotizmą vyskupas Pr. Karevičius atskleidė vos gavęs paskyrimą.

⁶⁵ Memorandumas Žemaičių vyskupui (autorius nenurodytas) dėl lietuvių kalbos teisių išplėtimo Kauno bažnyčiose. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 255-511, l. 3.*

⁶⁶ Vaitkus M. *Keturi ganytojai...*, p. 157.

⁶⁷ Laiškas „Lietuvos žinių“ redakcijai 1924 m. (tikslī data nenurodyta). *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 12-226, l. 2.*

1914 m. gegužės 17 d. Peterburgo Šv. Kotrynos bažnyčioje Pr. Karevičius buvo konsekruotas Žemaičių vyskupu. Ingresas į Kauno katedrą turėjo įvykti gegužės 31 d. Dar prieš ingresą, būdamas Peterburge, jis ėmėsi tvarkyti kapitulos reikalus. Kreipėsi į Kitatikių reikalų departamentą, siūlydamas naujus kapitulos narius – lietuvius patriotus kunigus. Į prelatus siūlė A. Jakštą-Dambrauską, į kanauninkus – Povilą Januševičių ir K. Olšauską, o Maironį – konsistorijos oficiolu. Pr. Karevičius atsiminimuose aprašė, kas jam padėjo apsispręsti, pasirenkant K. Olšausko kandidatūrą: „Ruošdamas į Ministeriją popierius, buvau kaip kandidatą į kanauninkus įrašęs <...> kun. Kazimierą Šaulį, bet kaip tik tuo metu gavau lenkiškai iš jo rašytą laišką. Atrašydamas į jo klausimus žemaitiška tarme, pridėjau pastabą: „<...> atostogų metu gražiai šnekėjai lietuviškai, tai aš nustebau, kad į mane rašai nebe sava kalba.“ Pasiryžau jo kandidatūrą atidėti tolesnei su juo pažinčiai, o jo vieton įrašiau kun. K. Olšauskį, kaip kandidatą į kanauninkus.“⁶⁸

Tam, kad nebūtų kliūčių iš rusų pusės, kandidatų į kapitulą reikalus Pr. Karevičius tvarkė dar prieš ingresą. Apie jo diplomatiškus žygius sužinoję Kauno kunigai lenkai parengė protesto raštą, kad „aš, dar neparodęs, kaip to reikalauja kanonai, Žemaičių vyskupo bulės, nepaėmęs jos valdžion, o jau *actus jurisdictionis* padaręs“⁶⁹. Savaitei praėjus po ingresso, „sukvietęs visą kapitulą, pasiteiravo, ar nežino ko blogo prieš skiriamus į kapitulą, ypač prieš kun. K. Olšauską. Niekas nieko blogo nepareišė“⁷⁰. Privačiame pokalbyje apie jo dorą buvo teirautasi ir buvusio vyskupijos valdytojo lenko kanauninko P. Borovskio. Šis atsakęs, kad dėl jo doros nieko negalima prikišti, tik vienas dalykas jam prikišamas – tai bičiuliavimasis su gubernatoriumi (P. Veriovkinu – V. P.). Žemaičių vyskupo Pr. Karevičiaus atsiminimų ištraukoje išskirtinai pabrėžta K. Olšausko pavardė todėl, kad tuometinė spauda, tiek lenkiška, tiek pirmieviškos krypties lietuviška, aštriai jį kritikavo. Gegužės mėn.

⁶⁸ Katilius A. Paskutiniojo Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus atsiminimų fragmentas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 464.

⁶⁹ Ten pat, p. 468.

⁷⁰ Ten pat, p. 471.

5. J. E. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius ir J. E. sufragatas J. Skvireckas su Žemaičių kapitula dekanų suvažiavime Kaune. Pirmoje eilėje trečias iš dešinės sėdi K. Olšauskas (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 210.)

pabaigoje kun. P. Borovskis, Juozapas Skvireckas, A. Jakštas-Dambrauskas buvo pakelti į prelatus, P. Januševičius ir K. Olšauskas – kanauninkais, o Maironis – konsistorijos oficiolu. Nepasitenkinimo banga nerimo. Apie netinkamų kunigų paskyrimą kapitulon rašė lenkų spauda, skundai pasiekė Vatikaną. Vyskupas vyko aiškintis į Romą. Tarp „nedorų“ kunigų buvo minimas ir K. Olšauskas. Pr. Karevičius atsiminimuose rašė, kad memoriale apie kan. K. Olšauską, kurį pateikė kardinolui Pačeli (*Pacelli Eugenio Giuseppe Giovanni*) Romoje, nurodė apie jo iniciatyva įsteigtas lenkiškas ir lietuviškas mokyklas, darbininkų Šv. Juozapo draugiją, „Saulės“ švietimo draugiją. Įteikė „Saulės“ rūmų ir paties K. Olšausko fotografijas. „Puikūs rūmai, tarė Eugenijus Pačeli, ir fotografijas pasiėmė.“⁷¹ Baigdamas vyskupas Pr. Karevi-

⁷¹ Katilius A. Paskutiniojo Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus atsiminimų fragmentas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 477.

čius pasakęs, kad bene „didžiausia kanauninko yda lenkų akyse ta, kad jisai drįsta, ir dar sėkmingai, lietuvius lietuvių kalba šviesti, o ne lenkiškai, kaip to lenkai norėtų“⁷².

Žemaičių vyskupui Pr. Karevičiui pavyko apginti nuo lenkų išpuolių lietuvius kunigus, paskirtus į kapitulą. Bažnyčios lituanizacija paspartėjo. K. Olšauskui šis paskyrimas buvo dvasininko karjeros pradžia, jo darbo visuomenėje įvertinimas.

3.5. Politinės veiklos pradžia

1905 m. spalio 17 d. manifeste caras pažadėjo sušaukti Valstybės Dūmą, t. y. įstatymų leidimo organą, taip demonstruodamas pirmą žingsnį konstitucinės santvarkos link. Buvo paskelbtas rinkimų įstatymas. Atsiradusios galimybės dalyvauti Valstybės Dūmoje ir skelbti savo reikalavimus didino politinį lietuvių aktyvumą. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išsikristalizavo idėjinės srovės, sukurtos partijos – lietuvių socialdemokratų (1906 m.), lietuvių demokratų (1902 m.). Jos atstovavo radikaliajai lietuvių politinei srovei, turėjo tvirtą pasaulėžiūrą ir organizacinę struktūrą. Lietuvių konservatoriai, naujoji dvasininkijos karta dar tik puoselėjo planus įkurti krikščionių demokratų partiją. Katalikų dvasininkijos politinį aktyvumą skatino artėjantis Vilniaus lietuvių suvažiavimas. Artėjančiame suvažiavime (Vilniaus seime) jie negalėjo šlietis prie jau minėtų partijų dėl pasaulėžiūrų konfrontacijos, skirtingo požiūrio į revoliuciją ir pan. 1905 m. vasarą jau buvo parengtas lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas. Jį rengė Maiornis, P. Būčys ir A. Jakštas-Dambrauskas. Lietuviai kunigai siuntinėjo projektą vienas kitam, jį taisė ir tobulino. Paskutinis „Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo“ programos rankraštis, tvarkingai surašytas 69 lapuose, yra saugomas VUB RS. Tituliniame ir pirmajame lape užrašyta K. Olšausko pavardė. Jame išlikę pieštuku K. Olšausko ranka rašyti keli pataisymai apie

⁷² Karevičius Pr. *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*. Vilnius: Katalikų akademija, 2006, p. 212.

parapijų komitetų sušaukimo laiką, socialinį partijos darbą (vienas iš tikslų – „įkūnijimas krikščioniškai sociališko partijos veiklumo“) bei steigimą viešų ir privačių mokyklų su lietuviškai krikščioniška dvasia⁷³. Aktyviai partijos įkūrimo klausimai buvo svarstyti Lietuvių suvažiavimo (Didžiojo Vilniaus seimo) dienomis. Istoriko E. Motiekos teigimu, krikščionys demokratai jau turėjo savo programą, kurios teiginius išdėstė minėtame suvažiavime ir taip įtvirtino savo pozicijas politiniame gyvenime. Tačiau dėl to, kad partijos kūrimo idėjos nepalaikė visų vyskupijų vyresnybė, o „bendro visų trijų vyskupijų organo leidimą sužlugdė Seinų vyskupijos kunigų, vykdyusių vyskupijos valdytojo J. Antanavičiaus instrukcijas, pozicija“⁷⁴. Tai leidžia manyti, kad K. Olšauskas buvo vienas iš tų kunigų, kurie aktyviai veikė, siekdami įkurti lietuvių krikščionių demokratų partiją. Trūkstant duomenų apie Didžiojo Vilniaus seimo dalyvius, sunku pasakyti, ar K. Olšauskas jame dalyvavo.

Nepavykus įkurti tautinės lietuvių krikščionių demokratų partijos Didžiojo Vilniaus seimo metu, iniciatyvos ėmėsi Vilniaus vyskupas Edvardas fon der Ropas, kurio idėja buvo vienyti pavergtas Rusijos tautas, lenkus, lietuvius ir gudus. Jis 1905 m. gruodžio 6 d., po Didžiojo Vilniaus seimo, sukviėtė dvasininkus į savo rezidenciją ir informavo, kad kuriama katalikiška partija, supažindino su jos programa. „Lietuviai kunigai nediršo pasipriešinti vyskupo E. von der Roppo valiai, nes jo partija taip pat buvo katalikiška <...>.“⁷⁵ 1906 m. sausio mėn. Vilniaus gubernatorius leido įkurti Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinę partiją. Vilniaus vyskupo iniciatyva lietuviams patraukti į Centro komitetą buvo pakviestas kun. Vl. Mironas Tačiau, to nepavykus padaryti, kun. Vl. Mironas pasitraukė⁷⁶. Daugiausia šios partijos narių buvo Vilniaus gubernijoje, bet E. fon der Ropas palaikė kontaktus ir su Žemaičių

⁷³ Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programa (metai nenurodyti). *VUB RS*, f1-C27, p. 60. Plačiau sk. Laikaitytė R. Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa. *Lituanica*, 1993, nr. 2 (14), p. 14–26.

⁷⁴ Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, t. 11, p. 204.

⁷⁵ Laukaitytė R. Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais. *Lituanica*, 1992, nr. 2 (10), p. 36.

⁷⁶ Staliūnas D. Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1905–1907). Lietuvos atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 154.

vyskupijos kunigais. Rinkimuose į I Valstybės Dūmą šios partijos sąrašuose buvo Kauno kunigai K. Olšauskas ir P. Januševičius bei pedagogas T. F. Žilinskas. J. Basanavičius pažymėjo, kad tautiškoji lietuvių demokratų partija patyrė nesėkmę, nes priešiška kun. K. Olšausko veikla patraukusi daug lietuvių prie Vilniaus vyskupo E. fon der Ropo partijos⁷⁷. Kodėl K. Olšauskas agitavo už E. fon der Ropo katalikišką, bet ne tautinę partiją? Manome, todėl, kad, nepavykus sukurti tautinės krikščionių demokratų partijos, neliko pasirinkimo, o partijos programoje į pirmą vietą iškeltas švietimo klausimas atspindėjo jo interesus. Į I Valstybės Dūmą nuo Kauno gubernijos buvo išrinkti 5 lietuviai ir vienas žydas, tačiau anksčiau paminėti asmenys nepateko į šį sąrašą.

K. Olšauskas, kaip ir to meto lietuvių dvasininkai, kūrė krikščionių demokratų partijos programą (P. Būčys, Maironis, A. Jakštas-Dambrauskas), vėliau nedalyvavo partinėje veikloje, o plėtė ir gilino švietėjišką bei socialinę veiklą.

⁷⁷ Staliūnas D. Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1905–1907). Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 182.

---

4. K. OLŠAUSKO VEIKLA PIRMOJO PASAULINIO KARO METAIS

4.1. Darbas Lietuvių draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti

Pirmojo pasaulinio karo sunkumai Lietuvos gyventojus užgulė jau pirmosiomis karo dienomis. Rusija savo kariuomenę telkė Lietuvos ir Vokietijos pasienyje. Ji buvo dislokuota Kaune, prie Alytaus, Merkinės, Varėnos, Druskininkų. Lietuvoje buvo vykdoma mobilizacija, pradėtos arklių, vežimų, maisto produktų rekvizicijos. Prasidėjus karo veiksmams, gyventojai buvo priversti trauktis tolyn nuo fronto, neteko namų, gyvulių ir kito turto. 1914 m. rudenį daugelis pasienio kaimų ir miestelių buvo sudeginti arba sugriauti. Seinuose leidžiamas „Šaltinis“ rašė: „Perėjus baisiam karo viesului per Suvalkiją, kurio aidas skaudžiai atsimušė Kauno ir Vilniaus gubernijose, daugybė žmonių pasijuto sunkiame padėjime.“¹ Dalis Lietuvos gyventojų, bėgdami nuo karo veiksmų, paliko savo gyvenamąsias vietas, o atsidūrę toli nuo gimtinės, patyrė visus karo pabėgėlių sunkumus ir nelaimės. Didelė dalis nukentėjusiųjų atsidūrė Vilniuje.

Susidarius tokiai padėčiai, Rusijos Vyriausybė ir visuomeninės organizacijos susirūpino nukentėjusiųjų nuo karo šelpimu. Rusijos valdžia, norėdama nuo savęs nusimesti dalį karo rūpesčių, leido veikti tautinėms labdaros organizacijoms. 1914 m. rugpjūčio 11 d. Vilniuje pradėjo veikti Vilniaus laikinasis komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti. Iniciatoriai buvo Viktorija Landsbergienė, Andrius Bulota, kun. Vladas Jezukevičius². Vietose parapijų kunigų iniciatyva taip pat buvo steigiami komitetai, kurie šelpė ir globojo

¹ Karas. *Šaltinis*, 1914 m. lapkričio 12 d.

² Leviškaitė R. Lietuvių draugijai nukentėjusiems nuo karo šelpti – 80 metų. *Lietuvos aidas*, 1914 m. lapričio 29 d.

karo pabėgėlius. 1914 m. spalio mėn. buvo įsteigtas caraitės Tatjanos vardo komitetas, kuris valstybės lėšas skirstė labdaros organizacijoms.

1914 m. vasarą Kauno tvirtovės komendantas kan. K. Olšauską ir dar keletą lietuvių inteligentų (kunigus P. Dogelį, Kazimierą Marmą, advokatą P. Leoną), aktyviai besireiškiančių lituanistiniame sąjūdyje, išsiuntė iš Kauno visam karo laikotarpiui, kaip politiškai nepatikimus asmenis. Apie tokį Tvirtovės komendanto sprendimą P. Leonas rašė, kad iš tvirtovės išsiunčiami lietuviai, „kurie galėtų padaryti įtakos mobilizuotiems šio krašto vyrams, nes bijota, kad toji įtaka nebūtų žalinga karo reikalams“³.

Atvykęs į Vilnių, K. Olšauskas įsijungė į politinę ir visuomeninę veiklą, gynė lietuvių teises Vilniaus bažnyčiose. To meto politikų ir visuomenės veikėjų atsiminimuose minimas politikų būrelis (politikų kuopa, politinis centras), kuris trumpą laiką veikė Vilniuje. Į pirmąjį susitikimą Vilniuje gyvenantys inteligentai susirinko 1914 m. rugpjūčio 25 d. Susirinkusieji kalbėjo apie Lietuvos ateitį, „buvo susitarta, kad Lietuva, jei taptų savarankiška, gali būti tik respublika. Tokiam nusistatymui neprieštaravo net K. Olšauskas“⁴. P. Leono atsiminimuose minimas ir antrasis susitikimas rugpjūčio 27 d., kuriame taip pat dalyvavo K. Olšauskas, tačiau daugiau žinių apie kanauninko politinę veiklą Vilniuje nežinoma.

Tęsiantis karo veiksams ir gausėjant pabėgėlių, šalpos klausimas tapo aktualesnis ir reikėjo įkurti visą Lietuvą apimančią organizaciją, kuri galėtų atstovauti Rusijos valstybinėse ir visuomeninėse organizacijose. Iniciatyvos ėmėsi P. Leonas, M. Yčas, A. Smetona, Emilija Vileišienė, daktaras Antanas Vileišis ir K. Olšauskas. Vilniaus gubernatoriumi tapo P. Veriovkinas, geras K. Olšausko pažįstamas iš to meto, kai vadovavo Kauno gubernijai. 1914 m. lapkričio 14 d. Vilniaus gubernatorius patvirtino Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti (toliau LDNKŠ) įstatus. Gruodžio 3 d. įsteigtoji draugija išsirinko Centrinį komitetą. Rinkimų išvakarėse skirtingų politinių

³ Leonas P. Mano pergyvenimai 1914–1919. *Mūsų senovė*, 1938, t. 2, nr. 2.

⁴ Leonas P. *Mano atsiminimai ir pergyvenimai 1914–1916*. VI dalis, LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 117-1079, l. 24.

krypčių atstovai atskirai aptarė kandidatūras į CK narius. Kairieji neįrašė dešiniųjų kandidatų M. Yčo ir A. Smetonos. Sužinojęs apie tai, K. Olšauskas pasiūlė išbraukti kairiųjų kandidatus Andrių Bulotą ir Mykolą Sleževičių (pastarasis buvo rašęs spaudoje apie K. Olšauską iš neigiamos pusės). Tokiam pasiūlymui prieštaravę M. Yčas ir A. Smetona, tačiau susirinkusieji pritarę pasiūlymui⁵. K. Olšauskas, gavęs 57 balsus (M. Yčas rašo, kad 56), buvo išrinktas į Centrinį komitetą (toliau – Komitetas). Jo pirmininku tapo M. Yčas (Valstybės dūmos atstovas), vicepirmininkais – A. Smetona ir kun. Juozapas Kukta, sekretoriais – St. Šilingas ir kun. P. Dogelis. Į Komitetą nepateko kairiojo politinio sparno atstovai: A. Bulota, J. Žymantienė-Žemaitė ir M. Sleževičius, jau turėję šalpos darbo organizavimo patirtį (buvo dirbę Lietuvių laikinajame komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti). Protestuodami A. Janulaitis, Jonas Mašiotas taip pat pasitraukė iš Komiteto. P. Leonas pastebėjo, kad Komitete liko „klerikališkai nacionalinio lietuvių visuomenės sparno atstovai“⁶. Neišrinktieji asmenys kritikavo Komitetą ne tik Lietuvos, bet ir Rusijos bei Amerikos lietuvių spaudoje. Ypač aktyvios agitacijos prieš Komitetą ėmėsi A. Bulota ir rašytoja J. Žymantienė-Žemaitė. Jie kaltino, kad pinigai skiriami Kauno Karmelitų bažnyčiai, kurios klebonu buvo K. Olšauskas, bei kunigams. Nors Komitete ir neužėmė vadovaujamų pareigų, K. Olšauskui buvimas jo nariu sudarė sąlygas aktyviai reikštis šalpos organizavimo darbe.

Jau pirmajame Komiteto posėdyje K. Olšauskas buvo išrinktas į komisiją atsišaukimui į visuomenę parengti, kuriame būtų išdėstyti draugijos tikslai ir uždaviniai. Po parengtu atsišaukimu pasirašė 12 asmenų. Atsišaukime rašė: „<...> Šiandien stoja darban ir mūsų Draugija. Draugijos tikslas – palengvinti Lietuvai karo naštą, užkirsti kelią vargui, gelbėti Lietuvos ūkininko rytojų. Draugijos darbas bus trejopas: 1) ji duos pastogės, maisto, kuro ir drabužių tiems, kurie nieko nebtekę; 2) ji gelbės nuo pražūties pairusį Lietuvos žemės

⁵ Leonas P. *Mano atsiminimai ir pergyvenimai 1914–1916*. VI dalis, LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 117-1079, l. 24.

⁶ Leonas P. *Mano pergyvenimai. Mūsų senovė*, 1938, t. 2, nr. 3.

6. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centrinis komitetas Vilniuje 1915 m. Antroje eilėje ketvirtas iš kairės stovi kun. K. Olšauskas (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 16.)

ūkį, šelpdama artojus sėklomis, padargais ir visu, ko reikia ūkiui; 3) stengsis padėti išskaidytai Lietuvos moksleivių jaunuomenei.

Platus yra darbas, kurio imasi mūsų Draugija – Lietuvos Draugija, – nes apima keturias gubernijas: Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų. Plati ir darbo vaga, nes turime teises steigti draugijos skyrius visur, kur tik rasis bent penki žmonės, nuoširdžiai pritarę Draugijos tikslui, norį padėti nukentėjusiam tautiečiui, Lietuvos piliečiui.

Taigi, einame! Ten, kur karo nutuštinti laukai, kad šelptume varguolius, o ten, kur karo vėtra nesiekė, – kad priimtume žmogaus priedermę – paguosti artimą savo.“⁷

Tas pats atsišaukimas buvo išverstas į rusų kalbą ir, gavus rusų karinės administracijos cenzoriaus leidimą, kurio gavimu rūpinosi K. Olšauskas,

⁷ Atsišaukimas į visuomenę, *LMA Vrublevskių biblioteka*, RS, f. 70-7, l. 20–26.

2000 egz. išsiųsta į Maskvą⁸. Į Komitetą susirinko energingi, organizuoti žmonės, vienas iš tokių buvo ir K. Olšauskas. Ši draugija buvo lyg tramplynas į plačius visuomeninės ir politinės veiklos vandenį. Daugelis iš jų tarpukario Lietuvoje užėmė valstybinius postus. Ši draugija suvienijo panašias organizacijas, veikusias Lietuvoje, o M. Yčui išsirūpinus leidimą veikti visoje Rusijos teritorijoje, tapo svarbiausia lietuvių šalpos organizacija Pirmojo pasaulinio karo metais.

Vietose buvo pradėti steigti draugijos skyriai, kuriems instrukcijas kartu su P. Dogeliu, St. Šilingu ir Vladu Jezukevičiumi (Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios klebonas) rengė K. Olšauskas. Daug energijos ir laiko jis paskyrė kelionėms po Lietuvos kaimus ir miestelius, steigdamas vietos skyrius, rūpindamasis žemės ūkio įrankių ir mašinų atvežimu ir paskirstymu nuo karo nukentėjusiems ūkininkams. Aplankęs Suvalkų ir Kauno gubernijas, 1915 m. sausio mėn. konstatavo, kad „gyventojai nuvarginti nuolatinių įvairių organizacijų rinkliavų, o dėl blogos organizacijos, dažnai aukoja ne lietuvių organizacijoms“⁹. Todėl draugija turėtų susirūpinti geresne organizacija vietose. 1915 m. vasarą, Komitetui nutarus steigti Informacinį biurą teikti pagalbą nukentėjusiems nuo karo šelpti Lietuvoje ir Baltarusijoje, imasi jam vadovauti¹⁰. Kanauninkas palaikė A. Smetonos siūlymą steigti žemės ūkio prieglaudas, kur valstiečių vaikai būtų auklėjami ūkyje, o po karo tęstų savo tėvų tradicijas. Komitetas K. Olšauskui kartu su A. Smetona ir A. Vileišiu pavedė tvarkyti administracinius ir juridinius amatų prieglaudos organizavimo reikalus. Pažymėdamas, kad „žemės negalima sunaikinti“, K. Olšauskas siūlė Komitetui priimti nutarimą, leidžiantį draugijai įsigyti nekilnojamojo turto¹¹.

K. Olšauskas rūpinosi mokyklų reikalais. Pirmiausia jo vadovaujamos „Saulės“ draugijos pedagoginių kursų perkėlimu į Vilnių, leidimo jiems veikti gavimu. Leidimą pavyko gauti tik A. Vileišio vardu, o patalpas Grečani-

⁸ Komiteto posėdžio protokolai nr. 1 (1914 11 22), nr. 3 (1914 11 27), *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-7, l. 12–15.

⁹ Komiteto posėdžio protokolas nr. 16 (1915 01 21), *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-7, l. 65–72.

¹⁰ Komiteto posėdžio protokolas nr. 51 (1915 06 05), ten pat, l. 64–66.

¹¹ Komiteto posėdžio protokolas nr. 63 (1915 07 01), ten pat, l. 104–113.

nos gimnazijos pastate padėjo surasti Vilniaus gubernatorius P. Veriovkinas. 1914 m. lapkričio 7 d. įvyko iškilmingas mokslo metų atidarymas, kuriame dalyvavo rusų administracijos valdininkai, lietuvių inteligentai (A. Vileišis, J. Basanavičius, P. Leonas, Antanas Žmuidzinavičius), dvasininkai (Vilniaus vyskupijos valdytojas prelatas Kazimieras Michalkevičius, kun. P. Dogelis, prel. A. Dambrauskas)¹². 1914 m. lapkričio 8 d. K. Olšauskas pasiuntė telegramą carui Nikolajui II, kurioje rašė: „Narsios rusų armijos laimėjimai ir vokiečių išvijimas iš Lietuvos ribų davė mums galimybę perkelti iš Kauno į Vilnių „Saulės“ draugijos pedagoginius kursus ir pradėti mokslą <...>.“¹³ Netrukus buvo gautas atsakymas, kuriame Rusijos caras ir Vyriausiasis kariuomenės vadas dėkojo „už išreikštus jausmus“¹⁴.

Kanauninkas rūpinosi, kad laisvas liaudies mokyklų mokytojų vietas galėtų užimti mokytojai iš Suvalkų gubernijos, kad Vilniaus gubernijos Liaudies mokyklų direkcija leistų vakarais organizuoti pabėgėlių vaikams pamokas, taip pat rūpinosi patalpų nuoma moksleivių bendrabučiams, tvarkė jų finansinius reikalus, steigė arbatines ir valgyklas, atstovavo Vilniaus skyriui Tatjanos komitete. Rengė ataskaitas ir gaudavo pinigų. Tvarkė „Saulės“ draugijos pedagoginių kursų reikalus.

Susikaupus dideliame lietuvių pabėgėlių skaičiui Vilniuje, ypač Antakalnio rajone, draugija susirūpino jų religiniais poreikiais. 1915 m. kovo mėn. Komitetas pavedė K. Olšauskui ir P. Leonui kreiptis į Vilniaus episkopatą su prašymu, kad Šv. Petro ir Povilo, Dominikonų ir Radvilų bažnyčiose būtų leista laikyti pridedamąsias pamaldas lietuvių kalba, taip pat nors vieną Vilniaus bažnyčią paskirti moksleivių rekolekcijoms lietuvių kalba. Vilniaus vyskupijos valdytojas prel. K. Michalkevičius kategoriškai atsisakė prašymą patenkinti. Prašymas buvo atnaujintas susitikime su dvasininkais iš Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų, karo metu gyvenusių Vilniuje¹⁵. Dar kartą į prel. K. Michalkevičių asmeniškai kreipėsi K. Olšauskas, prašydamas leis-

¹² „Saulės“ kursų atidarymo iškilmės. *Šaltinis*, 1914 m. lapkričio 30 d.

¹³ Aukščiausiojo vado telegrama. *Šaltinis*, 1914 m. gruodžio 7 d.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 12.

ti surengti prieš šv. Velykas lietuvių pabėgėlių vaikams rekolekcijas lietuvių kalba Šv. Petro ir Povilo bei Dominikonų bažnyčiose. Lenkų įtaka Vilniaus bažnyčiose buvo tokia didelė, kad prel. K. Michalkevičius rengti moksleivių rekolekcijas leido tik Romos katalikų labdarių draugijos koplyčioje, tačiau su sąlyga, kad tai nebus viešai paskelbta¹⁶. 1915 m. kovo 10 d. Komiteto posėdyje buvo nutarta kreiptis į Kitatikių reikalų departamentą, nes „Vilniaus katalikų episkopatas visiškai ignoruoja dvasinius lietuvių pabėgėlių interesus“, o kovo 14 d. posėdyje – į Mogiliovo archiepuskupijos valdytoją, vyskupą Joną Ciepliaką su prašymu „kuo skubiausiai nurodyti Vilniaus vyskupijos administratoriui suteikti kokią nors vieną Vilniaus bažnyčią rekolekcijoms lietuvių kalba“¹⁷. Tačiau užtarimo ir čia nerado. Vyskupas J. Ciepliakas atsakė: „Patenkimas Jūsų prašymo pareina nuo vietos dvasinės vyresnybės.“¹⁸ Tada K. Olšauskas paskelbė laikraščiuose, kad Komitetas, atsisakius Vilniaus vyskupijos valdytojui duoti lietuvių pabėgėliams laikyti rekolekcijas bažnyčioje, ieško Antakalnyje didelės salės, kur galėtų tilpti 1500 žmonių¹⁹. Tokį kanauninko poelgį M. Yčas pavadino „mesta bomba, įžeidusia vyskupijos vadovybę“²⁰. Prel. K. Michalkevičius ėmėsi atsakomųjų veiksmų. 1915 m. kovo 19 d. savo potvarkiu paliepė klebonams neleisti Vilniaus vyskupijos bažnyčiose K. Olšauskui laikyti šv. Mišių ir atlikti kitų dvasininko pareigų, nepaaiškinęs nubaudimo priežasties. Tuo pačiu pagrasino ir kitiems Komiteto nariams kunigams. Rytojaus dieną K. Olšauskas raštu kreipėsi į prel. K. Michalkevičių, klausdamas: „Už ką Jūs mane persekiojate?“²¹, stengėsi pasinaudoti spauda, kreipėsi į „Vilenskij Vestnik“ redakciją. K. Olšausko reikalais susirūpino Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius²². Patarė kanauninkui neišvykti iš Vilniaus ir šventadieniais viešai bažnyčioje eiti komunijos. Balandžio 1 d. dėl baudmės K. Olšauskui oficialiai kreipėsi į Vilniaus vyskupijos valdytoją, tačiau atsaky-

¹⁶ Komiteto posėdžio 1915 03 10 d. protokolas nr. 29. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-7, l. 135–141.

¹⁷ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 12.

¹⁸ Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais...*, t. 2, p. 42.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

²¹ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 12.

²² Karevičius Pr. Laiškas A. Jakštui-Dambrauskui. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, MF-75, p. 792.

mo negavo. Išsigandę prel. K. Michalkevičiaus gasdinimų, kunigai Juozapas Kukta ir Vl. Jezukevičius išėjo iš draugijos Komiteto, kun. Petras Kraujelis – iš revizijos komisijos. Tačiau reikalas pasisuko netikėta linkme. Balandžio ir gegužės mėn. iš Lietuvos ir Rusijos miestų ir miestelių ėmė plūsti užuojautos laišakai K. Olšauskui. Viename laiške iš Peterburgo rašoma: „Karo aplinkybių dėlei atbėgo nuo mirties šmėklos Vilniun daugybė pabėgėlių, palikę tėvus, vaikus, vyrus, moteris, brolius, seseris, jie, verkdami kruvinomis ašaromis, ugnies ir karo vejami, puolė prie savo Sutvėrėjo, grūdosi į bažnyčias, kad nors čia radus ramesnę nuo skausmų ir ašarų vietelę, kad nors čia prideramai savo širdį perveriančias skriaudas pasipasakojus, – vienok beširdis piemuo uždarė prieš pabėgėlius-varguolius bažnyčių duris. Čia, Tamsta, kaipo kunigas ir Komiteto Draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti narys, ėmei katalikų lietuvių pabėgėlių teisingus dvasios reikalus ginti, norėjai juos jų prigimta kalba taip sunkioje valandoje nuraminti, bet ne tik nepatenkino Tamstos krikščioniško reikalavimo, o dar atėmė teises pildyti bažnyčios priedermes visoje lenkinamoje Vilniaus vyskupijoje. Teikis, Tamsta, nuo mūsų priimti pagarbos ir užuojautos žodį dėl šio smūgio.“²³

Po laiškų tekstais pasirašė apie 6000 tautiečių. Visuomenės nuomonės mobilizacijai turėjo reikšmės sąjunga lietuvių kalbai Romos katalikų bažnyčiose ginti. Mogiliovo archivykupijoje K. Olšausko asmenyje jie gynė savo tautinius interesus. Incidentas baigėsi K. Olšausko pergale. „Kova buvo laimėta K. Olšausko strategijos ir ištvermės dėka“²⁴, – rašė atsiminimuose M. Yčas. Pamaldos lietuvių kalba buvo leistos ne tik Petro ir Povilo bažnyčioje, bet ir kitose Vilniaus bažnyčiose. Faktą apie tai, kad prel. K. Michalkevičius, atvykęs į Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, užgiedojo lietuviškai, galima būtų suprasti kaip atsiprašymo ar susitaikymo ženklą.

²³ Gerbiamas Žemaičių Kapitulos Kanauninke! 1915 gegužės 14. *LMA Vrublevskijų biblioteka, RS*, f. 70-7, l. 20–26.

²⁴ Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais...*, p. 43.

4.2. Lietuvių švietimo organizatorius Voroneže

Frontui artėjant prie Vilniaus, 1915 m. vasarą K. Olšauskas, Juozas Vokietaitis ir Juozas Balčikonis išvyko į Rusijos gilumą ieškoti vietos lietuvių švietimo įstaigoms. Aplankė Oriolą, Smolenską, Kurską. Tik Voroneže rado tinkamas patalpas gimnazijoms ir moksleivių bendrabučiams. 1915 m. rugpjūčio 2 d. prasidėjo mokymo įstaigų evakuacija. LDNKŠ pavedimu ją organizavo K. Olšauskas, A. Vileišis, J. Balčikonis, kan. P. Dogelis, J. Vokietaitis. Išvykdamas patalpų nuomai ir moksleivių išlaikymui K. Olšauskas į rankas gavo 11 000 rub. Kartu išvyko pedagoginis personalas: Jonas Kairiūkštis, Motiejus Endziulaitis, Juozas Naujalis, S. Čiurlionienė, J. Vokietaitis ir kt. Auklėjamajam darbui buvo išrinkta Pedagogų taryba: K. Olšauskas, J. Balčikonis, J. Vokietaitis ir S. Čiurlionienė. LDNKŠ įgaliotiniu Voroneže buvo paskirtas K. Olšauskas. Už energingą darbą pelnytai gavo paaukštinimą. Draugijos įgaliotinio pareigos leido pasijausti vadovu, o dirbant dvasininko pašaukimą atitinkantį šalpos darbą – turėti normalų materialinį aprūpinimą sunkiais karo metais. Į Voronežą buvo evakuoti „Saulės“ pedagoginiai, buhalterijos kursai, Vilkaviškio gimnazija.

LDNKŠ suskilo į dvi dalis. Viena jo dalis su M. Yču priešakyje pasitraukė į Rusiją, kita su vicepirmininku A. Smetona pasiliko Lietuvoje.

1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečiams užėmus Vilnių, pabėgėlių į Rusiją dar padaugėjo. Voroneže susikaupė apie 600 moksleivių, pedagogų, jų šeimų narių. Veikė dvi gimnazijos (mergaičių ir berniukų), pedagoginiai kursai, daug lietuvių moksleivių bendrabučių, vaikų prieglaudos. Draugijos duomenimis, šelpiamų asmenų buvo apie 2000.

Kodėl lietuviai pabėgėliai traukėsi į Rusijos gilumą ir kodėl besimokantis jaunimas buvo evakuotas iš Lietuvos? Karo metu didėjo rublio infliacija. Už tuos pačius pinigus Rusijos gilumoje buvo galima geriau prasimaitinti²⁵. Rusų propaganda prieš vokiečių žiaurumus baugino gyventojus, netekusius

²⁵ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius: Lituonus, 1992, d. 2, p. 45.

namų ir kito turto. Voroneže lengviau įsikurti padėjo vietinio gubernatoriaus, kilusio iš Kauno gubernijos, palankumas²⁶. Šiame mieste buvo daug mokyklų ir mokslo įstaigų, todėl nesunku buvo rasti patalpas ir įsikurti. Draugijos pirmininkas M. Yčas rašė, kad tik po ilgų svarstymų Komitetas priėjo prie bendros nuomonės apie priverstinę mokyklų evakuaciją. Likęs jaunimas ir pedagogai vargu ar ką galėjo atlikti tautos labui, o mokslas būtų buvęs sutrikdytas. Komitetas suprato, kad po karo išsilavinę žmonės bus reikalingi „nuniokotai tėvynei atstatyti“²⁷. Visam šalpos darbui vadovavo K. Olšauskas, lėšas gaudamas iš Rusijos valdžios per vadinamąjį Tatjanos komitetą.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Rusijos valstybės tarybos nario Aleksejaus Neidgardto iniciatyva įkurtas ir caro dukters Tatjanos vardu pavadintas Komitetas pabėgėliams šelpti. Lietuvių atstovas IV valstybės Dūmoje M. Yčas buvo išrinktas šio Komiteto vicepirmininku. Komitetui lėšos buvo skiriamos iš valstybės biudžeto. M. Yčas rašo, kad kas mėnesį Komitetas gaudavo po 50 000 rub. Be to, Komitetas gaudavo lėšų iš įvairių organizacijų. Iš šio fondo gautomis lėšomis buvo išlaikomos pasitraukusios į Rusijos gilumą mokyklos, bendrabučiai ir kitos įstaigos.

K. Olšausko darbas Voroneže 1915–1916 m. vertinamas nevienareikšmiškai. Išimtinai neigiamai kanauninko darbą Voroneže vertina savo atsiminimuose pedagogas Z. Žemaitis. Griežtam nusistatymui kunigo atžvilgiu turėjo reikšmės tai, kad atsiminimai parašyti sovietinės okupacijos metais (1966 m.), ir tai, jog abu šie žmonės buvo skirtingų idėjinių pažiūrų²⁸. Neigiamą požiūrį į kanauninko darbą Voroneže formavo jo diktatoriški vadovavimo metodai ir kategoriškas nusistatymas prieš kairiųjų pažiūrų asmenis.

Tolerantiškai į sunkų organizacinį darbą karo pabėgėlių susikaupimo vietoje žiūri K. Šakenis, Ona Maksimaitienė-Girčytė bei P. Leonas, dirbęs tokį pat darbą Maskvoje. Žymus visuomenės ir politikos veikėjas advokatas P. Le-

²⁶ Šakenis K. *Iki „vaizdų ir minčių nelaisvėje“*. Vilnius: Informacijos ir leidybos centras, 1997, p. 102.

²⁷ Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais...*, p. 163.

²⁸ Leonas P. *Mano pergyvenimai (1914–1919)*. *Mūsų senovė*, Kaunas, 1938, t. 2, nr. 4, p. 202.

onas rašė: „K. Olšauskas savo energija ir sumanumu dirbo ir padarė milžinišką darbą.“²⁹

Šventadieniais, po moksleivių mišių, K. Olšauskas savo bute rengdavo posėdžius. Į juos rinkdavosi lietuvių bendrabučių vedėjai, mokyklų direktoriai ir inspektoriai, mokytojai. Susirinkę pedagogai 2–3 val. aptarinėdavo moksleivių elgesį, auklėjimo problemas. Po kurio laiko pedagogų nuomonės auklėjimo klausimais ėmė skirtis. Griežtas ir kategoriškas moksleiviams buvo K. Olšauskas, kartais jį palaikė J. Vokietaitis, K. Šakenis. Būdamas sunkiai sugyvenamo būdo, griežtas ir ūmus K. Olšauskas, iškilus kokiam klausimui, buvo pasirijęs be atodairos veikti, imtis radikalių priemonių. Daugelis kartu dirbusių žmonių savo atsiminimuose pažymi, kad ypač griežtai kanauninkas žiūrėjo į laisvamanius ir uoliai gynė katalikus. Mokslo metų pradžioje K. Olšausko iniciatyva iš bendrabučio buvo pašalinti keli moksleiviai, atsisakę lankyti kolektyvines moksleivių pamaldas³⁰. Toks elgesys sukėlė ne tik dalies moksleivių, bet ir pedagogų nepasitenkinimą. Pranas Mašiotas, Jonas Jablonskis ir Z. Žemaitis manė, kad „negalima vaiko, neturinčio artimųjų, pastatyti į padėtį be išeities“³¹, negalima ir griežtai bausti nerūpestingai besimokančių mokinių. Mat pašalinti iš bendrabučių moksleiviai nebegalėjo gauti pašalpų (buvo nutraukiamas mokėjimas už mokslą ir išlaikymą). Mokyklų pedagogų tarybos taip pat kritikavo K. Olšauską, apie tai pranešė M. Yčiui, kai šis lankėsi Voroneže. Lietuvių spaudoje rašė: „K. Olšauskas jaučiasi absoliučiu viešpačiu, <...> nedrįsk jam prieštarauti, nes iš bendrabučio išlėkėsi“³². M. Yčas prisimena, kad berniukų gimnazijos direktorius Pr. Mašiotas „ypač globojo kairiojo sparno moksleivius, kurie, užsikrėtę revoliucijos ūpu, stojo į opoziciją K. Olšauskui“³³. Po šio įvykio į pirmieviškų pažiūrų moksleivius buvo žiūrima atlaidžiau, mokiniai atvirai minėjo „dvylika netikėlių apaštalų“, kuriems priklausė gimnazistai Julius Janonis, Antanas Sniečkus,

²⁹ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914–1919). *Mūsų senovė*, Kaunas, 1938, t. 2, nr. 4, p. 202–203.

³⁰ Žemaitis Z. Atsiminimai apie J. Janonį. *Literatūra ir kalba*, Vilnius, 1966, t. 8, p. 205.

³¹ Šakenis K. Iki „vaizdų ir minčių nelaisvėje“. Vilnius: Informacijos ir leidybos centras, 1997, p. 189.

³² Yčas M. Apie Voronežo lietuvių moksleivių gyvenimą. *Naujoji Lietuva*, 1916, sausio 1, p. 3.

³³ Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais...*, p. 162.

P. Vosyliūtė, seserys Kaukaitės ir kt. 1915 m. gimnazisto J. Janonio iniciatyva įsteigta marksistinė organizacija, pasivadinusi visuomenininkais. Jos leistame laikraštyje „Atžala“ rašė apie Rusijos revoliucijos neišvengiamumą. Aktyvus šios organizacijos pagalbinkas buvo A. Sniečkus, vėliau – ilgametis Lietuvos TSR komunistų partijos CK pirmasis sekretorius, nors dėl jauno amžiaus (jam buvo 14 metų) negalėjo būti organizacijos nariu. Kartu su vienminčiais draugais Jonu Kovalskiu, Baltrumi Matusevičiumi, Baliu Mickevičiumi protestavo prieš katalikišką mokyklos tvarką³⁴. Pasitaikė ir chuliganiškų išpuolių. A. Sniečkus iš ketvirto aukšto apipylė K. Olšauską vandeniu. „Kilo skandalas, atsirado ilgaliežuvių. Buvau įskustas ir nubaustas, – rodos, dviem savaitėms sumažino maisto davinį. Man pasisekė – vis dėlto buvau išgerbiamos „pamilijos“. Kitiems tokios išdaigos kainuodavo brangiau“, – prisimena A. Sniečkus³⁵.

Buvo moksleivių, priklausiusių aušrininkų, ateitininkų, skautų organizacijoms. „Organizacijų kuopelės veikė kiekviename kambaryje. Kuopelių atstovai sudarydavo atitinkamų organizacijų tarybą. Kairiųjų pažiūrų moksleiviai priklausė aušrininkams, dešiniųjų – ateitininkams bei skautams“³⁶. Vieni jų sąmoningai (iš įsitikinimų) lankė šv. Mišias, kiti tik iš reikalo. Kaip prisimena K. Šakenis, nesutarimai tarp pedagogų išliko visą gyvenimo Voroneže laiką, o tuo naudojosi moksleiviai. Kairiųjų pažiūrų moksleiviai priešinosi privalomoms katalikiškoms apeigoms. Laikraštyje „Voronežskij telegraf“ pasirodė publikacijos, kuriose mergaičių bendrabutis vadinamas „klerikaline fabrika“, kuriame verčiama melstis 8 kartus per dieną³⁷. Komentuodamas idėjinius nesutarimus Voroneže, M. Yčas rašė: „Reikia tik džiaugtis, kad visai laiku išvažiavo iš Voronežo K. Olšauskas, kitos pakraipos vyras, dar prieš

³⁴ Pukienė V. Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje pirmojo pasaulinio karo metais. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 24.

³⁵ Tininis V. *Sniečkus. 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)*. Antrasis papildytas ir pataisytas leidinys, Vilnius: UAB „Karminas“, 2000, p. 8.

³⁶ Maksimaitienė-Girčytė O. *Voroneže 1915–1918*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 22.

³⁷ Leonavičius J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938)*. Kaunas: Technologija, 2002, p. 202.

revoliuciją griežtai kovojęs prieš pirmėiviškąją moksleiviją ir aiškiai proteguodamas ateitininkus bei visą dešinią sparną³⁸.

Pats K. Olšauskas gyveno puikiai įrengtame dviejų kambarių bute. Kaip LDNKŠ įgaliotinis ir Komiteto narys, važinėjo į Peterburgą, į posėdžius, kuriuose atsiskaitydavo už gautą labdarą, svarstė su karo pabėgėliais susijusias problemas. Bendrabučiai Voroneže buvo įrengti neblogai, tik dauguma jų buvo ankštoki, lėšų moksleivių būtiniausioms reikmėms užteko. Bendrabučių vedėjai naudojosi privilegijomis: gyveno su šeimomis ir giminaičiais, turėjo didesnes patalpas, gaudavo geresnį maistą.

„Bendrabučiuose gyvenusių moksleivių aprūpinimas vyko centralizuotai, skiriant iš Komiteto lėšų milžiniškus pinigus. Tad kai kas iš visuomenės suabejojo dėl tų lėšų panaudojimo tikslingumo (Vaižgantas rašė, kad gautos lėšos buvo labiau reikalingos valstybės atkūrimui nei „suvalgymui“, t. y. labdarai – V. P.), kai kuriems nepatiko choleriškas K. Olšausko temperamentas, diktatoriškas elgesys“³⁹.

Nemaloniausias K. Olšausko darbo Voroneže epizodas susijęs su moksleivių aprūpinimo organizavimu. Moksleivius ir kai kuriuos pedagogus papikytino gaunamos blogos kokybės prekės. Pradėta įtarti, kad K. Olšauskas, pirkdamas prekes iš Labkauskienės parduotuvių, moka daugiau, nei kitur būtų galima nupirkti. Tos prekės dažnai būna pasenusios ir blogos kokybės. Taip kanauninkas, duodamas uždirbti Labkauskienei, skriaudžia šelpiamuosius⁴⁰. Skundai su tokiais įtarimais pasiekė Peterburgą, kur buvo įsikūręs draugijos Komitetas. Į Voronežą buvo išsiųstas teisininkas A. Tumėnas patikrinti skundus ir padėti K. Olšauskui darbe. Tačiau skundai nesiliovė, Voronežo lietuvių visuomenė ir toliau piktinosi kanauninko elgesiu. Ilgai tylėjęs, Komitetas nutarė atlikti reviziją ir pasiuntė savo įgaliotinius Jurgį Baltrušaitį ir Z. Žemaitį, gyvenantį Voroneže. Skundai pasitvirtino. 1916 m. balandžio 6 d. Komitetas, pasikvietęs K. Olšauską, svarstė Voronežo įstaigų ūkinę veiklą.

³⁸ Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais...*, p. 162.

³⁹ Maksimaitienė-Girčytė O. *Voroneže...*, p. 22.

⁴⁰ Leonavičius J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė...*, p. 202.

Nuo gegužės 1 d. buvo uždrausta pirkti produktus iš Labkauskienės parduotuvų⁴¹. Kanauninko prašymu duotas beveik mėnuo, per kurį parduotuvės savininkė galėjo išparduoti savo prekes. K. Olšauskas, būdamas apsukrus žmogus, sugrįžęs į Voronežą iš Labkauskienės parduotuvės nupirko visas prekes ir nugabeno į bendrabučių sandėlius. Tai sukėlė dar didesnę Voronežo lietuvių nepasitenkinimą. Šis incidentas pakenkė K. Olšausko autoritetui. Iš pradžių daugelis Voroneže susibūrusių lietuvių buvo „linkę K. Olšauską laikyti dideliu geradariu, garbino jį kaip aukšto rango dvasininką“⁴², vėliau pradėjo juo abejoti. 1916 m. birželį LDNKŠ Komitetas vėl svarstė K. Olšausko elgesį. Kun. Nikodemus Raštutis, A. Tumėnas ir J. Balčikonis ir toliau „nieko blogo“ jo elgesyje nematė. Stasys Šilingas pasiūlė atšaukti K. Olšauską iš įgaliotinio Voroneže, jam pritarė P. Leonas ir pasiūlė K. Olšauskui vadovauti dvasinių reikalų sekcijai prie draugijos Komiteto Petrograde⁴³. Slaptai balsuojant dėl atleidimo iš draugijos įgaliotinio Voroneže pareigų, balsai pasiskirstė lygiai (3:3)⁴⁴. Todėl klausimo svarstymas buvo atidėtas. K. Olšauskui pasiprašius pusantro mėnesio atostogų, kad dėl pablogėjusios sveikatos galėtų išvykti į Jaltos lietuvių sanatoriją, jį pavaduoti buvo išrinktas kun. Julijonas Jasienskis. Draugijos Komiteto posėdžio protokole K. Olšauskas parašė, kad, St. Šilingui pasisakius prieš jį, „pareiškiu, kad, pasibaigus gydymo sanatorijoje laikui <...>, nuo 1916 m. rugsėjo 1 d. atsisakau dirbti LDNKŠ įgaliotiniu Voroneže“⁴⁵. P. Leonas ir Z. Žemaitis skirtingai aprašė K. Olšausko pasitraukimo iš LDNKŠ įgaliotinio pareigų aplinkybes. „Kanauninkas, sužinojęs, kad draugijos pirmininkas M. Yčas balsavo prieš (tikėjosi M. Yčo palaikymo), parašė atsisistatydinimo prašymą“, – rašė P. Leonas⁴⁶. Z. Žemaitis pateikė kiek kitokias aplinkybes: balsams pasiskirsčius lygiai, „M. Yčas nenorėjęs pasinaudoti

⁴¹ LDNKŠ CK posėdžio 1916 m. balandžio 6 d. protokolas, nr. 88. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-5, l. 83.

⁴² Žemaitis Z. Atsiminimai apie J. Janonį, *Literatūra ir kalba*. Vilnius, 1966, t. 8, p. 212.

⁴³ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1916 m. birželio 25, 26, 27, 28 d., *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-5, l. 105.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1916 m. birželio 25, 26, 27, 28 d., *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 70-5, l. 108.

⁴⁶ Leonavičius J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė...*, p. 202.

savo, kaip pirmininko, lemiamuoju balsu, ir klausimas likęs neišspręstas⁴⁷. Tačiau po posėdžio P. Leonas įrašęs į protokolą savo atskirą nuomonę, kad „draugijos komitetas neturįs teisės palikti K. Olšausko Voronežo komiteto įgaliotiniu“, o kai šiai nuomonei pritarė ir St. Šilingas, K. Olšauskui neliko kitos išeities, kaip atsistatydinti⁴⁸. Žinodami, kad minėtame posėdyje dalyvavo tik P. Leonas, kaip Komiteto narys, o Z. Žemaitis galėjo tik perpasakoti kito asmens mintis, būtume linkę tikėti P. Leono atsiminimais. Tik šis žmogus, dalyvavęs posėdyje, galėjo žinoti balsavimo užkulisius. Autorius, pats buvęs draugijos įgaliotiniu Maskvoje, gerai suprato šalpos darbo sunkumus ir problemas, todėl vėliau atsiminimuose bandė teisinti K. Olšauską, teigdamas, kad „šelpimas yra toks bjaurus tą darbą dirbančiam dalykas, kad visuomet gali būti įtariamas ir apkaltintas šališkumu ar kita kuo“⁴⁹. Ypač lengva buvo surasti priekabių kunigui K. Olšauskui ir įtarti jį, kaip kunigą, esant nevienodai lygų moksleiviams laisvamaniams ir katalikams⁵⁰. K. Olšausko darbui Voroneže patikrinti buvo paskirta revizijos komisija, kurios sudėtis keitėsi, buvo papildoma naujais nariais. Iš draugijos protokolų matyti, kad neigiamą K. Olšausko veiklos įvertinimą atsiuntė tik vienas komisijos narys – Z. Žemaitis. Revizijos komisijos rezultatų svarstymas buvo vis atidėliojamas. Kyla klausimas, kodėl taip vangiai draugijos Komitetas reagavo į skundus prieš K. Olšauską. Galėtų būti kelios priežastys. Pirma, panašaus pobūdžio skundų buvo ir iš kitų vietovių – Permės, Ligovkos, Kalūgos, kurių svarstymas baigdavosi nutarimu „atkreipti dėmesį“. Antra, Voroneže veikė dvi M. Yčo (draugijos pirmininko) gimnazijos. Trečia, nenorėta pakenkti draugijos prestižui, nes tai galėjo turėti įtakos finansavimui.

Naujajasis skyrius įgaliotinis kun. J. Jasienskis nebuvo toks griežtas skirtingų pažiūrų žmonėms, tačiau, revoliucijos bangai pasiekus Voronežą, 1917 m. lapkričio 7 d. pareiškė, kad „nebegali ilgiau pildyti įgaliotinio parei-

⁴⁷ Žemaitis Z. *Atsiminimai apie J. Janonį...*, p. 219.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Leonas P. *Mano pergyvenimai (1914–1919)*. *Mūsų senovė*, 1938, nr. 4.

⁵⁰ Ten pat.

gų, nes nepakenčiamas atsinešimas moksleivių ir kelių vietos inteligentų, nepamatuoti apkaltinimai ir pan.“⁵¹

1924 m. „Lietuvos žinių“ redakcija gavo buvusių Voronežo mokinių ir mokytojų laišką, kuriame K. Olšausko darbą vertino teigiamai, pabrėžė jo nuopelnus organizuojant pabėgėlių iš Lietuvos gyvenimą ir aprūpinimą: „Ypačingai parodė savo didžiulį darbštumą, uolumą ir sumanumą. Tik jo energija galėjo surasti ir įrengti svetimame, mūsų priešiškame krašte, bendrabučius, mokykloms butus, sutvarkyti moksleivių maitinimą ir ap rengimą. Nei šiltą vasarą, nei šaltą žiemą, nė vieno mokinio K. Olšauskas neišmetė į gatvę už poterių nekalbėjimą.“⁵² Net didžiausias K. Olšausko priešas, Kauno gubernatorius N. Greziavas, rusų valdžios atsiųstas tikrinti, pripažino, kad jo vadovaujamas Komiteto darbas buvo gerai sutvarkytas⁵³. Laiško pabaigoje Voronežo bendrabutyje gyvenęs moksleivis E. Staniulis rašė: „Savo akimis mačiau mokinius, kurie, negalėdami suvalgyti didelio kiekio duodamo geros rūšies pyrago, besimėtydavo.“⁵⁴

Dirbdamas Voroneže, K. Olšauskas susilaukė priekaištų, ypač dėl griežtos pozicijos kairiųjų pažiūrų moksleivių ir mokytojų atžvilgiu, tačiau išanalizuoti šaltiniai leidžia teigti, kad šalpos darbas buvo organizuotas gerai. Dešimtyje bendrabučių apgyvendinta apie 900 moksleivių ir jų šeimų, atidaryta 10 lietuvių švietimo įstaigų. Į Voronežą evakuotos lietuvių mokyklos sudarė galimybes šimtams moksleivių tęsti mokslą ir įgyti išsilavinimą.

4.3. Bažnytinė „Lietuvių diena“

LDNKŠ, kaip vienintelė Pirmojo pasaulinio karo metais veikli lietuvių organizacija, atliko ne tik didžiulį šalpos, bet ir didžiulį paruošiamąjį valstybės atkūrimo darbą. Vienas iš būdų atkreipti pasaulio valstybių dėmesį į Lietuvą

⁵¹ LDNKŠ CK posėdžio protokolas, 1917 m. lapkričio 7 d. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 175-612, l. 107.*

⁵² Laiškas į „Lietuvos žinių“ redakciją. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 12-226, l. 1.*

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ten pat.

ir jos nepriklausomybės siekius buvo bažnytinės „Lietuvių dienos“ išrūpinimas. Siekiama buvo, kad Romos Popiežius kurią nors dieną paskirtų pinigine rinkliavą visose pasaulio bažnyčiose sušelpiti nukentėjusiems nuo karo lietuviams. Sekdami kitų tautų pavyzdžiu, nes armėnams, lenkams, belgams, airiams Popiežius jau buvo paskyręs tokias dienas, lietuvių politiniai veikėjai 1915 m. pradėjo rūpintis „Lietuvių diena“. Tačiau tai tapo sudėtingu reikalu, nes Popiežiaus aplinka Lietuvą laikė Lenkijos provincija. Skiriant „Lenkų dieną“, Vatikano kanceliarija kartu numatė, kad dalį surinktų lėšų gaus ir Lietuvos bažnyčios. Ir kai kurios gavo. Lietuvių atstovai nenorėjo Lietuvos politikos klausimų sieti su „Lenkijos diena“ ir siekė, kad tokia rinkliava Lietuvos bažnyčioms būtų paskelbta atskirai. Istorikas J. Skirius pažymi, kad ši diena buvo reikalinga tiek finansiniu, tiek moraliniu požiūriu. Priminti pasauliui apie užmirštą Lietuvą bei sustiprinti tikėjimą pačioje Lietuvoje⁵⁵.

Siekdami atskleisti K. Olšausko indėlį į bažnytinės „Lietuvių dienos“ išrūpinimą, trumpai apžvelgsime lietuvių politinių veikėjų žygius gauti „Lietuvių dieną“ iki 1917 m. pradžios, kai šiuo reikalu pradėjo rūpintis K. Olšauskas.

„Lietuvių diena“ buvo pradėta rūpintis 1915 m. pradžioje. Pirmasis tai darė Juozas Gabrys: susitiko su Vatikano ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi Eugenijumi Pačeli (*Pacelli*), gavo audienciją ir pas Šventąjį Tėvą⁵⁶. 1916 m. pradžioje, turėdamas Amerikos lietuvių pritarimą, parašė Popiežiui laišką, kuriame išdėstė lietuvių vargus: „Baisusis karas <...> skaudžiai palietė lietuvių tautą. Kruviniausi mūšiai tarp vokiečių ir rusų vyko lietuvių žemėje. Miestai ir sodžiai išgriauti, gyventojai išvaikyti be pastogės, be maisto <...>, miršta badu nuo šalčio ir nuo ligų <...>. Mes tvirtai tikime, kad Jūsų tėviška širdis lygiai atjaus neapsakomas nelaimės mūsų tautos. Mes viliamės, kad Šv. Tėvas išklausys mūsų meldimo, kaipo kitų tautų.“⁵⁷ J. Gabrys gavo atsakymą, kuris rodė, kad Vatikanas atkreipė dėmesį į Lietuvą ir suteikė vilties ateityje gauti bažnytinę „Lietuvių dieną“. Vatikano sekretoriaus pasi-

⁵⁵ Skirius J. Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai (1916–1918). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 319.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Laiškas Popiežiui. *Darbininkas*, 1916 m. balandžio 5 d.

rašytame laiške rašė, kad Šv. Tėvas „teikėsi nuspręsti ateiti pagalbon, kiek tai leis jo Šventenybės vargingumas, kaip jo Šventenybė jau buvo atėjus pagalbon kitoms tautoms <...>“⁵⁸. Tačiau tai nebuvo įsipareigojimas netrukus paskelbti „Lietuvių dieną“.

Antras žmogus, apsilankęs pas Popiežių „Lietuvių dienos“ klausimu, buvo M. Yčas, Rusijos Dūmos atstovas, LDNKŠ CK pirmininkas Petrograde. 1916 m. vasarą su Rusijos Dūmos deputatais lankydamasis Antantės šalyse, užsuko į Romą ir atsivežė vyskupo Pr. Karevičiaus rekomendacinį laišką kardinolui Pietruui Gaspariui. Nors lenkai bandė sutrukdyti susitikti su Šv. Tėvu, birželio 11 d. Popiežius jį priėmė⁵⁹. Lietuvos atstovo apsilankymas buvo smūgis lenkiškai Popiežiaus aplinkai. Šį vizitą plačiai nušvietė Europos šalių spauda. Amerikos lietuvių laikraštis „Darbininkas“ rašė, kad Popiežius „paaukojęs 10 000 frankų ir pažadėjo viską daryti, ką galės“⁶⁰. Nors pats M. Yčas atsiminimuose rašė, kad Popiežius jam pažadėjęs paskirti „Lietuvių dieną“, tačiau tolesni įvykiai šio fakto nepatvirtino.

Toliau „Lietuvių dienos“ gavimu rūpinosi Amerikos lietuvių katalikų federacijos atstovas kun. dr. V. Bartuška, 1916 m. liepos 17 d., įteikdamas Popiežiui Seinų vyskupijos administratoriaus kan. Mato Dabrilos ir Kauno kunigų raštą, patvirtintą LDNKŠ komiteto Vilniuje narių, A. Smetonos, J. Basanavičiaus ir kt. Popiežius Benediktas XV pareiškė, kad „Lietuvių diena“ gauti reikalingas kolektyvinis Lietuvos vyskupų raštas – prašymas, kaip tai padarė Lenkijos, Belgijos, Airijos vyskupai. Deja, tokį raštą buvo sunku gauti. Vysk. K. Michalkevičius laikėsi antilietuvišką poziciją, Antanas Karosas ir Pr. Karevičius buvo pasitraukę į Rusijos gilumą. Vis dėlto šis vizitas padėjo pralaužti ledus. Sužinojęs apie K. Michalkevičiaus, Vilniaus vyskupijos valdytojo, skriaudas lietuviams, Popiežius pažadėjo pasistengti dalyti pašalpa lygiomis dalimis lietuviams ir lenkams. Iki tol „duodami aukas lenkams, pasaulio katalikai manė šelpę ir lietuvius“⁶¹. A. Steponaitis savo atsiminimuose

⁵⁸ Šv. Tėvo Lietuvai prielankumas. *Darbininkas*, 1916 balandžio 12 d.

⁵⁹ Plačiau sk. M. Yčas. *Atsiminimai...*, t. 3, p. 46–49.

⁶⁰ M. Yčas pas Popiežių. *Darbininkas*, 1916 m. birželio 20 d.

⁶¹ Skirius J. *Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai...*, p. 322.

pažymi, kad Lenkų komitetas, surinkęs per „Lenkų dieną“ apie 30 milijonų litų, Vatikane ir visur kitur skelbė, kad jie šelpę lietuvius⁶². V. Bartuška ir K. Prapuolenis išplatino informaciją apie LDNKŠ komitetus. 1916 m. vasarą įvairiais kanalais buvo išsiųsti laiškai vyskupams Pr. Karevičiui ir A. Karosui, informacija buvo išplatinta Amerikos, Rusijos, Lietuvos spaudoje. Tačiau kolektyvinio vyskupų prašymo nesulaukta „Dėl ko tai įvyko, yra istorijos paslaptis“, – atsiminimuose rašė V. Bartuška⁶³.

Grįžęs iš kelionės po Europą, M. Yčas ieškojo žmogaus, kuris galėtų tinkamai atstovauti lietuvių reikalams Romoje ir kuris nuolat primintų kurijai apie „Lietuvių dienos“ reikalingumą. Gauti „Lietuvių dienos“ paskyrimą ir atstovauti Lietuvos reikalams prie Vatikano ir Tautos Tarybai Šveicarijoje buvo pasiūstas Petrapilio dvasinės akademijos prof. P. Būčys. Tačiau jį Vatikanas sutiko nepalankiai, išbuvęs daugiau kaip mėnesį Romoje, audiencijos pas Popiežių negavo. Praradęs viltį, pasiskolinęs iš kun. K. Prapuolenio 500 lyrų, „verkdamas išvyko iš Romos“⁶⁴. K. Prapuolenis ir M. Yčas pagrindine nesėkmės priežastimi laikė tai, kad P. Būčys vengė pasinaudoti Rusijos atstovybės paslaugomis, mat Vatikane jį laikė rusų šnipu⁶⁵. P. Būčys ieškojo naujų kelių per „monsinJORą Skirmantą, lenkų agentą“⁶⁶. Nuo 1915 m. balandžio mėn. iki 1917 m. sausio mėn., bandant pralaužti lenkų barjerus Vatikane, buvo ir tam tikrų pasiekimų, ir nesėkmių. Šv. Tėvas sužinojo apie lietuvių nelaimės, suprato, kad lietuviai nėra lenkai ir ko jie siekia, tačiau „Lietuvių dienos“ paskyrimo klausimas liko neišspręstas.

1916 m. rugsėjo 18 d. LDNKŠ CK posėdyje M. Yčas pasiūlė K. Olšauskui užimti Rusijos lietuvių įgaliotojo atstovo Vatikane pareigas. Be to, jam buvo pavesta pasistengti gauti Šv. Tėvo leidimą organizuoti rinkliavą viso katali-

⁶² Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919: lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu...*, p. 221.

⁶³ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritinis 1914–1919 m. įvykių ir asmenų įvertinimas*. Klaipėda: „Ryto“ sp., 1937, p. 103.

⁶⁴ *Vysk. P. Būčio atsiminimai*. Čikaga: Liet. knygos klubas, 1966, t. 2, p. 67; Liulevičius V. *Išėjimo vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Čikaga: Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba, 1981, p. 41.

⁶⁵ Prapuolenio K. dienoraštis. 1903–1919. *VUB RS*, f. 1-f. 682, p. 215.

⁶⁶ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritinis 1914–1919 m. įvykių ir asmenų įvertinimas...*, p. 105.

kiško pasaulio bažnyčiose karo nuvargintiems lietuviams padėti, o pakeliui atlikti užsienyje veikiančių draugijos skyrių reviziją ir rezultatus pranešti Komitetui⁶⁷. K. Olšauskas, žmogus, pasižymintis apsukrumu ir iškalbingumu, buvo tinkama kandidatūra pakeisti P. Būčį. 1917 m. sausio mėn. Rusijos lietuvių įgaliotasis atstovas Vatikane ir Šveicarijos lietuvių Taryboje kan. K. Olšauskas, atvyko į Vatikaną, turėdamas tikslą gauti „Lietuvių dieną“. Šią misiją parėmė pasaulio lietuvių organizacijos, atsiųsdamos raštus Popiežiui ir prašydamos paskirti „Lietuvių dieną“⁶⁸. Kan. K. Olšauskas nevensgė pasinaudoti Rusijos atstovybės tarpininkavimu. Tačiau svarbiausia kliūtis liko – jis neturėjo Lietuvos vyskupų kolektyvinio rašto. Kaip ir anksčiau lankęsi Vatikane lietuvių atstovai, jis naudojosi neoficialaus Lietuvos dvasininkų atstovo Vatikane K. Prapuolenio paslaugomis. Todėl svarbiausias šaltinis apie K. Olšausko sėkmingą vizitą yra K. Prapuolenio dienoraštis. Jis rašė, kad kanauninkui draugijos Komiteto pirmininkas St. Šilingas „grasino nesusidėti su rusais“, tačiau šis „išmintingas vyras“ laikėsi savo taktikos. K. Prapuolenis, paaiškinęs, kad „tasai nesikreipkite Romoje į rusų valdžią yra lenkų žabangos mulkiams lietuviams. Lenkai čia atvažiavę pirmiausia kreipiasi į rusus, Vatikane garsina, kad lietuviai eina su rusais“⁶⁹. Antrą kartą grįžęs iš Vatikano, kanauninkas K. Prapuoleniui pasakęs, kad „nieko nebus, matyt, dienos be vyskupo negausime“⁷⁰. Pradėjus galvoti, kaip apie tai pranešti vyskupui Pr. Karevičiui, K. Prapuoleniui kilo mintis, kad reikia pasakyti, jog vyskupo Pr. Karevičiaus laišką atvežė M. Yčas, kun. V. Bartuška – Seinų vyskupystės valdytojo kan. M. Dobrilos, o vyskupas K. Michalkevičius nelaikęs savęs lietuviu⁷¹. Pasinaudodamas K. Prapuolenio patarimais bei turėdamas puikią iškalbą, audiencijos pas Popiežių metu, K. Olšauskas diplomatiškai paaiškino, kodėl

⁶⁷ LDNKŠ CK posėdžių 1916 09 18 ir 1916 11 22 protokolai. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 70-5, l. 126, 159-160.*

⁶⁸ Skirius J. Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai (1916–1918). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 320–325; Gaigalaitė A. *Klerikalizmas Lietuvoje...*, p. 45–47.

⁶⁹ Prapuolenis K. Atsiminimai. 1903–1919. *VUB RS, f. 1-f. 682, p. 215.*

⁷⁰ Ten pat, p. 330.

⁷¹ Skirius J. Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai (1916–1918)..., p. 326; Prapuolenis K. Atsiminimai. 1903–1919, *VUB RS, f. 1 – f. 682, p. 330.*

neturi kolektyvinio vyskupų prašymo, pakartodamas K. Prapuolenio mintį ir pridėjo, „jei Lietuvos vyskupai dėl nežinomų priežasčių neatsiunčia laukiamo laiško, tai badaujanti Lietuvos liaudis nekalta“⁷². Šie kan. K. Olšausko žodžiai buvo pakankamai įtakingi, ir Popiežius 1917 m. gegužės 20 d. paskyrė „Lietuvių dieną“. Popiežius parašė raštus vyskupui Pr. Karevičiui, viso pasaulio vyskupams suteikdamas „leidimą ir galią kreiptis į viso pasaulio vyskupus, kad šiais metais, parinkę šventės dieną <...>, visose katalikų bažnyčiose suruoštų viešas maldas ir labdaros rinkliavą padėti nelaimingiems lietuviams, kaip buvo padaryta lenkų tautai“, ir paaukojo 20 000 frankų auką⁷³. Gerą žinią paskelbė visi lietuvių laikraščiai. Peterburge leidžiamas laikraštis „Lietuvių balsas“ 1917 m. vasario 9 d. išspausdino tokio turinio K. Olšausko telegramą: „Gautas Popiežiaus reskriptas apie lietuvių dieną. Važiuoju organizuoti į Šveicariją.“⁷⁴ Laikraštis paaiškino tos dienos reikšmę: „Mes džiaugiamės ne tik tos dienos materialiais rezultatais, kiek tuo faktu, kad mus išgirdo, mus pripažino ir moraliai parėmė <...>. Svarbu, kad pasaulis sužinotų, jog turime ir savo politikos reikalavimų, kuriuos visa tauta remia.“⁷⁵ Tai buvo „didžiausias K. Olšausko laimėjimas <...>, Lietuva tuo Šv. Tėvo aktu buvo tarsi amžiams atskirta nuo Lenkijos, ir visų unijų surūdijusios grandinės nutrūko“, – rašė V. Bartuška savo atsiminimuose⁷⁶. Koks K. Olšausko indėlis gaunant bažnytinę „Lietuvių dieną“? Pats kanauninkas vėliau visada mėgdavo pabrėžti šį savo nuopelną. Jo bendraamžiai dvasininkai dažnai darė tą patį, tačiau turėdami mintyje ne tik patį „Lietuvių dienos“ gavimo faktą, bet ir jos organizavimą. Objektiviai vertinant įvykius, reikia sutikti, kad K. Olšausko diplomatiškumas ir atkaklumas padėjo jam tai padaryti, tačiau minėtų žmonių vizitai į Vatikaną pralaužė lenkų barjerus ir suteikė Šv. Tėvui žinių apie lietuvių nelaimės ir siekius būti savarankiškiems. Svarbus K. Prapuolenio, neoficialaus lietuvių dvasininkų atstovo Vatikane, vaidmuo. Jis platino savo

⁷² Grigaravičius A. *Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas...*, 2000, nr. 12.

⁷³ Skirius J. *Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai...*, p. 326.

⁷⁴ „Lietuvių diena“ viso pasaulio katalikų bažnyčiose. *Lietuvių balsas*, 1917 m. vasario 9 d.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės keliais...*, p. 105.

knygą „Lenkų apaštalavimas Lietuvoje“, daug rašė apie Lietuvą italų spaudoje bei padėjo atvykusiems lietuviams savo patarimais⁷⁷. Čia tiktų posakis: „Lašas po lašo ir akmenį pratašo.“

Iš Romos kan. K. Olšauskas atvyko į Lozaną, kur laukė didžiulis organizacinis darbas. 1917 m. vasario 28 d. buvo įsteigtas Vykdomasis lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpiti, kuris turėjo atlikti parengiamąjį darbą ir rinkti aukas pasaulio bažnyčiose. Šio komiteto pirmininku tapo K. Olšauskas, vicepirmininku – V. Bartuška, sekretoriumi – J. Purickis, išdininku – kun. Vladas Daumantas (iki 1916 m. – Vladislovas Dzimidavičius), nariais – J. Gabrys ir kun. A. Steponaitis. Taigi, šeši žmonės, be to, dirbantys ir kitose Šveicarijos lietuvių organizacijose, ėmėsi didžiulio organizacinio darbo. Kanauninkas stebino išverme, energija, plačiais užmojais. K. Olšauskas norėjo panaudoti Šv. Tėvo raštą (leidimą – V. P.) „ne tik aukų rinkimui tarp pasaulio katalikų, bet žydų ir protestantų <...>, nors tokiam žingsniui ne visi pritarė“⁷⁸. Jis atkakliai laikėsi savo nuomonės, todėl buvo parašyti ir išversti atsišaukimai į žydų ir protestantų dvasininkus, tačiau jie liko neišplatinti. Jau pirmame posėdyje iškilo klausimas, kas pasirašys po kreipimusi į katalikiško pasaulio vyskopus, jei iki tol nepavyko susisiekti su lietuvių vyskupais Pr. Karevičiumi ir A. Karosu. Buvo parengti du atsišaukimai į pasaulio vyskopus: vienas – Vykdomojo komiteto vardu, kurį pasirašė K. Olšauskas, kitas – vyskupo Pr. Karevičiaus vardu, tačiau nebuvo jo parašo. Vilniaus vyskupijos administratorius K. Michelkevičius dar anksčiau buvo prašytas pasirašyti dėl „Lietuvių dienos“, tačiau atsisakė, vyskupas A. Karosas gyveno Petrograde ir buvo sunku su juo susisiekti. Įvairiais būdais buvo bandoma susisiekti su vyskupu Pr. Karevičiumi, tačiau nesėkmingai, o kovo 17 d. pasiųsta telegrama, prašant leisti padėti jo parašą po Komiteto suredaguotu kreipimusi į pasaulio vyskopus, tačiau atsakymo ir vėl negauta⁷⁹. Vykdomasis

⁷⁷ Skirius J. Lietuva ir Vatikanas Pirmojo pasaulinio karo metais. *Lietuvių katalikų akademijos metraštis*. Vilnius, 2003, t. 23, p. 287–293; Skirius J. *Žino mane Lietuva, dariau, ką galėjau...* (Kaletas kanauninko Kazimiero Prapuolenio gyvenimo ir veiklos bruožų). *Mokslas ir gyvenimas*, 1991, nr. 11–12.

⁷⁸ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias...*, p. 106.

⁷⁹ Ten pat, p. 107.

komitetas, neturėdamas kitos išeities, nes rinkliavai suorganizuoti buvo likę vos du mėnesiai, o karo laikotarpiu buvo apsunkintas pašto darbas ir kelionės, padėjo vyskupo Pr. Karevičiaus pavarde po suredaguotu raštu, remdamasis dėsniais „gui tacet consentyre videtur“ („kas tyli, tas pritaria“) ir „salus populi suprema lex esto“ („tautos gerovė tebūna aukščiausias įstatas“)⁸⁰. Atsišaukimai buvo išversti į 10 kalbų ir išsiųsti į Europos, Azijos, Australijos, net tolimosios Okeanijos diacezijas. Ne visi laišakai sėkmingai pasiekė adresatus. Italijon siųstieji atsišaukimai buvo rasti Romos geležinkelio stotyje, jau praėjus „Lietuvių dienai“⁸¹. 1917 m. birželio 25 d., jau po paskelbtos „Lietuvių dienos“ datos (t. y. 1917 m. gegužės 20 d.) buvo gautas Pr. Karevičiaus laiškas, kuriame jis reikalavo atleisti iš Vykdomojo komiteto pareigų K. Olšauską, sudaryti naują komitetą ir išsiuntinėti naują atsišaukimą, pasirašytą jo paties. Sunkiai paaiškinamas toks vyskupo elgesys. Tuo metu Vykdomasis komitetas manė, kad tokį laišką parašyti privertė vokiečių valdžia⁸². Galbūt jautė asmeninę nuoskaudą, o gal dėl kitų priežasčių negavo arba tiesiog nereagavo į K. Olšausko ir kitų asmenų siųstus pranešimus. Autorės nuomone, tai galėjo būti tiesiog impulsyvaus charakterio, visada ieškančio teisybės žmogaus reakcija. Toks buvo paskutinis Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius⁸³. Vykdomasis komitetas, nenorėdamas sutrikdyti „Lietuvių dienos“ organizavimo, nutarė į reikalavimus nereaguoti. Tarpukario Lietuvos kairioji, o ypač sovietinė Lietuvos spauda, šį įvykį panaudojo propagandai prieš K. Olšausko asmenį, tarsi jis vienas, be Vykdomojo komiteto sutikimo, padėjęs Pr. Karevičiaus parašą.

„Lietuvių dienai“ organizuoti į darbą buvo įtraukta apie 20 žmonių. Propagandinį darbą įsipareigojo atlikti Lietuvių informacijos biuras Lozanoje. 1917 m. balandžio mėn. prasidėjo Vykdomojo komiteto narių kelionės. Kan. K. Olšauskas išvyko į Ispaniją. Pirmiausia apsilankė Barselonoje, kur Lietuvių katalikų komitetas padėjo sutvarkyti kelionės reikalus, išsiuntinėti atsišaukimus po visą Ispaniją. Susitiko su Toledo archivyvskupu kardinolu,

⁸⁰ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kelias...*, p. 107.

⁸¹ Liulevičius V. *Iševijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe...*, p. 42–43.

⁸² Ten pat, p. 44.

⁸³ Pukienė V. Vyskupas Pranciškus Karevičius: teisybės ieškotojas. *Soter*, 2012, nr. 44 (73), p. 43.

Lisabonos (Portugalija) archyvyskupu bei su keletu vyskupų. Gegužės mėn. K. Olšauskas nuvyko į Prancūziją, tačiau prancūzai jį sutiko nepalankiai, kardinolas pareikalavo Ministro Pirmininko leidimo vykdyti rinkliavą, tačiau toks leidimas nebuvo gautas. Vis tik K. Olšauskui pavyko patekti pas Prancūzijos Prezidentą Raimoną Puankarę (*Raymond Poincare*), kuris pažadėjo vykdyti rinkliavą per Raudonąjį Kryžių⁸⁴. Kaip rašė pats K. Olšauskas, Paryžiuje jam teko patirti, kaip „lenkai gadina reikalus“⁸⁵. Kun. V. Bartuška pažymi, kad lenkai labiausiai trukdė Prancūzijoje, Anglijoje ir Amerikoje⁸⁶. Nepavyko gauti vizų į Italiją. Aukų rinkimą komplikavo ir pačių lietuvių nesutarimai, rinkliavą apsunkino tai, kad kai kurių kraštų žmonės beveik nieko nežinojo apie Lietuvą⁸⁷. Tačiau lietuvių spauda skelbė ir daug gerų žinių apie rinkliavas įvairių šalių bažnyčiose. Štai „Lietuvių balsas“ žinutėse iš Omsko ir Babruisko (Rusija) rašė, kad šventiška papuoštose bažnyčiose buvo iškabintos dvi vėliavos „viena – tautinė, kita – karinė su Lietuvos herbu“, kunigai sakė šventinius pamokslus. Tas pats laikraštis išspausdino Kastanto Kasakaičio šiai progai parašytą giesmę⁸⁸.

Nauji sunkumai laukė surinktas lėšas siunčiant į Lietuvą, prireikė net tarptautinių organizacijų pagalbos. Lietuva buvo vokiečių okupuota, todėl, siunčiant surinktus pinigus, buvo bijomasi, kad jie nepatektų okupantams. Vykdomasis komitetas kontrolės tikslais buvo numatęs, kad visos surinktos lėšos būtų siunčiamos į Vykdomojo komiteto ir „Lithuanios“ sąskaitas Šveicarijos bankuose. Gautus pinigus padalyti tokiu santykiu: Suvalkijai – 1/4, Kaunijai – 2/4 ir Vilnijai – 2/4. Tačiau toks planas nepasisėkė, nes 1917 m. rugpjūčio mėn. Vokietijoje surinkti pinigai, apie pusė milijono markių, buvo pasiūsti tiesiogiai vyskupui Pr. Karevičiui. Anglijoje surinkti pinigai nebuvo išsiūsti, motyvuojant tuo, kad jie pateks vokiečiams. Sudėtinga buvo gauti

⁸⁴ Grigaravičius A. *Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas...*, 2000, nr. 12.

⁸⁵ Liulevičius V. *Išėjimo vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe...*, p. 43.

⁸⁶ Ten pat, p. 44

⁸⁷ Skirius J. *Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba...*, p. 328; Lopata R. Antanas Viskantas ir bandymas atkurti LDK. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, t. 7, p. 236–237.

⁸⁸ Lietuvių diena. *Lietuvių balsas*, 1917 m. birželio 21 d.

surinktus pinigus iš JAV (apie 130 000 dol.). Lietuvių delegatai buvo nuvykę į Raudonojo Kryžiaus atstovybę Šveicarijoje, vyko susirašinėjimas su Raudonojo Kryžiaus prezidentu, net sudaryta komisija iš K. Olšausko, V. Bartuškos ir A. Steponaičio vykti į JAV pasiuntinybę⁸⁹. Nepavykus susitarti su Vašingtono Raudonuoju Kryžiumi, buvo nuspręsta tuos pinigus perduoti pabėgėliams, esantiems Rusijoje. 1918 m. lapkričio mėn. Vykdomasis komitetas pavedė įždininkui Vl. Daumantui parengti surinkų aukų ataskaitą ir paskelbti Vatikano oficioze „Osservatore Romano“⁹⁰. Tačiau „Lietuvių dienos“ surinktų pinigų ataskaita niekada nebuvo paskelbta. Vykdomojo komiteto apyskaitose nurodoma 382 518,95 frankų suma. Ne visos aukos buvo įregistruotos Vykdomajame komitete, nes dalis pinigų buvo siunčiama tiesiogiai į Lietuvą vyskupui Pr. Karevičiui. Įvairiuose šaltiniuose surinktų aukų suma skiriasi. J. Skirius, pasiremdamas kun. J. Purickio skaičiavimais, rašo, kad iš viso buvo surinkta apie vieną milijoną litų. Ši suma buvo panaudota racionaliai: karo pabėgėlių grįžimui iš Rusijos, lietuvių organizacijoms Lietuvoje ir Rusijoje, švietimo įstaigoms⁹¹.

„Lietuvių diena“ turėjo ne tik materialinę, bet ir propagandinę naudą. Toliausiai pasaulio kraštai sužinojo apie Lietuvą ir jos siekius, kad lenkai ir lietuviai nėra tos pačios tautos žmonės, Lietuva nėra Rusijos provincija, o lietuviai nėra rusai. Iš Vatikano pusės tai buvo tarsi pirmas pripažinimas, kad lietuviai, kaip ir lenkai, turi teisę kurti savarankišką valstybę.

K. Olšauskas atliko didžiulį parengiamąjį darbą. Juk Šv. Tėvo leidimas organizuoti „Lietuvių dieną“ savaime neužtikrino sėkmingų rezultatų. Jie priklausė nuo to, kaip lietuviai sugebėjo organizuoti rinkliavą, kaip pavyko įtikinti skirtingų valstybių vyskopus tokios dienos reikalingumu, nes nuo jų tiesiogiai priklausė rinkliavos rezultatai. Vaižgantas, pabrėždamas K. Olšausko indėlį organizuojant rinkliavą, rašė: „Jei ji („Lietuvių diena“ – V. P.)

⁸⁹ Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos, vykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992. Vilnius: Pradai, 1994, p. 196–197.

⁹⁰ Steponaitis A. *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*. New York: Tėvų pranciškonų sp., 1962, p. 108.

⁹¹ Skirius J. *Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba...*, p. 328.

ties pasisekė, kiek reikėjo, tai vien dėl to, kad visai Europai teturėjome vieną atstovą – kun. K. Olšauską, kuris blaškėsi tarp Italijos, Šveicarijos, Ispanijos ir Prancūzijos, o mūsų Šveicarijos „diplomatai“ temokėjo kits kitam akis draskyti <...>. ⁹² Taigi, vertinant K. Olšausko vaidmenį „Lietuvių dienoje“, galime teigti, kad šis žmogus atliko didžiulį propagandinį darbą kelyje į Lietuvos nepriklausomybę. Diskutuotinas klausimas lieka, kaip vertinti be vyskupo Pr. Karevičiaus sutikimo jo vardu išplatintą kreipimąsi į pasaulio vyskopus. Iš katalikiškos moralės pusės – neigiamai. Tačiau negalime suversti kaltės vienam kanauninkui, juk sprendimas buvo Vykdomojo komiteto. Be to, reikia atkreipti dėmesį į politinius lietuvių interesus, siekiant nepriklausomos valstybės. Neaiški lieka ir ta aplinkybė, kodėl nuo 1916 m. vasaros iki 1917 m. kovo mėn., įvairiais būdais bandant susisiekti su vyskupu Pr. Karevičiumi, nepavyko to padaryti. Tai tik lengvinanti aplinkybė, bet ne visiškas išteisinimas.

Atlikdamas šią svarbią misiją, K. Olšauskas įsijungė į kitos labdaringos organizacijos – „Lithuanios“ – komiteto veiklą. Važinėjo po Vokietiją, rinko žinias apie lietuvius, esančius karo belaisvių stovyklose, vedė derybas su vokiečiais dėl jų grąžinimo. Tačiau vokiečiams buvo reikalingi darbininkai, todėl neskubėjo belaisvių išleisti. 1918 m. vasarą komiteto posėdyje K. Olšauskas pranešė, kad belaisviai „suvargę, apskurę, nuo bado sutinę“. Buvo išaiškintos 29 tokios stovyklos, kuriose gyveno 11 543 lietuviai – karo belaisviai. Iš Vilniaus buvo pasiųsti 4 žmonės jais pasirūpinti, tačiau vokiečiai jų neįsileido⁹³.

⁹² Tumas J. Mūsų diplomatija beveiksmė ten, kur būtina reikia. *Lietuvių balsas*, 1917 m. rugpjūčio 10 d.

⁹³ Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919...*, p. 154; Pukienė V. Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais. *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje*. Vilnius: VPU, 2004, p. 107.

4.4. K. Olšauskas – lietuvių politinio centro užsienyje vadovas

Pirmojo pasaulinio karo metais, Lietuvai atsidūrus tarp dviejų kariaujančių valstybių, Vokietijos ir Rusijos, atsirado gyvybiškai svarbių problemų. Informacinė Vokietijos blokada trukdė tiek vietos gyventojams, tiek užsienyje gyvenantiems lietuviams žinoti realią padėtį. Reicho spaudos įvežimas ir platinimas buvo suvaržytas, nes ji buvo gana laisva ir jos skelbiamos žinios, karinės okupacinės valdžios nuomone, ne visada tiko okupuotų kraštų gyventojams. Spauda, leidžiama okupuotuose kraštuose, buvo griežtai cenzūruojama. Dažnai tai, ką skelbdavo Vokietijos vidaus spauda, turėdavo nutylėti okupacinė⁹⁴. Judėjimo ir susisiekiimo varžymas krašto viduje ir už jos ribų vargino gyventojus, apsunkino ryšių palaikymą su užsienio valstybių diplomatais, humanitarinės pagalbos organizacijomis. Rusijos vyriausybės draudimas siųsti pinigus į priešų užimtą teritoriją, Didžiosios Britanijos paskelbta blokada Vokietijai trukdė užsienyje surinktoms aukoms patekti į Lietuvą⁹⁵. Ieškant būdų, kaip įveikti izoliaciją, ypatingas dėmesys teko neutralioms valstybėms: Danijai, Švedijai, Šveicarijai. Šiose valstybėse kūrėsi kariaujančių ir okupuotų kraštų spaudos centrai, šalpos organizacijos, vyko konferencijos. 1915 m. neutraliose valstybėse pradeda kurtis mišrūs pagalbos komitetai: švedų ir lenkų, švedų ir lietuvių. Pirmasis Stokholmo (Švedija) lietuvių atstovų pasitarimas įvyko 1915 m. spalio mėn., o 1916 m. gegužės mėn. Lietuvių ir švedų šelpimo komitete buvo aptarti pirmieji veiklos rezultatai: lietuvių šelpimas, ryšių su Lietuva palaikymas, Lietuvos klausimo propagavimas spaudoje ir kt.⁹⁶

Vykdamas į Romą LDNKŠ pavedimu, K. Olšauskas 1916 m. gruodžio mėn. atvyko į Stokholmą, dalyvavo Lietuvių ir švedų šelpimo komiteto posėdyje. Jis rūpinosi aukų nukentėjusiems nuo karo šelpti rinkimu ir tikėjosi gauti

⁹⁴ Urbšienė M. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. 7, p. 144–145.

⁹⁵ Grigaravičiūtė S. *Lietuvos konsulatai Skandinavijoje. 1921–1940*. Vilnius: VPU, 2007, p. 21.

⁹⁶ Ten pat, p. 30.

Švedijos protestantų bažnyčios paramą. Buvo nuspręsta, kad, prieš paskelbiant aukų rinkimą, būtų išleistos knygeles apie Lietuvą švedų kalba ir išsiuntinėtos švedų protestantų vyskupams ir pastoriams⁹⁷. Nuo 1917 m. pradžios K. Olšauskas šalpos darbą tęsė kitoje neutralioje valstybėje – Šveicarijoje. Čia jis įsijungė ir į politinę veiklą dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Nemaža dalis lietuvių XX a. pradžioje studijuoti vyko į Šveicariją. Iki Antrojo pasaulinio karo katalikiškasis Friburgo universitetas buvo laikomas Šveicarijoje studijuojančių lietuvių centru. Iki 1936 m. daktaro disertacijas apgynė daugiau kaip 30 lietuvių, tarp jų ir Kazys Pakštas, Motiejus Gustaitis, Leonas Bistras, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozas Purickis, Stanislovas Šalkauskis ir kt.⁹⁸

Karo metais šioje šalyje buvo įsikūrę praktiškai visų valstybių diplomatinės atstovai, dažnai atvažiuodavo kariaujančių valstybių politikai, dirbo žurnalistai. Todėl ši neutrali šalis tapo palankia vieta ne tik humanitarinei pagalbai organizuoti, bet ir politiniams tikslams įgyvendinti. Tai suprato Šveicarijoje besimokantys ir į šią šalį atvykę lietuviai, stengėsi pasinaudoti teikiamomis galimybėmis.

Lietuvių organizacijų atsiradimas buvo nulemtas bendrų procesų Pirmojo pasaulinio karo metais – karo sukeltų nelaimių, tautų išsivadavimo judėjimo, didžiųjų imperijų žlugimų ir naujų savarankiškų valstybių susidarymo. Tautų išsivadavimo judėjimą pademonstravo Pavergtųjų tautų kongresas, kurį 1916 m. birželio 27–29 d. Lozanoje organizavo patys vokiečiai, siekdami suaktyvinti Antantės kolonijose išsivaduojamąją kovą ir taip silpninti savo priešininkus. Nuo 1915 m. į Lozaną persikėlė iki tol Paryžiuje veikusi Tautybių lyga, kuri po Kongreso pasivadino Pavergtų Rusijos tautų lyga. Tai rodo, kad dėmesys buvo nukreiptas į Rusijos imperijos sudėtyje esančių tautų išsivadavimą. Organizuoti didžiulį tautų forumą (dalyvavo apie 30 tautų atstovai) buvo sudėtingas darbas. Pagrindinį organizacinį darbą atliko kontraversiškai vertinamas lietuvių visuomenės ir politikos veikėjas J. Gabrys.

⁹⁷ Grigaravičiūtė S. *Lietuvos konsulatai Skandinavijoje. 1921–1940*. Vilnius: VPU, 2007, p. 21.

⁹⁸ Schweizer M. *Lietuvių placdarmas Fribūro universitete. Tarp Vilniaus ir Berno...*, p. 402–405.

Dirbdamas už atlyginimą kariaujančioms Prancūzijai ir Vokietijai, tuo pat metu savo ryšius panaudojo ir Lietuvos reikalams. Gaudamas prancūzų paramą, spausdino antivokiško turinio knygas. Toks jo elgesys sukėlė lietuvių nepasitikėjimą. Iki šiol nėra pakankamai išsamiai tyrinėta ir įvertinta jo veikla. Pavergtųjų tautų kongrese be J. Gabrio dalyvavo atstovai iš Lietuvos: S. Kairys, J. Šaulys, Antanas Žmuidinavičius, iš JAV atvykęs lietuvių atstovas dr. V. Bartuška, nuo 1917 m. aktyviai įsijungęs į Šveicarijos lietuvių organizacijų veiklą⁹⁹. Daugelį tautų siejo bendra priespauda, todėl jų atstovai rengė bendrus pasitarimus. 1915 m. rudenį Berne buvo sukviestas lietuvių ir latvių politinių veikėjų pasitarimas, kuriame buvo pasmerkta Rusijos politika, žiaurus vokiečių elgesys Lietuvoje ir Latvijoje. Pareiškime reikalaujama politinės ir kultūrinės autonomijos. P. Čepėnas pastebi, kad įvairiuose šaltiniuose buvo skelbiama, jog lietuvių atstovai šiame pasitarime jau reikalavo Lietuvai nepriklausomybės, o latvių atstovai tenkinosi autonomija. Šis teiginys kelia abejonių, nes dar pirmojoje lietuvių Lozanos konferencijoje, vykusioje Pavergtųjų tautų kongreso išvakarėse, t. y. 1916 m. gegužės ir birželio mėn., buvo vengta priimti rezoliuciją, aiškiai pabrėžiančią Lietuvos nepriklausomybės siekius. Lietuviai ir latviai aptarė Lietuvos ir Latvijos federacijos galimybes. Šį pasitarimą plačiai nušvietė šveicariškoji spauda¹⁰⁰. 1917 m. spalio 12 d. J. Šliūpas Stokholme skaitė paskaitą „Žvilgsnis į lietuvių tautos istoriją“. Joje aptarė lietuvių ir latvių tautų istoriją, ieškodamas bendrų bruožų, propagavo demokratinės Lietuvos ir Latvijos Respublikos idėją, paremtą lygybe, laisve ir brolybe¹⁰¹. Vėliau Šveicarijos lietuviai užmezgė santykius su ukrainiečiais, kurie, 1917 m. susirinkę Kijeve, aiškiai pasisakė už autonomiją.

Kaip rodo šaltiniai, vėliau pasitarimai ir konferencijos vyko tik tarp lietuvių. Tolimesnį tautų nepriklausomybės siekių įgyvendinimo procesą lėmė Pirmojo pasaulinio karo eiga ir geopolitinė padėtis. Antai dėl Latvijos geo-

⁹⁹ Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 m. Vilniuje. *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928 m.* Londonas, 1955, p. 10.

¹⁰⁰ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 422.

¹⁰¹ Šliūpas J. *Lietuvių–latvių Respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga.* Stokholmas: Svenska Andelsforlaget, 1918, p. 1–28.

grafinės padėties jos Rygos ir Liepojos uostų, latvių politiniams veikėjams nesunkiai sekėsi įtikinti Angliją nepriklausomos Latvijos valstybės reikalingumu. Anglams ir prancūzams rūpėjo, kad Baltijos uostai neatitektų Rusijai, jie buvo reikalingi anglų prekybai plėsti¹⁰².

J. Gabrio iniciatyva 1911 m. buvo įsteigtas Lietuvių informacinis biuras (toliau – LIB) Paryžiuje. Jo tikslas – informuoti pasaulį apie Lietuvos praeitį, siekti sudaryti palankią visuomenės nuomonę Vakaruose. 1915 m. pabaigoje Lietuvių informacinis biuras iš Paryžiaus persikėlė į Lozaną, kur jau gyveno nemažai lietuvių ir neutralioje šalyje veikla galėjo būti sėkmingesnė ir platesnė. Iki 1916 m. pabaigos, kaip ir Paryžiuje, J. Gabrys dirbo vienas. Vis aktyviau svarstant Lietuvos nepriklausomybės klausimą, pasaulio informavimas apie Lietuvos siekius buvo itin svarbus. Propagandinei veiklai plėtoti reikėjo naujų narių. Imtis ieškoti bendradarbių skatino JAV lietuvių katalikų vadovybės siūlymas į biuro darbą įtraukti Friburge studijuojančius lietuvių kunigus: kun. Juozą Purickį, kun. Vl. Daumantą, kun. A. Steponaitį. Tuo metu į Friburgą atvyko Berlyno, Belgijos (Liuveno) ir Romos jezuitų vadovaujamo Popiežiaus Grigaliaus XIII universitetų daktaras kun. Antanas Viskantas¹⁰³. Biuras pradėjo leisti spaudą, „Pro Lithuania“ – prancūzų kalba ir „Litauen“ – vokiečių. Laikraščiai informavo apie Lietuvą, aiškino jos siekius.

Visi šie žmonės dirbo Centriniam komitete nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti „Lithuania“. Tais pačiais metais kun. A. Viskantos iniciatyva buvo įsteigtas Labdaros Lietuvai komitetas, į kurį buvo pakviesti tuo metu Šveicarijoje gyvenę Vilniaus ir Kauno gubernijos dvarininkai lenkai, grafas Mykolas Tiškevičius, kunigaikštis Juzefas Edvardas Puzynas, prof. Andriejus Pliateris-Zybergas. Tačiau tokį Komitetą aštriai kritikavo J. Gabrys, teigdamas, kad lenkai dvarininkai Komiteto veiklą pakreips lenkams naudinga vaga. J. Puzynas bendrą darbą apibūdino taip: „Vieni esame už uniją,

¹⁰² Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 488.

¹⁰³ Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, p. 82.

kiti – prieš, bet visi trokštame tėvynės gerovės.“¹⁰⁴ Dėl nesutarimų su lenkais Komitetas nuveikė nedaug. Paremiant grafui M. Tiškevičiui, į Vilnių buvo išsiųsta 7368,50 frankų¹⁰⁵. Nesutarimai dėl Lietuvos ateities lėmė, kad ir nepolitinėse organizacijose buvo neįmanoma išvengti „politikos“. Antroji Lozanos konferencija, 1916 m. birželio 30 – liepos 4 d., patarė likviduoti įsteigtą lietuvių friburgiečių su Lietuvos lenkininkais generalinį pašalpos komitetą ir „įvykdyti tai kuo greičiausiai“¹⁰⁶.

Taip 1916 m. pradžioje „Lithuania“ perėjo Lietuvos informacijos biuro žinion. J. Purickis ir Vl. Daumantas tapo jo bendradarbiais. 1917 m. pradžioje iš Rusijos (per Italiją) atvyko prel. K. Olšauskas, iš JAV – kun. V. Bartuška, kurie papildė Biuro bendradarbių gretas.

Kitos organizacijos Šveicarijoje atsiradimas siejamas su Antrąja (1916 06 30 – 07 04) lietuvių konferencija Lozanoje, kurioje buvo aiškiai išsakyti Lietuvos nepriklausomybės siekiai. Konferencijos metu nutarta Šveicarijoje organizuoti lietuvių Tarybą, kaip organizaciją politiniams siekiams įgyvendinti. J. Gabrio iniciatyva ji buvo pavadinta Aukščiausiaja Tautos Taryba (*Cinseil National Supreme*), nors patys šveicarečiai ją vadino tiesiog Šveicarijos lietuvių taryba. 1916 m. lapkričio mėn., Vokietijai paskelbus Lenkijos nepriklausomybę, tokia organizacija tapo ypač aktuali, nes užsienio spaudoje pasirodė straipsniai apie siekius prisijungti Lietuvą, o Antantės valstybių politika buvo palanki Lenkijai.

Įvykdęs savo misiją Romoje, 1917 m. pradžioje K. Olšauskas atvyko į Šveicariją organizuoti bažnytinės „Lietuvių dienos“ ir įsitraukė į politinių organizacijų veiklą. Iki tol kanauninkas aktyviai politiniame gyvenime nesireiškė, nors, kaip rašėme anksčiau, yra žinių apie jo bandymus įsijungti į politinę veiklą 1906 m. Kaune ir 1914 m. Vilniuje. 1917 m. pradžioje šveicarečių Tarybą sudarė JAV lietuvių atstovas dr. V. Bartuška, Lietuvos atstovai J. Pu-

¹⁰⁴ Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994, p. 83.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 84.

¹⁰⁶ Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu. *Pirmas Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. 1918–1928*. Londonas, 1955, p. 70.

rickis ir Vl. Daumantas, Vykdomojo lietuvių komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti pirmininkas K. Olšauskas ir Lietuvos informacijos biuro vadovas J. Gabrys¹⁰⁷. Ši organizacija buvo slapta, viešai veikė tik biuras, tačiau ir jo nariai buvo laikomi paslapyje. Dokumentai, memorandumai užsienio šalių valstybėms buvo siunčiami Šveicarijos lietuvių tarybos nuolatinės delegacijos vardu, kuriai vadovavo K. Olšauskas. Taip Lietuvos informacijos biuras ir Taryba tapo svarbiausiomis politinėmis organizacijomis Šveicarijoje. Jų kompetencija nebuvo aiškiai nustatyta, dėl finansinių ir kitų karo sunkumų jose nebuvo politinių srovių atstovavimo. Iš esmės ten dirbę žmonės veikė savarankiškai, todėl dažnai kildavo nesusipratimų, kurie kenkė bendriems tikslams.

Tiek Rusijos, tiek Vokietijos atstovybės Šveicarijoje ėmė stebėti lietuvių veiklą. Rusų atstovas Šveicarijoje Bibikovas, pasikvietęs vieną lietuvių, ėmė bauginti, kad Šveicarijos lietuviai būsia patraukti atsakomybėn kaip tėvynės išdavikai ir negalėsia grįžti namo¹⁰⁸. Todėl konferencijų vieta buvo laikoma paslapyje, o spaudoje skelbiami melagingi pranešimai. Antai 1916 m. balandžio 25–30 d. lietuvių konferencija vyko Šveicarijoje, nors oficialūs pranešimai ją vadino Hagos (Belgija) konferencija.

Politinio centro Šveicarijoje formavimosi procese reikšminga buvo konferencija konspiracijos sumetimais vykusį dviejuose Šveicarijos miestuose – Berne ir Lozanoje. 1917 m. spalio 2–10 d. Konferencijos metu pripažinta, kad iki tol Šveicarijos lietuvių taryba veikė nelegaliai, pritarė tolimesnei jos veiklai, siūlė ją papildyti naujais žmonėmis, nes buvo numatytas svarbus vaidmuo ruošiantis Taikos konferencijai. Legalizuota organizacija buvo pavadinta Lietuvių Tautos Taryba (LTT). Konferencija nustatė Lietuvos informacijos biuro ir Tautos Tarybos kompetencijos ribas ir pabrėžė, kad politiniai klausimai turi būti sprendžiami kolegialiai.

¹⁰⁷ Purickis J. *Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metais. Pirmasis nepriklausomybės dešimimtis...*, p. 70.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 67.

Konferencijoje išryškėjo Biuro vadovo J. Gabrio „flirtas“ su abiem kariaujančiomis pusėmis. Nors jis aiškinosi turįs abiejų pusių pasitikėjimą, bet konferencijos dalyviai nusprendė apriboti jo veiksmus. LTT buvo paskelbta sprendžiamąja įstaiga, o LIB – vykdomąja. Vadovus šios organizacijos privalėjo turėti atskirus. Taip J. Gabrys liko vadovauti LIB, o LTT vadovu tapo K. Olšauskas. J. Gabrys buvo nepatenkintas jo veiklos suvaržymu, net pagrasino atsistatydinti. Po šios konferencijos LTT tapo svarbiausia užsienio lietuvių politine organizacija, kuri tuo metu rūpinosi užsienio politikos klausimais, nes Lietuvos Taryba, išrinkta Vilniaus konferencijoje, dirbo okupuotame Vilniuje ir jos veiklą varžė Oberosto administracija. Be to, šveicariškės organizacijos pirmininkas K. Olšauskas turėjo plačias atstovavimo Lietuvai galimybes. Taip pat buvo pabrėžta, kad santykius su abiem kariaujančiomis pusėmis turi palaikyti skirtingi asmenys. Po konferencijos J. Gabrys ir toliau veikė vienas, palaikydamas santykius tiek su Vokietija, tiek su Antantės valstybėmis, K. Olšauskas pagrindinį dėmesį skyrė deryboms su Vokietija.

Taip K. Olšauskas tapo reikšmingo lietuvių politinio centro užsienyje vadovu, o prasidėjus deryboms su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės – vienu iš derybininkų. 1917 m. rugsėjį išrinkta Lietuvos Taryba kanauninkui suteikė įgaliojimus atstovauti jai užsienio lietuvių konferencijose, susitikimuose su Vokietijos politinių partijų atstovais bei kandidatu į Lietuvos karaliaus karūną.

4.5. Derybos su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės

1917 m. pavasarį tarptautinė situacija sunkino Vokietijos padėtį okupuotuose kraštuose. Blogėjo reikalai fronte, plito tautų apsisprendimo idėjos, propaguojamos JAV prezidento Vudrou Vilsono (*Woodrow Wilson*) ir Rusijos Laikinosios Vyriausybės. 1917 m. gegužės mėn., dirbdamas Permės universiteto profesoriumi, A. Voldemaras mąstė: „Vėl prijungti sau Lietuvos nė viena (valstybė – V. P.) nedrįs, nes tai ar vėliau, ar artimesnėje ateityje reikš-

tų tarp jūdviejų karą <...> Vakarų valstybės seka mažiausią žingsnį savo kaimyno ir mainymas sienų vienos būtų nemažas pavojus kitai valstybei. Taigi politikos atžvilgiu nepriklausoma Lietuva galima <...>.¹⁰⁹ Tačiau Vokietijos Vyriausybė laikėsi prijungimo taktikos. Ji planavo sudaryti separatinę taiką su Rusija, tačiau nesirengė išsižadėti okupuotų teritorijų. Pasikeitusios aplinkybės privertė maskuoti šiuos tikslus. Todėl buvo siekiama, kad okupuotos teritorijos, Kuršas ir Lietuva, „įforminus savarankiškas valstybes“, pačios pasisakytų už prisijungimą. Taip Vokietija pademonstruotų, kad atsisako per karą užimtų teritorijų, tačiau, įgyvendindama apsisprendimo teisę, galėtų jas prisijungti¹¹⁰. Tam, kad savo politiką galėtų pagrįsti „laisvu tautos apsisprendimu“, Reicho politinėms grupuotėms buvo reikalingas lietuvių pritarimas. Okupuotos Lietuvos balsas buvo mažiau svarbus pasaulio akyse, negu laisvų užsienio lietuvių¹¹¹. Todėl Šveicarijos lietuvių vaidmuo derybose su Vokietija tapo reikšmingas.

1917 m. pavasarį Vokietijos politiniai sluoksniai ėmė domėtis vadinamąja „lietuviška politika“¹¹². Įvairios Reicho politinės grupuotės savaip modeliavo Lietuvos vietą imperijos geopolitikoje. Vokietijos karinė vadovybė ir Oberostas, laikydamiesi griežtos prijungimo politikos, siūlė sudaryti „Patikėtinių tarybą“, kuri būtų visiškai priklausoma nuo vokiečių okupacinės valdžios. Planuojama, kad ji turi Reicho paprašyti ginti Lietuvą ir „paimti ją galingosios vokiečių imperijos globon“¹¹³. Centrinė Vokietijos valdžia, ypač katalikiškos centro partijos ir socialdemokratų atstovai Reichstage, buvo liberalesni ir siūlė leisti patiems lietuviams išsirinkti Tarybą. Lietuvos atstovai su vokiečių planais buvo supažindinti 1917 m. vasarą. Pirmiausia buvo siekiama išsiaiškinti Šveicarijos lietuvių nuomonę. Tarpininkauti ėmėsi vokiečių kilmės dvarininkas iš Panevėžio apskrities baronas Fridrichas fon der Roppas (*Friedrich von der Ropp*). Jis, remdamas Vokietijos karinės vadovybės ir Oberos-

¹⁰⁹ Voldemaras A. Nepriklausomybė ar federacija? *Lietuvių balsas*, 1917 m. gegužės 7 d.

¹¹⁰ Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m.*..., p. 122.

¹¹¹ Purickis J. *Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metais...*, p. 68.

¹¹² Petrauskas Z. *Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas 1918–1919*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 20.

¹¹³ Ten pat.

to planus, kelis kartus susitikęs su Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos nariais K. Olšausku, J. Gabriu, Vl. Daumantu, informavo, kad vokiečiai atsisako aneksionistinių planų Lietuvoje ir ruošiasi ją organizuoti kaip nepriklausomą valstybę. Siūlė nesipriešinti Patikėtinių tarybos sudarymui.

K. Olšauskas buvo įsitikinęs, kad Lietuva nepriklausomybę gali gauti iš Vokietijos, todėl aktyviai dalyvavo derybose tiek su Vokietijos centrinės valdžios, tiek su karinės vadovybės ir Oberosto atstovais. Šiam jo įsitikinimui turėjo reikšmės patirti sunkumai organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“ Italijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kelionių metu susidaryta nuomonė apie šių valstybių politiką mažai žinomos Lietuvos atžvilgiu.

Susitikimuose su vokiečių atstovais Lietuvių Tautos Tarybos nuolatinės delegacijos pirmininkas K. Olšauskas reikalavo pašalinti iš Lietuvos F. J. Izenburgą-Birnšteiną, Lietuvos okupacinės valdžios viršininką. Jo įvestas okupacinis režimas pasižymėjo represijomis, ūkio žlugdymu, nesiskaitymu su vietos gyventojais. Ypač vargino galvijų, arklių, grūdų rekvizicijos, prievartinis gyventojų ėmimas į darbo bataljonus. Taip pat reikalavo leisti išrinkti Lietuvos Tarybą ir pavesti kraštą valdyti patiems lietuviams¹¹⁴.

Atvykęs į Vilnių, F. fon der Ropas kalbėjosi su žymiais visuomenės veikėjais: J. Basanavičiumi, vyskupu Pr. Karevičiumi, A. Smetona, kad jie nurodytų „ištikimus“ asmenis, tačiau šie griežtai atsisakė¹¹⁵. P. Klimas gegužės mėn. dienoraštyje rašė, kad vasaros pradžioje vokiečiai ketiną „paskelbti Lietuvai kažin kokį liuosybės aktą“¹¹⁶. „Siūloma sudaryti iš 12 žmonių lietuvių Tarybą, „kur vyriausią rolę <... > turėtų turėti stiprus vyras kun. K. Olšauskas“, be to, turėtų įeiti J. Basanavičius, kaip autoritetingas žmogus, nors ir ne politikas, ir A. Smetona.“¹¹⁷ Tolimesni įvykiai parodė, kad Vokietijos politikai, skirdami svarbų vaidmenį K. Olšauskui, tikėjosi jo lojalumo. Tačiau imperinei Vokietijos vadovybei iškilo nenumatytų sunkumų, organizuojant tokią Tarybą, mat

¹¹⁴ Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919...*, p. 117.

¹¹⁵ Klimas P. *Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. Pirmas nepriklausomybės...*, p. 13.

¹¹⁶ Klimas P. *Dienoraštis*. Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1988, p. 162.

¹¹⁷ Ten pat.

Šveicarijos lietuviai (Lietuvių tautos tarybos nuolatinė delegacija) nutarė susaukti rugsėjo mėn. plačiai atstovaujama konferenciją Stokholme ir išrinkti bendrą politinį organą, t. y. bendrą tarybą¹¹⁸. Berlynas bandė užkirsti tam kelią. Reichstago deputatas Matiasas Erbergeris (*Matthias Erzberger*), susitikęs su K. Olšausko vadovaujama Šveicarijos lietuvių Tarybos nuolatine delegacija, 1917 m. rugpjūčio 4 d. Brunene (Šveicarija) išdėstė Vokietijos karinės vadovybės planą prijungti Lietuvą prie Prūsijos. Šis katalikiškos centro partijos atstovas, bandęs derinti Katalikų bažnyčios ir Reicho interesus, siekė sutrukdyti įsigalėti protestantiškai Prūsijai, kadangi tarp Vokietijos kariškių vyravo nuostata prijungti Lietuvą prie Prūsijos administracijos, pasiūlė savo planą. Jis siūlė išrinkti Tarybą, kuri Lietuvą paskelbtų nepriklausoma konstitucine monarchija ir tokiu būdu su Vokietija susijungtų personaline unija. Lietuvos karaliumi siūlė Hohencolerių dinastijos atstavą, nedidelės Viurtembergo valstybėlės neįtakingą kunigaikštį Vilhelmą fon Urachą (*Wilhelm von Urach*), gerą kataliką. Už šios idėjos palaikymą žadėjo tarpininkauti Romoje, kad į Vilnių būtų paskirtas lietuvis vyskupas, taip pat atgaivinti „Saulės“, „Žiburio“, „Ryto“ draugijas. K. Olšauskui, įkūrusiam ir iki karo vadovavusiam katalikiškai „Saulės“ draugijai, tokie pažadai atrodė patrauklūs. Be to, atsirado galimybė siekti dvasininko karjeros, t. y. Vilniaus vyskupo katedros. V. Bartuška pažymėjo, kad po susitikimo K. Olšauskas buvo didelis optimistas, „kėlė į padanges naują Lietuvos gadynei tekančią saulę“¹¹⁹. Dar kartą lietuvių delegacija, vadovaujama K. Olšausko, (nariai: J. Purickis ir V. Bartuška) su M. Erbergeriu susitiko rugpjūčio 22 d. M. Erbergeris pranešė, kad katalikiška centro partija ir socialdemokratai pritaria Lietuvos nepriklausomybei, padėkojo lietuvių delegacijai, kad ši nesipriešino V. fon Uracho kandidatūrai.

Lietuvoje gyvenantys politiniai veikėjai A. Smetona ir J. Šaulys taip pat pasisakė už sąjungą su Vokietija, tikėdamiesi, kad tik Vokietija iškels pa-

¹¹⁸ Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 128.

¹¹⁹ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kelias...*, p. 161.

sauliui suverenios Lietuvos sudarymo problemą¹²⁰. „Nei prancūzai, nei anglai mumis neužsiima. Išplaukti į viršų tik per nekenčiamą vokiečių tegalėsime“¹²¹, – kalbėjo J. Šaulys. Dalis liberalių pažiūrų politikų (M. Biržiška, S. Kairys, Stanislovas Narutavičius, J. Vileišis) nesitikėjo gauti iš Vokietijos realių teisių kraštui valdyti, todėl rezervuočiau vertino bendradarbiavimą su Vokietijos valdžios atstovais. J. Vileišis kalbėjo, kad „ne viena Vokietija gali iškelti Lietuvos klausimą <...> viltis lieka pasaulio demokratijoje“¹²². 1917 m. vasarą okupacinė vokiečių valdžia darė nuolaidų: pradėjo eiti lietuviškas laikraštis „Lietuvos aidas“, kurio puslapiuose, kiek leido vokiečių cenzūra, buvo propaguojamos nepriklausomybės idėjos, buvo gautas leidimas sušaukti Vilniuje lietuvių konferenciją.

1917 m. rugsėjo 18 d. pradėjo darbą Vilniaus konferencija. Susirinko atstovai iš visos Lietuvos, savo pažiūromis daugiausia krikščionys demokratai ir A. Smetonos šalininkai¹²³. Į konferenciją savo atstovus atsiuntė ir Šveicarijos lietuviai. Jie atvyko pavėlavę, nes ilgai negavo vokiečių leidimo vykti į Lietuvą. Tik 1917 m. rugsėjo 20 d. K. Olšauskas, pasivadinęs pseudonimu fon Oldenburgas, kartu su J. Purickiu ir A. Steponaičiu, gavę leidimą, per Berlyną, Varšuvą ir Balstogę, atvyko į Vilnių. Būdami Berlyne, jie dar kartą susitiko su užsienio reikalų ministerijos sekretoriumi Rudolfu Nadolny, Katalikų centro Reichstage atstovu M. Ercbergeriu, kurie palaikė Lietuvos nepriklausomybės siekius. Konferencijos dalyvis kun. J. Staugaitis rašė, kad atvykimas buvo netikėtas, tačiau labai naudingas, nes neutralioje Šveicarijoje „buvo aiškiai matyti politinė konjunktūra“¹²⁴. Kadangi Lietuva buvo izoliuota, atvykusiųjų žinios buvo labai reikalingos. Jie pranešė, kad Rusijoje esą lietuviai galvoja apie Lietuvos nepriklausomybę, Amerikos lietuviai tam reikalui skiria gana daug pinigų¹²⁵. Kalbėjo, jog organizuodamas „Lietuvių dieną“ K. Olšauskas patyrė, jog prancūzai ir anglai pasisako už didelę Lenkiją ir mažai orientuo-

¹²⁰ Eidintas A. *Antanas Smetona: politinės biografijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 44.

¹²¹ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai. 1917–1918*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 58.

¹²² Ten pat, p. 73.

¹²³ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 79.

¹²⁴ Staugaitis J. *Mano atsiminimai*. Vilnius: Katalikų akademija, 1995, p. 229.

¹²⁵ Ten pat, p. 231.

jasi Lietuvos klausimu, todėl iš jų tikėtis nieko negalima. Vokietijos Reichstago atstovai žada paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, reikalaudami dviejų sąlygų: kad Lietuva būtų monarchija ir valdovas būtų vokiečių dinastijos atstovas. Konferencijos dalyviai nutarė siekti iš Vokietijos tinkamo Lietuvos valstybei akto, dar prieš Taikos konferenciją ir išrinko 20 asmenų Lietuvos krašto tarybą¹²⁶. Išrinktoji Taryba savo nutarime pripažino „galimu susieti būsimą Lietuvos valstybę į tam tikrus dar nenustatytus santykius su Vokietija“¹²⁷. Buvo nuspręsta sušaukti lietuvių konferenciją Švedijoje (Stokholme), o K. Olšauskas ir J. Purickis įgalioti pakviesti Amerikos ir Rusijos lietuvius ir atstovauti joje išrinktajai Lietuvos Tarybai. Įgaliotiniams buvo pavesta pasirūpinti, kad išrinktąją Lietuvos Tarybą užsienio lietuviai pripažintų vienintele teisėta tautos interesų reiškėja.

Atvykusieji kalbėjosi su išrinktosios Tarybos nariais apie kandidatus į Vilniaus vyskupo katedrą, J. Purickis siūlė K. Olšausko kandidatūrą. Važinėdami po Lietuvą, jie pastebėjo, kad miestuose, ypač Kaune, tuščia, visur krautuvės uždarytos, labai daug išblyškusių, sulysusių pavargėlių, ypač žydų. Daug žmonių miršta nuo šiltinės. K. Olšauską jaudino mokyklų padėtis okupuotame krašte. Gimtąją lietuvių kalbą pradėjo išstumti vokiečių kalba. Kai kur lietuviai mokytojai katalikai turėjo užleisti vietą vietiniams liuteronams, kurie vos temokėjo skaityti ir rašyti. Dažnai mokytojavo ir vokiečių kareiviai, nesuprasdami nė žodžio lietuviškai. Tokia padėtis praktiškai griovė visa tai, kas buvo pasiekta panaikinus spaudos draudimą. Kaune suorganizavęs keletą paskaitų apie „Lietuvių dieną“, susipažinęs su apgailėtina žmonių padėtimi, K. Olšauskas kartu su J. Purickiu išvyko į Berlyną. Čia dar kartą susitikęs su katalikiškos centro partijos atstovais, K. Olšauskas išsakė savo reikalavi-

¹²⁶ Gaigalaitė A. Lietuvos Tarybos veikla 1918 metais. *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*. Kaunas: Šviesa, 1989, p. 100–105; Lopata R. 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1991, t. 3, p. 435–441; Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 184–191; Klimas P. Lietuvos valstybės 1915–1918 m. Vilniuje. *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. 1918–1928..., p. 7–18; Truska L. *Antanas. Smetona ir jo laikai...* ir kt.

¹²⁷ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai. 1917–1918*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 8.

mą panaikinti Lietuvos mokyklose priverstinį vokiečių kalbos mokymą, pakeičiant jį fakultatyvu.

Išsiaiškinus vokiečių požiūrį į išrinktąją Lietuvos tarybą, pasirodė, kad vokiečiai tikėjosi jai pavesti tvarkyti tik ekonominius šalies reikalus ir neleisti kištis į politinį gyvenimą. Ji turėjo būti patariamasis organas prie vokiečių okupacinės karinės administracijos. Vokietijos valdžiai išrinktoji Taryba buvo reikalinga propagandos tikslais. Parodyti Antantės valstybėms, kad Lietuva apsisprendusi likti Vokietijos sudėtyje, o Rusijai – kad Lietuva atsisiskiria nuo jos.

1917 m. spalio 18–20 d. vyko Stokholmo konferencija. Į Konferenciją iš Rusijos atvyko kun. J. Tumas, M. Yčas, F. Bortkevičienė, iš Amerikos – dr. St. Šilingas, iš Skandinavijos – J. Aukštuolis ir J. Savickis. Konferencija buvo skirta išsiaiškinti Rusijos ir Amerikos lietuvių nuomonę dėl Vilniaus konferencijos nutarimų ir gauti išrinktos Lietuvos tarybos pripažinimą.

K. Olšauskas ir J. Purickis supažindino dalyvius su apgailėtina Lietuvos žmonių padėtimi, okupacinio režimo sunkumais, Vilniaus konferencijos nutarimais. Nors šveicariškiai iš konferencijos dalyvių susilaukė priekaištų dėl per didelio pasitikėjimo vokiečiais, tačiau konferencijoje buvo priimtos labai svarbios rezoliucijos. Po ilgų svarstymų, Stokholmo konferencija pritarė Vilniaus konferencijos rezoliucijai, išrinktą Lietuvos Tarybą pripažino vienintele teisėta lietuvių tautos atstove. P. Klimas rašė, kad tokios rezoliucijos priėmimui turėjo įtakos K. Olšausko pokalbiai su F. Bortkevičiene, J. Šliūpu, M. Yču¹²⁸. Priimta rezoliucija skelbė: „Pranešame pasaulio valstybėms, kad ir istorinė Lietuvos praeitis, ir demokratinio pasaulio vystymasis teikia lietuvių tautai neatimamą teisę sudaryti iš naujo suverenią Lietuvos valstybę.“¹²⁹ Be to, konferencija nutarė užsienyje sudaryti bendrą lietuvių tarybą, kurioje dalyvautų Rusijos, Amerikos ir Šveicarijos atstovai.

Iš Stokholmo K. Olšauskas atvyko į Berlyną, kur vėl susitiko su M. Erbergeriu, neseniai išrinktu Vokietijos kancleriu, buvusiu Katalikų centro parti-

¹²⁸ Klimas P. *Dienoraštis...*, p. 191.

¹²⁹ Antrosios Stokholmo konferencijos rezoliucijos. *Lietuvių balsas*, 1917 m. lapkričio 17 d.

jos lyderiu. Susitikime buvo aptarti kunigaikščio V. fon Uracho, pretendento į Lietuvos karalius, „Lietuvių dienos“ organizavimo, katalikiškų organizacijų Lietuvoje atgaivinimo, polonizacijos per Bažnyčią klausimai. Po to, kaip Lietuvos Tarybos įgaliotieji delegatai, K. Olšauskas ir J. Purickis nuvyko į Kolmarą ir susitiko su kandidatu į Lietuvos karalius V. fon Urachu. Kandidatą supažindino su Lietuvos ekonomine padėtimi, pinigais, sienomis, kultūra ir socialinėmis problemomis. P. Klimas, įsivaizduodamas didingą K. Olšausko pozą, rašė: „Galima įsivaizduoti tame šiaip taip paslaptینگame pokalbyje K. Olšausko stilių, t. y. jo didikišką skėtriojimą visos Lietuvos vardu ir sprendžiamuoju tonu.“¹³⁰

Po Vasario revoliucijos Rusijoje vokiečiai pirmenybę savo tikslams pasiekti teikė politinėms priemonėms, o ne karinėms operacijoms. Todėl leidimas išvykti iš okupuotos Lietuvos teritorijos buvo „gerai apgalvotas ir tam tikrų politinių žingsnių sąlygotas veiksmas“¹³¹. Ir tik sužinojusi teigiamus Vokietijos atžvilgiu konferencijos rezultatus, Oberosto administracija leido Lietuvos tarybos delegatams vykti į Berno ir Lozanos konferenciją.

1917 m. lapkričio 2–10 d. vykusioje Berno ir Lozanos konferencijoje, kaip nurodė Juozas Eretas, buvo siekiama, suderinus su išrinktąja Lietuvos Taryba, parengti išsamią užsienio ir vidaus politikos programą¹³². Priimtoje rezoliucijoje buvo pakartotas Stokholmo konferencijos teiginys, kad Lietuvos Taryba, išrinkta Vilniaus konferencijoje, pripažįstama „tikra Lietuvos atstove, vyriausia lietuvių tautos vadove ir nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu“¹³³. Taip išsipildė Vokietijos politikų ir pačių Lietuvos Tarybos narių siekis būti pripažintai aukščiausiu lietuvių tautai atstovaujančiu organu. Tiesa, konferencijoje nedalyvavo lietuviai iš Rusijos, tačiau jų pritarimas buvo gautas Stokholmo konferencijoje. Vienu iš svarbiausių darbotvarkės klausimų – apie Lietuvos valstybės formą – K. Olšauskas, kaip ir kunigai

¹³⁰ Klimas P. *Mano atsiminimai...*, p. 140.

¹³¹ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencija...*, p. 179.

¹³² Ehret Josiph. *Naujos valstybės kūrimas. Tarp Vilniaus ir Berno: tekstai apie Lietuvą ir Šveicariją*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2003, p. 105.

¹³³ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencija...*, p. 190.

A. Stulginskis, Maironis, pasisakė už konstitucinę monarchiją. Buvo ir kitokių nuomonių. Inžinierius S. Kairys, daktaras J. Šaulys siūlė, kad šį klausimą nustatytų Konstitucija, Rusijos ir Amerikos lietuvių delegatai pasisakė už respubliką. Konferencija priėmė rezoliuciją, kuri skelbė, kad „konferencija, permatydama, kad dar karui nepasibaigus teks nustatyti Lietuvos valstybės formą ir, turėdama omenyje dabartinės politikos sąlygas bei pačios Lietuvos visuomenės stovį, savo dauguma mano, kad šiandien Lietuvai būtų naudiniausia konstitucinė monarchija, demokratiškai parlamentiniu būdu tvarkoma“¹³⁴. Šios nutarimo dalies buvo numatyta viešai neskelbti, nes, griūvant didžiosioms imperijoms, monarchistinės idėjos buvo atgyvenusios ir nepopuliarios. Toliau rezoliucija skelbė, kad Berno konferencija reikalauja Nepriklausomos Lietuvos valstybės atgaivinimo, sutvarkytos demokratiniu būdu, o valdymo forma turėtų pasirūpinti Lietuvos Taryba.

Konferencijoje kalbėta apie lietuvių santykius su tautinėmis mažumomis K. Olšauskas tautinėmis mažumomis laikė nutautėjusius lietuvius. Jis kalbėjo: „Reikia tiems ištautėliams padėti grįžti prie savo tautos, reikia žadinti juose tautinę sąmonę, kad jie susiprastų esą lietuviais, ypač tai galima pasiekti tarp jaunimo, auklėjant jį lietuviškose mokyklose.“¹³⁵ Šios jo mintys atspindi XX a. pradžioje susiformavusią krikščioniškąją-katalikiškąją pasaulėžiūrą, kuriai atstovavo krikščionys demokratai. Jie siekė įgyvendinti autoriteto ir Bažnyčios vadovavimo principus viešajame gyvenime¹³⁶. Lietuviybės idėją jie gynė principu „Lietuva lietuviams“ ir buvo labai priešiški lenkiškumui Lietuvoje. Lietuvos lenkus buvo linkę laikyti kolonistais, o jų visuomeninį politinį veikimą siejo su endekais, pasiruošusiais polonizuoti Lietuvą, atiduoti ją Lenkijai¹³⁷. Priešiškus sustiprėjo 1917 m. pavasarį, pradėjus svarstyti Lietuvos nepriklausomybės klausimą. Lenkų politikai dėjo viltis atkurti Lietuvos ir Lenkijos valstybę, jų idėjoms pritarė Vilniaus krašto lenkai, o savo

¹³⁴ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencija...*, p. 183.

¹³⁵ Ten pat.

¹³⁶ Miknys R. *Liberalizmas, demokratija ir Lietuvos idėja XX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 452.

¹³⁷ Ten pat, p. 453.

pritarimą išreikė raštais Vokietijos ir Lenkijos valdžios atstovams. Konferencijoje buvo prisimintas 1917 m. gegužės mėn. 25 d. 44 lenkų memorialas Vokietijos kancleriui, kuriame prašoma Lietuvą prijungti prie Lenkijos. Tokį lenkų elgesį dalis konferencijos dalyvių vertino kaip krašto išdavystę. Vienas jų buvo K. Olšauskas, kuris įrodinėjo, kad nėra abejonių, jog „lenkininkai šiuo aktu papildė krašto išdavystę“¹³⁸.

Lenkų ir lietuvių interesai buvo susikirtę ir sprendžiant Vilniaus universiteto klausimą. K. Olšauskas bei kiti to meto politiniai veikėjai gerai suprato, kad besikuriančiai valstybei reikalingas universitetas. Dar 1915 m. pabaigoje – 1916 m. pradžioje Vilniaus lenkai pradėjo kelti klausimą dėl lenkiško Vilniaus universiteto atkūrimo. 1916 m. lenkai įteikė vokiečių okupacinei valdžiai memorandumą, kuriame prašė kurti lenkišką Vilniaus universitetą. Kaip pažymi istorikė A. Janužytė, lenkų bandymai kurti lenkiškąjį universitetą Vilniuje sukėlė protesto bangą ir paskatino pradėti diskusiją apie lietuviškąjį Vilniaus universitetą¹³⁹. 1915–1917 m. mūsų aptartose konferencijose buvo pasisakoma prieš lenkiško universiteto kūrimą, diskutuojama tautinio Vilniaus universiteto klausimu, pabrėžiama lietuvių istorinė teisė kurti tokį universitetą. 1916 m. vasarą Lozanoje, pirmojoje lietuvių konferencijoje, priimtas nutarimas, įpareigojantis Lietuvių informacijos centrinį biurą Lozanoje parengti Vilniaus universiteto steigimo planą. Derybų su Vokietija eigoje buvo tikimasi gauti vokiečių valdžios leidimą įkurti lietuvišką Vilniaus universitetą, atgauti buvusius universiteto pastatus su archyvu ir knygynu. K. Olšauskas pokalbiuose su M. Ercbergeriu nepraleido progos priminti apie lietuvių siekius kuo greičiau gauti tokį leidimą.

Berno ir Loanos konferencijos metu K. Olšauskas dalyvavo diskusijose, aptariant Lietuvos santykius su užsienio valstybėmis. Jis manė, kad reikia įsteigti lietuvių atstovybes Berlyne, Vienoje, o gal Sofijoje ir Konstantinopolyje, ragino rūpintis, kad visur būtų platinami Lietuvos nepriklausomybės

¹³⁸ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencija...*, p. 188.

¹³⁹ Janužytė A. Tautinio Vilniaus universiteto klausimas lietuvių politikoje (1915 m. ruduo – 1919 m. žiema). *Istorija*. Vilnius: VPU, 2009, t. 73, p. 6.

siekiai ir kritikavo J. Gabri, kuris įrodinėjo, kad „nepriklausomybės paskelbimas galėtų pakenkti“¹⁴⁰. Buvo nuspręsta „centrinėse valstybėse, ypač Vokietijoje, siekti tinkamo Lietuvos valstybės akto išgavimo, dar prieš karo pabaigą“¹⁴¹.

1917 m. pabaigoje, paaiškėjus, kad išrinktoji Lietuvos Taryba mažai ką gali nuveikti, Ober Ost administracija nesuteikė jai įgaliojimų ne tik spresti užsienio politikos klausimus, bet ir tvarkyti krašto vidaus reikalus. Tada į Vokietiją derėtis dėl nepriklausomybės buvo pasiūstas Šveicarijos lietuvių tautos tarybos pirmininkas K. Olšauskas.

Derybų eigoje paaiškėjo, kad vokiečiai neatsisako aneksionistinių tikslų. Po 1917 m. bolševikų perversmo Rusijoje Vokietija tikėjosi greitai pasirašyti su ja separatinę taiką, o okupacinė valdžia siekė gauti sutikimą Lietuvą personaline unija sujungti su Prūsija. Generalinio štabo viršininkui Pauliui fon Hindenburgui (*Paul von Hindenburg*) ir Rytų fronto štabo viršininkui Erichui Liudendorffui (*Erich Ludendorff*) buvo nepriimtinos lietuvių keliamos sąlygos, kad nepriklausomybė būtų pripažinta iki taikos konferencijos, o valstybės formos, sienų ir ryšių su Vokietija klausimą tvirtins Steigiamasis Seimas. Jie siūlė svarstyti Lietuvos ir Prūsijos personalinės unijos klausimą ir spaudė Lietuvos Tarybą, kad ši viešai pasisakytų už sąjungą su Vokietija¹⁴².

Susidarius tokiai tarptautinei situacijai, 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Taryba paskelbė Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniumi, o antroje nutarimo dalyje Taryba prašė iš Vokietijos apsaugos ir pagalbos, pasisakė už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietija. Tai buvo žingsnis atgal, palyginti su Vilniaus konferencija, įteisinantis būdas, kaip pajungti Lietuvą Vokietijai. Vokiečiai žadėjo, kad Lietuvai bus suteiktas pripažinimas, tačiau derybininkams darėsi aišku, kad tolimesni Lietuvos ir Vokietijos santykiai priklausys nuo vokiečių derybų su rusais Lietuvos Brastrėje. Informuodamas apie Lietuvos Tarybos delegacijos, A. Smetonos, S. Kai-

¹⁴⁰ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencija...*, p. 193.

¹⁴¹ Ten pat, p. 195.

¹⁴² Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918...*, p. 133–134.

rio, J. Šaulio, derybas su vokiečiais, K. Olšauskas, laiške V. Bartuškai rašė: „Dėl greito Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo – reikia sujungti visą pasaulį ir nepraleisti nė vienos progos <...>, nepripažinus greitu laiku Lietuvos nepriklausomybės, Lietuvoje įsigalės bolševikai, bundistai ir lenkai <...>. Todėl reikia duoti per kailį aneksionistams prie kiekvienos progos kuo greičiausiai“¹⁴³. Vokietijos valdžia ir toliau nesilaikė pažado pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, o reikalavo gruodžio 11 d. nutarimo pakartojimo. Lietuvos atstovai jautėsi apgauti. Remdamasi gruodžio 11 d. aktu, Vokietija siūlė kuo greičiau nustatyti artimus ryšius su Vokietija: sudaryti karinę, susisiekimo, muitų ir monetarinę konvencijas.

1918 m. sausio 26–28 d. Lietuvos Tarybos posėdžiuose K. Olšauskas dalyvavo kaip užsienio lietuvių delegatas su patariamuoju balsu. Buvo pranešta, kad Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovas R. Nadolnas asmeniniame laiške J. Šauliui rašė, kad Vokietija žada pripažinti Lietuvą, tačiau nenurodė kada. K. Olšauskas posėdyje pasakė, kad „dabar atėjo paskutinis laikas jai (nepriklausomybei – V. P.) paskelbti. Jei gruodžio 11 d. buvo padaryta klaida, tai vis tiek jau Taryba neatsiims dokumento“¹⁴⁴. Jis aktyviai dalyvavo diskusijose svarstant amnestijos komisijos sudarymą bei administracinio valdymo perėmimą iš vokiečių.

Sausio 27 d. Lietuvos Taryba išrinko delegatus vykti deryboms į Berlyną ir Lietuvos Brastą. Nutarta siųsti K. Olšauską, kaip Šveicarijos tarybos atstovą¹⁴⁵, o siekiant greitesnio Lietuvos pripažinimo, pasinaudoti aukšto katalikų dvasininko vyskupo Pr. Karevičiaus autoritetu. K. Olšauskas pranešė, kad yra gavęs vyskupo Pr. Karevičiaus laišką, kuriame jis klausia, ar vykti į Berlyną Vokiečių ir lietuvių draugijos¹⁴⁶ kvietimu. Taryba nutarė prašyti Žemaičių vyskupą

¹⁴³ Bartuška V. *Nepriklausomybės keliais...*, p. 184; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius: Mintis, 1968, t. 3 (1917–1919), p. 93–94.

¹⁴⁴ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 186.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 193.

¹⁴⁶ 1917 m. pab. barono F. Ropo iniciatyva, Berlyne buvo įsteigta Vokiečių ir lietuvių draugija, kuriai priklausė daug žymių vokiečių politikų, mokslininkų, kultūros veikėjų. Ši draugija supažindino vokiečius su lietuvių kultūra, platino idėjas apie Lietuvos nepriklausomybę sąjungoje su Vokietija. Draugijos informacinis biuras veikė Vilniuje.

25th III 1918

3

Gerbiamasis Tarnsta

Gaigali subankine
 Lietuvos Tarybos
 delegacija 23th ir
 pradžioje Lietuvos
 nepriklausomy-
 bes. Pagal Valiūnų
 pradžioje delegacija
 Gaigalių ant. Ber-
 lino 23th ir 24th vakare
 išvažiavo Vilniui;
 radijo vėl atvažiuo-
 ti į Vilnių su ketve-
 de Tarybos su Valiūnų
 apie naują tvarką Lietuvos
 Tarybai Tarnsta. Gyvenant
 Vėlykyje su aukoje papardu
 K. Olšauskas

7. K. Olšausko laiško, rašyto 1918 m. kovo 25 d.
 Viliui Gaigalaičiui, faksimilė (LNB RS, f. 50–67, l. 3.)

Pr. Karevičių vykti į Berlyną „bažnyčios ir žmonių reikalais“¹⁴⁷. Vyskupas Pr. Karevičius ir K. Olšauskas 1918 m. vasario 11 d. susitiko Berlyne su kancleriu grafu G. fon Hertlingu (*Georg von Hertling*) ir E. Liudendorfu, kurie pažadėjo tuoju pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Be to, kreipėsi į Vokiečių ir lietuvių draugiją, kad ši, pasinaudodama savo įtaka, padėtų lietuviams.

Visos pastangos rezultatų nedavė, vokiečių valdžia ir toliau neskubėjo pripažinti Lietuvos nepriklausomybės. Nesulaukusi iš Vokietijos jokių nuolaidų, Lietuvos Taryba paskelbė naują Lietuvos nepriklausomybės dokumentą, Vasario 16-osios Nepriklausomybės aktą. Šiame akte nebeliko pasisakymo už tvirtą sąjungą su Vokietija. Būdama prie katastrofos slenksčio, Vokietijos vyriausybė neatsisakė savo aneksionistinių kėslų. 1918 m. vasario 21 d. rašte Vokietijos kancleris G. Hertlingas pareiškė, kad Vasario 16 d. aktas Vokietijai nepriimtinas, nes pakertami Vokietijos ir Lietuvos santykiai, numatyti gruodžio 11 d. dokumente, o sudarius numatytas konvencijas, būtų atsivėrusios plačios galimybės abiejų šalių bendradarbiavimui.

Dar kartą atvykęs į Berlyną K. Olšauskas rašte, įteiktame Vokiečių ir lietuvių draugijos nariams ir Reichstago deputatams, kėlė reikalavimą nedelsiant pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, remiantis Vasario 16-osios aktu ir perspėjo dėl revoliucijos grėsmės Lietuvoje¹⁴⁸. Lietuvių delegacija į Bresto taikos konferenciją nebuvo išleista. 1918 m. kovo 3 d. Vokietija su Rusija pasirašė separatinę taiką, Rusija pasitraukė iš karo ir atsisakė savo teisių į vokiečių okupuotas teritorijas. 1918 m. kovo 23 d. Vokietijos kaizeris Vilhelmas II, remdamasis 1917 m. gruodžio 11 nutarimu, pripažino Lietuvos nepriklausomą valstybę, sujungtą amžiniais ryšiais su Vokietija. Taip sudėtingomis krašto okupacijos ir karo sąlygomis per dideles pastangas ir vargus buvo gautas labai svarbus Lietuvai Vokietijos pripažinimas. Šia proga Vokiečių ir lietuvių draugija Berlyne Adlono viešbutyje surengė pusryčius Lietuvos

¹⁴⁷ 1917 m. pab. barono F. Ropo iniciatyva, Berlyne buvo įsteigta Vokiečių ir lietuvių draugija, kuriai priklausė daug žymių vokiečių politikų, mokslininkų, kultūros veikėjų. Ši draugija supažindino vokiečius su lietuvių kultūra, platinė idėjas apie Lietuvos nepriklausomybę sąjungoje su Vokietija. Draugijos informacinis biuras veikė Vilniuje., p. 194.

¹⁴⁸ Eidintas A. *Slaptasis lietuvių diplomatas: istorinis detektyvas*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 73.

delegacijai, žymiems vokiečių ir lietuvių visuomenės veikėjams. Šiose iškilmėse dalyvavo K. Olšauskas. Jis padėjo karinės administracinės valdžios atstovams (A. fon Falkenhausenui (*Alexander von Falkenhausen*) ir R. Nadolnui – V. Pukienė)¹⁴⁹.

Tačiau ir po nepriklausomybės pripažinimo Lietuvos Tarybos vaidmuo krašte nepasikeitė, ji negalėjo nieko konkrečiau vykdyti, bet kokius jos veiksmus trukdė karinė administracija. Balandžio mėn. kaizeris Vilhelmas II atvirai išdėstė Vokietijos aneksionistinius tikslus: „Latvija ir Estija sujungtos personaline unija su Prūsija, o Lietuva turinti atitekti Saksonijai.“¹⁵⁰ Kaip tik tuo metu buvo svarstomi konvencijų projektai. K. Olšauskas ir A. Voldemaras Vokietijos kancleriui G. Hertlingui rašė: „Svarstymas Lietuvą sujungti personaline unija su Saksonija, Lietuvoje sukėlė didelį neramumą ir respublikonišką nusiteikimą. Lietuvos Tarybos pasižadėjimą sueiti į artimesnius ryšius su Vokietija Lietuvos gyventojai laiko Lietuvos interesų pardavimu“¹⁵¹. Tada Vokietija ėmėsi naujų gudrybių. Vokietijos okupacinės valdžios iniciatyva buvo bandoma sukompromituoti Lietuvos Tarybą, kad ji neatstovauja Lietuvos gyventojams, nesupranta jų norų. F. fon der Ropo iniciatyva spaudoje pradėtas gvildinti žemės reformos klausimas, siekiant dvarininkus įtraukti į politikos reikalus. Dar vasario mėn. baronas siūlė į Tarybą įtraukti dvarininkus, kurie kartu su dvasininkais sustiprintų lietuvių konservatyvumą¹⁵², o gegužės mėn. buvo išspausdinta Lietuvos dvarininkų deklaracija, kurioje išreikštas reikalavimas dalyvauti kuriant Lietuvos valstybę. 1918 m. pavasarį Lietuvos Taryba pasisakė prieš F. fon der Ropo kišimąsi į Lietuvos reikalus, kaltindama jį, kad siūlo Lietuvos dvarų žemę pirkti vokiečių ūkininkams.

1918 m. vasarą, kai kaizeris rengėsi Lietuvą sujungti su Saksonija, o karinė okupacinė valdžia – su Prūsija, siekdama įgyvendinti savo ketinimus Ober Ost administracija bandė Lietuvos Tarybą izoliuoti nuo Reicho. Be to, 1918 m. buvo laukiama persilaužimo kare, kuris reikštų greitą Taikos konfe-

¹⁴⁹ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, t. 2, p. 211.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 212.

¹⁵¹ Ten pat, p. 213.

¹⁵² Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918...*, p. 151.

rencijos pradžia. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos Taryba planavo savarankiškai, be vokiečių pritarimo Lietuvos karaliumi išrinkti V. fon Urachą, ir „dar riktelėti pasauliui, kad yra Lietuva“¹⁵³ bei užkirsti kelią unijai su Prūsija ar Saksonija. 1918 m. liepos 11 d. Lietuvos Taryba, pasivadinusį Lietuvos Valstybės Taryba, išrinko Lietuvos karaliumi Mindaugu II Viutenbergo grafą V. fon Urachą, M. Erzbergerio kraštiečių, sužlugdydama Vokietijos politinių grupuočių planus. K. Olšauskas, būdamas Berlyne, apie šį Tarybos žingsnį telegramą gavo tik liepos 15 d., kai Reichstagas jau buvo baigęs sesiją. Vokiečiai buvo nepatenkinti Valstybės tarybos žingsniu, visa jų spauda, ir dešinioji ir kairioji, smerkė tokį sprendimą. Liepos 24 d. Lietuvos Valstybės Tarybai generalinio štabo viršininkas M. Hofmanas (*Max Hoffman*) atskiru raštu uždraudė vadintis Lietuvos Valstybės Taryba¹⁵⁴.

Krašte sklandė gandai, kad Taryba ir A. Smetona pardavęs Lietuvą vokiečiams¹⁵⁵. K. Olšauskas ir A. Voldemaras 1918 m. rugpjūčio 14 d. nusiuntė raštą Reicho vadovybei, kuriame dėstė, „jog Taryba V. fon Urachą išrinko karaliumi vidaus politikos sumetimais. Mat unijos su saksais ir prūsais projektai sukėlė krašte tiek neramumų, kad, bandant apginti monarchistus nuo respublikonų ir neprarandant įtakos, jį rinkti buvo neišvengiama“, be to, Taryba, atsižvelgusi į Vokietijos interesus, karaliumi išrinko vokiečių¹⁵⁶. K. Olšauskas susitikime su reichskomisarų A. fon Falkenhausenu pareiškė, kad Taryba, Vokietijai pripažinus Lietuvą valstybe, įgijo Valstybės Tarybos pobūdį.

Po 1918 m. vasaros karinių operacijų, kurių metu Vokietija vieną po kito patyrė pralaimėjimus (Flandrijoje, prie Reimso, prie Marnos), rudenį prasidėjo Antantės valstybių puolimas 400 km ilgio fronte. Įvykiai rodė, kad karas eina į pabaigą. Artėjo ir Taikos konferencijos metas, kurioje turėjo spręstis naujai susikūrusių Europos valstybių klausimas, tarp jų ir Lietuvos. Lietuvos padėtį sunkino tai, kad Lietuvos valstybės taryba buvo laikoma provokiška ir neturėjo pasitikėjimo tarp Antantės šalių. Tokiomis tarptautinėmis aplin-

¹⁵³ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai...*, p. 87.

¹⁵⁴ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, t. 2, p. 221.

¹⁵⁵ Truska L. *Antanas Smetona...*, p. 85.

¹⁵⁶ Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918...*, p. 155–156.

14. VII 1918

Berlynas 30 VII
 Charlottenburgas
 Türsteigla 33

Lebiausiasis Gimniniuke!

Kodėl Tau sta nerodai man
 ir kodėl aut telegrafais man
 ir Toldemoro mokakai? mes
 norėdume žinoti kas pas tave darys
 Jūsų galėt atvaizduoti te kroyne.
 klausiai Berlynan; jeigu jokiū laudu
 atvaizduoti nepatikiu abimti. teku
 Dunioki ir laiška; kaip motok
 istokreim spaudos vėrokiuzne
 Kygn rašyta apie dalesthui
 Lieluoz godėjums ir Karaliaus
 vėrukun; mes norėjume abloti
 kurti spaudoje neteizropas
 žinios, bet emmsa neįleidimus
 strazpin. Susau. Edami ruptom
 tytis nedeis universitole ky atidarys;
 nes pikerp musis pėruuomunys
 dalyis by pėruuosta vėruuot
 stentis kėpėlėnas nebyklas.
 Atvaizau, kaip matai istole
 vaisto, M. L. J. A. vedwal huyri
 apie musis. ir Jūs papratyk. te
 Ludvianusia Jovito, pagal au
 R. K. Olšauskis

8. K. Olšausko laiško, rašyto Lietuvos Tarybos pirmininkui iš Berlyno 1918 m. liepos 30 d., faksimilė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka RS, f. 255-226, l. 1.)

kybėmis 1918 m. rugsėjo 5–16 d. prasidėjo IV Lozanos lietuvių konferencija. Joje dalyvavo Lietuvos Valstybės Tarybos nariai: A. Smetona, J. Purickis, A. Voldemaras, A. Petrulis, M. Yčas; Šveicarijos lietuvių tautos tarybos nariai: K. Olšauskas, Vl. Daumantas, V. Bartuška, A. Steponaitis, J. Gabrys ir Amerikos lietuvių tarybos atstovai: J. Dabužis, K. Pakštas, B. Mastauskas. Šioje konferencijoje susitiko svarbiausių politinių centrų kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės atstovai. Ir vieni, ir kiti jautėsi daug nuveikę kelyje į Lietuvos nepriklausomybę. K. Olšauskas ir jo bendražygiai šveicariškiai vedė derybas su vokiečiais, informavo pasaulį apie Lietuvos siekius, tačiau, pripažinus nepriklausomybę, pagrindinis vaidmuo valstybės kūrime atiteko Valstybės Tarybai Lietuvoje. Šveicarijos tarybos nariai tikėjosi įsilieti į LVT, nes jų nuopelnai, ypač K. Olšausko, J. Gabrio buvo neginčijamai dideli. Atsakaitoje apie LVT veiklą buvo pažymėta, kad „nepriklausomybei gauti ir jai pripažinti daug padėjo K. Olšauskas“¹⁵⁷. Konferencijos atidarymo proga sveikinimo kalbas pasakė A. Smetona ir K. Olšauskas. A. Smetonai buvo pasiūlytos konferencijos pirmininko pareigos, tačiau jis atsisakė, užleisdamas vietą šeimininkui – Šveicarijos tarybos pirmininkui K. Olšauskui. Jau pirmąją konferencijos dieną išryškėjo nesutarimai. A. Voldemaras pareiškė, kad, Lietuvai pasiskelbus valstybe, Lietuvos Valstybės Taryba yra suvereni valdžia, ir jos nariai į Šveicariją atvykę tik pasikalbėti. Tai nepatiko J. Gabriui. Jis reikalavo priimti bendrą rezoliuciją. Rezoliucijai prieštaravo ir A. Smetona, pareiškdamas, kad LVT gali būti kitos nuomonės. Tuo tarpu K. Olšauskas palaikė J. Gabri, sakydamas, kad „rezoliuciją reikia priimti tam, kad parodytų LVT ir konferencijos nuomonių vienodumą“¹⁵⁸. Įsiliepsnojus ginčams, K. Olšauskas bandė sutaukyti besiginčijančiuosius: „Būkite logiški, netraukite Tėvynės į balą, kurią jau pastatėme ant kojų <...>. Mums reikia tartis.“¹⁵⁹

Joks sprendimas konferencijoje nebuvo priimtas, nebeliko vienybės tarp lietuvių. Prasidėję nesutarimai tarp A. Voldemaro ir J. Gabrio vėliau dar la-

¹⁵⁷ Bartuška V. *Nepriklausomybės keliais...*, p. 207.

¹⁵⁸ Ten pat, p. 207.

¹⁵⁹ Ten pat.

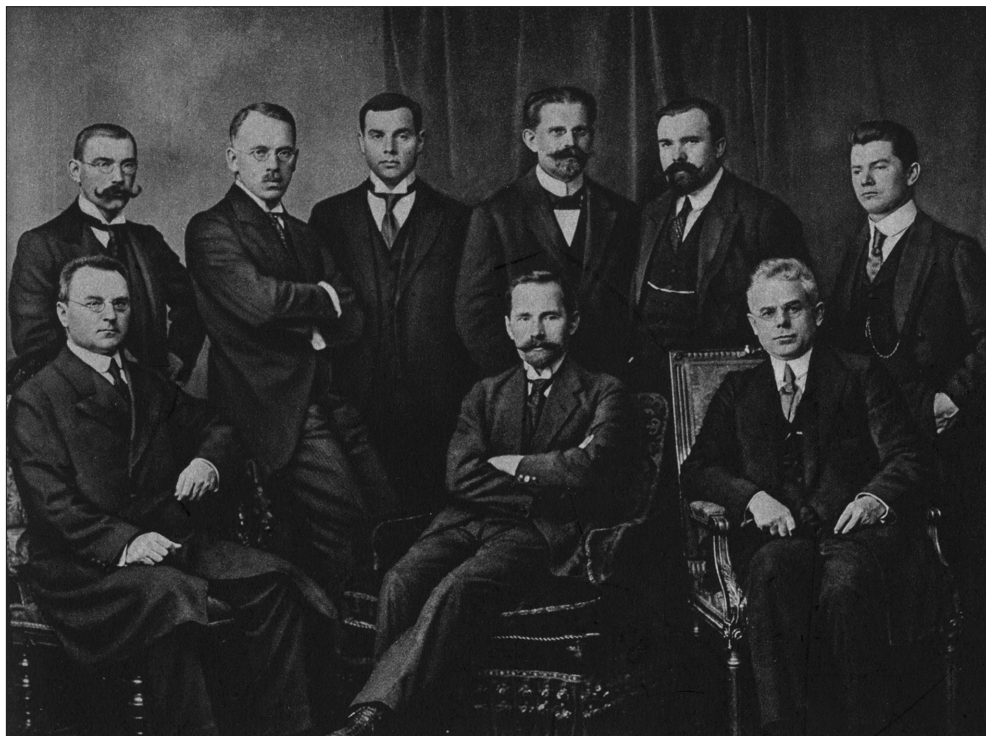
biau aštrėjo, kol atvedė į teismo salę. A. Voldemaras jautė J. Gabrio asmenyje konkurentą. Mat J. Gabrys Nepriklausomoje Lietuvoje matė save premjero ar bent užsienio reikalų ministro kėdėje. Konferencijoje iškilusius nesutarimus ir savo nuomonę ginčytiniais klausimais J. Gabrys išdėstė 1920 m. išleistoje brošiūroje „Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios?“. Jis rašė: „<...> Smetona ir jo klika vengia prileisti prie valdžios gabesnius ir daugiau užsitarnavusius už juos vyrus, nes bijo būti nustelbti (aš jų vardų neminėsiu, ne aš vienas esu tame padėjime).“¹⁶⁰ Autorius turi omenyje, kad ne jis vienas, bet ir K. Olšauskas yra pakankamai nusipelnęs gauti valdžios postą Nepriklausomoje Lietuvoje. Mat A. Voldemaras, tapęs Ministru Pirmininku ir kartu užsienio reikalų ministru, Laikinojoje Vyriausybėje į politinę veiklą įsijungė gana vėlai, į LVT buvo kooptuotas 1918 m. liepos 13 d., kai, išrinkus Lietuvos karalių Mindaugą II, kilo krizė ir keli jos nariai pasitraukė.

K. Olšauskas nesivėlė į ginčus, tačiau sumenkinti LVT nuveikto darbo neleido. Tuo metu jau buvo aišku, kad jam Vilniaus vyskupo katedros nepavyko gauti, todėl tikėjosi posto Vyriausybėje. Jis dažnai palaikė J. Gabrių, o, kaip paaiškėjo vėliau, tai kenkė jo politinei karjerai. Lietuvos delegatams išvykus, Amerikos ir Šveicarijos lietuviai nutarė savo organizaciją pavadinti senuoju pavadinimu – Auščiausioji Lietuvos Taryba Šveicarijoje, kuri egzistavo iki 1917 m. Berno konferencijos, kaip rašė J. Gabrys, „geresniam Lietuvos užsienio politikos suderinamumui“¹⁶¹. Toks lietuvių susiskaldymas kenkė besikuriančios valstybės prestižui.

Žingsnis po žingsnio LVT vis klibino Vokietijos valdžią, kad ši ją pripažintų teisėta tautos atstove ir leistų sudaryti Vyriausybę. Praėjo daugiau kaip septyni mėnesiai nuo nepriklausomybės pripažinimo, kai Vilhelmas II, Vokietijos kaizeris, 1918 m. lapkričio 3 d. pasirašė įsakymą pakeisti Lietuvoje karinę valdžią į civilinę. Dieną prieš tai Valstybės Taryba atšaukė nutarimą dėl fon Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi, palikdama valstybės valdymo formą nustatyti Steigiamajam Seimui. Trejus (1915–1918) metus trukęs Vo-

¹⁶⁰ Gabrys J. *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios? (1918–1919)*. Kaunas, 1920, p. 12.

¹⁶¹ Ten pat, p. 27.

9. Valstybės Tarybos prezidiumo posėdis: prof. A. Voldemaras numatytas Pirmosios Vyriausybės vadovu. 1918 m. spalio mėn. Pirmas iš dešinės sėdi K. Olšauskas
(*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 39.)

kietijos okupacinės karinės valdžios valdymas baigėsi. Tai daryti privertė monarchijos žlugimas pačioje Vokietijoje, nepalanki padėtis fronte. Pralaimėjęs karą, Berlynas buvo labiau linkęs Rytprūsių pašonėje turėti Nepriklausomą Lietuvą nei didelę bolševikinę Rusijos imperiją. Todėl vokiečiams Raudonąją Armiją sustabdyti palankiau buvo Lietuvoje, nei įsileisti į Rytprūsius. Pralaimėtas karas Berlyno politiką Lietuvos atžvilgiu pakeitė iš esmės.

Aptartieji įvykiai ir faktai rodo aktyvų K. Olšausko dalyvavimą politinėje kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės, jo svarbų vaidmenį vedant derybas su Vokietijos politinėmis grupuotėmis. Pagrindiniai derybų partneriai buvo vokiečių katalikų centro partijos atstovai, kurių idėjos jam buvo priimtinos.

Koks K. Olšausko vaidmuo svarstant ir priimant nepopuliarų sprendimą – išrenkant Lietuvos karalių? Lietuvos karaliaus paieškos prasidėjo dar 1916 m. Šveicarijos lietuvių iniciatyva. Pirmiausia buvo svarstomos kuni-

gaikščių Jurgio Radvilos ir M. Tiškevičiaus kandidatūros. Tačiau greitai tos idėjos buvo atsisakyta, nes savųjų išrinkimas galėjo neturėti reikiamo efekto. Todėl žvilgsniai nukrypo į Europos dinastijas. Pirmiausia imta žvalgytis į neutralių valstybių dinastijas. 1918 m. sausio mėn. Ciuriche K. Olšauskas kartu su J. Purickiu, V. Bartuška ir J. Gabriu susitiko su Ispanijos infantu Alfonsu. A. Steponaitis prisimena, kad šią kandidatūrą pasiūlęs J. Gabrys¹⁶². Tačiau Vokietijos Reichstago atstovai patarė neieškoti Lietuvai valdovo už Vokietijos ribų, pasirinkti žmogų iš vokiečių kunigaikščių ir pasiūlė Viutembergo kunigaikštį V. fon Urachą. Jo kandidatūra buvo labiau priimtina lietuviams, „nes jis buvo katalikas, malonus žmogus, turįs šeimą <...> ir neatsisakė savo kandidatūros“¹⁶³. K. Olšauskui, deleguotam į Berlyną vesti derybų su Vokietijos politikais, teko susitikti ir tartis su pačiu kandidatu. Išsiaiškinus, jog kandidatas sutinka su pasiūlymu ir politinė Reicho vadovybė lietuvius parems, buvo imta reguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius. K. Olšauskas ir A. Voldemaras slapta susitiko su Lenkijos regentų tarybos bei Vyriausybės atstovu Berlyne Adamu Ronikieriu. Susitikimo metu, 1918 m. birželio 30 d., buvo pasirašytas dokumentas, kuriame išdėstytos sąlygos, kurioms esant, Lenkijos vyriausybė pripažins ir remis Lietuvos valstybingumą. Jame buvo užfiksuotas lenkų gyventojų Lietuvoje politinis lygiateisiškumas. „Visi lenkai, kurie prisipažįsta Lietuvos valstybės piliečiais, privalo turėti tikrą lygiateisiškumą visose valstybinio gyvenimo srityse: <...> privalo būti pripažinta lenkų teisė vartoti lenkų kalbą valstybės teismuose ir įstaigose <...>, mokytis valstybės lėšomis gimtąja kalba, <...> bažnyčioje lenkų kalba bus vartojama visiškai lygiomis teisėmis su lietuvių kalba <...>“¹⁶⁴. Tik abiem pusėms susitarus, bus sudaromos karinės ir ekonominės sutartys su Vokietija. A. Ronikieris nurodė, kad dokumentas numatė LDK nuo Minsko iki Kauno ir jos sufederavimą su Lenkija, o tai reiškė bendros valstybės tęstinumo idėją.

¹⁶² Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919...*, p. 172.

¹⁶³ Ten pat, p. 171; Lopata R. Karalių turnyras, *Kultūros barai*, 1992, nr. 12; Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida. 1914–1918...*, p. 155–159.

¹⁶⁴ Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida. 1914–1918...*, p. 158–159.

Vėliau lenkiškai kalbančių Lietuvos gyventojų politinis svoris Lenkijai buvo reikalingas sprendžiant abiejų valstybių santykių klausimus.

K. Olšauskas ir A. Voldemaras susitarimą pasirašė kaip Lietuvos Tarybos atstovai. A. Voldemaras šį susitarimą vertino kaip susitarimą prieš vokiečių agresiją. Nors Lietuvos Taryba šio susitarimo niekada nepatvirtino, jis susilaukė daug įvairių interpretacijų tiek iš lenkų, tiek iš lietuvių pusės¹⁶⁵. Nenorai apie šį susitarimą rašė tiek A. Voldemaras, tiek A. Smetona.

Ilgą laiką karaliaus rinkimai buvo diskusijų objektas tarp to meto politikų, nevienareikšmiškai vertinti istorikų. Istorikas L. Truska rašė, kad nepanašu, jog V. fon Uracho istorija davė Lietuvai politinių dividendų, o vokiečio išrinkimas Lietuvos karaliumi pakenkė Tarybos reputacijai. Antantės valstybės ir lietuviai užsienyje Tarybą laikė paklusnia marionete¹⁶⁶. Tačiau patys politikos veikėjai, prisidėję prie tokio žingsnio, Lietuvos karaliaus rinkimus vertino kaip susiklosčiusių aplinkybių rezultata, padėjusį atsispirti vokiečių aneksionistiniams tikslams. O gal bandė pateisinti šį žingsnį? 1934 m. J. Purickis rašė: „Uracho išrinkimas buvo priemonė kovai su vokiečių aneksionistiniais sumanymais. Dalis Tarybos šios priemonės nesuprato ir atskilo. <...> Uracho išrinkimas buvo reikalingas. Tada dar niekas negalėjo numatyti visiško vokiečių pralaimėjimo <...>. Reikėjo ieškoti paramos pas pietų vokiečių katalikus prieš prūsų aneksionizmą¹⁶⁷. Vl. Mironas atsiminimuose pažymėjo, kad Taryba pasirinko vieną iš trijų galimybių: „Arba turėti užmestą karalių, Vilhelmo sūnų, ir būti inkorporuotiems į Prūsus, arba turėti Saksonijos sosto įpėdinį ir rišti Lietuvos interesus su Saksonijos statutu, arba turėti savą nerekomenduojamą <...> žmogų, kuris, sutikęs duoti savo vardą, mus apsaugos nuo kitų dviejų galimybių.“¹⁶⁸ Po dešimties metų J. Basanavičius rašė: „Šiandien vienų kitų gudruolių neretai prikaišiojama Tarybai dėl Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi, bet, jei jie būtų tuo metu priversti vaidinti Tarybos narių

¹⁶⁵ Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida. 1914–1918...*, p. 159–161; Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 282.

¹⁶⁶ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai...*, p. 87.

¹⁶⁷ Purickis J. *Politika ir Antanas Smetona. Vairas, 1934 m. rugpjūtis–rugsėjis*, t. 12, p. 69–70.

¹⁶⁸ Dulkes nužėrus. Iš Vl. Mirono atsiminimų. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU, 1992, t. 1, p. 105.

vaidmenį su okupantų valdžia, ir jie būtų tuo pat keliu ėję, nes kitokio būdo su vokiečių imperializmu grumtis ir norint Lietuvą nuo vokiečių aneksijos apsaugoti nebuvo ir būti negalėjo <...>¹⁶⁹. A. Smetona, praėjus V. fon Uracho rinkimo istorijai, aiškino: „< ...> Aš nesidroviau to politikos žingsnio, jo rinkimas išgelbėjo Lietuvą nuo inkorporavimo Prūsijon ir išsaugojo pirmutinę rimtą mūsų politikos orientaciją nuo pražūties <...>. Visų neutralių valstybių laikraščiai pavadino tą Valstybės Tarybos žygį išmintingu politikos žingsniu. Jis ne tik apsaugojo Valstybės Tarybos pradėtą darbą, bet dar riktelėjo pasauliui, kad yra Lietuva¹⁷⁰. Praėjus 15 metų, M. Bagdonas „Trimate“ rašė: „Teisybę sakant, tarp jos narių (Lietuvos Tarybos narių – V. P.) gal nebuvo nė vieno monarchisto iš įsitikinimo, o visi buvo demokratiškos respublikos šalininkai. Tačiau tuo laiku respublikoniška forma nebuvo pageidaujama dėl politinių sumetimų, nes nebuvo vilties sulaukti Lietuvos Respublikos pripažinimo iš vokiečių pusės“¹⁷¹. P. Klimo teigimu, posūkis į monarchinę būsimo Lietuvos valdymo formą buvo epizodinis įvykis atkuriant Lietuvos valstybingumą ir kartu parodantis lietuvių sugebėjimą pasipriešinti Vokietijos karinei ir imperialistinei politikai, siekusiai tiesiogiai Lietuvą pajungti Prūsijai¹⁷². Istorikė A. Janužytė, išanalizavusi lietuvių istorikų politikų valstybingumo sampratą, daro išvadą, kad Lietuvos valstybės valdymo formos paieškas veikė to meto vidaus ir tarptautinės politikos sąlygos. Pagrindinis argumentas dėl konstitucinės monarchijos buvo susijęs su Vokietijos okupacija ir vokiečių politika Lietuvos ateities klausimu¹⁷³.

Tokiu būdu galime daryti įžvalgą, kad ir K. Olšauskas, nors tiesioginių jo pasisakymų ir nepavyko užtikti, kaip ir jo bendražygiai, buvo įsitikinęs tokio žingsnio teisingumu. Jo pozicija šiuo klausimu nesiskyrė nuo daugelio to meto konservatyvios krypties atstovų, kurie pritarė nepopuliariam politiniam manevrui. Žinomas faktas, kad K. Olšauskas 1915 m., gyvendamas

¹⁶⁹ Klimas P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 142.

¹⁷⁰ Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai...*, p. 86–87.

¹⁷¹ Bagdonas M. Lietuvos karalius Mindaugas II. 15 metų nuo Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi. *Trimitas*, 1933 m. liepos 20 d., nr. 29.

¹⁷² Janužytė A. Lietuvių istorikų politikų valstybingumo samprata (1907–1918 m.). *Istorija*, t. 73, p. 20.

¹⁷³ Ten pat, p. 22.

Vilniuje, pasisakė už respubliką. Jo nuomonė, kaip ir kitų to meto politikų A. Voldemaro, J. Purickio, dėl valstybės valdymo formos kito. K. Olšausko vaidmuo šioje istorijoje ryškesnis todėl, kad 1917–1918 m. derybose su Vokietija buvo vienas iš derybininkų. Be to, vokiečių kunigaikščio išrinkimas Lietuvos karaliumi buvo Vokietijos katalikų centro partijos, su kurios lyderiais palaikė kontaktus K. Olšauskas, planas.

Po K. Olšausko žūties 1933 m. „Lietuvos ūkininkas“ atspausdino žinutę, apie tai, kad metalinėje spintoje buvo rasti Uracho laišakai K. Olšauskui, kuriuose dėkojama už pakvietimą būti Lietuvos karaliumi¹⁷⁴. Vėliau, gyvenimo negandų ištiktas, kalbėdamas apie savo nuopelnus Lietuvai 1915–1918 m., K. Olšauskas labiau akcentavo savo kaip dvasininko nuopelnus, t. y. bažnytinę „Lietuvių dieną“, bet ne kaip politiko.

1918 m. gruodžio mėn. K. Olšauskas Laikinosios A. Voldemaro Vyriausybės pavedimu išvyko į Paryžių atlikti paruošiamojo darbo Taikos konferencijai. Netrukus į Paryžių atvyko ir J. Gabrys. Vokietijai pralaimėjus karą, prasidėjo Lietuvos valstybės pagrindų kūrimas, užsienyje kūrėsi atstovybės. Pirmuoju Lietuvos atstovu Šveicarijoje buvo paskirtas Vl. Daumantas. J. Purickis Lietuvos atstovo Berlyne J. Šaulio pavaduotoju. Kiek vėliau 1921 m., baigęs mokslus Friburge, į Lietuvą grįžo A. Steponaitis ir dirbo Vilkaviškio kurijoje.

4.6. Kandidatas į Vilniaus vyskupas

Rusifikacinės caro valdžios politikos Lietuvoje įgyvendinti nepavyko. Religinis švietimas, kurį organizavo Motiejus Valančius ir jo sekėjai, palaikė ne tik katalikybę, bet ir lietuviybę. Nesėkminga buvo ir rusifikacinė politika, nukreipta prieš polonizaciją. Bažnyčia iš dalies liko lenkakalbė. Katalikų dvasininkijos lituanizaciją paskatino tautinis sąjūdis, XIX a. pabaigoje į jį aktyviai įsijungus iš valstiečių kilusiems tautiškai susipratusiems kunigams.

¹⁷⁴ Rado Uracho laiškus K. Olšauskui. *Lietuvos ūkininkas*, 1933 m. liepos 6 d.

XX a. pradžioje lietuvių visuomenė, pripažindama katalikybės svarbą lietuviškumui, kritikavo vis dar daugelio kunigų ir Bažnyčios hierarchų lenkišką orientaciją. Pati patriotiškai nusiteikusi dvasininkija taip pat kritikavo lenkų ar sulenkėjusių savo kolegų elgesį. Raštai su prašymais apginti lietuvių kalbą ir lietuvių kunigų teises pasiekė patį popiežių¹⁷⁵.

Greičiau Bažnyčios lituanizacija vyko Žemaičių vyskupijoje. 1913 m., mirus vyskupui Felicijonui Cirtautui, Žemaičių vyskupijai reikėjo naujo vadovo. Aptariant kandidatus, į pirmą vietą buvo keliamas tautinis patriotizmas. Todėl tarp kandidatų minimas Maironis, K. Prapuolenis. „Kai kas manė anuomet, jog galys būti paskirtas ir kitas didelis patriotas bei visuomenės veikėjas kanauninkas Konstantinas Olšauskas.“¹⁷⁶ Tačiau po Vatikano ir Rusijos vyriausybės derybų buvo paskirtas kompromisinis kandidatas kun. Pr. Karevičius. Jau pirmosiomis vadovavimo vyskupijai dienomis parodė ryškų patriotizmą. Paskyrė į kapitulą lietuvius 3 prelatus ir 1 kanauninką: prel. J. Mačiuilį, Aleksandrą Jakštą-Dambrauską ir Povilą Januševičių, kanauninką K. Olšauską. Šis žingsnis sukėlė kapitulos nepasitenkinimą, Pr. Karevičiui net teko vykti į Vatikaną aiškintis. Vadovaujant vyskupui Pr. Karevičiui, Bažnyčios lituanizacija paspartėjo.

Kur kas sudėtingesnė situacija buvo Vilniaus vyskupijoje, kur dauguma gyventojų kalbėjo lenkiškai. Nuo 1667 m. Vilniuje nebuvo vyskupo lietuvio. XX a. pradžioje patriotiškai nusiteikusi lietuvių visuomenė dėjo pastangas, kad į Vilnių būtų paskirtas lietuvis vyskupas. Tačiau tik Pirmojo pasaulinio karo metais susiklostė palankios aplinkybės šiam uždaviniui įgyvendinti.

Nuo 1907 m. rugpjūčio mėn., kai Rusijos vidaus reikalų ministras Piotras Stolypinas ištrėmė Vilniaus vyskupą Eduardą fon der Ropą, lietuvių dvasininkija siekė, kad jo įpėdiniu taptų lietuvis, tačiau lenkų pasipriešinimo nepasisekė įveikti. 1908 m. Vilniaus vyskupijos valdytoju Vatikanas paskyrė prelatą Kazimierą Michalkevičių. Jis buvo gimęs ir augęs Lietuvoje, tačiau, pasiekęs dvasininko karjerą, buvo stipriai veikiamas polonistų. Tapęs

¹⁷⁵ *Krikščionybė Lietuvoje*. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 235.

¹⁷⁶ Vaitkus M. *Keturi ganytojai...*, p. 57.

Vilniaus vyskupijos administratoriumi, paskelbė potvarkius, kuriais bandė apginti lietuvių teises bažnyčiose. Juose reikalavo, kad mišrioje parapijose lenkų kunigai mokėtų lietuvių kalbą, Vilniaus katedroje, Aušros Vartų ir Verkių bažnyčiose maldininkų kelionių metu būtų sakomi pamokslai lietuviškai, nurodė Vilniaus kunigų seminarijoje dėstyti lietuvių kalbą, kaip privalomą dalyką¹⁷⁷. Visos šios nuolaidos buvo daromos remiantis Popiežiaus aplinkraščiu dėl mažumos teisių melstis gimtąja kalba. Nežiūrint pastangų, K. Michalkevičius neįstengė išspręsti Vilniaus vyskupijos bažnyčiose kalbinio klausimo ir nepajėgė sudrausminti lenkų kunigų, „varančių“ lenkinimo politiką¹⁷⁸. Vilniaus vyskupijoje ir toliau aukščiausius bažnytinės hierarchijos postus užėmė lenkai. Jie stengėsi visose bažnyčiose išlaikyti lenkų kalbą ir skleisti savo idėjas. Lietuvių bandymai apginti savo teises bažnyčias pavertė ginčų ir nesutarimų vieta¹⁷⁹. Pirmojo pasaulinio karo metais K. Michalkevičius pasidavė politikuojančių lenkų kunigų spaudimui. Vyskupijos administratoriaus nusistatymui prieš lietuvius įtakos turėjo to laikotarpio tarptautinės aplinkybės, Lietuvos ir Lenkijos valstybių ateities vizija. Nedidelė lietuvių tauta su negausia inteligentija tuo metu atrodė turinti mažai perspektyvos kurti savarankišką valstybę. Todėl administratorius į besikuriančią Lietuvą žvelgė nedraugiškai.

Lietuvos politiniams veikėjams pradėjus ilgą derybų laikotarpį dėl Lietuvos valstybės atkūrimo, reikėjo Bažnytinės vadovybės palaikymo. Svarbu buvo, kad Lietuvos sostinės Vilniaus vyskupijos valdytojas pritarėtų ir paremtų lietuvių politikos siekius. Lietuvių politikai, kurių dalis buvo dvasininkai, žvelgdami į ateitį suprato, kad nepriklausoma valstybė turės turėti ir nepriklausomą Bažnyčią, ir sostinės Vilniaus vyskupija šiuo atžvilgiu vaidins svarbų vaidmenį. Kadangi daugumą vyskupijos gyventojų sudarė lenkiškai kalbantys žmonės, kandidatą į vyskupus reikėjo rinkti labai atsargiai. Tautinis

¹⁷⁷ Petkus V. *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*. Vilnius: Petro ofsetas, 2002, p. 811–812.

¹⁷⁸ Krs. R. [Krasauskas R.]. Michalkevičius K. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1959, t. 18, p. 332.

¹⁷⁹ Klimas P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 140.

patriotizmas šiuo atveju buvo privalumas, tačiau, per griežtai jo laikantis, jis galėjo pakenkti, o ne padėti.

1916 m. kovo 17 d. okupacinė vokiečių valdžia organizavo Lietuvos gyventojų surašymą, kuris, jų pačių nuostabai, parodė, kad lenkų Lietuvoje yra kur kas daugiau, negu buvo manyta. Lenkai rašte Vokietijos kancleriui nurodė, kad lenkų Vilniaus mieste buvo 50 proc., o Vilniaus apskrityje – net 90 proc.¹⁸⁰ Lietuviai dėl surašymo duomenų protestavo ir pareiškime Vilniaus miesto oberburgermeisteriui rašė: „Nei Vilniuje, nei jo srityje niekados nėra buvę lenkų, ateivių iš Lenkijos, o surašymo dokumentuose užrašyti lenkai tėra vietiniai gyventojai katalikai, t. y. lietuviai.“¹⁸¹ Toks reiškinys, kada katalikybė buvo sutapatinama su lenkų tauta, nebuvo naujas, tačiau šiuo atveju jis buvo pretekstas lenkų agitacijai už bendros valstybės atkūrimą. Lenkais buvo užrašyti net tie lietuviai, kurie buvo plačiai žinomi kaip polonizacijos priešininkai, ir tie, kurie vargu ar mokėjo lenkiškai kalbėti. Lietuvių nepasitenkinimas turėjo pagrindo. Istorikas V. Merkys nustatė, kad 1916 m. surašymo statistiniai duomenys nėra tik gyventojų tautinio apsisprendimo deklaravimo rezultatas. Juos nulėmė ir kiti veiksniai. Lietuviai bijoję būti lietuviais ar gudais, nes tą daryti draudę kunigai ir, kad užsirašius lietuviu galėjo pablogėti ir taip apgailėtina materialinė padėtis¹⁸². Pats Vilniaus vyskupijos administratorius neneigė, kad surašymui talkininkavo klebonai. Palyginęs ir išanalizavęs XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Vilniaus vyskupijos surašymo duomenis, autorius padarė išvadą, kad dėl tautinės asimiliacijos Vilniaus vyskupijoje lietuvių visą laiką santykinai mažėjo, jų sąskaita daugėjo baltarusių ir lenkų¹⁸³.

1916 m. lapkričio 5 d. Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperatoriai paskelbė Lenkiją nepriklausoma valstybe, tuo tarpu Lietuvai nieko nežadėjo. Lenkijos Laikinoji Valstybės Taryba siuntė raštus vokiečių karinei vadovybei

¹⁸⁰ Lenkų raštas į Jo Ekscelenciją Vokietijos Kanclerį. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 18 d.

¹⁸¹ Klimas P. *Iš Mano atsiminimų...*, p. 148.

¹⁸² Merkys V. Tautinė Vilniaus vyskupijos gyventojų sudėtis 1867–1917. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 408–409.

¹⁸³ Ten pat, p. 409.

ir Vyriausybei, kuriuose prašė Lietuvą prijungti prie Lenkijos, o jei to nepavyktų padaryti, pageidavo įjungti Vilnių ir jo apylinkes į Lenkijos sudėtį¹⁸⁴. Administratorius K. Michalkevičius palaikė lenkų politikų siekius tiek idėjomis, tiek savo veiksmais, sukeldamas vis didėjančią lietuvių nepasitenkinimą. Tuo tarpu Katalikų centro Reichstage atstovai Lietuvos atžvilgiu laikėsi prijungimo prie Vokietijos taktikos.

Vis aktyviau reiškėsi lenkų propaganda už bendrą abiejų tautų valstybę. 1917 m. gegužės 21 d. laikraštis „Dziennik Petrogradzki“ išspausdino Vilniaus ir Lietuvos lenkų peticiją Lenkijos Valstybės Tarybai. Joje rašė, kad kraštas ir žmonės, kuriame jie gyvena, turi bendrą prigimtį, bendrus kraujo ryšius ir bendrus medžiaginius reikalus, daugumos tikrų krašto gyventojų tautybė ir kultūra – lenkų. „Mūsų kraštas gali plėtotis tiktai būdamas sujungtas su Lenkija, kreipiamės į Lenkų Tarybą, karštai ir primygtinai prašydami imti kruopščiausiai rūpintis, kad kraštas būtų prijungtas prie Lenkijos valstybės“¹⁸⁵.

1917 m., aktyviai svarstant Lietuvos nepriklausomybės klausimą, o lenkų politikams siekiant atkurti bendrą valstybę, tų pačių metų gegužės 25 d. 44 lenkų atstovai nusiuntė memorandumą Vokietijos kancleriui, kuriame prašė Lietuvą prijungti prie Lenkijos. Tarp pasirašiusiųjų šį dokumentą buvo ir Vilniaus vyskupijos valdytojas K. Michalkevičius. Lenkai rašė: „Lenkystė davė Lietuvai religiją, šviesos, ūkio, kultūros ir valstybės tradicijų, tai yra aukščiausią tikros civilizacijos lobį.“¹⁸⁶ Lietuviai į tokį įžeidimą atsakė: „<...> Kultūros nešėjai buvo ne ateiviai lenkai, bet vietos lietuviai, kurie, kad ir lotyniškai ar lenkiškai rašė ar kalbėjo, bet lietuviškai jautė.“¹⁸⁷ Rašte Vokietijos kancleriui įrodinėjo, kad lietuvių tauta yra subrendusi gyventi savarankiškai. Tik nepalankios politinės aplinkybės neleido lietuvių inteligentijai įsikurti Lietuvoje, tačiau po karo ji grįš¹⁸⁸. Atsakomąjį memorandumą pasirašė

¹⁸⁴ Senn E. A. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius, 1992, p. 23.

¹⁸⁵ Lietuvos lenkininkų žygis. *Lietuvių balsas*, 1917 m. gegužės 25 d.

¹⁸⁶ Lenkų raštas į Jo Ekselenciją Vokietijos Kanclerį. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 18 d.

¹⁸⁷ Klimas P. *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1322–23 – 1922–23*. Kaunas: A., P. Klimai, 1923, p. 76.

¹⁸⁸ Lietuvos raštas į Jo Ekselenciją Vokietijos Kanclerį. *Lietuvos aidas*, 1917 m. rugsėjo 20, 22, 29.

19 asmenų, tarp jų – Jonas Basanavičius, Antanas Žmuidzinavičius, Jurgis Šaulys, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis¹⁸⁹. Penkis kunigus (J. Kuklą, A. Varną, J. Bakšį, Juozą Stankevičių ir Teodorą Bražį), pasirašiusius šį dokumentą, K. Michalkevičius nubaudė – jiems vieną mėnesį neleista atlikti bažnytinių pareigų – ir iškėlė iš Vilniaus. Toks vyskupijos administratoriaus elgesys lietuvių atžvilgiu trukdė įgyvendinti svarbiausius politinius siekius. K. Michalkevičiaus priešiškus buvo išdėstyta 1917–1918 m. raštuose Popiežiaus valstybės sekretoriui P. Gaspariui (*Pietro Gasparri*), Miuncheno nuncijui E. Pačeli (*Eugenio Pacelli*) ir kitiems Romos katalikų bažnyčios hierarchams.

Vokiečiams okupavus Lietuvą, susidarė palankesnės sąlygos lietuviams kovoti dėl lietuvių vyskupo paskyrimo į Vilnių. Katalikų centras Reichstage palaikė lietuvius, o ypač energingai lietuvių reikalus gynė Matiasas Erbergeris, turėjęs didelę įtaką Popiežiui Benediktui XV. Palanki aplinkybė buvo ta, kad jis, kaip Vokietijos centrinės valdžios interesų reiškėjas nepritarė didžiosios Lenkijos idėjai, todėl siekė silpninti lenkų įtaką Vilniaus krašte¹⁹⁰. Žiūrint į ateities perspektyvą, Lietuvą prijungus prie Vokietijos, buvo naudinga, kad Vilniaus vyskupijai vadovautų jiems lojalus žmogus.

1916 m. gegužės–birželio mėn. vykusioje I Loanos lietuvių konferencijoje pradėta rūpintis pakeisti Vilniaus vyskupijos administratorių K. Michalkevičių lietuviu vyskupu. Buvo nuspręsta kreiptis į Popiežių, tačiau kandidatai dar nebuvo aptarinėjami.

1917 m. rugsėjo 10 d. lietuvių organizacijų atstovai Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti pirmininkas Antanas Vileišis, Lietuvių savivalpos draugijos pirmininkas Antanas Gylys, „Ryto“ draugijos atstovas Kazimieras Kriščiukaitis kreipėsi į vokiečių okupacinės valdžios pareigūnus ir į popiežių Benediktą XV, prašydami paskirti į Vilniaus vyskupiją lietuvių vyskupą. Kreipimėsi į Popiežių rašė: „Vyskupas ir kapitula yra patekę į griežtas polonistų rankas, kurie brukte bruka lenkų kalbą ir lenkiškas idėjas per

¹⁸⁹ Lietuvių raštas į Jo Ekselenciją Vokietijos Kanclerį. *Lietuvos aidas*, 1917 m. spalio 2 d.

¹⁹⁰ Voldemaras A. *Pastabos saulėlydžio valandą*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 120.

10. Kun. Kastantinas Alšauskis, „Saulės“ draugijos pirmininkas, „Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti“ komiteto narys, Žemaičių Kapitulos kanauninkas (Vairas, 1915 m. balandžio 3 d.)

Bažnyčią <...>.¹⁹¹ Buvo užsiminta ir apie kandidatus. Tradiciškai pirmenybę į šias pareigas turėjo Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius, tačiau, jam atsisakius, turėtų būti išklaudyta jo nuomonė dėl kandidatų¹⁹². Svarbiausia, kad Vilniuje, Lietuvos sostinėje, būtų vyskupas lietuvis, „tikras Lietuvos valstybės pilietis, kuris, rūpindamasis pirmiausia Bažnyčios ir žmonių sielos reikalais, būtų kartu valstybės statytojas ir rėmėjas“¹⁹³.

K. Olšauskas, turėdamas didelių nuopelnų puoselėjant lietuvių draugiją Kaune ir jo apylinkėse, buvęs kandidatu į Žemaičių vyskupus 1913 m., sugebėjęs gauti bažnytinę „Lietuvių dieną“, remiamas Vokie-

tijos Reichstago katalikų centro atstovo M. Erchergerio, turėjo potencialias galimybes pretenduoti į Vilniaus vyskupus.

K. Olšauskas, 1917 m. rugsėjo mėn. atvykęs į Vilniaus konferenciją, padėdamas J. Purickio, pabandė išsiaiškinti savo galimybes užimti Vilniaus vyskupo pareigas. Po pokalbių su Lietuvos Tarybos nariais, susitikimų su Kauno kunigais, paaiškėjo, kad vilniškiai kunigai numato Vl. Mirono kandidatūrą, jį palaiko ir A. Smetona, o Kauno kunigai ir Šveicarijos lietuviai remia K. Olšausko kandidatūrą. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius „neturėjo nieko prieš“ K. Olšausko kandidatūrą¹⁹⁴.

¹⁹¹ Klimas P. *Iš mano atsiminimų...*, p. 147.

¹⁹² Ten pat, p. 147; Klimas P. *Mūsų kovos dėl Vilniaus...*, p. 92.

¹⁹³ S-tas. Dėl Vilniaus vyskupo. *Lietuvos aidas*, 1918 m. rugsėjo 14 d.

¹⁹⁴ Steponaitis A. *Atsiminimai 1914–1919...*, p. 128.

Iniciatyvos rūpintis Vilniaus vyskupo klausimu ir tuo pačiu paremti K. Olšauską ėmėsi J. Purickis, jam talkino J. Gabrys, A. Steponaitis, t. y. Lietuvių Tautos Tarybos Šveicarijoje atstovai. Šį klausimą svarstė kone visos Šveicarijoje vykusios lietuvių konferencijos. Neutralioje Šveicarijoje veikiantis lietuvių politinis centras turėjo platesnes galimybes veikti, nei lietuviai vokiečių okupuotame krašte. 1917 m. pavasarį Šveicarijos lietuvių delegacija pradėjo derybas su Vokietija dėl Lietuvos ateities. Taip atsirado galimybės, pasinaudojant vokiečių parama, išspręsti Vilniaus vyskupo klausimą. K. Olšauskas buvo vienas iš svarbiausių derybininkų. 1917 m. rudenį šveicariečiai kreipėsi į Vokietijos valdžią Berlyne, Oberosto administracijos atstovus bei nuncijų Vokietijoje E. Pačeli, būsimąjį Popiežių Pijų XII. M. Ercbergeris, Vokietijos kancleris grafas G. Hertlingas (*G. Hertling*) rašė rekomendacinius laiškus Popiežiaus nuncijui E. Pačeli, į vyskupus siūlydami K. Olšauską. 1918 m. birželio 28 d. generolas Alfredas fon Valderse (*Alfred von Waldersee*) Vyriausiojo kariuomenės vado vardu „pirmuoju Vokietijos pageidaujamu kandidatu“ jį pasiūlė Lietuvos Tarybai¹⁹⁵. Sudėtingoje karo meto situacijoje lietuviai suprato, kad Vilniaus vyskupo klausimo išsprendimas priklausys nuo Lietuvos likimo, pasibaigus karui. Šv. Sosto atsargumą politiniuose reikaluose iliustruoja faktas, kad, kai 1918 m. kovo mėn. Lietuvos Taryba kreipėsi pripažinti Lietuvą nepriklausoma valstybe, Popiežiaus kurija atsakė, kad pripažinimui „nėra tinkamų sąlygų“. Be to, ji pažadėjo remti teisingus lietuvių troškimus, o pripažino Lietuvą kaip nepriklausomą valstybę tik 1922 m., vėliausiai iš visų didžiųjų valstybių¹⁹⁶. Bandymai karo metais pakeisti Vilniaus vyskupą tapo neatsiejama derybų su vokiečiais dėl pokarinio Lietuvos likimo dalimi bei vokiečių aktyviu dalyvavimu, siekiant paveikti Šventąjį Sostą.

Neaiški Lietuvos ateitis sudarė keblumų ir patiems lietuviams. Vertė juos būti atsargesniais, atsižvelgti į vokiečių nuomonę. Todėl susilaukė iš katalikiško pasaulio dvasininkijos kritikos. Monsinjoras P. Maknutas susitikime su J. Gabriu stebėjosi: „Kaip lietuviai po tiek priespaudų ir kryžievių gady-

¹⁹⁵ Klimas P. *Iš Mano atsiminimų 1914–1919...*, p. 146.

¹⁹⁶ Klimas P. *Lietuvos valstybės kūrimas...*, p. 27.

nės, po tiek skriaudų iš lenkų pusės pasilieka dar katalikai? Nesistebėk gerbiamasis. Aš kaltinu Lietuvos kunigiją už apsileidimą.¹⁹⁷

1917 m. lapkričio mėn., Berno konferencijos išvakarėse, paaiškėjo, kad į Vilniaus kapitulą paskirti nauji nariai, iš kurių tik vienas kun. Juozapas Kukta – lietuvis, kiti trys – lenkai. J. Purickis ir Alfonsas Petrulis pasiūlė priimti rezoliuciją dėl Vilniaus vyskupo, tačiau Justinas Staugaitis ir Steponas Kairys abejojo tokios rezoliucijos teisėtumu, kol neegzistuoja nepriklausoma Lietuvos valstybė. K. Olšauskas buvo griežtas ir prieštaravo jų nuomonei, teigdamas, kad kaip tik Lietuvos Tarybos priedermė yra rūpintis šiuo klausimu. 44 lenkų kreipimasi į Vokietijos kanclerį K. Olšauskas įvertino kaip krašto išdavystę. Po diskusijų jo nuomonę palaikė visi konferencijos dalyviai ir vienbalsiai priėmė rezoliuciją, kurioje kreipėsi į Lietuvos Tarybą, rekomenduodami, kad ateityje asmenis už tokius „prasikaltimus trauktų atsakomybėn kaip krašto išdavikus“¹⁹⁸, o K. Michalkevičių, kuris taip pat pasirašė, pašalinti iš Vilniaus vyskupo pareigų ir taip sustabdyti lietuvių nutautinimą per bažnyčias bei sulaikyti antilietuvišką politiką. Rezoliucija skelbė: „<...> Konferencija kreipiasi į Lietuvos Tarybą, kad ji, turint omenyje pasielgimą Vilniaus vyskupijos administratoriaus kun. Michalkieviczius, kuris būdamas oficialiu Lietuvių Bažnyčios atstovu, drįso pasirašyti po 44 Vilniaus lenkininkų memorialu <...>, kad Taryba prašytų Apaštališkojo Sosto, idant Jis teiktųsi kuo greičiausiai kun. Michalkewiczį nuo užimamos vietos pašalinti“¹⁹⁹. Nuspręsta konferencijos vardu pasiųsti telegramą Šv. Tėvui. Vykdydami konferencijų nutarimus, neretai lietuviai susidurdavo su neįveikiamais sunkumais: lietuvių neįsileido į Italiją, vokiečių okupacinė valdžia ne visada davė leidimus atvykti ar išvykti iš Lietuvos ir pan.

Nuo 1913 m. neoficialiu Lietuvos atstovu Vatikane buvo K. Prapuolenis, kuris turėjo paaiškinti polonizacijos žalą Lietuvos Bažnyčiai. Tačiau lenkų kunigų įtaka Šventajam Sostui buvo tokia didelė, kad sunkiai sekėsi ją įveik-

¹⁹⁷ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias...*, p. 161.

¹⁹⁸ Lopata R. *Lietuvių Berno konferencijos, įvykusios nuo 2 iki 10 spalio 1917 m. protokolas...*, p. 188.

¹⁹⁹ Ten pat, p. 192.

ti. Vis tiktai K. Prapuoleniui pavyko užmegzti ryžius su kai kuriais aukštais Romos dvasininkais, paskelbti straipsnių Italijos spaudoje apie Lietuvą ir jos siekius turėti savarankišką Bažnyčią. Jis Vatikano aplinkoje platino savo knygą „Lenkų apaštalavimas Lietuvoje“, sukėlusią didžiulį lenkų dvasininkų nepasitenkinimą: lenkai ant jo „dūkte dūko ir gatavi buvo šaukšte vandens paskandinti“²⁰⁰. 1917 m. rudenį K. Prapuolenis parašė net keletą laiškų K. Olšauskui, teigdamas, kad reikia sustiprinti lietuvių atstovybę Romoje, ir kad tai misijai tiktų būtent jis. Tačiau Italijos valdžia nedavė leidimo atvykti²⁰¹. Todėl Berno konferencijoje K. Olšauskas į talką K. Prapuoleniui pasiūlė pasiųsti Pijų Bielskų. K. Prapuolenis rėmė K. Olšausko kandidatūrą į Vilniaus vyskupus ir piktinosi kun. Antano Viskanto atvykimu į Romą, kuris gadino K. Olšausko vardą, teigdamas, kad jis ir vyskupas Pr. Karevičius parsidavę vokiečiams²⁰².

Nuo 1917 m. pabaigos Vilniaus vyskupo klausimu pradėjo rūpintis Lietuvos Taryba. Gruodžio mėn. Lietuvos Tarybos pirmininkas A. Smetona kreipėsi į Popiežiaus nuncijų Miunchene ir prašė perduoti laišką Popiežiui, kuriame plačiai nušvietė padėtį Vilniaus vyskupijoje bei K. Michalkevičiaus įsitraukimą į politiką. 1918 m. sausio 10 d. Lietuvos Tarybos posėdyje nutarta prašyti vyskupo Pr. Karevičiaus imtis rūpintis šiuo klausimu ir nuvykti į Romą. Dokumentams paruošti išrinkta komisija iš A. Smetonos, kun. Vl. Mirono ir kun. A. Petrulio²⁰³.

1918 m. vasarą pastebimas teigiamas posūkis derybose su Vokietija, kai vis aktyviau imtas svarstyti Lietuvos prijungimo prie Saksonijos ar Prūsijos klausimas, kai lietuvių politikai, siekdami išvengti aneksijos ir remiami M. Ercbergerio, planavo išrinkti Lietuvos karalių, kai tą planą aktyviai rėmė daugelis Lietuvos Tarybos narių bei Šveicarijos lietuvių. Klostantis tokioms aplinkybėms, prolenkiškos orientacijos K. Michalkevičius buvo pašalintas ir išvežtas į Vokietiją. Pretekstu tapo 1918 m. birželio 2 d. Dievo Kūno procesija

²⁰⁰ Prapuolenis K. Atsiminimai. *VUB RS*, f. 1-682, l. 466.

²⁰¹ Ten pat, l. 335.

²⁰² Ten pat, l. 450.

²⁰³ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai...*, p. 170.

Vilniuje. Jos metu buvo nešamos lenkų tautinės vėliavos, lenkiški plakatai su užrašais: „Dieve išgelbėk Lenkiją“, „Viešpatie, teikis gražinti mūsų tėvynei laisvę“ ir pan. Vokiečių okupacinė valdžia apkaltino administratorių vadovavus procesijai, kuri virto politine demonstracija, ir birželio 19 d. jį ištrėmė į Vokietiją, apgyvendino vienuolyne prie Reino²⁰⁴. Vyskupo J. Matulaičio nuomone, tuo žingsniu vokiečiai tikėjosi priversti Vatikaną priimti K. Olšausko kandidatūrą į Vilniaus vyskupo sostą²⁰⁵. Dėl šio įvykio lenkai kaltino lietuvius, kad jie įskundė valdytoją. Lietuvių nuomone, procesija virto demonstracija prieš Lietuvos valstybę ir vokiečių kaizerį. Ji dar labiau kiršino lietuvių ir lenkų nesantaiką²⁰⁶. J. Matulaitis rašė, kad, vykstant į Miuncheną pas nuncijų E. Pačeli, Lietuvos Taryba prašiusi jo paaiškinti Popiežiaus atstovui Vokietijoje, kad K. Michalkevičius „buvęs be Lietuvos Tarybos ir be lietuvių kaltės ištrėmtas Vokietijon“²⁰⁷. 1918 m. vasarą, J. Matulaičiui atvykus į Lietuvą, vokiečių okupacinė valdžia į jį žiūrėjo su nepasitikėjimu, bijodama, kad neagituotų lenkų naudai²⁰⁸. Nuo birželio 25 d. vyskupijai vadovauti paskirtas laikinasis valdytojas prelatas Jonas Hanusevičius.

Liepos 9 d. Lietuvos Tarybos posėdyje A. Smetona pranešė, kad Roma sutinka, jog Vilniaus vyskupu būtų paskirtas lietuvis, tačiau nesutinka jo skirti, kol neaiški Lietuvos politinė padėtis²⁰⁹. Prašo pateikti daugiau kandidatų. A. Smetona nuogaštavo, kad, vadovaujant sulenkėjusiam lietuviui J. Hanusevičiui, padėtis vyskupijoje nepasikeis.

Iki 1918 m. vasaros pagrindiniu kandidatu buvo laikomas K. Olšauskas. Proteguodami jo kandidatūrą į Vilniaus vyskupus, daugiausia nuveikė Šveicarijos lietuviai. Aiškiai ir konkrečiai savo motyvus išdėstė J. Purickis laiške J. Tumui, rašytame 1918 m. kovo 27 d. Šaltinis atspindi Šveicarijos lietuvių argumentus, kodėl tinkamiausiu kandidatu buvo laikomas K. Olšauskas, ir nėra skelbtas, todėl pateiksime ilgesnę jo ištrauką:

²⁰⁴ Petkus V. *Vilniaus vyskupai...*, p. 812.

²⁰⁵ Matulaitis J. *Užrašai*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 105.

²⁰⁶ Bieliauskas P. Dienoraštis. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 9, b. 3009, l. 112–113.

²⁰⁷ Matulaitis J. *Užrašai...*, p. 106.

²⁰⁸ Ten pat, p. 107.

²⁰⁹ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai...*, p. 255.

„<...> Aš išsijuošęs dirbau visoje Lietuvoje. Buvo surinkti kunigų parašai. Reikia pasakyti, kad sutikau labai daug kliūčių, nes K. Olšauskas turi daug priešų, o visai mažai užtarėjų, jam buvo keliama daug priekaištų <...>, todėl turėjau dirbti išsijuošęs su entuziazmu, o ne oficialiai. Kodėl aš remiu K. Olšausko kandidatūrą?

Tyrinėdamas istoriją, supratau, kad ištisais amžiais buvo varoma per Bažnyčią Lietuvoje nutautinimas <...>. Bažnyčia, arba tiksliau sakant jos vadai, mūsų tautai dideliai nusikaltusi, reikia rūpintis tą kaltę atlyginti. Bet ne tik praeityje, o ir dabar Vilniaus kunigai varo per Bažnyčią ištautinimo darbą. Reikia tą niekšišką darbą sustabdyti <...> tą galėtų padaryti tik energingas vyskupas, tikras karštas lietuvis. Mes manėme, kad energingumo ir tautybės atžvilgiu K. Olšauskas visai tinkamas. Bet vyskupui dar reikia ir priderančių dorybių. K. Olšauską, kaip kunigą, mes pažinome mažai, bet iš to, ką pažinome, nieko bloga nematėme. Kaip įvairių katalikiškų draugijų veikėjas, jis turi nemažus nuopelnus katalikybės srityje <...>. Kaip žmogus, gal jis mažiau patiko, bet ir šiuo atžvilgiu nepasirodė blogesnis už kitus <...>“²¹⁰. V. Bartuška savo atsiminimuose pabrėžė, kad naujasis vyskupas „neprivaltėtų būti Lenkijos vergas, bet žmogus, sugebąs pasakyti savo teisingą ir galingą žodį“²¹¹.

Kas galėjo būti laiške minimi K. Olšausko priešai? Žinodami jo lietuvišką veiklą Kauno gubernijoje, darbą LDNKŠ Vilniuje ir Voroneže, galime manyti, kad svarbiausi jo priešininkai buvo lenkai ir prolenkiškos orientacijos dvasininkai, taip pat pirmeiviškos idėjinės srovės atstovai. Priešų K. Olšauskas turėjo ir dėl ūmaus ir kategoriško būdo.

Kuriantis nacionalinėms valstybėms Europoje, K. Olšausko nacionalizmas buvo naudingas Lietuvai, siekiančiai atkurti savarankišką valstybę. Su lietuvinęs Kauną, galėjo pasitarnauti ir Vilniui. Tačiau karo pabaigoje, netekęs vokiečių politinio užnugario, nebeturėjo šansų gauti Vilniaus vyskupo katedros.

²¹⁰ Purickio J. Laiškas Tumui J., 1918 m. kovo 27 d. *VUB RS*, f. 1-16, l. 6.

²¹¹ Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias...*, p. 220.

Šveicarijos lietuvių žygiai dėl Vilniaus vyskupo buvo siejami su vienu kandidatu – K. Olšausku. Net 4 kartus buvo kreiptasi į nuncijų Berne, taip pat pas E. Pačeli Miunchene ir pas monsinjorą P. Maknutą. Paaiškėjo, kad K. Olšausko kandidatūra karo meto laikotarpiu netinkanti, o nuncijus E. Pačeli, prolenkiškos orientacijos žmogus, atvirai pareiškė, kad K. Olšauskui nėra vilties gauti šias pareigas, nes Roma turinti savų priežasčių. Kokios galėjo būti priežastys? Perskaičius to laikotarpio periodinę spaudą, visuomenės veikėjų atsiminimus, peršasi prielaida, kad K. Olšauskas buvo laikomas provokiškos orientacijos žmogumi, o lenkai, turėję didžiulę įtaką Vatikane, jį laikė lietuvių nacionalistu, t. y. lenkų priešu. Todėl 1918 m. spalio mėn. Lietuvos Tarybos posėdyje A. Smetona pranešė, kad vizito pas Popiežiaus nuncijų Vokietijoje E. Pačeli metu pastarasis greta K. Olšausko kandidatūros pasiūlė J. Matulaitį į Vilniaus vyskupo kėdę. Šią kandidatūrą parėmė 1918 m. gegužės 25 d. naujai įkurtos Šv. Sosto Apaštališkosios nunciatūros pasiuntinys Lenkijoje žymus Vatikano diplomatas Achilas Rati (*Achilas Ratti*). Nuncijaus veikla apėmė Lenkiją, Lietuvą ir dalį Rusijos. Jos įkūrimo tikslas buvo labiau politinis nei religinis.

Pasikeitusi politinė situacija Vokietijoje, kaizerio nuvertimas ir Vokietijos Respublikos paskelbimas, pralaimėjimas Pirmajame pasauliniame kare, darė įtaką ir Vatikanui. Vokietijai nebeliko galimybės išlaikyti okupuotas teritorijas, todėl lietuviams buvo leista lapkričio pradžioje sudaryti Vyriausybę. Paaiškėjus Lietuvos ateičiai, Vilniaus vyskupo klausimu buvo rastas kompromisas. Vatikano kurija rado kandidatą „prieš kurį jokios tautos žmonės nieko negali turėti“ – tai kun. Jurgis Matulaitis²¹². Jis mokėsi ir dirbo Kielcuose (Lenkija). Varšuvoje redagavo katalikišką darbininkų laikraštį, Krokuvoje išspausdino savo veikalą lotynų kalba „Rusų mokslas apie prigimtinio teisingumo stovį“. 1909 m. atkūrė Marijonų vienuolių kongregaciją, buvo jos generolu. Šis žmogus buvo gerai žinomas Lenkijoje, todėl jo kandidatūrai lenkai neprieštaravo. Popiežius Pijus XI 1924 m. Lenkijos atstovui

²¹² Kun. dr. Jurgis Matulaitis-Matulevičius – Vilniaus vyskupas. *Lietuvos aidas*, 1918 m. spalio 23 d.

Vatikane sakė: „Vyskupas J. Matulaitis buvo paskirtas prašant Lenkijos vyskupams“²¹³. Vaižgantas rašė, kad ne tik „lenkų vyskupija rekomendavo, bet ir lenkų visuomenė tam pritarė“²¹⁴. Tačiau Vilniaus kapitula nebuvo patenkinta J. Matulaičio paskyrimu vyskupu. 1918 m. lapkričio mėn. Apaštališkajam vizitatoriui A. Rati ji pranešė, kad „dvasininkų ir tikinčiųjų dauguma yra prisilėgta gautąja žinia“²¹⁵. Vėliau Vilniaus kapitula net kelis kartus rašė Popiežiui prašymus nušalinti J. Matulaitį, o kun. Stepono Batoro universiteto profesorius Leonas Puciata rinko parašus prieš jį.

Vilniaus vyskupo paskyrimo dieną laikraštis „Lietuvos aidas“, pabrėžė kun. J. Matulaičio privalumus: „Taikus būdas, gilus pamaldumas, atsidavimas bažnyčios dalykams, gilus mokslas ir nepailstantis darbštumas. Naujam kunigų vadui politika nerūpi <...> vėl padarys bažnyčias tikrais maldos namais, ne tautinio šovinizmo kurstytojomis.“²¹⁶ Žinodamas išvardytus privalumus, J. Purickis, atstovaujantis Šveicarijos lietuviams, taip pat laikė tinkamiausiu kandidatu, tačiau kartu abejojo sugebėjimu paveikti lenkų pasipriešinimą. Laiške J. Tumui rašė: „Kaip katalikas ir kunigas yra tinkamiausias kandidatas į vyskupus, bet kaip lietuvis, žinodamas Vilniaus vyskupijos stovį, aš bijočiau jį ten piršti <...>. Man rodos, jis negalės sulaužyti tenykštiesiems lenkams ragų, jis ieškos kompromisų, o juk tamsta žinai, jog su Vilniaus lenkais kompromisų nepadarysi. Tokioj kritiškoj valandoj Vilniui reikalingas daug energijos ir statumo turintis žmogus, kurio J. Matulevičius pritruks.“²¹⁷

Pats J. Matulaitis pasiūlymu nesidžiaugė. Savo užrašuose rašė, kad šią žinią sutikęs be entuziazmo ir manęs, kad, likdamas paprastu vienuoliu, galėtų naudingiau dirbti Bažnyčiai ir visuomenei²¹⁸. Šią savo nuomonę įrodinėjo A. Smetonai, nuncijui E. Pačeli, A. Rati, prašė vienuolių marijonų Varšuvoje, Friburge ir Amerikoje, kad jie nuo savęs rašytų į Romą, bandydami atkalbėti

²¹³ Petkus V. *Vilniaus vyskupai...*, p. 678.

²¹⁴ Ten pat.

²¹⁵ Petkus V. *Vilniaus vyskupai...*, p. 677.

²¹⁶ Kun. dr. Jurgis Matulaitis-Matulevičius – Vilniaus vyskupas. *Lietuvos aidas*, 1918 m. spalio 23 d.

²¹⁷ Purickis J. Laiškas Tumui J., 1918 m. kovo 27 d. *VUB RS*, f. 1-16, l. 6.

²¹⁸ Matulaitis J. *Užrašai...*, p. 106.

Šv. Sostą²¹⁹. Sužinojęs apie paskyrimą, J. Matulaitis negalėjęs miegoti, nes pajutęs visą naštą, kuri ant jo sugriuvo, „sunku buvo, bet reikėjo su Dievo valia susitaikyti“²²⁰.

Darbas Vilniaus vyskupijoje pasirodė esąs iš tiesų sudėtingas. Tautiniai santykiai buvo gana aštrūs. „Kiekviena tautinė grupė – lietuviai, lenkai, gudai – vyskupą traukė savo pusėn“²²¹. Laikymasis principo, kad teisingumas yra santarvės laidas, nepadėjo. „Tiek lietuviai, tiek lenkai, tiek gudai tvirtina, kad 7 metai ganytojiško darbo Vilniaus vyskupijoje J. Matulaičiui buvusi nuolatinė kankinystė“²²². Vargu, ar lietuviškas nacionalizmas būtų padėjęs K. Olšauskui ilgai išsilaikyti Vilniaus vyskupu. Be to, ar nebūtų pritrūkę „vyskupui priderančių dorybių“²²³?

Be aptartų kandidatų, spaudoje bei politinių veikėjų memuaruose minimi ir kiti asmenys. K. Prapuolenis atsiminimuose rašė, kad Roma svarstė monsinjoro Konstantino Skirmunto kandidatūrą. Savo laiške A. Jakštui-Dambrauskui taip jį apibūdino: „Yra tai paprasčiausias lenko tipas a la Ciranski, Kovalki, Rutkovski <...>, ir tai stebėtis mūsų vyskupais, kurie žiūrėjo į prelatą K. Skirmuntą kaip į kokį Orakulą, tai 50 metų senumo idėjų nešiotojas“²²⁴.

1918 m. balandį laikraštis „Vadas“, be K. Olšausko ir J. Matulaičio, minėjo Maironio ir Kazimiero Šaulio kandidatūras, tačiau pabrėžė, kad daugiausia šansų turintis K. Olšauskas, kurį remia Lietuvos Taryba.

Vanda Zaborskaitė rašė, kad prieš Maironį kai kurie kraštutinio lenkiškumo dvasininkai, kaip prel. K. Skirmuntas, „buvo nukreipę nežabotą negražią veiklą“²²⁵. Pats Maironis rašė, kad jam tai būtų buvusi per didelė našta, nes, būdamas jautrus ir netvirtų nervų, „būtų nelaimingiausias vyskupas ganytojas“²²⁶.

²¹⁹ Matulaitis J. *Užrašai...*, p. 106.

²²⁰ Ten pat, p. 107.

²²¹ Mtl. S. [Matulis S.] Matulaitis J. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1959, t. 17, p. 517.

²²² Ten pat.

²²³ Purickis J. Laiškas Tumui J., 1918 m. kovo 27 d. *VUB RS*, f. 1-16, l. 6.

²²⁴ Prapuolenis K. Dienoraštis. *VUB RS*, f. 1-169, l. 14.

²²⁵ Petkus V. *Vilniaus vyskupai Lietuvos...*, p. 676.

²²⁶ Ten pat, p. 678.

1918 m. spalio 10 d. į Romą atvykus kun. Antanui Viskantui, K. Prapuolenis susirūpino: gal lenkai pažadėjo Vilniaus vyskupo vietą? Anot jo, „lenkbernis A. Viskantas Romoje tam, kad gadintų K. Olšausko vardą“²²⁷. Jis žadėjęs K. Prapuoleniui vietą Vilniaus kapituloje, nes tikėjęsis, kad bus Vilniaus vyskupu²²⁸. Tokie K. Prapuolenio įtarimai turėjo pagrindą. A. Viskantas buvo Berlyno, Liuveno (Belgija), Popiežiaus Grigaliaus XIII (Roma) universitetų doktorantas, nuoseklus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo šalininkas, palaikė ryšius su Lenkijos valstybės veikėjais ir aristokratais. Popiežiaus prielankumą jam rodė vėlesni įvykiai. 1919 m. pavasarį jam buvo patikėtos nepaprastosios Lietuvos misijos prie Šv. Sosto bažnytinio patarėjo pareigos.

Tarp kandidatų minimas kun. Vl. Mironas. Šį faktą jis aprašė savo atsiminimuose. Kartu atskleidė lietuvių tarpusavio intrigas keliant kandidatus į Vilniaus vyskopus ir tiesioginį ryšį su Lietuvos karaliaus rinkimais. Autorius rašė, kad J. Gabrys, K. Olšauskas ir J. Purickis sutarę, kad jie rekomenduos Ispanijos prinčą Alfonsą į Lietuvos karalius, o šis padės K. Olšauskui gauti Vilniaus vyskupo postą. J. Gabriui princas Alfonsas pažadėjęs agitacijai skirti 80 000 šveicariškų frankų. Tuo tarpu K. Olšauskas, sužinojęs, kad Vl. Mironas pasiūlytas į kandidatus ir kad jo „asmuo Romoje yra tabula rasa“, atsiuntė J. Purickį į Lietuvą rinkti parašų ir agituoti už jo kandidatūrą²²⁹. Sunku šį faktą patvirtinti ar paneigti. Savo argumentus dėl agitacijos už K. Olšauską J. Purickis pateikė anksčiau cituotame laiške J. Tumui. Memuaruose Vl. Mironas nurodė, kad, susitikęs su vyskupu Pr. Karevičiumi, pasiūlęs J. Matulaičio kandidatūrą, nes K. Olšauskas ir Maironis Romoje buvo „žinomi iš neigiamos pusės“²³⁰. Perskaičius atsiminimus, peršasi mintis, jog pats Vl. Mironas nesiekė Vilniaus vyskupo katedros. Jis buvo Lietuvos Tarybos vicepirmininkas, atstovaudamas Tautos pažangos partijai siekė po-

²²⁷ Prapuolenis K. *Atsiminimai...*, l. 438.

²²⁸ Ten pat, l. 462.

²²⁹ ...Dulkes nužėrus. Iš Vl. Mirono atsiminimų. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU leidykla, 1992, t. 1, p. 100–101.

²³⁰ Ten pat.

litiko karjeros, o dėl tautinių lenkų ir lietuvių santykių sudėtingumo Vilniaus vyskupijoje laukęs ypatingai sunkus darbas jo neviliojo.

Lietuvių pastangų pakeisti Vilniaus vyskupijos administratorių K. Michalkevičių vyskupu lietuviu įgyvendinimas 1917–1918 m. tiesiogiai priklausė nuo pačios Lietuvos likimo²³¹. Kol Lietuvos politinė padėtis buvo neaiški, Roma nespėdė Vilniaus vyskupo klausimo. Tik 1918 m. birželio mėn. vokiečiai pašalino K. Michalkevičių iš Vilniaus vyskupijos administratoriaus pareigų, taip siekdami paveikti Šv. Sostą, kad šis pritartų jos siūlomam kandidatui K. Olšauskui.

K. Olšausko lietuviškas nacionalizmas buvo nepriimtinas Romoje didelę įtaką turėjusiems lenkams. Be to, keliamos į viešumą jo žmogiškosios ydos, susijusios su moterimis, galėjo pakenti Bažnyčios autoritetui. Pats K. Olšauskas, proteguojamas vokiečių valdžios, tikėjosi būti paskirtas Vilniaus vyskupu. Vokietijai pralaimėjus karą, netekęs politinio užnugario, jis siekto paskyrimo negavo.

4.7. Diplomatinis darbas Paryžiaus taikos konferencijoje

1918 m. rugsėjo 5–16 d. lietuvių konferencijoje Lozanoje buvo aptartas artėjančios Taikos konferencijos klausimas, kalbėta apie pasiruošimą deryboms. Amerikos lietuviai konferencijai jau buvo pasirengę, nes dar gegužės 3 d. buvo nuvykę pas Prezidentą Vudrou Vilsoną (*Wudrow Wilson*) ir prašė jį pripažinti bei ginti „Nepriklausomos Lietuvos reikalą“²³². Lietuvių delegacijos atstovų pavardės būsimoje konferencijoje nebuvo aptarinėjamos, tačiau Amerikos lietuvių atstovas kun. Juozas Dabužis pažymėjo, kad derybininkai „turi būti geruose santykiuose su abiem kariaujančiom pusėm“²³³. JAV lietu-

²³¹ 1918 m. lapkričio 5 d. Vokietijos kancleris leido sudaryti Lietuvos Vyriausybę, o Jurgis Matulaitis paskirtas Vilniaus vyskupu 1918 m. gruodžio 1 d.

²³² Gaigalaitė A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Vilnius: VPU, 1999, p. 6.

²³³ Bartuška V. *Nepriklausomybės keliais...*, p. 226–227.

viai nenorėjo glaudžiai bendradarbiauti su Laikinąja Lietuvos Vyriausybe, motyvuodami tuo, kad ji dar nepersiorientavo į Antantės pusę.

Lietuvos Valstybės Tarybos nariai – A. Smetona, A. Voldemaras, J. Purickis, J. Šaulys, kan. J. Staugaitis, J. Šernas, M. Yčas – vykdami iš Šveicarijos, sustojo Berlyne. 1918 m. spalio 21 d. jie susirinko Lietuvos laikinosios atstovybės bute. Be jau minėtų asmenų, pasitarime dalyvavo K. Olšauskas ir V. Gaigalaitis. Svarstė būsimosios Lietuvos Vyriausybės sudėtį ir Ministro Pirmininko kandidatūrą. Laikinosios Lietuvos Vyriausybės Ministru Pirmininku tapo A. Voldemaras. Buvo aptarinėjamos ir ministrų kandidatūros. Vienu iš kandidatų į švietimo ministrus minimas K. Olšauskas. Tuo metu jis jau žinojo, kad dvasininko karjera nepasisekė, nes Vilniaus vyskupu netapo. Todėl siekė ministro portfelio. Negavusį ministro posto, K. Olšauską A. Voldemaras paskyrė delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje vadovu, kaip žmogų, turintį derybininko patirties, tačiau paprašė nesusidėti su J. Gabriu. Pirmasis A. Voldemaro sudarytas kabinetas buvo laikomas darbo kabinetu, jį sudarė A. Voldemaro pakviesti žmonės, o ne deleguoti partijų. Todėl dauguma Ministrų Kabineto narių buvo Tautos pažangos atstovai. Tiesa, į kabinetą buvo pasiūlyti du krikščionys demokratai – J. Purickis ir A. Stulginskis. Paprieštaravus P. Leonui, jie atsiėmė savo kandidatūras. Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumas patvirtino Pirmąjį Lietuvos Respublikos Ministrų Kabinetą 1918 m. lapkričio 11 d.²³⁴

1918 m. pabaigoje iš esmės pasikeitė tarptautinė situacija. Po Kompjeno paliaubų, pradėjus trauktis vokiečių kariuomenei, į Lietuvos teritoriją veržėsi bolševikai. Laikinosios Vyriausybės Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Voldemaras sugebėjo „bolševikų pavojumi“ manipuluoti Lietuvos naudai tarptautiniu lygmeniu²³⁵. Lapkričio 11 d. Lietuvos Laikinoji Vyriausybė kreipėsi į sąjungininkus, prašydama pagalbos prieš bolševikus, o 1918 m. gruodžio 15 d. pasiuntė K. Olšausko vadovaujamą delegaciją į Spa

²³⁴ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 290.

²³⁵ Skirius J. Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisavimo procesas (1918 11 11 – 1920 06 19). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 20.

miestą (Belgija) pas Antantės karinius vadovus ir taip bandė užmegzti ryšius su Antantės valstybėmis. Tačiau keliauti karo metu buvo sudėtinga. 1919 m. sausio 3 d. Ministrų Kabineto posėdyje A. Smetona pranešė, kad „vokiečiai neduoda susisiekti su Spa“²³⁶. 1919 m. sausio 5 d. K. Olšauskas dar buvo Berlyne ir laukė vizos išvykti į Spa, Paryžių ar Londoną. Vizą gauti buvo sunku. Tik padedant JAV atstovui Vokietijoje, gavo leidimą išvykti į Paryžių²³⁷.

1919 m. sausio pradžioje K. Olšausko vadovaujama delegacija atvyko į Paryžių. Delegacijos nariais buvo žydų atstovas Simonas Rozenbaumas, gudų atstovas Dominikas Simaška ir Jurgis Daujotas. Ministras Pirmininkas A. Voldemaras įgaliojimuose delegacijai nurodė siekti, kad Antantės valstybės pripažintų Lietuvą, suteiktų Vyriausybei finansinę ir karinę pagalbą apsiginti nuo bolševikų²³⁸. K. Olšauskas, duodamas interviu Niujorko dienraščiu „Evening Sun“, išskyrė du delegacijos tikslus: pripažinti Lietuvos laisvę ir suteikti galimybę dalyvauti Taikos konferencijoje²³⁹. Grįžęs iš Paryžiaus ir duodamas interviu „Laisvės“ laikraščiu, savo delegacijos tikslą nurodė gana platų: „<...> Išgauti Lietuvai nepriklausomybę ir mūsų valdžios pripažinimą, taip pat gauti finansų ir karo pagalbos kovai su vienais ar kitais Lietuvos priešininkais.“²⁴⁰ Įgyvendinti nurodytą tikslą buvo sudėtinga, nes delegacija susidūrė su rimtais sunkumais.

Atvykusi į Paryžių, K. Olšausko delegacija rado jau čia dirbančius lietuvius. Nuo gruodžio antrosios pusės atvykęs dirbo kun. Adomas Vilimavičius, jam talkino Paryžiuje Thomson-Hauston elektros įrengimų bendrovėje dirbęs Ernestas Galvanauskas ir poetas Oskaras Milašius. Šie trys žmonės buvo įsteigę informacinį biurą, kuris supažindino prancūzus su lietuvių reikalais. A. Vilimavičius laiške Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos pirmininkui siūlė, kad į delegaciją būtų įtrauktas bent vienas Lietuvos vyskupas. Tačiau, jei vyskupas negalės būti delegacijos nariu, vis tiek turėtų atvykti į Paryžių

²³⁶ Lietuvos Respublikos ministrų kabineto posėdis 1919 01 03. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 256.

²³⁷ Žepkaitė R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mintis, 1973, p. 41.

²³⁸ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2001, nr. 1.

²³⁹ Lietuvių delegacija Paryžiuje. *Garsas*, 1919 m. kovo 3 d.

²⁴⁰ V. B. Lietuvos reikalai užsienyje. *Laisvė*, 1919 m. balandžio 10 d.

užmegzti ryšių su Paryžiaus dvasininkijos hierarchais, tartūsi dėl Lietuvos moksleivių siuntimo mokytis į Prancūzijos koledžus ir universitetus²⁴¹.

Netrukus atvyko J. Gabrys. Jis veikė kaip Šveicarijoje esančios Lietuvių Tautos Tarybos vadovas, o atvykęs į Paryžių, pakviestas savo draugo, prancūzų žurnalisto Ž. Pelisjė. Tokiu būdu, kaip rašo istorikė A. Gaigalaitė, lietuvių delegacijų atsirado net trys²⁴². Todėl buvo sunku išvengti nesusipratimų. Su Laikinosios Vyriausybės įgaliojimais atvykusią K. Olšausko delegaciją prancūzų policija sulaukė ir apgyvendino viešbutyje be teisės išeiti, tačiau ryte viskas paaiškėjo. Kaip rašė E. Galvanauskas, jiems su A. Vilimavičiumi delegatų pavardės pasirodė nežinomos, todėl paprašę policijos pagalbos²⁴³. Sunku patikėti, jog A. Vilimavičius nežinojo K. Olšausko pavardės, juk jie kartu dirbo Šveicarijoje ir buvo gerai pažįstami. Konkurencija jautėsi ir vėliau, kai A. Vilimavičius Amerikos lietuvių spaudoje paskelbė, kad K. Olšausko delegacija neturi Lietuvos valdžios įgaliojimų. Dėl to K. Olšauskas siuntė telegramą Amerikos lietuvių tarybai pasiaiškindamas, kad turi A. Voldemaro įgaliojimus, o M. Sleževičiaus Kabinetas jo misijai pritaria²⁴⁴. Ministrų Kabineto posėdžių protokolai rodo, kad pirmosiomis 1919 m. sausio mėn. dienomis M. Sleževičius kalbėjo, kad tie žmonės, kurie dirba Paryžiuje „gali varyti savo darbą toliau“²⁴⁵ ir siūlė papildyti delegaciją naujais nariais – J. Purickiu, Vincu Čepinskiu, Augustinu Janulaičiu, Jonu Šimkum ir Jonu Vileišiu²⁴⁶. Lietuvos Tarybos vicepirmininkas J. Staugaitis palaikė Ministro Pirmininko nuomonę, siūlydamas duoti įgaliojimus tai delegacijai, kuri dirba, o vėliau papildyti naujais nariais. Tačiau jau sausio 8 d. M. Sleževičius pasiūlė sudaryti 8 žmonių delegaciją, kurios vadovu būtų A. Voldemaras²⁴⁷. Kas galėjo

²⁴¹ Adomo Vilimavičiaus laiškas LR Ministrų Tarybos pirmininkui, 1918 12 20. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 3, l. 92.

²⁴² Gaigalaitė A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais...*, p. 6–7.

²⁴³ Galva G. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga: Akad. skautijos I-kla, 1982, p. 101.

²⁴⁴ Ten pat; 1918 m. gruodžio 26 d. Valstybės Tarybos Prezidiumas priėmė A. Voldemaro Ministrų Kabineto atsistatydinimą ir patvirtino M. Sleževičiaus sudarytą Vyriausybę. M. Sleževičiaus vadovaujama II Vyriausybė dirbo iki 1919 m. kovo – vieną mėnesį (balandį). Vyriausybei vadovavo Pr. Dovydaitis, o po to, iki spalio mėn., – vėl M. Sleževičius.

²⁴⁵ LR Ministrų Kabineto posėdis, 1919 01 04. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 251.

²⁴⁶ Ten pat, l. 252.

²⁴⁷ LR Ministrų Kabineto posėdis, 1919 01 08. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 245.

paskatinti tokį sprendimą? Viena iš priežasčių gali būti M. Yčo raštas Ministrui Pirmininkui M. Sleževičiui, kuriame jis pranešė, kad į Paryžių nuvažiavo „mūsų „draugas“ J. Gabrys, kuris visokiais būdais rūpinsis diskredituoti mūsų valdžią Antantės aktyse <...>, kun. K. Olšauskas gali jo pusėn pakrypti ir tokiu būdu žymiai sutrukdyti mūsų bendrus Lietuvos reikalus, varydami prieš valdžią agitaciją“²⁴⁸.

Ir tikrai K. Olšauskas, nepaisydamas A. Voldemaro prašymo, pradėjo bendradarbiauti su J. Gabriu. E. Galvanauskas, sužinojęs, kad J. Gabrys veda derybas su lenkais dėl bendradarbiavimo ekonomikos ir karo srityse, nepritarė jo veiklai ir įspėjo K. Olšauską²⁴⁹. Netrukus laikraštyje „Le temps“ J. Gabrys pareikalavo pagalbos Lietuvai atsispirti prieš bolševikus, o Simonas Rozenbaumas, duodamas interviu, pareiškė, kad Lietuvos Taryba buvusi provokiška ir netenkinusi gyventojų interesų, bet dabar sudarytame Mykolo Sleževičiaus Kabinete suteikta vieta ir žydams²⁵⁰. K. Olšauskas už tokį išsišokimą perspėjo S. Rozenbaumą. Lietuvių delegatų Paryžiuje intrigų verpete K. Olšauskas stengėsi laikytis rezervuočiau ir ieškojo išeities iš susiklosčiusios padėties. P. Klimo teigimu, sausio mėn. Kaune buvo gauta K. Olšausko telegrama, „jog būtinai ir tuojau reikalinga nauja komisija taikos kongreso reikalui“²⁵¹. To paties P. Klimo teigimu, kritikuotinas paties K. Olšausko darbo stilius: laikė save neklystančiu, buvo per daug „status ir šakotas“, dėl to dirbti su juo buvo labai painu²⁵².

Naujos lietuvių delegacijos prie Paryžiaus taikos konferencijos sudėtis buvo suformuota 1919 m. vasario 13 d., kai Prezidentas A. Smetona pasirašė įsakymą. Tačiau delegacijos narių keliai į Paryžių buvo ilgi ir vingiuoti, nes, bolševikams veržiantis į Lietuvą, daugelis iš jų buvo išvykę į užsienį. Pirminis posėdis Lietuvių delegacijos prie Paryžiaus taikos konferencijos įvyko

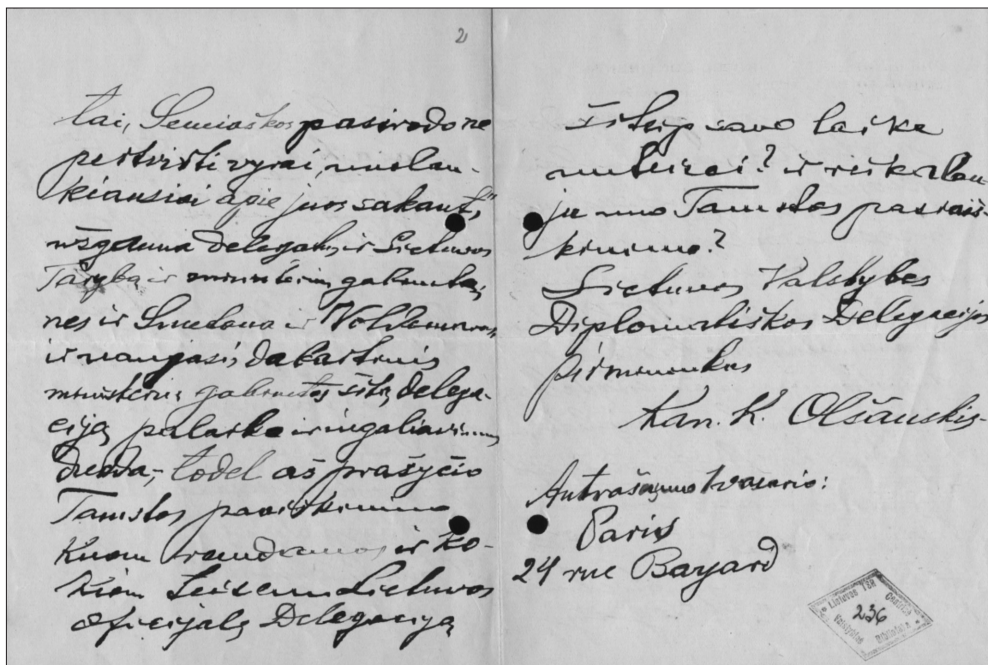
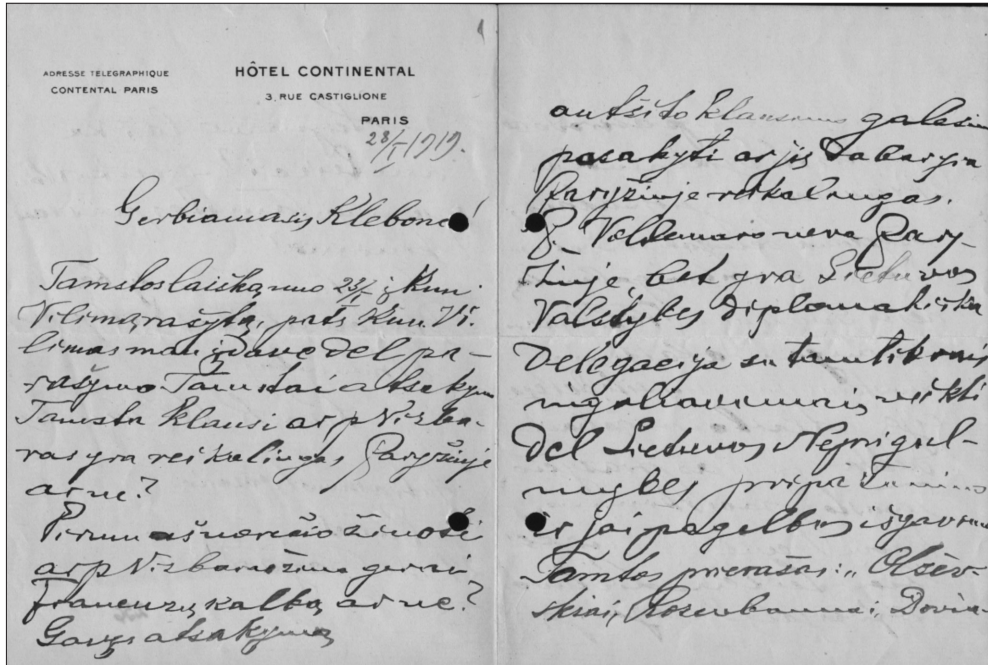
²⁴⁸ Finansų ministro M. Yčo raštas Ministrui Pirmininkui M. Sleževičiui iš Berlyno (data nenurodyta). *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 2, l. 147.

²⁴⁹ Gaigalaitė A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais...*, p. 6–7.

²⁵⁰ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2001, nr. 1.

²⁵¹ Klimas P. *Dienoraštis...*, p. 301.

²⁵² Gerutis A. *Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*. Klivlendas: Viltis, 1978, p. 55.

11. K. Olšausko laiško, rašyto 1919 m. sausio 28 d. kun. Matulaičiui, faksimilė. Prašoma paaiškinti, kodėl niekinamai rašė apie Lietuvos valstybės diplomatinę delegaciją Paryžiuje (LNB RS, f. 1-236, l. 1-2.)

tik 1919 m. kovo 7 d., nors ir ne visi jos nariai buvo atvykę 1919 m. kovo 9 d., trečiajame delegacijos posėdyje buvo perskaitytas Tomo Naruševičiaus atviras laiškas nuo Amerikos lietuvių tarybos, kuriame kaltinamas J. Gabrys ir prie jo prisidėję Amerikos lietuvių atstovai: Balys Mastauskis, Kazys Pakštas ir Juozas Dabužis, rūpinęsi, kad Antantės valstybės pripažintų šveicariškąją Aukščiausiąją Tarybą suverenia Lietuvos įstaiga, nes Lietuvos Taryba ir valdžia turėjusi „germonofilizmo šalininkės vardą“. Ta kombinacija žymiai supainiojusi mūsų klausimą ir pakenkusi jam²⁵³. Jau pirmame posėdyje buvo atsisakyta buvusio aptarnaujančio personalo, o samdomi nauji žmonės. Senoji delegacija leidimą grįžti į Lietuvą gavo tik kovo mėn. pabaigoje. Atvykus A. Voldemarui, K. Olšauskas grįžo į Kauną. J. Gabrys prie šios delegacijos taip pat nepritapo. A. Voldemaras, norėdamas juo nusikratyti, pasiuntė jį į Lietuvą su karine prancūzų misija. Lenkų atstovas Jurgis Daujotas dėl savo prolenkiškų pažiūrų prie delegacijos darbo taip pat neprisiderino.

Ką nuveikė Paryžiuje K. Olšausko vadovaujama lietuvių delegacija? Ministras Pirmininkas Pr. Dovydaitis (pranešimą skaitė A. Stulginskis, nes Pr. Dovydaitis sirgo) Valstybės Tarybos posėdyje, vykusiame balandžio mėn., kalbėjo: „<...> Delegacija yra daug nuveikusi. Nors buvo šiokių tokių nesusipratimų <...>, tačiau tie nesusipratimai išaiškinti.“²⁵⁴ Toliau nurodė, kad delegacija parašė kelis memorialus, spaudoje ir pokalbiuose aiškino susidariusią padėtį Lietuvoje bei jos siekius būti nepriklausoma. Ši delegacija buvo priimta Taikos konferencijos pirmininko (Prancūzijos Ministro Pirmininko Žoržo Klemenso (*Georges Clemenseau*) ir sužinojo, kad Lietuvos klausimas bus sprendžiamas kartu su kitų Rusijos tautų klausimu. Iš delegacijos pranešimų matyti, kad Lietuvos klausimą palaikys JAV ir Anglijos vyriausybės²⁵⁵.

Amerikos lietuviai K. Olšausko delegaciją vertino kritiškiau, pabrėždami nesutarimus tarp delegacijos narių ir Paryžiuje dirbusių lietuvių, kurie trukdė „tinkamai vesti Lietuvos reikalus, politiška lietuvių akcija turi būti vienin-

²⁵³ Lietuvos Taikos delegacijos protokolai, 1919 03 09, nr. 3. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 3, l. 3.

²⁵⁴ Valstybės Taryba. *Lietuva*, 1919 m. balandžio 3 d.

²⁵⁵ Ten pat.

ga <...> vienių kitiems už akių landžiojimai politikoje, kenkimai, varžytinės, neprivalo būti pakenčiami²⁵⁶.

Pats K. Olšauskas delegacijos darbą vertino gana objektyviai, pažymėdamas, kad užsibrėžtų tikslų nepasisekė pilnai įgyvendinti, tačiau, „padedant <...> J. Gabriui ir B. Mastauskiui, pasisekė reikalą žymiai pastūmėti pirmyn“²⁵⁷. Delegacijai pasisekė pakviesti į Lietuvą Antantės valstybių karines misijas, atvyko prancūzų karinė misija, žadėjo atvykti anglų ir amerikiečių. Nors delegacijai ir nepavyko susitikti su neutralių valstybių atstovais, tačiau, pažymėjo K. Olšauskas²⁵⁸, jos, sprendžiant Lietuvos klausimą, ypatingo vaidmens neavidsins.

Tarpukario Lietuvoje, įsiliepsnojus A. Voldemaro ir J. Gabriio konfliktui, K. Olšausko delegacija susilaukė gana prieštarų vertinimų, kad dėl nesutarimų tarp pačių lietuvių ir didžiulės lenkų propagandos, „K. Olšausko delegacija visur rasdavo užtrenktas duris ir Lietuvos labai negalėjo nieko nuveikti“²⁵⁹. 1919 m. sausio 23 d. K. Olšauskas rašęs JAV delegacijos pirmiņinkui maldavimą: „Mes negeidžiame sėdėti prie stalo, bet tik stovėti prie sienos, kaip mes jau ilgą metą stovėjome, laukdami savo tautos likimo sprendimo.“²⁶⁰ Tuo tarpu J. Gabrys, siekdamas sumenkinti A. Voldemaro vadovaujamos delegacijos darbą, o ypač jį patį, rašė, kad šis „savo arogancija ir netaktu pagadino Lietuvos reikalus“, kai K. Olšauskas „įgijo daug prietelių (draugų – V. P.) <...> savo malonumu ir taktu“²⁶¹. Per A. Voldemaro ir J. Gabriio bylos nagrinėjimą 1925 m. K. Olšauskas buvo paklaustas, kodėl nesilaikė A. Voldemaro prašymo nesusidėti su J. Gabriu. Šis atsakė, kad jie abu buvo Lietuvos patriotai, todėl nieko blogo nematė jį pakviesdamas bendram darbui²⁶². A. Voldemaras pasakė, kad dėl tos priežasties, jog J. Gabrių pakvietė kartu dirbti ir paskyrė delegacijos sekretoriumi, K. Olšausko delegacija buvo

²⁵⁶ Lietuvių atstovybė Paryžiuje. *Darbininkas*, 1919 m. vasario 27 d.

²⁵⁷ V. B. Lietuvos reikalai užsienyje. *Laisvė*, 1919 m. balandžio 10 d.

²⁵⁸ Ten pat.

²⁵⁹ Gaigalaitė A. *Lietuviai Paryžiuje...*, p. 7.

²⁶⁰ Ten pat.

²⁶¹ Eksdiplomatas. Laisva tribūna. Dėlei mūsų užsienio politikos. *Laisvė*, 1923 m. sausio 3 d.

²⁶² Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2001, nr. 1; Eidintas A. *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 188.

atšaukta. Žinoma, ši aplinkybė veikė priimant sprendimą sudaryti naują delegaciją, tačiau tik bendrame nesutarimų kontekste. Lieka neaiškus P. Klimo minimos telegramos, kurioje K. Olšauskas prašo atsiųsti naują delegaciją, vaidmuo.

Apibendrinami anksčiau pateiktą K. Olšausko delegacijos vertinimą, galime teigti, kad ji suteikė informacijos apie padėtį Lietuvoje ir jos siekius tuo metu dirbusių Antantės valstybių delegacijoms, pasiekė, kad būtų atsiųstos karinės šių valstybių misijos. Naujai sudaryta delegacija tęsė pradėtą darbą, jį iš esmės atliko Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos vaidmenį, bet atstovavimo teisės Taikos konferencijos darbe negavo.

Kodėl K. Olšauskas buvo atšauktas iš Paryžiaus, kai Domininkas Semaška ir S. Rozenbaumas liko dirbti? Manome, kad tai lėmė kelios priežastys. Pirma, A. Voldemaro Vyriausybės suteikti įgaliojimai formaliai nebegaliojo, kadangi pasikeitė Vyriausybė. Antra, Taikos konferencijoje (tarptautiniame forume) delegacijai galėjo vadovauti tik Vyriausybės narys – užsienio reikalų ministras, o K. Olšauskas neužėmė jokio posto Vyriausybėje. Trečia, pakenkė bendradarbiavimas su J. Gabriu ir kitos intrigos. Ketvirta, jo nepalaikė Amerikos lietuviai, kurių vaidmuo buvo svarbus užmezgant kontaktus su Antantės valstybėmis ir gaunant iš jų paramą, nes JAV jis buvo laikomas provokiškos krypties veikėju.

---

5. NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

5.1. Nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrėjų gretose

Dirbdamas užsienyje, K. Olšauskas nepamiršo „Saulės“ draugijos reikalų. Karo metais dalis šios draugijos mokyklų buvo evakuota į Rusijos gilumą. Dvi dviklasės pradinės mokyklos bei parengiamieji, buhalterijos ir pedagogikos kursai veikė Voroneže. Baigiantis karui, 1918 m. vasarą iš Voronežo grįžo didžioji dauguma draugijos mokinių ir mokytojų.

Draugija nenutraukė darbo ir okupuotoje Lietuvoje, ėmėsi iniciatyvos gauti vokiečių okupacinės valdžios leidimus naujoms mokykloms steigti. 1915–1916 m. draugija įsteigė pirmąsias lietuviškas gimnazijas. S. Banaičio iniciatyva Kaune buvo įsteigta „Saulės“ gimnazija (nuo 1920 m. – „Aušros“ gimnazija). Kunigų Juozapo Stakausko ir Jono Maciejausko iniciatyva įsteigta gimnazija Panevėžyje. Darbas švietimo srityje reikalavo ne tik iniciatyvos, bet ir pinigų. Dalyvaudamas aktyvioje politinėje veikloje dėl Lietuvos nepriklausomybės ir susitikinėdamas su vokiečių politikais, K. Olšauskas sugebėjo gauti 100 000 markių iš okupacinės valdžios „Saulės“ draugijos mokykloms¹. Baigiantis karui, tapo lengviau gauti leidimus mokykloms steigti. 1918 m. rudenį „Saulės“ draugija buvo įsteigusi apie pusę tuo metu Lietuvoje veikusių gimnazijų ir progimnazijų: Kauno, Biržų, Utenos, Telšių, Ukmergės, Jurbarko, Biržų, Žagarės, Švėkšnos, Kražių, Kupiškio². Nepriklausomos Lietuvos kūrimo pradžioje aukštesniosios mokyklos buvo steigiamos beveik kiekviename didesniame miestelyje ar apskrities centre. Pedagogų kadrams rengti iš Voronežo grąžinti pedagoginiai kursai buvo perrorganizuoti į Mokytojų seminariją. Be jos, „Saulės“ draugija įsteigė Jurbarko, Utenos, Žaga-

¹ K. Š. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla*. Čikaga: „Saulės“ draugijos nariai ir auklėtiniai, 1985, p. 22.

² Liulevičius V. Saulė. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1960, t. 26, p. 540–544.

rės ir Vilkijos dvejų metų mokytojų kursas. Tokie kursai buvo ypač aktualūs pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje, kai į mokyklas plūstelėjo ne tik jaunimas, bet ir pagyvenę žmonės, o mokytojų trūkumas buvo didelis. Dažnai atsitikdavo taip, kad suole sėdėdavo mokiniai, vyresni už mokytojus. Mokytojų kvalifikacijai kelti draugija organizavo dvejų mėnesių vasaros kursus. Iki 1927 m. draugija buvo įsteigusi daugiau kaip 10 gimnazijų ir progimnazijų, Mokytojų seminariją ir 4 dvejų metų mokytojų kursus.

Opiusia problema buvo mokyklų finansavimas. K. Olšausko vadovaujama draugijai pavyko rasti rėmėjų, dažnai padėjo vietos valdžia, pavieniai dvarininkai ir kunigai. Draugija ne tik sugebėjo išlaikyti mokyklas, bet ir įsigijo joms reikalingus pastatus, inventorius, mokymo priemonių. Žinoma, prisidėjo ir valstybė. Krikščionys demokratai, būdami valdžioje, katalikiškų draugijų išlaikomoms mokykloms skyrė iki 65 proc. visų išleidžiamų mokykloms lėšų. Tačiau finansinė priklausomybė nuo valstybės sunkino švietimo darbą. Ypač sudėtinga padėtis susidarė, į valdžią atėjus tautininkams.

Nors draugijos mokyklose mokymo procesas vyko pagal Švietimo ministerijos parengtas programas, auklėjimo procese didelis dėmesys buvo skiriamas religiniam, doroviniam, tautiniam ugdymui. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas tautinio ugdymo programai. Švenčiamos tautinės šventės, skaitomos paskaitos tautiniais klausimais. Pvz., Švėkšnos gimnazijoje kiekviena klasė buvo pasirinkusi prasmingą patriotinį lozungą, užrašytą ir pakabintą klasėje: „Visoms geroms širdims yra brangi tėvynė.“³ Mokykloje veikė Eucharistijos būrelis, kuriame mokiniai gilino katalikų religijos žinias, rengė bažnytinės šventes⁴. Draugijos mokyklose veikė katalikiško jaunimo – ateitinukų, skautų – organizacijos. Draugijos vadovas K. Olšauskas, lankydamas mokyklas, ypatingą dėmesį skyrė religiniam ir tautiniam ugdymui. Parenkant mokytojų personalą, tautiškumas ir religingumas buvo vieni iš svarbiausių kriterijų. Šiose mokyklose dirbo žymūs pedagogai, visuomenės vei-

³ Rūgytė A. *Švėkšna*. Čikaga, 1974, p. 390.

⁴ Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos mokinių eucharistinių būrelio 1935 m. apyskaita. *MMB RS*, b. 2915, l. 3.

kėjai: T. F. Žilinskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, J. Vokietaitis, M. Mačernis, kun. P. Dogelis ir kt. Prelato vadovaujamos draugijos mokyklos neabejotinai suvaidino svarbų vaidmenį ugdant jaunimo patriotizmą, skiepijant katalikiškos moralės principus. Už vadovavimą „Saulės“ draugijai prelatas algos neėmė, todėl šią veiklą galime vadinti visuomenine. Visuomeniniais pagrindais prelatas dirbo ir kitose draugijose. 1925 m. Lietuvos kanklininkų draugijos steigiamajame susirinkime išrinktas šios draugijos Centro valdybos nariu bei išdininku.

K. Olšauskas buvo apsukrus ir energingas žmogus. Jis buvo vienas iš tų, kurie prieš Pirmąjį pasaulinį karą, vadovaudamiesi patriotiniais jausmais, ėmėsi kurti bendroves, supirkinėjančias kitataučių (rusų, lenkų) dvarus ir parceliuojančias lietuviams. Tuo tikslu 1912 m. buvo įkurta bendrovė, kurios nariai buvo K. Olšauskas, dr. Jonas Ipolitas Stonkus, J. Vailokaitis, Antanas Vaitkevičius, Jonas Dargis ir kt.⁵ Ši bendrovė įsigijo Laukžemės dvarą. Pasi- baigus Pirmajam pasauliniam karui, prelatas, grįžęs iš užsienio, iš šio dvaro įsigijo 72 ha žemės, lentpjūvę ir malūną.

1918–1920 m. Lietuvoje pradėjo kurtis pirmieji akciniai bankai, tarpusa- vio kredito draugijos. 1918 m. Martynas Yčas, Adomas Prūsas ir Saliamonas Banaitis įkūrė pirmąjį komercinį banką. Pramonės ir prekybos banko ak- cininkai buvo valdžios vyrai: A. Smetona, A. Voldemaras, J. ir M. Yčai, visa Nepriklausomybės akto signataro S. Banaičio giminė, mokslininkai J. Ja- blonskis, J. Balčikonis, menininkai A. Žmuidzinavičius, taip pat aukšti dva- sininkai – vyskupas Kazimieras Paltarokas ir, žinoma, prel. K. Olšauskas bei kt.⁶ Tai buvo vienintelis valstybinis komercinis bankas, pritraukęs tiek daug žymių žmonių, išplėtęs užsienio ryšius, aktyviai rėmęs vietinį verslą, mokė- jęs dideles palūkanas ir žadėjęs būti patikimas kaip pusiau valstybinis ban- kas. Tačiau gana greitai bankas susidūrė su sunkumais. 1925 m. jį bandyta gelbėti 2 mln. litų valstybės paskola, tačiau tai nepadėjo. 1925–1927 m., vyk-

⁵ Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas], 1929 m. spalio 13 d. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 75–76.

⁶ Surblys A. M. Yčo ekonominės veiklos Kaune pėdsakais. *Kauno istorijos metraštis*, 2006, t. 7, p. 21.

dant banko bankroto procedūrą, kaip viena iš žlugimo priežasčių, nurodyta akcininkų ir banko vadovybės nesantaika. Teigiama, kad nepatenkintųjų akcininkų grupę sukurstęs K. Olšauskas⁷. Banko byla dėl nežinomų priežasčių užsitęsė ir pradėta nagrinėti tik 1931 m. Nė vienas žmogus nebuvo nubaustas realia laisvės atėmimo bausme.

Lietuvoje įvedus savą valiutą, suaktyvėjo verslininkystė, K. Olšauskas kartu su inžinieriais Vladu Pauliukoniu, D. Kairiu, Juozu Skripkumi, Jeronimu Šliogieriu, prof. Steponu Kolupaila 1922 m. įsteigė „Galybės“ bendrovę, siekdami gaminti elektros energiją, panaudodami Nemuną ir Nerį. Prelatas buvo Steigėjų valdybos pirmininkas, o bendrovę įsteigus – jos valdybos narys. Atlikti Birštono kilpos matavimai ir parengtas Nemajūnų–Verknės kanalo eskizas. Akcinė bendrovė „Galybė“ norėjo gauti koncesiją Nemuno energijai eksploatuoti. 1925 m. Seimui pasiūlytas įstatymo projektas, kuriuo bendrovei „Galybė“ būtų suteiktos išimtinės teisės statyti Nemune ir Neryje hidroelektrines ir daugiau kaip 50 metų jas eksploatuoti. Bendrovė privalėjo per 3 metus nuo koncesijos įsigaliojimo pradžios pastatyti elektrinę prie Neries, o po 6 metų – prie Nemuno⁸. Tačiau projektas realizuotas nebuvo, nors pastangų dėta nemažai. Siekdami pritraukti užsienio kapitalą, K. Olšauskas ir Vl. Pauliukonis 1923 m. vyko į JAV platinti „Galybės“ akcijų. Vl. Pauliukonio propagandinėje brošiūroje, skirtoje užjūrio tautiečiams, nurodomi patriotiniai ir pelno argumentai. Be to, pažymima, kad bendrovės valdyboje, revizijos komisijoje ir kituose organuose yra žinomi Lietuvos žmonės: Maironis, K. Prapuolenis, J. Gabrys ir kt. V. Bartuškos teigimu, bendrovės akcijų pavyko parduoti už 50 000 dolerių⁹. 1925 m. pavasarį Seime pradėtas svarstyti koncesijos „Galybei“ klausimas. Du kartus šis klausimas buvo svarstytas, tačiau baigėsi nerezultatyviai. Vėliau S. Kalupaila pripažino, kad koncesija rūpintasi „be pakankamos tyrinėjimų medžiagos ir rimtai paruošto projekto“¹⁰.

⁷ Surblys A. M. Yčo ekonominės veiklos Kaune pėdsakais. *Kauno istorijos metraštis*, 2006, t. 7, p. 21–22.

⁸ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas? *Kultūros barai*, 2001, nr. 1, p. 80.

⁹ Ten pat.

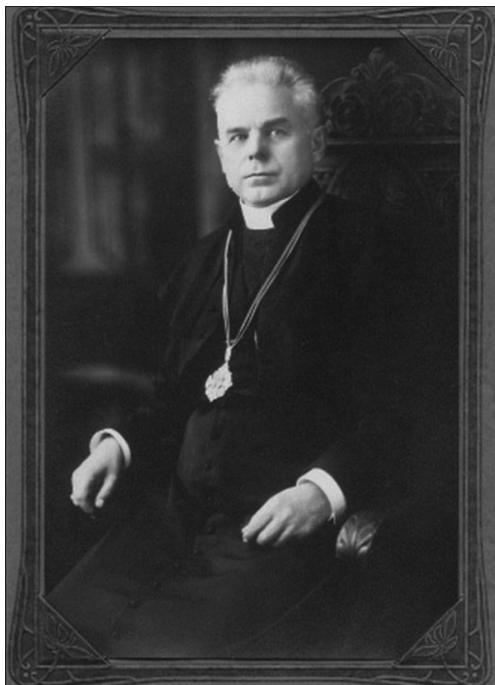
¹⁰ Ten pat.

Istorikas A. Grigaravičius pažymėjo, kad buvo pralaimėta dėl partijų kovos ir vietinių konkurentų sukeltų kliūčių¹¹. Minėtų žmonių, tarp jų ir K. Olšausko, sumanymas buvo aktualus kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę, siekiant gauti pigią elektros energiją, kuri padėtų plėtoti pramonę ir kelti Lietuvos gerovę.

1928 m. Lietuva pažymėjo nepriklausomybės dešimtmetį. Ta proga Švietimo ministro K. Šakenio rašte Kauno Metropolitui už nuopelnus Lietuvai siūloma apdovanoti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinais

prel. Maironį, kan. J. Tumą, prel. A. Jakštą-Dambrauską, prel. K. Olšauską ir kt.¹² Žinoma, kad minėti dvasininkai buvo apdovanoti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio ordinais, išskyrus K. Olšauską, apie kurio apdovanojimą žinių nepavyko rasti. Tikėtina, kad tai padaryti sutrukė St. Ustijanauskienės nužudymas.

1919 m. K. Olšauskas, grįžęs į Lietuvą, gavo prelado titulą, buvo paskirtas Kauno katedros kapelionu. Vėliau, būdamas Kapitulos prokuratoriumi (turtų administratoriumi, valdytoju), vadovavo didžiulėms statyboms prie Kauno katedros Rotušės aikštėje. Disponavo didelėmis pinigų sumomis.

12. Prel. K. Olšauskas
(Lietuvos žinios, 2008 m. gruodžio 12 d.)

¹¹ Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas? *Kultūros barai*, 2001, nr. 1, p. 80.

¹² 1928 m. gegužės 10 d. švietimo ministro raštas Jo Ekscelencijai Kauno Metropolitui. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1450, l. 14, 16, 17.

5.2. Tautininkų švietimo politika po 1926 m. perversmo

Trumpai apžvelgsime politinę situaciją po gruodžio 17 d. perversmo. Šis kontekstas reikalingas tam, kad geriau suprastume, kam buvo naudinga skandalinga Birštono byla, apkartinusi visą prel. K. Olšausko gyvenimą.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmas Lietuvoje buvo įvykdytas tautininkų, padedant krikščionių demokratų partijai. Tautininkai ir krikščionys demokratai susitelkė tam, kad užgrobtų valdžią. Gruodžio 19 d. krikščionių demokratų pirmininkas Mykolas Krupavičius „sveikino naująjį Prezidentą A. Smetoną, o Ministras Pirmininkas A. Voldemaras jūdvių draugiškai suspaustas rankas suspaudė savąja“¹³, galima buvo pamanyti, kad dviejų partijų draugystė bus ilga. 1927 m. pradžioje M. Krupavičius net pasiūlė sulieti krikščionis demokratų ir tautininkus į vieną partiją, tačiau tautininkai nesutiko, nes negausus tautininkų skaičius būtų ištirpęs didelėje Krikščionių demokratų partijoje¹⁴. Vėlesni įvykiai parodė, kad krikščionys demokratai tautininkams buvo reikalingi tik tam, kad ateitų į valdžią. Tautininkai ėjo į sąjungą su krikdemais, nes tikėjosi pasiremti gausiomis jų organizacijomis. Po perversmo krikščionys demokratai liko vadovauti Seimui, į vyriausybę įėjo keturi šios partijos nariai. Daugeliui Lietuvos žmonių atrodė, kad į valdžią grįžta krikščionys demokratai.

Dviejų partijų draugystė truko neilgai. Krikščionys demokratai buvo nepatenkinti, kad svarbiausi klausimai svarstomi ne vyriausybėje ar Seime, o siauroje Prezidento aplinkoje ir siūlė reorganizuoti Ministrų Kabineta, taip tikėdamasi sustiprinti savo įtaką, nes turimi finansų ir švietimo ministrų postai buvo antraeiliai. Krikdemams nepasisėkė išlaikyti savo įtakos ir Seime. Prezidentas A. Smetona pareikalavo sutikimo paleisti Seimą neribotam laikui, o šalį valdyti Prezidento dekretais. Krikdemams nesutikus, Ministrų Kabinetas buvo reorganizuotas. Ministrų postų neteko krikdemų atsto-

¹³ Truska L. *A. Smetona ir jo laikai...*, p. 164.

¹⁴ Ten pat, p. 165.

vai – Leonas Bistras (švietimo ministro) ir Petras Karvelis (finansų ministro). Krikščionys demokratai į perversmą žiūrėjo kaip į laikiną priemonę, ir, būdama gausiausia partija, tikėjosi 1927 m. sugrįžti į vyriausybę. 1927 m. balandžio 12 d. A. Smetona, paleidęs Seimą, pažeidė Konstituciją dar ir todėl, kad nepaskelbė naujų rinkimų datos. Taip žlugo Krikščionių demokratų partijos viltys grįžti į valdžią. Nuo 1927 m. vasaros partija perėjo į opoziciją.

Po perversmo įvesta karo padėtis varžė piliečių politines teises, suteikė plačius įgaliojimus karo komendantams. Bet kokioms eitynėms, demonstracijoms, susirinkimams ir panašioms organizacinėms priemonėms reikėjo gauti leidimus. Draudžiama kritikuoti valdžią, Prezidentą, jo kalbas ir veiksmus. A. Smetonos ir A. Voldemaro valdžios režimas, siekdamas pakirsti buvusių sąjungininkų ekonominius pagrindus, ėmė stumti juos iš bankų, ekonominėms bendrovėms nutraukė paskolas, buvo iškelta ne viena vieša byla. Pradėta varžyti pavasarininkų, ateitininkų veikla, jų susirinkimai, įvairios pramogos, neduoti leidimai įvairiems katalikiško pobūdžio viešiemis renginiams. Slaptu 1927 m. rugpjūčio mėn. 6 d. aplinkraščiu Krašto apsaugos ministerija įsakė karo komendantams neleisti susirinkimuose kalbėti Krikščionių demokratų partijos vadovui kun. M. Krupavičiui, Katalikų veikimo centro veikėjui kun. Stanislovui Telksniui. Valstybės saugumo departamentu ypatingasis skyrius žinojo kiekvieną opozicijos lyderių – A. Stulginskio, M. Krupavičiaus, taip pat M. Sleževičiaus, K. Griniaus – žingsnį. Kaip „neveiklūs“ buvo uždarinėjami Lietuvos krikščionių demokratų partijos skyriai. Iš opozicinės spaudos karinė ir politinė tautininkų valdžios cenzūra braukdavo viską, kas bent kiek netenkino jų ambicijų, pavyzdžiui, net tokius sakinius kaip: „Krikščionys demokratai nusistatė laikytis Konstitucijos.“¹⁵ Tačiau krikščionių demokratų partinę organizacinę struktūrą sugriauti sekėsi sunkiai, nes šie savo veiklą perkėlė į „nekalto“ pavadinimo katalikiškas organizacijas – Lietuvių katalikų blaivybės, Lietuvos katalikų moterų ir kt., kurių valdžia nesiryžo uždaryti. Jų veikimo laisvę, kaip Katalikų veikimo

¹⁵ Truska L. *A. Smetona ir jo laikai...*, p. 175.

centro narių, garantavo tautininkų sudarytas 1927 m. rugsėjo 27 d. Lietuvos Respublikos konkordatas su Šv. Sostu. Žinomas diplomatas Stasys Antanas Bačkis Konkordatą vertino kaip naudingiausią Katalikų bažnyčiai iš visų pasaulio valstybių pokario konkordatų. Teigė, kad tai glaudaus valstybės ir Bažnyčios bendradarbiavimo išraiška¹⁶. Iš tiesų atrodė, kad katalikų dvasininkijos įtaka Lietuvos Respublikoje sustiprėjo, tačiau jo straipsniai leido vyriausybei kontroliuoti jų veiklą. Konkordato 11 straipsnis skelbė, kad vyskupų skyrimas priklauso Šv. Sostui, tačiau jis įsipareigojo gauti LR Prezidento pritarimą pasirinktai kandidatūrai. Savo ruožtu vyskupai, prisiekdami Respublikos Prezidentui, įsipareigojo gerbti Vyriausybę, sudarytą vadovaujantis Konstitucija. Iš to, kad, pasirašius Konkordatą ir pradėjus jo laikytis, „tarp vyriausybės ir Katalikų bažnyčios vadovybės kilo daug prieštaravimų, matyti, jog tautininkų vyriausybei Bažnyčia buvo reikalinga, o krikščionių demokratų, kaip politinių oponentų, įtaką buvo siekiama mažinti. Betgi ir tarp pačių dvasininkų nebuvo vienybės. Dalis jų – Arkivyskupas J. Matulevičius, Maironis, kun. J. Tumas, kun. Vl. Mironas ir Arkivyskupas Juozapas Skvireckas – buvo lojalūs tautininkų valdžiai, pasisakė prieš kunigų dalyvavimą politikoje, tuo tarpu vyskupas Kazimieras Paltarokas, vyskupas Mečislovas Reinys ir kiti tapo stipria politine opozicija tautininkams. K. Olšausko bendražygis vyskupas Pr. Karevičius buvo priverstas atsistatydinti¹⁷. Pats K. Olšauskas tiesiogiai politikoje nedalyvavo, tačiau, kilus Bažnyčios ir valstybės nesutarimams, gynė Bažnyčios interesus, buvo aršus A. Smetonos ir A. Voldemaro valdžios kritikas. Nepasitenkinimą sustiprino tarp dviejų politinių grupuočių prasidėjusios varžybos dėl valdžios švietimo srityje ir dėl įtakos besimokančiam jaunimui. Ypač smarki konkurencija vyko švietimo srityje 1928–1931 m.¹⁸ Ji skaudžiai palietė „Saulės“ draugijos mokyklas. Jos pradėtos valstybinti. K. Olšauskui ir visai partijai tai buvo skaudus smūgis. K. Ol-

¹⁶ Bačkis S. A. *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 2007, p. 143.

¹⁷ 1926 m., vykdant Lietuvos vyskupijų pertvarkymą, vyskupas Pr. Karevičius atsistatydino. Jis buvo pakeltas į titulinis arkivyskopus ir apsigyveno Marijampolėje, Marijonų vienuolyne.

¹⁸ Žostautaitė P. *Tautininkų ir klerikalų ... LTSR MA darbai*. A serija, t. 1, Vilnius, 1987, p. 70.

šauskas nepasitenkinimui Vyriausybės politika reikšti turėjo ir asmeninių priežasčių. Jis nepamiršo 1918 metų ir jautė nuoskaudą, nes už nuopelnus kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės negavo jokio valstybinio posto, jokios padėkos. Be to, gal turėjo ir kitų priežasčių, kurios aitrino širdį ir santykius su atėjusiais po valstybinio perversmo į valdžią tautininkų partijos vadovais.

Krikščionių demokratų opozicija tautininkams ypač sustiprėjo 1928 m. pavasarį, kai buvo pradėta uždarinėti katalikiškų draugijų „Saulės“ ir „Žibuorio“ mokyklas. Pradėjus suvalstybinti mokyklas, krikdemus pradėta stumti iš švietimo srities. Kol švietimo ministru buvo krikščionių demokratų atstovas Leonas Bistras, mokyklų finansavimas vyko normaliai, tačiau 1927 m. pavasarį, ministru tapus Konstantinui Šakeniui, prasidėjo reformos¹⁹. Pradėtas privalomojo pradinio mokymo įgyvendinimas, politinių oponentų santykių beveik nepalietė, nes katalikiškos organizacijos mažai beturėjo pradinį mokyklų. Vykstant reformai, aukštesniosios pakopos mokyklose, t. y. suvalstybinant gimnazijas, progimnazijas ir specialiąsias mokyklas, šių dviejų politinių grupių interesai susikirto. Privačios katalikiškos mokyklos daugiau kaip pusę lėšų (65 proc.) gaudavo iš valstybės. Pirmiausia jos buvo skiriamos mokytojų atlyginimams išmokėti. Jau 1928 m. kai kurioms mokykloms finansinė parama buvo sumažinta arba visiškai nutraukta. Savo sprendimą švietimo ministerija motyvavo tuo, kad mokyklų tinklas yra netolygus ir per gausus, reikalaujantis didelių lėšų, todėl jį reikia sumažinti. Be to, nepakanamai pasiruošę mokytojai, netaikantys pažangių mokymo metodų. Todėl švietimo sistemą reikia pertvarkyti. „Katalikai bijo mokyklų supasaulietinimo ir todėl negali nutylėti bet kokio priešiško katalikiškoms mokykloms, kurias reikėtų tobulinti, bet ne kenkti jų egzistavimui“²⁰, nesudaryti kliūčių privačioms mokykloms steigti ir egzistuoti, kaip numatyta Konkordato XII straipsnio 5 paragrafe. Taip rašė Šventojo Sosto atstovas Lietuvoje Luidži Faiduti (*Luigi Faidutti*).

¹⁹ Konstantinas Šakenis – Lietuvos tautininkų sąjungos veikėjas. Švietimo ministru buvo nuo 1927 iki 1934 metų.

²⁰ *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptosios Vatikano archyvo dokumentai*. Vilnius: LKMA, 2010, p. 221.

Kitas smūgis katalikiškoms mokykloms buvo 1929 m. švietimo ministro aplinkraštis, pagal kurį privačių mokyklų baigimo pažymėjimai netenka tos galios, kurią turi valstybinių mokyklų pažymėjimai. Nors šis dokumentas dėl visuomenės nepasitenkinimo buvo atšauktas, tačiau tuo pasinaudoję politiniai priešininkai bandė nuteikti moksleivių tėvus prieš tokias mokyklas, reikalaudami jas suvalstybinti. Nepasitenkinimą mokyklų suvalstybinimu reiškė aukšti Bažnyčios hierarchai Lietuvos vyskupų pasitarime 1929 m. gruodžio 12–14 d. ir 1930 m. spalio 8–10 d. Katalikų veikimo centro (toliau – KVC) suvažiavime. KVC išleistuose aplinkraščiuose, atsišaukimuose buvo aiškinama, kad jaunimo religinio švietimo ir auklėjimo klausimus valdžia su savo įstaigomis ėmėsi spręsti viena, nesiskaitydama su dvasinės vadovybės reikalavimais, tuo pažeisdama katalikų teises, griaudama Bažnyčią.

Didžiulį atgarsį Lietuvoje turėjo „Saulės“ draugijos Plungės ir Utenos gimnazijų uždarymas, nutraukus jų finansavimą iš valstybės biudžeto. „Saulės“ draugijos vadovybė, mokytojai ir mokinių tėvai jautriai reagavo į kreditų nutraukimą. Visiems buvo aišku, kad be Švietimo ministerijos paramos gimnazijos negalės išsilaikyti. Plungės „Saulės“ gimnazija turėjo valdžios mokyklos teises, pakankamą mokinių skaičių (apie 200), be to, puikius 26 kambarių buvusius kunigaikščio Oginskio rūmus gražiam 40 ha parke, todėl buvo skaudu nutraukti darbą.

Ne kartą „Saulės“ gimnazijų tėvų ir globėjų susirinkimai kreipėsi į Švietimo ministeriją, netgi į Prezidentą, tačiau veltui. 1928 m. rudenį prel. K. Olšauskas, „Saulės“ draugijos steigėjas ir pirmininkas, ne kartą buvo susitikęs su švietimo ministru dėl mokytojų paskyrimo į šias gimnazijas. Švietimo ministerija mėgino sudaryti įspūdį, dirbtinai sukeldama mokinių ir mokytojų streikus, kad suvalstybinimo norėjo mokiniai, jų tėvai ir mokytojai. Sudėtinga situacija susidarė Kauno „Saulės“ gimnazijoje, kai 1928 m. į tėvų komitetą pateko tautininkai, ateistinių pažiūrų mokinių tėvai. Prasidėjo trintis tarp draugijos pirmininko K. Olšausko ir mokyklos direktorės vienuolės kazimierietės Margaritos, kurią rėmė tėvų komitetas. Konfliktas baigėsi tuo, kad direktorė išvyko į Ameriką, o į jos vietą buvo paskirta ką tik baigusi univer-

sitetą sesuo kazimierietė Ona Liauksminaitė²¹. Iš tikrųjų, tokiais metodais vykdant švietimo reformą, buvo siekiama susilpninti krikščionių demokratų įtaką visuomenėje, ypač tarp jaunimo. K. Olšauskas į mokyklų suvalstybinimą reagavo labai jautriai, o „Saulės“ draugiją vadino savo „vaiku“, kuriuo rūpinosi ir puoselėjo visą gyvenimą. 1933 m. birželį, po K. Olšausko žūties, „Rytas“ rašė, kad prelatas į mokyklų suvalstybinimą labai jautriai reagavo, todėl nesistebėkime, kad vienam kitam pasiūsdavo piktą ir skaudų žodį, dažnai pasirodydamas ir netaktiškas, ir nemandagus²².

1930 m., uždarius moksleivių ateitininkų organizacijas, Lietuvos vyskupai spalio 11 d. paskelbė ganytojišką laišką, tačiau valdžia laišką konfiskavo. Jo autoriai ir platintojai buvo patraukti teisminėn atsakomybėn. Atskiruose dekanatuose buvo leidžiami informaciniai biuleteniai, kreipimaisi į tikinčiuosius, informuojantys apie tautininkų veiksmus prieš krikščionių demokratų veikėjus, katalikiškų organizacijų uždarymą ir pan. Konfliktas tiek paaštrėjo, kad 1931 m. tarp Apaštalu Sosto nuncijaus Arkivyskupo Rikardo Bartaloni (*Riccardo Bartaloni*) ir Lietuvos vyriausybės kilus nesutarimams dėl Konkordato taikymo, Arkivyskupui buvo įsakyta apleisti Lietuvą per 24 val. Reikalų tvarkytoju liko monsinjoras L. Faiduti. Konfliktas įgavo tarptautinių santykių pobūdį – iškilo grėsmė, kad Lietuvos ir Vatikano santykiai bus visiškai nutraukti.

Apie A. Smetonos režimą J. Audėnas rašė, kad politinės organizacijos buvo uždarytos, o kartu ir nemaža dalis kultūrinių. „<....> Dimitravoje buvo įsteigta priverčiamųjų darbų stovykla, į kurią, administracijos nutarimu, buvo siunčiami „politiniai nusikaltėliai“²³ (t. y. asmenys, pavojingi esamai tvarkai, tarp jų – nemažai krikščionių demokratų partijos atstovų ir kunigų – V. P.).“

Prelato teismo procesas vyko Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių 1925–1931 m. krizės laikotarpiu. Anksčiau aptarti tautininkų veiksmai prieš krikščionis demokratų rodo, kad K. Olšausko vadinamoji Birštono byla galėjo

²¹ Šalčius J. Birštono-Olšausko byla... *VUB RS*, f. 185-2106, p. 68.

²² A. A. K. Olšausko nuopelnai Lietuvai. *Rytas*, 1933 m. birželio 26 d.

²³ Audėnas J. *Paskutinis posėdis: atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 103.

pasitarnauti tam, kad dar labiau būtų sumenkintas dvasininkijos autoritetas visuomenėje.

K. Olšauskas tuo metu parapijos neturėjo, o vadovavo draugijai, buvo išrinktas į Katalikų veikimo centrą, dirbo Arkivyskupijos kurijos reikalų valdytoju (prokuratoriumi). Tuo metu jam buvo 62 metai, sirgo plaučių liga, todėl dažnai vykdavo į sanatorijas užsienyje, mėgo Birštono kurortą.

---

6. BIRŠTONO BYLA

6.1. Žiniasklaidos vaidmuo byloje

Prel. K. Olšauskui besigydant Birštone, 1928 m. rugsėjo 16 d., ant Vytauto kalno buvo rasti Stanislavos Danilovičiūtės-Ustijanauskienės palaikai. Moteris buvo pasmaugta. Tų pačių metų rugsėjo 22 d. buvo padaryta krata prelado K. Olšausko bute Kaune, „Saulės“ rūmuose. Netrukus jis tapo pagrindiniu įtariamuoju St. Ustijanauskienės nužudymo byloje¹. 1929 m. kovo 23 d. K. Olšauskas buvo suimtas ir atvežtas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Jau rytojaus dieną jis parašė laišką Ministrui Pirmininkui, prašydamas jį „už pasižadėjimą neišvykti ir turto garantiją paleisti iš kalėjimo“². Laiške priminė savo nuopelnus „tautos labui“ ir skundėsi bloga sveikata. Pažymėjo, kad yra nekaltas ir teismo nebijo³. Svarbių bylų tardytojas Vytautas Žostautas sprendimą įkalinti K. Olšauską motyvavo tuo, kad jis yra „įvykdęs sunkų nusikaltimą ir gali pasislėpti nuo tardymo ir teismo“⁴. Todėl kardamosios priemonės iki teismo suimtajam nepakeitė.

Dar prieškario Lietuvoje kun. K. Olšausko, kaip kritikos objekto, pavardė mirgėjo vadinamojoje „pirmeiviškos“ krypties spaudoje (ypač „Vilniaus žiniuose“), taip pat lenkiškame laikraštyje „Echo“, socialistų „Naujojoje gadyneje“ bei Amerikos kairiųjų spaudoje. Mat tuo metu jau dvasininkai ir kairieji rungėsi dėl įtakos jaunimui, darbininkams. Spaudos dėmesio kunigas sulaukė 1917–1919 m., kai aktyviai reikėsi politikoje, siekiant Nepriklausomos Lietuvos pripažinimo. Tarpukario Lietuvos visuomenei K. Olšauskas buvo žinomas kaip žmogus, turintis nuopelną Lietuvos švietimui bei jos nepriklausomybei. Todėl nenuostabu, kad didžiulį susidomėjimą byla parodė

¹ Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas], 1929 m. spalio 13 d. *LCVA*, f. 1557, ap.1, b. 727, l. 47–48.

² Prel. K. Olšausko laiškas Lietuvos Respublikos Ministrui Pirmininkui A. Voldemarui, 1929 m. kovo 14 d., *LMA Vrublevskų biblioteka, RS*, f. 127-199, l. 1.

³ Ten pat.

⁴ Svarbių bylų tardytojo V. Žostauto sprendimas. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 87.

spauda 1928 m., ypač kairioji, negailėdama piktų žodžių jo adresu. Vos devynioms dienoms praėjus nuo St. Ustijanauskienės nužudymo, protestantiškas Latvijos laikraštis „Jaunakas Zins“ 1928 m. rugsėjo 25 d. paskelbė sensaciją „Katalikų kunigas nužudė moterį“. Įdėjo K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės nuotraukas ir aprašomą įvykį pristatė kaip įrodytą tiesą⁵. Panaši informacija pasirodė ir Vokietijos, Šveicarijos, Prancūzijos, Švedijos nekatalikiškoje spaudoje.

Dar neprasidėjus teismo procesui, bulvarinis Kauno laikraštis „Sekmadienis“ vaizdingai aprašė tariamą prel. K. Olšausko pašalinimą iš kunigų luomo: „<...> Visos šviesos bažnyčioje užgeso, nutilo ir vargonai. Du kunigai priėję nuvilko nuo Olšausko bažnytinius rūbus“⁶. Ypač daug piktų straipsnių apie K. Olšauską išspausdino „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“. Į spaudoje paskelbtus išgalvotus faktus Kauno metropolijos kurija nereagavo. Prelatas pats bandė ginti savo orumą, rašydamas prašymus į įvairias instancijas. Tačiau jo galimybes riboja tai, jog greitai buvo pasodintas į kalėjimą, be to, jo negynė Bažnyčios vadovybė. 1928 m. gruodžio 14 d. K. Olšauskas rašte kariuomenės vyriausiajam štabo viršininkui pulkininkui Povilui Plechavičiui prašė sulaikyti ir nubausti „Lietuvos žinių“ redaktore Feliciją Bortkevičienę už prieš jį nukreiptus straipsnius. „Toks bjaurus šmeižtas, bjaurus apkaltinimas užmuša mane moraliai, užgauna skaudžiai ne tik Kauno metropolijos kuriją, bet ir visą katalikišką dvasininkiją, kiršina ir kelia prieš ją visuomenę, ardo visuomenės ramybę <...>.“⁷ 1928 m. gruodžio 17 d. prašymą rašė teisingumo ministrui, o 1929 m. vasario 18 d. prelatas kreipėsi į Kauno miesto I nuovados Taikos teisėją su prašymu nubausti F. Bortkevičienę, „Vilniaus žinių“ redaktore, už paskelbtus 8 straipsnius, nukreiptus prieš jo asmenį⁸. „Esu kaltinamas baisioj Birštono žmogžudystėj, tą kaltinimą pateikia kaip visuomenės sprendimą ir taip stengiasi padaryti įtaką teismui. Kalbėti pla-

⁵ Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje...*, p. 53.

⁶ K. Š. [K. Šleivys]. *Konstantinas Olšauskas...*, p. 62.

⁷ K. Olšausko raštas vyr. štabo viršininkui P. Plechavičiui, 1928 m. rugsėjo 14 d., KAK, b. 132, l. 21.

⁸ 1928 m. gruodžio 17 d. prel. K. Olšausko prašymas teisingumo ministrui. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 52; 1929 m. vasario 18 d. prel. K. Olšausko skundas Kauno miesto I nuovados Taikos teisėjui. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 75.

čios Lietuvos katalikų visuomenės vardu, su kuria „Lietuvos žinios“ nuolatos kovoja, ji nėra įgaliota“⁹, – rašė prelatas teisingumo ministrui.

Prasidėjus teismo procesui, jo asmuo ir proceso eiga buvo nušviečiama pirmuosiuose laikraščių puslapiuose, pateikiama daug pikantiškų, išgalvotų detalių iš K. Olšausko gyvenimo, siekiant nuteikti visuomenę prieš jį. Kadangi teismo procesas vyko už uždarytų durų, „Lietuvos žinios“ savo informacijos šaltiniu nurodė išgirstus pokalbius teismo kuluaruose, liudininkų įspūdžius iš teismo salės ir šnekas „Mildos“ ar „Konrado“ kavinėse. Ypač vaizdingai laikraštis aprašė teismo proceso pradžią: „<...> Pusė salės kanauninkų, prelatų, teologijos profesorių, jėzuitų, seserų kazimieriečių <...>. Anstolis į salę neša daiktinius įrodymus, į popierių suvyniotus pundus. Tuose punduose – K. Olšausko meilės laišakai, rašyti Ustijanauskienei.“¹⁰ Tuo tarpu mano peržiūrėtuose archyvinuose fonduose išlikusiuose laiškuose apie meilę nerašoma, todėl tokiais jų pavadinti negalėtume. Spauda dažnai „pasisavindavo teisejo vaidmenį“ ir rašydavo, kad „laukiama, jog prel. K. Olšauskas prisipažins padaręs nusikaltimą“¹¹. „Lietuvos ūkininkas“ St. Ustijanauskienės ir K. Olšausko nesutarimus aiškino taip: „Olšauskui atsibodusi Ustijanauskienė, ir jis siūlydavęs pinigų, kad ji ant visada nuo jo atstotų. Ustijanauskienė reikalavusi 30 tūkst., o Olšauskas siūlęs 20.“¹²

Lietuvių katalikiška spauda atsidūrė kryžkelėje. Amerikos lietuvių laikraštis „Draugas“ rašė, kad Lietuvos ir Amerikos bedievių spauda didelę sensaciją padarė, manydama tuo pasipelnyti, tikintiems žmonėms suduoti smūgį¹³. Sukeltą kairiosios spaudos skandalingą ažiotažą bandė švelninti krikščionių demokratų dienraštis „Rytas“ ir net valdžios oficiozas „Lietuvos aidas“.

Apie smalsuolių minią, laukiančią sensacingos pabaigos, „Lietuvos aidas“ rašė: „Jiems nereikia žinoti, kas bus pasakyta iš antros pusės. Jie jau šian-

⁹ Jo Ekscelencijai p. Teisingumo Ministrui. 1928 m. gruodžio 17 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 52.

¹⁰ Šiandien prasidėjo prel. K. Olšausko byla. *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1 d.

¹¹ Prel. K. Olšausko byla tęsiasi. *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1, 2, 5 d., kt.

¹² Prelato Olšausko byla. *Lietuvos ūkininkas*, 1929 m. spalio 11 d.

¹³ Prel. K. Olšausko byla. *Draugas*, 1929 m. spalio 18 d.

dien šaukia: „Turi būti nubaustas. Laukiama ne teismo sprendimo, o būtinai pasmerkimo.“¹⁴ Kitame numeryje, bandydama sušvelninti minios reakciją, priminė, kad žmogiškumo vardan „ten, kur kaltė dar neįrodyta, draudžiama teisti ir smerkti, draudžiama žmogaus sunkią dalį daryti smalsumo objektu“¹⁵. Jam pritarė „Rytas“, pažymėdamas „kairiosios spaudos aistrą – neapykantą katalikybei“¹⁶.

1931 m. „Lietuvos žinių“ reporteris Juozas Kazys Beleckas (vokiečių okupacijos metais nacių sušaudytas) parašė 70 puslapių apybraižą apie visą K. Olšausko gyvenimą, kurioje tendencingai, iškraipydama faktus, nušvietė svarbiausius prelado gyvenimo epizodus¹⁷. Knygoje nėra nuorodų, todėl neaišku, kokiais šaltiniais autorius rėmėsi. Kaip pats nurodė, apklausęs daug žmonių, pažinojusių prelatą. Debeikių miestelis, esantis Utenos apskrityje, priskirtas Žemaitijai, pašaipiai atsiliepia apie prelado išsilavinimą: „Debeikiai susilaukia mokyto kunigo, akademiko savo klebonu.“¹⁸

Su pasimėgavimu kairioji spauda aprašinėjo K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės „meilės“ istoriją, tariamą jų sūnaus dingimą. Prasidėjus teismo procesui, plačiausiai visuomenėje ir spaudoje buvo komentuojami du bylos epizodai: tariamo K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės sūnaus egzistavimas bei jo dingimas ir šios moters nužudymas. Kiek mažiau buvo nušviečiami piniginiai reikalai, susiję su K. Olšausko giminėmis ir Arkivyskupijos kurija.

Toks spaudos ažiotažas sukėlė tikinčiųjų nepasitenkinimą, ypač tose vietovėse, kur buvo klebonavęs K. Olšauskas. Spauda, „nenusimananti apie tikėjimą ir dvasiškus reikalus, ypatingai ateistinė, rašydama prasimanymus ir visokius absurdus, sujudino katalikų visuomenę, kurie kreipėsi į kun. Stasį Stakelą, kad šis parengtų protesto raštą“¹⁹. Rašte išreiškiamas tikėjimas, kad

¹⁴ K. Š. [Šleivys K]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 64.

¹⁵ Dėl prel. K. Olšausko bylos. *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 8 d.

¹⁶ K. Š. [Šleivys K]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 62.

¹⁷ M-las [Beleckas J.]. *Kostas Olšauskas*. Kaunas: Tempo, 1931.

¹⁸ Ten pat, p. 7.

¹⁹ Kun. St. Stakelės raštų nuorašai teisingumo ministrui Žilinskui ir Kauno dvasiškajam tribunolui. 1929 m. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS*, f. 179-121, l. 1, 2. *KAK archyvas*, b. 132, l. 272.

„mūsų numylėtas Prezidentas p. A. Smetona neleis klaidingo sprendimo vykdyti ir didvyrių lietuvių tautos kun. K. Olšauską iš kalėjimo paliuosuos“²⁰.

Kauno arkivyskupijos kurijos dokumentai liudija, kad buvo gauta ir daugiau laiškų iš įvairių katalikiškų organizacijų, atskirų dvasininkų. 1930 m. Kauno Arkivyskupui Metropolitui J. Skvireckui rašė Lietuvos Šv. Juozapo darbininkų draugijos valdyba, pažymėjusi K. Olšausko nuopelnus organizuojant darbininkus. „Gailėdamas mūsų, pakrikusių, socialistinamų ir lenkinamų Kauno darbininkų“, įkūrė darbininkų draugiją. „Lenkai ir socialistai smerkė ir keršijo K. Olšauskui, skųsdami dvasiškajai vyresnybei ir rusų valdžiai.“²¹ Paradoksalu, tačiau „prelatas baisiausiai pasmerktas pačių lietuvių, kuriems tarnaudamas jisai pasiaukojimo ribų nežinojo“²². Kunigai A. Jančevskis ir J. Gėgžna iš Tytuvėnų teismo sprendimą įvertino kaip didžiulį smūgį dvasininkijos luomui, kuris „davė į bedievių rankas ginklą prieš dvasininkiją“²³. Panašius užuojautos ir palaikymo raštus Arkivyskupas gavo iš Friburgo, Kiolno arkivyskupijų²⁴.

Bylai pasibaigus, krikdemų laikraštis „Rytas“ vedamajame pripažino teismo sprendimą teisingu, tačiau išreiškė abejonių: „Tai be abejo neišskiria klaidos galimybių, kas ir objektyviausių bylų praktikoje neretai pasitaiko.“²⁵

Bažnytinė vadovybė tylėjo. Advokatas Petras Leonas, gynęs K. Olšauską, pripažino, kad teismo metu jis ir kiti teisėjai buvo paveikti spaudos sukeltos psichozės. Antanas Tumėnas, taip pat K. Olšausko advokatas, pareiškime Kauno Metropolitui Arkivyskupui rašė, kad minios psichozė „<...> trukdė vadovautis minimaliais loginiais reikalavimais, minimaliomis žiniomis iš netiesioginių įrodymų teorijos“²⁶. Įvertindamas bylos eigą, konstatavo, kad byla praėjo visai nenormaliomis sąlygomis, nebuvo saugomos įstatymo duotos

²⁰ Kun. St. Stakelės raštų nuorašai teisingumo ministrui Žilinskui ir Kauno dvasiškajam tribunolui. 1929 m. *LMA Vrublevskių biblioteka, RS, f. 179-121, l. 1, 2. KAK archyvas*, b. 132, l. 272.

²¹ Raštas Kauno Arkivyskupui Metropolitui, 1930 rugsėjo 29 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 235.

²² Ten pat.

²³ Raštas Gerb. Ganytojui, 1929 spalio 17 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 151.

²⁴ Ten pat, l. 153–154.

²⁵ Bylai pasibaigus. *Rytas*, 1929 m. spalio 15 d.

²⁶ A. Tumėno pareiškimas Jo Ekscelencijai Kauno Metropolitui Arkivyskupui, 1930 m. liepos 2 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 221.

procesinės garantijos, buvo ignoruoti Konkordato nuostatai, buvo leista sukelti prieš K. Olšauską minios psichozę²⁷. Viktoras Raulinaitis, gynęs K. Olšauską Vyriausiąjame Tribunole, akcentavo, kad Apygardos teismo sprendimas paremtas spėliojimais. „Teismai dažnai klysta. Paklydo ir šiuo atveju.“²⁸

1931 m. birželio mėn. nepriklausomas laikraštis „Diena“ išspausdino seriją straipsnių, kuriuose aprašė K. Olšausko gyvenimą Kauno sunkių darbų kalėjime. Roko pseudonimu pasirašęs ir pasivadinęs nelaimės draugu (suprask, kaliniu – V. P.) rašė, kad vieni kaliniai prelatą smerkė, kiti jo gailėjo. Kalėjimo prižiūrėtojai dažnai tyčiodavosi, duodami suprasti, kad K. Olšauskas čia, kalėjime, nebe prelatas, o kalinys. Po kameros langu šūkaudavo, trypdavo kojomis, taip siekdami erzinti ir trukdyti ilsėtis, kad prelatas neapsikentęs turėdavo keltis iš lovos²⁹. „Jis vaikščiodavo vienas po kalėjimo kiemą nusiminęs, nuliūdęs. Dažnai pats sau kažką kalbėdavo. Kameroje skaitydavo Šv. Raštą, laikraščius. Bendravo su vienu pagyvenusiu sargu. Perdėtas išdidumas, drąsa, pasitikėjimas kasdien vis menko. Darėsi paprastesnis, prieinamesnis. Iš pažiūros rodėsi dar nesugniuždytas, nenugalėtas, tai faktiškai liko pasigailėjimo vertas kalinys.“³⁰

6.2. Kauno arkivyskupijos kurijos pozicija

Kauno arkivyskupijos kurija, kurios prokuratoriumi teisiamašis buvo, neparodė rimtesnio pasipriešinimo K. Olšausko suėmimui, spaudos išpuoliams ir pačiam teismo procesui, kuris akivaizdžiai pažeidė Kanonų teisę ir Konkordatą. Tokio Kurijos elgesio priežastys nėra visiškai aiškios. Galime tik daryti prielaidas, kad Kurijos vadovybė nediršo priešintis tautininkų režimui, Arkivyskupas Metropolitas buvo žymus teologijos mokslų specialistas (išvertė į lietuvių kalbą Šventąjį Raštą), tačiau ramaus būdo, kantrus. Manė,

²⁷ A. Tumėno pareiškimas Jo Ekscelencijai Kauno Metropolitui Arkivyskupui, 1930 m. liepos 2 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 221.

²⁸ Prelato K. Olšausko byla Vyriausiąjame Tribunole. *Rytas*, 1930 m. balandžio 26 d.

²⁹ Rokas. Kaip K. Olšauskas gyveno kalėjime. *Diena*, 1931 m. birželio 14–17 d.

³⁰ Kaip K. Olšauskas gyveno kalėjime. *Diena*, birželio 21, 28 d.

kad ėjimas į atvirą kovą su tautininkų režimu būtų žalingas ir Bažnyčiai, ir valstybei. Tuo tarpu katalikiškoji visuomenė norėjo aiškesnės ir griežtesnės pozicijos, pasipriešinimo tautininkų politikai Bažnyčios atžvilgiu³¹.

Prasidėjus ažiotažui spaudoje dėl K. Olšausko įtarimų Birštono byloje, 1929 m. pradžioje Kauno metropolijos kapitula svarstė susidariusią padėtį ir nutarė K. Olšauską atleisti iš prokuratoriaus pareigų. Konstatavo, kad jis neteisėtai pasiėmęs iš Kapitulos 111 178,38 Lt ir juos ketina naudoti savo reikmėms³². Mat K. Olšauskas, būdamas kapitulos reikalų valdytoju (prokuratoriumi), turėjo teisę skolinti ir grąžinti skolintus pinigus. Kilus Birštono bylai, supratęs, kad jam pačiam bus reikalingi pinigai, pagal turimą įgaliojimą pasiėmė didesnę dalį (savo indėlio) jam priklausančių pinigų. Metropolija buvo tuo nepatenkinta. Ir net reikalavo juos grąžinti. Tačiau, kaip paaiškėjo vėliau, K. Olšauskas įstatymų nepažeidė. „Šitaip elgdamasis gal buvo nemandagus, nedraugiškas Kapitulai, bet neprasižengė Bažnytiniam Kanonui <...>.“ Taip 1929 m. spalio 9 d. rašė arkivyskupas Pr. Karevičius K. Olšausko advokatui prof. P. Leonui³³. Pinigų klausimas tapo ginčų objektu visą bylos nagrinėjimo laiką. Tik Vatikanui įsikišus, šis klausimas buvo išspręstas K. Olšausko naudai³⁴.

K. Olšauskas ne iš karto sutiko su Bažnytinės valdžios sprendimu atleisti jį iš prokuratoriaus. Motyvuotame rašte Arkivyskupui J. Skvireckui jis rašė, kad iš prokuratoriaus pareigų buvo atleistas neteisėtai, tai turėjo vykti Kapitulos generaliniame susirinkime, kurio nebuvo, o į priekaištus, kad neatlieka pareigų kaip dvasininkas, atsakė, jog mišias laikas prelatų kopyčioje, o Bazilikon yra nekviečiamas. Pinigų negrąžinsiąs, nes juos pats buvo paskolinęs Kapitulai³⁵. Iš saugomų archyve susirašinėjimo raštų matyti, kad K. Olšauskas į visus jam mestus priekaištus argumentuotai atsakinėjo.

³¹ Lietuvos vyskupijų istorija. XX amžius. III d. *VUB RS*, f. 187-512, p. 36.

³² Kauno metropolijos kapitulos posėdžio protokolas, 1929 02 16. *KAK archyvas*, b. 132, l. 31.

³³ Arkivyskupo Pr. Karevičiaus laiškas prof. Leonui. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 2.

³⁴ Šalčius J. Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje [1987 rankraštis]. *VUB RS*, f. 185-2106, p. 69.

³⁵ Olšausko K. raštas Arkivyskupui J. Skvireckui. *KAK archyvas*, b. 132, l. 137.

1929 m. kovo 23 d., kai prelatas buvo suimtas, jam paskirta kardomoji priemonė – kalėjimas. Gavusi tokį pranešimą, Arkivyskupijos metropolija paskyrė savo atstovą Birštono byloje – kun. Morkų Merkelį.

K. Olšauskas, atsidūręs sudėtingoje situacijoje ir nesitikėdamas paramos iš pasaulietinės valdžios, prašydamas pagalbos, laiškus rašė Bažnyčios hierarchams: Popiežiaus nuncijui R. Bartaloni, Arkivyskupui Metropolitui J. Skvireckui. Popiežiaus nuncijus įtakos teismui daryti negalėjo „nes visi dvasiškių reikalai su Vyriausybe yra metropolijos, o ne nunciatūros žinioje“³⁶. 1929 m. gegužės 13 d. raporte Arkivyskupui Metropolitui skundėsi: „Aš esu baisiai skriaudžiamas ir varomas į grabą, taip ilgiau būti negali. Esu čia 51 dieną be nusikaltimo įrodymo, be teismo sprendimo.“³⁷ Arkivyskupijos paskirtas atstovas kun. M. Merkelis kreipėsi į teisingumo ministrą, kuriam pranešė, kad Tytuvėnų vienuolynas paverčiamas pataisos namais (*domus correctionis*), kur privalo būti visi kunigai, kuriems taikoma kardomoji priemonė. Tokiu būdu ir K. Olšauskas turėtų būti ten perkeltas. Bandymai palengvinti K. Olšausko padėtį liko be atgarsio. Teismo pirmininkas pranešė, kad įtariamasis perkeltas į atskirą kamara, o galiojantys įstatymai nenumato jo perkėlimo į Tytuvėnus³⁸.

Vykstant teismo procesui, 1929 spalio mėn. ir 1930 m. balandžio mėn. bylą peržiūrint Vyriausiajame Tribunole, buvo konstatuota, kad pažeista kanonų teisė ir Konkordatas, kurį pasirašė Lietuvos valstybė su Vatikanu, nes nuo pirmos suėmimo dienos K. Olšauskas buvo įkalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, o tai prieštaravo 10 Konkordato* straipsniui, kuriame nurodoma, kad „dvasiškiei ir vienuoliai bus kalinami“ atskirose nuo pasauliečių patalpose, išskyrus tuos, kuriems bus atimtos dvasininkų luomo teisės. „Kai būtų jiems priteistas paprastas areštas, tai bausmę atliks vienuolyne arba kitame kuriame vienuolių name, tokiai bausmei numatytose patalpose“, – ra-

³⁶ Raštas Popiežiaus nuncijui R. Bartaloni. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 888, l. 103.

³⁷ 1929 m. gegužės 13 d. K. Olšausko raportas Arkivyskupui Metropolitui J. Skvireskiui. *KAK archyvas*, b. 132, l. 92.

³⁸ Teismo pirmininko raštas Kauno metropolijos kurijai, 1929 07 24. *KAK archyvas*, b. 132, l. 138.

* 1927 m. rugsėjo 27 d. buvo sudarytas Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas, t. y. teisės aktas, nustatantis Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu.

šoma Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordate³⁹. Teismo sprendimui įsigaliojus, prokuroras Jurgis Byla kreipėsi į Metropolitą dėl K. Olšausko degradacijos, t. y. pašalinimo iš kunigų luomo, nes negali vykdyti sprendimo „ligi jis nebus išvilktas iš kunigo rūbų“. Metropolitas atsakė, kad tokį sprendimą gali priimti tik penkių teisėjų kolegialinis teismas. Be to, teismo sprendime tiesioginių įrodymų dėl K. Olšausko kaltės nepateikta. Susirašinėjimas rezultatų nedavė. Susidarė kebli situacija: K. Olšauskas, būdamas kunigu, turėjo būti teisiamas Bažnytiniame Tribunole, o nuteistas laikomas Tytuvėnų vienuolyne. Atsižvelgiant į kanonų teisę ir Konkordato straipsnius, pasaulietinių teismų sprendimai, dargi nepagrįsti tiesioginiais kaltės įrodymais, buvo neteisingi, o K. Olšausko kalinimas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime – neteisėtas⁴⁰.

Atsiradus tokiai kolizijai, Kurija ir pats K. Olšauskas susirašinėjo su Vatikanu, bet toji problema nebuvo išspręsta⁴¹. Be to, ir pats Šv. Sostas domėjosi bylos eiga. 1929 m. spalio 1 d. Kauno apygardos teismo pirmininkas gavo prašymą atsiųsti Lietuvos pasiuntiniui prie Šv. Sosto dr. J. Šauliui teismo stenoogramos egzempliorių⁴². 1930 m. vasarą K. Olšauskas kreipėsi į Metropolitą, prašydamas jo bylą atnaujinti Bažnytiniame Tribunole. Tačiau Metropolitas atsisakė tai daryti: „<...> Bažnytinis teismas nėra pasaulietinių teismų apeliacijos institucija. Kelti ar nekelti kriminalines bylas yra vietos Ordinaro ir teisingumo gynėjo dalykas. Todėl K. Olšausko prašymas nepatenkinamas.“⁴³ Arkivyskupas Metropolitas laikėsi nuomonės, kad bylos peržiūrėjimas sukels naują triukšmą, suerzins visuomenę, todėl to daryti neverta.

Netiesiogiai buvo kreiptasi ir į Prezidentą, tačiau K. Olšauskas neprisipažino esąs kaltas ir neprašė malonės. Precedento neturinčioje situacijoje buvo bandoma siekti kompromiso. 1931 m. pradžioje net du kartus Metropolito J. Skvirecko ir net Prezidento bei teisingumo ministro vardu kalbėtis su

³⁹ Bačkis S. A. *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas*. Vilnius: LKMA, 2007, p. 264.

⁴⁰ Juridinis memorialas dėl K. Olšausko bylos. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 5.

⁴¹ K. Š. [Šakenis K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 98.

⁴² Raštas apygardos teismo pirmininkui, 1929 10 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 889, l. 30.

⁴³ K. Olšausko prašymas. *KAK archyvas*, b. 132, l. 246.

K. Olšausku siunčiamas J. Tumas. Jis siūlė mainais už laisvę pačiam atsisakyti prelatūros ir išvykti iš Lietuvos⁴⁴.

K. Olšauskas paramos ieškojo ne tik bažnytinėse institucijose, bet ir kreipėsi į tuo metu įtakingus dvasininkus. 1930 m. gegužės mėn., „žinodamas jo neišpasakytą gerumą“, kreipėsi į prelatą Povilą Januševičių ir prašė „tarti savo galingą žodį pas p. Prezidentą ir kur tamsta rasi reikalinga, kad mane ligotą 64 metų senį nuo ilgos kalėjime agonijos, o Kapitulą ir Bažnyčią – nuo amžinų šmeižtų išgelbėtum“⁴⁵. Toliau aiškino, kad pats teismas pripažinęs, jog jokių meilės ryšių su St. Ustijanauskiene po karo nebuvo. Tai koks tikslas žudyti, o „be svarbaus tikslo joks senas prelatas niekuomet senos bobos neužudė ir turbūt nenužudys“⁴⁶. Taip pat kreipėsi į prel. A. Jakštą-Dambrauską, „objektyvų kritiką“, tarti savo galingą žodį ir išgelbėti nuo nelaimės, o Bažnyčią – nuo amžinų šmeižtų⁴⁷. Laiške teigė, kad byla yra politinių priešų sufabrikuota ir klaidingai išspręsta. Baigdamas laišką, žadėjo išėjęs iš kalėjimo bylą atnaujinti ir tikrą kaltininką surasti⁴⁸.

Metropolijos kurija pasiūlė K. Olšauskui pačiam atsisakyti bažnytinių titulų (prelatūros), nes, be civilinio teismo jam inkriminuojamos žmogžudytės, yra „nusikaltęs savo kunigiškoms pareigoms, nustojęs gero vardo rimtų ir dorų žmonių akyse“⁴⁹. Neturėdamas kitos išeities, K. Olšauskas sutiko atsisakyti prelatūros. 1931 m. vasario 16 d. Prezidento įsaku buvo išleistas iš kalėjimo. „Olšauskas išeina laisvėn – sušuko koridoriaus šlavikas ir ta žinia nuaidėjo per visus koridorius, per visą kalėjimą.“⁵⁰ Taip „Diena“ rašė apie K. Olšausko paleidimą iš kalėjimo.

Bylos nagrinėjimo pradžioje prelatas jautėsi drąsiai, pasitikėjo savimi, elgėsi išdidžiai, nes tikėjosi aukštų dvasininkų, politikų, žinomų Lietuvoje advokatų, su kuriais dirbo visuomeninį ir diplomatinį darbą Pirmojo pasau-

⁴⁴ Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla...*, p. 106.

⁴⁵ Didžiai gerbiamas Prelate, 1930 05 20. *KAK archyvas*, b. 132, l. 280-281.

⁴⁶ Ten pat, b. 132, l. 181.

⁴⁷ K. Olšausko laiškas A. Dambrauskui, 1930 05 19. *VUB RS*, f. 1-E46, l. 10-14.

⁴⁸ Ten pat, l. 14.

⁴⁹ Kauno Arkivyskupo Metropolito dekretas 1930 m. spalio 18 d. *KAK archyvas*, b. 132, l. 246.

⁵⁰ Kaip Olšauskas gyveno kalėjime. *Diena*, 1931 m. birželio 28 d.

linio karo metais, palaikymo. Deja, taip neatsitiko. Dalis jų tiesiog nusisuko, o bandantiems padėti sunkiai sekėsi tai daryti. Kyla klausimas, kas gi buvo suinteresuoti K. Olšausko nubaudimu, sutrypimu, pažeminimu? Pabandydysime ieškoti atsakymo:

Pirma. Politiniai priešininkai – tautininkai. K. Olšauskas, nors ir nebuvo politikas, tačiau aktyvus krikščionių demokratų visuomenės veikėjas. Pasi-taikė gera proga susilpninti krikščionių demokratų pozicijas visuomenėje.

Antra. Ideologiniai priešininkai, t. y. kairieji socialistai, į kurių rankas praktiškai buvo atiduotas K. Olšausko likimas. Bylą vedė kairieji, socialistai ir socialdemokratai: Jurgis Byla, Juozas Grigaitis, Juozas Brazaitis, lenkai teisėjai Ražanskas, Jonas Staškevičius (Staškovičius)⁵¹.

Trečia. Žmonės, kurie tuo metu galėjo daryti įtaką teismo sprendimams, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, buvo tapę K. Olšausko priešais. Apie juos rašė teisiamašis laiške prelatui P. Januševičiui: „Šleževičius premjerau-damas buvo sustabdęs „Saulės“ mokyklų mokytojams algų išmokėjimą <...>, bet, man ir kitiems pasidarbavus, greit jis pats paliko be algos, už ką jis dabar baisiai keršija <...>. Mano priešas Musteikis „mirktelėjo šioje byloje“.⁵²

Ketvirta. Žuvusiosios giminės, siekdami gauti pinigų nužudytosios nepil-namečio sūnaus Antano išlaikymui. Paties K. Olšausko giminės, kurie siekė jo turto.

Penkta. Neigiamai teismo dalyvius nuteikė paties K. Olšausko stačiokiškas elgesys, kandžios replikos. Dėl stačiokiško charakterio, kad rėždavo į akis tiesą <...>, sunkiai jį pakentė ir Bažnyčios vadovybė⁵³.

Šešta. K. Olšauskas turėjo žmogiškų silpnybių, nevengė moterų draugi-jos. Tuo teismas pasinaudojo visuomenei nuteikti prieš kunigą, neigiamam įvaizdžiui sustiprinti. Spaudos puolimas ir Bažnyčios tylėjimas tiek menkino katalikų dvasininkų padėtį visuomenėje, kad „buvo nepatogu išeiti į gatvę su sutana“.

⁵¹ Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla...*, p. 55

⁵² Olšausko K. laiškas prelatui P. Januševičiui, 1930 05 20. *KAK archyvas*, b. 132, l. 280.

⁵³ Ar yra pagrindo kaltinti prel. K. Olšauską? *VUB RS*, f. 187-2124, l. 6.

6.3. Ryškiausi teismo proceso epizodai

Trumpai pristatysime Birštono bylą. 1928 m. rugsėjo 16 d. Birštone, ant Vytauto kalno, buvo rasta nužudyta moteris – St. Ustijanauskienė. Pagrindiniu įtariamoju tapo K. Olšauskas, kuris tuo metu gydėsi Birštone ir ne kartą buvo susitikęs su nužudytąja. 1929 m. spalio mėn. Kauno apygardos teismas K. Olšauską pripažino kaltu ir skyrė 8 metų įkalinimo bausmę, o už nuopelnus Lietuvai sumažino iki 6 metų. Nužudytosios sūnaus Antano išlaikymui K. Olšauskas turėjo mokėti po 300 Lt kas mėnesį, iki šiam sukaks pilnametystė. 1930 m. pavasarį bylą svarstė Vyriausiasis Tribunolas, tačiau sprendimo nepakeitė, o tik sumažino sumą iki 200 Lt per mėnesį nepilnamečiui Antanui Ustijanauskui. Bausmės atlikimo laikas netgi pailgėjo, nes bausmėn nebuvo įskaičiuoti 6 mėn. kalėti iki teismo. Be to, buvo areštuotas K. Olšausko turtas, t. y. Laukžemės dvaras Kretingos apskrityje.

Ši byla turėjo platų rezonansą ne tik Lietuvoje, bet Vokietijoje, JAV ir kt. Atidžiai išstudijavę Kauno apygardos teismo ir Vyriausiojo tribunolo sprendimus bei advokatų pasisakymus, galime išskirti kelis svarbiausius bylos epizodus. Plačiai buvo aptariamasi K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės nuoseklaus bendravimo detalės, tariamo jų sūnaus Ričardo egzistavimas ir dingimas bei St. Ustijanauskienės nužudymo motyvai ir aplinkybės.

Bylos tyrimo pradžioje be K. Olšausko buvo apklausti dar du įtariamieji. Kauno 3-iosios lenkų gimnazijos mokytojas Mykolas Stankevičius, konfliktavęs su St. Ustijanauskienė dėl pastarosios šmeižikiškų paskalų apie jo nederamą elgesį su gimnazistėmis. Paskalos nepasitvirtino, rugpjūčio mėn. teismas St. Ustijanauskienę pripažino kalta ir skyrė 4 paras arešto. Įtariamoju buvo laikomas nužudytosios žentas Ildefonas Krasauskas, taip pat konfliktavęs su nužudytąja. Tačiau įtarimai šiems asmenims nepasitvirtino.

Kauno apygardos teisme K. Olšausko byla buvo nagrinėjama už uždarytų durų nuo 1929 m. spalio 1 iki 13 dienos. Liudininkais buvo pakviesta daugiau kaip 100 žmonių. Tarp jų buvo ir žymių Katalikų bažnyčios hierarchų: Arkivyskupas Pr. Karevičius, prel. J. Mačiulis, kanauninkas J. Tumas. K. Ol-

šauską gynė prisiekę advokatai prof. P. Leonas ir A. Tumėnas. Abu advokatai buvo gerai žinomi teisės specialistai, dirbę Lietuvos vyriausybėse. Valstybės kaltintojas (prokuroras) buvo J. Byla⁵⁴.

Trumpai pristatysime K. Olšausko gynėjus, kurie toli gražu nebuvo eiliniai teisės specialistai. Štai taip juos apibūdino žinomas Pirmosios Lietuvos Respublikos teisininkas, advokatas Zigmas Toliušis. Advokatas A. Tumėnas buvo nepalyginamas juridinių kablukų meistras. Neblogai žinodamas civilinį procesą, jis būdavo ne tiek pavojingas, kiek įkyrus, mokėdavęs iškelti netikėtų prieštaravimų ir kazuistinių atsikirtimų. Lėtai dėstė mintis, kurias įvy-niodavo į negudrias alegorijas. Kai kas dėl tokios jo būdo savybės sakydavo, kad Tumėno pavardė kilusi iš rusiško žodžio „tuman“ (migla), nes jo kalbose būdavę daug miglos⁵⁵. Z. Toliušis pažymi, kad advokatas A. Tumėnas turėjęs nedidelę praktiką.

P. Leonas buvo patyręs advokatas, turėjęs per 20 metų stažą su pertraukomis. Jo kvalifikuota pagalba naudojosi įvairių sluoksnių ir tautybių žmonės. 1926 m. buvo išrinktas Advokatų tarybos pirmininku. Jis rūpinosi advokatų kvalifikacijos kėlimu, etikos stiprinimu. P. Leonas skiepijęs advokatūroje sąžiningumo jausmą, atsakomybės ir kuklumo principus. Jo asmenišką pavyzdys buvo siekimas aukšto dorovinio ir profesinio lygio. P. Leono praktikoje pasitaikė ir pralaimėtų bylų. Viena jų – prel. K. Olšausko byla Vyriausiajame Tribunole, kai bausmė teisiamajam buvo prailginta pusę metų⁵⁶.

Teismo proceso metu buvo aptartas visas privatus K. Olšausko gyvenimas, nes, kaip pažymėta Kauno apygardos teismo sprendime, „surinktoji rengiamojo tardymo metu medžiaga <...> liečia jo gyvenimo ilgo laikotarpio atskirus faktus, o teismas, apibūdinamas jų reikšmę, savo sprendime juos išdėstė chronologiškai“⁵⁷. Pirmiausia tardymo metu buvo aiškinamasi, kokie buvo S. Danilovičiūtės-Ustijanauskienės ir K. Olšausko santykiai, jų artimas

⁵⁴ Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas], 1929 m. spalio 13 d. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 72–75.

⁵⁵ Toliušis Z. Mano amžininkai. III tomas. VUB RS, f. 87-19, p. 2.

⁵⁶ Leonavičius J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija, 2002, p. 521, 872.

⁵⁷ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 70–71.

bendravimas nuo pažinties Debeikiuose 1894 m. iki St. Ustijanauskienės žūties Birštone 1928 m. rugsėjį. Svarbiausiu bendravimo įrodymu tapo išlikę laiškai, dokumentai apie pinigų persiuntimus. Kun. K. Olšauskas reguliariai kiekvieną mėnesį siųsdavo tam tikras pinigų sumas St. Ustijanauskienei. Dokumentai rodo, kad pirmaisiais pokario metais kas mėnesį ji gaudavo po 200–300 rub., o vėliau – po 400 rub. Teismo nuomone, K. Olšauskas pinigus mokėdavęs atsižvelgdamas į infliaciją, todėl suma didėjo.

Kodėl K. Olšauskas siuntė pinigus St. Ustijanauskienei? Teisme nagrinėtos trys hipotezės: St. Ustijanauskienė buvo paskolinusi arba tiesiog padėjusi pinigus pas kunigą, nes carinės Rusijos metu bankais žmonės nepasitikėjo, o pinigus saugoti geriau patikėdavo kunigui. Tačiau tardymo metu nepavyko įrodyti, kad St. Ustijanauskienė turėjusi didelę sumą pinigų, apie 900 rublių. Nužudytosios tėvas Mykolas Danilovičius teigė, kad „duktė, gavusi mokslą, išeidama iš namų, jokios dalios iš tėvų negavo, o tokios didelės sumos per vienerius metus mokytojaudama Palangoje negalėjo uždirbti⁵⁸. Buvo nagrinėjamas klausimas dėl St. Ustijanauskienės draudimo. Esą ši, susipažinusi su Hilarijumi Ustijanausku, jį privertusi savo gyvybę apdrausti, o draudimo terminui pasibaigus, galėjo gauti 3000 rublių⁵⁹. Tačiau šiai versijai pagrįsti trūko įrodymų, nes H. Ustijanauskas „pagal savo piniginį stovį jokiū būdu to negalėjo padaryti“⁶⁰. Didžiausią įspūdį teismui padarė nužudytosios dukters E. Krasauskienės teiginys: „Jeigu būtų buvę mokėtos skolos, tai nereikėję jos motinai, po karo esant Lietuvoje, kas mėnuo vaikščioti į „Saulės“ draugiją pas teisiąmąjį ir su ištiesta ranka prašyti išmaldos <...>.“⁶¹ Pats K. Olšauskas tardymo metu teigė, kad 1911 ar 1915 m. St. Ustijanauskienė jam paskolinusi 3000 rub. Skolą pradėjęs mokėti tada, kai ši grįžo į Lietuvą. Išmokėjęs skolą, vargingai gyvenančiai moteriškai pinigų skolindavęs⁶².

⁵⁸ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 96.

⁵⁹ Ten pat, l. 99.

⁶⁰ Ten pat, l. 100.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Olšausko K. apklausos protokolas [nuorašas], 1928 09 23. Kun. K. Olšausko byla. *MMBRS*, Rg 02/07, l. 228.

Iš St. Ustijanauskienės dienoraščio, laiškų bei liudininkų parodymų matyti, kad ji su K. Olšausku palaikė artimus ryšius. 1922 m. rugpjūčio 17 d. laiške K. Olšauskui Stanislava rašė: „Jei būsi užsienyje, tai pirk man piniginę – maišelį, pirštinaites (kelias poras), kojines <...>, šmotuką aksomo kepuraitėi.“⁶³ To paties laiško pirmojo puslapio viršuje prierašas: „Automobilius perki ir beždžiones vežioji, o aš turiu čia varžytis.“⁶⁴ Teisme buvo pateikta daugybė faktų, iliustruojančių tai, kad šie du žmonės bendravo apie 30 metų. Nors St. Ustijanauskienė iki Pirmojo pasaulinio karo ilgą laiką negyveno Lietuvoje, tačiau, atvykusi nors trumpam, aplankydavo kunigą, o po karo apsigyvenusi Kaune, anot kunigo, dirbo „Saulės“ draugijos bendrabučio prižiūrėtoja.

St. Ustijanauskienė dažnai keisdavo gyvenamąją vietą. Baigusi Rygos pedagoginį institutą, vienerius metus mokytojavo Palangoje, Strainovskių šeimoje, po to atvyko į Debeikius mokyti kun. K. Olšausko sesers ir brolio. Iš čia išvyko į Varšuvą, kur su pertraukomis gyveno apie dvejus metus. Neilgą laiką gyveno Paryžiuje. Grįžo į Lietuvą ir kelis metus mokytojavo Musninkuose. Vėliau išvyko į Odesą. Pasibaigus karui, atvyko į Vilnių, o netrukus persikėlė į Kauną. Į Lietuvą St. Ustijanauskienė grįžo su dviem vaikais: dukra Elena, gimusia 1906 m., ir sūnumi Antanu, gimusiu 1915 m.

Gyvendama Odesoje, S. Danilovičiūtė susipažino su hidrotechniku Hilarijumi Ustijanausku. Jiems gimė duktė Elena. Ustijanauskas tuo metu buvo vedęs, turėjo žmoną ir sūnų Rudolfą, gimusį 1891 m.⁶⁵ Mirus žmonai, jiedu esą susituokė, tačiau kartu gyveno neilgai. Iš teismo dokumentų nėra aišku, kada ir kodėl šie žmonės išsiskyrė. Nepavyko rasti ir dokumentų, įrodančių, kad jie buvo susituokę. Pasą St. Ustijanauskienės pavarde ji gavo tik grįžusi į Lietuvą 1921 m., padedant K. Olšauskui⁶⁶.

⁶³ St. Ustijanauskienės laiškas K. Olšauskui 1922 08 17 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b.727, l. 100.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 88.

⁶⁶ St. Ustijanauskienės paso nuorašas. *LCVA*, f. 478, ap. 4, b. 5509 a, l. 13.

Teismo dokumentuose akcentuojama, kad St. Ustijanauskienė visą gyvenimą gyvenusi skurdžiai, ypač po karo grįžusi į Lietuvą: „Ji su savo vaikais buvo maitinama tai Untulienės, tai Savrimovičaitės namuose“⁶⁷, gavo iš Amerikos Raudonojo Kryžiaus atsiųstų drabužių. Nuolatinę materialinę paramą jai teikė prel. K. Olšauskas. Teismo sprendime akcentuojama, kad kito pragyvenimo šaltinio, išskyrus K. Olšausko pašalpas, nužudytoji neturėjo. „Ustijanauskienė, kaip teismo nustatyta, neturėdama jokių pragyvenimo lėšų, be teismo duodamos pašalpos, nebūtų galėjusi nei pragyventi, nei gydytis.“⁶⁸

Kodėl ši moteris nedirbo, juk tik taip galėjo pasirūpinti savo vaikais? Remiantis kun. Kazimiero Genio parodymais, teismas konstatavo, kad „buvusi tiek gyvenimo suvarginta, kad negalėjusi jokių darbu užsiimti“⁶⁹, o teismo ekspertizės specialistai konstatavo, kad St. Ustijanauskienė „buvusi tikra invalidė“⁷⁰. Be to, moteris buvo sunkiai sugyvenamo būdo, kaip rašo pati: „Didžiausias mano priešas – liežuvis, per kurį tenka nuolat kentėti.“⁷¹ Ji nesutarė su žentu, dukra, kolegomis. Buvo nusivylusi gyvenimu, jautėsi vieniša. Keletas citatų iš jos dienoraščio: „Gyventi tik tam, kad pavalgytum ir išger-tum, tai pamiegoti ir vėl imtis to paties veiksmo“; „<...> Noriu būti turtinga <...>. Nusibodo gyventi vidutiniškai pasiturinčiai. <...> Man trūksta net asmens, su kuriuo galėčiau pasidalyti mintimis, o juk jaunatvėje turėjau ne vieną tokią sielą. Ir kas tas gyvenimas ir kam tas vaitojimas? Gyventi kilniai ir padoriai pasaulis vadina kvailybe, – gyventi ištvirkusiai ir beprasmiškai pasaulis išmintimi vadina.“⁷²

Kokia gi pašalpos mokėjimo priežastis? Apibendrinęs surinktą medžiagą, apygardos teismas padarė išvadą, kad teisiamasis mokėjęs St. Ustijanauskie-nei ne skolas, o „iš susidariusių Debeikiuose santykių, siuntė ir davinėjo jai

⁶⁷ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 101.

⁶⁸ Ten pat, l. 102.

⁶⁹ Ten pat, l. 101.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Iš St. Ustijanauskienės dienoraščio, rašyto 1929 m. rugpjūčio 27 d. 9 val. ryte. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 107.

⁷² Ten pat, l. 104–108.

pašalpas“⁷³. Siekdamas pagrįsti tokią išvadą, teismas siekė įrodyti sunkiai įrodomus dalykus: kad St. Ustijanauskienės sūnaus Ričardo (vadinamo Kociumi) tėvas buvo kunigas K. Olšauskas.

1894 m. kun. K. Olšauskas, dirbdamas Debeikiuose, pakvietė jauną mokytoją S. Danilovičiūtę mokyti savo sesers Domicelės ir brolio Antano. Greitai pasklido gandai apie šių dviejų žmonių šiltus santykius. Šiuo klausimu buvo apklausti K. Olšausko, St. Ustijanauskienės giminės, kunigai, pažinoję, kartu dirbę ar kitokių ryšių turėję su K. Olšausku. Teismo proceso dalyviai supažindinti su Panevėžio vyskupijos vizitacijos dokumentais. Daugelis apklaustųjų, dažnai perpasakodami girdėtus faktus, kalbėjo apie tai, kad, gyvendamas Debeikiuose, „K. Olšauskas buvęs intymiuose santykiuose su S. Danilovičiūte“, <...> kad „visos davatkos, būdamos nusiteikusios prieš Danilovičaitę, padavė atitinkamą prašymą vyskupui, kuris privertęs ją atleisti“⁷⁴.

Tačiau nei Panevėžio vyskupijos kurijos vizitacijos raštuose, nei Arkivyskupo Pr. Karevičiaus, kun. Mamerto Lumbio parodymuose, kun. K. Olšauskas nepristatomas kaip nusižengęs moralės normoms, nes kitaip negalėjęs kilti dvasinės karjeros laiptais: 1913 m. paskirtas kanauninku, 1918 m. buvo kandidatas į Vilniaus vyskupus, 1919 m. tapo prelatu.

Teismas, įvertinęs liudininkų: Elenos Krasauskienės, K. Olšausko brolio žmonos Natalijos Olšauskienės, Mykolo Danilovičiaus (nužudytosios tėvo), kanauninko K. Genio ir kt. parodymus, padarė išvadą, kad gyvendama Debeikiuose S. Danilovičiūtė tapo nėščia ir pagimdė kūdikį, kurio tėvas esąs kun. K. Olšauskas. Savo sūnų pavadinusi Konstantinu Ričardu. Tačiau teismui nepavyko rasti liudininkų, kurie būtų tiesiogiai žinoję, kur ir kada gimė berniukas, ar būtų surasti jo gimimo dokumentai. Teismas darė prielaidą, kad tai galėjo nutikti Varšuvoje 1899 metais⁷⁵, kur ji išvažiavo iš Debeikių. Tačiau nėra visiškai aiškūs iš Debeikių išvykimo metai – 1897 ar 1898. Vyriausiasis

⁷³ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 100.

⁷⁴ Ten pat, l. 72–73.

⁷⁵ Ten pat, l. 81.

Tribunolas, peržiūrėdamas bylą, konstatavo: jei berniukas negalėjo gimti iš meilės santykių Debeikiuose, tai įvyko vėliau, St. Ustijanauskienei atvykus per šventes ar atostogas⁷⁶. Šio fakto paviešinimas sukėlė didžiulę reakciją visuomenėje, spaudoje. Tam, kad dar labiau sustiprintų įspūdį, teismas ėmėsi įrodinėti, kad tą vaiką K. Olšauskas, „besibastydamas po Europą, kur nors <...> nudėjo“⁷⁷. Toliau teismo sprendime plačiai pristatomas tariamo sūnaus Ričardo dingimas.

Siekiant dvasininko karjeros, „S. Danilovičiūtės buvimas arti prie jo (K. Olšausko – V. P.) galėjo duoti pagrindo atsinaujinti Debeikių apkalboms, dėl to Danilovičiūtė išsiunčiama gyventi į Odesą, kur galėtų pataisyti pašlijusią sveikatą“⁷⁸.

Apie 1910–1911 metus K. Olšauskas įkalbinėjo S. Danilovičiūtę-Ustijauskiene, kuri tuo metu gyveno Odesoje, su sūnumi Ričardu išvykti gyventi į Ameriką. Jai nesutikus, įkalbino leisti mokytis už Atlanto sūnų Ričardą. Toliau byloje daug painiavos, prieštaravimų. Liko neišaiškinta, ar Ričardas, būdamas 12 metų, pats atvyko iš Odesos, ar jį atsivežė K. Olšauskas. Neaišku, kuo reikšėsi prelado globa berniukui, jei kartu į Ameriką vykęs J. Tumas jokio berniuko, su kuriuo būtų bendravęs K. Olšauskas, nematė. Nematė jo ir nuvykęs į JAV – Niujorke, Čikagoje. Pačios kelionės detalės taip pat kelia abejonių: 12 metų Ričardas buvo labai gabus, mokantis skaityti ir rašyti. Jis tariamai vienas atvyko iš Odesos į Kauną, po to į Pilviškes, iš Eitkūnų traukiniu į Bremeną. Ten pragyveno 4–5 dienas ir savarankiškai išplaukė į Ameriką⁷⁹. Tardymo metu K. Olšauskui buvo parodytos dvi nuotraukos. Vienoje – laivelyje sėdintis jūrininko drabužiais berniukas, kitoje – du vyrai ir dvi moterys sėdi ant suolo su dviem vaikais. K. Olšauskas teigė nepažįstantys šių žmonių ir nuotraukose nėra St. Ustijanauskienės sūnaus Ričardo⁸⁰. Ta-

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Vyr. Tribunolo sprendimas, 1930 balandžio 25–26 d. [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 44, 46.

⁷⁷ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 94.

⁷⁸ Ten pat, l. 86.

⁷⁹ 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 91.

⁸⁰ Olšausko K. apklausos protokolas, 1929 03 28. Kun. K. Olšausko byla. MMB RS, Rg 02/07, l. 260.

čiau St. Ustijanauskienės duktė E. Krasauskienė atpažino Ričardą. Šalia jo esančių žmonių nepažįstanti, tačiau iš motinos kalbų girdėjusi, kad sėdintys žmonės „yra nariai šeimynos, į kurią buvo atiduotas Ričardas auklėjimui ir pas kuriuos jis gyveno“⁸¹.

Teisiamoji ir liudininkų parodymai skiriasi ir dėl tolimesnio berniuko gyvenimo Amerikoje. Teisiamasis aiškino, kad berniukas mokėsi Niujorke ir rašė laiškus motinai. Nužudytosios duktė E. Krasauskienė tvirtino, kad motina laiškų negaudavusi. Rūpindamasi sūnumi, buvo atvykusi į Kauną pas K. Olšauską, prašė sūnaus adreso. Tarp kitko, Amerikoje gyveno St. Ustijanauskienės brolis, kuris teismui tvirtino apie jokią vaiką nieko nežinantis. Pagaliau paaiškėjo, kad Ričardas 1917 m., tarnaudamas JAV savanorių kariuomenėje Europoje, prancūzų fronte žuvo⁸². Žūties aplinkybės nepakankamai išaiškintos, nes dokumentai neįrodo, kad JAV daliniai 1917 m. birželio mėn. būtų buvę Prancūzijoje.

Skaitant ir analizuojant teismo sprendimą, kai kurie jo teiginiai kelia abejonių. Teismas neįtikino, kad dingęs St. Ustijanauskienės sūnus, kurio niekas iš liudininkų (išskyrus E. Krasauskiene) nėra matęs, bei nėra jokių dokumentų, įrodančių jo egzistavimą, nepainiojamas su H. Ustijanausko iš pirmosios santuokos sūnumi Rudolfu, gimusiu 1891 m., kurį leisti mokytis į Charkovo mokyklą rūpinosi ne K. Olšauskas, kaip teigė apygardos teismas, o H. Ustijanauskas. Tai patvirtino Vyriausiasis Tribunolas. Neaišku, kodėl taip įnirtingai siekiama tėvystę pripažinti K. Olšauskui, o ne nužudytosios vyrui. Juolab, kad tyrimo metu surinktoje medžiagoje yra nužudytosios laiškas, rašytas H. Ustijanauskui, kuriame teigiama, kad, mirus žmonai Teresei, neliko kliūčių jiems susituokti ir legalizuoti sūnų Ričardą⁸³. Kaltinamajame akte nurodyta, kad H. Ustijanauskas turėjo žmoną Teresę ir sūnų Ričardą⁸⁴.

⁸¹ Krasauskienės E. apklausos protokolai, 1929 04 25. Kun. K. Olšausko byla. *MMB RS*, Rg 02/07, l. 178.

⁸² 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 92–93.

⁸³ Šalčius J. Birštono–Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje. Vilnius, 1983. *VUB RS*, f. 187–2106, p. 290; K. Š. [Šleivys K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 34.

⁸⁴ Kaltinamasis aktas. *LCVA*, f. 478, ap. 2, t. 2, b. 4670, l. 7.

E. Krasauskienė patvirtino, kad H. Ustijanausko sūnaus vardas taip pat buvo Ričardas. Be to, liudininė Siaurunavičaitė teisme teigė, kad nužudytoji sakiusi, jog „iš Ustijanausko turinti du vaikus – sūnų ir dukterį (tada dar nebuvo gimęs Antanas)⁸⁵. 1910 m. laiške St. Ustijanauskienei, kuriame ragino vykti su visa šeima „į naująjį pasaulį“, K. Olšauskas rašė, kad „Jurgis lankys Amerikoje mokyklą“⁸⁶. Berniukų vardai įneša daug painiavos. Galime įtarti, kad vardai galėjo būti sąmoningai painiojami, o gal netyčia juos supainiojo vertėjai, kadangi laišakai yra versti iš užsienio kalbų (daugiausia iš lenkų kalbos). K. Olšauskas tardytojui V. Žostautai kalbėjo, kad tiksliai nežinantis, tačiau manantis, kad Ričardas – Georgas (Jurgis), – kurį jis pažinojęs ir kelis kartus parėmęs pinigais, yra Stanislavos artimas giminaitis ar jos ir Hilarijaus Ustijanausko sūnus, gimęs dar prieš jiems susituokiant. K. Olšauskui kilo abejonių, kodėl St. Ustijanauskienė, tik po Pirmojo pasaulinio karo grįžusi į Lietuvą, pasakiusi kanauninkui K. Geniui, kad turėjusi nuo K. Olšausko sūnų, o ne anksčiau. Pats K. Olšauskas apie tai nieko nežinantis. Kyla klausimas, kodėl tokia kolizija nesukėlė įtarimo paskutiniajai teismo instancijai – Vyriausiajam Tribunolui. Įdomi detalė – St. Ustijanauskienei laišakai K. Olšauskui daugiausia rašyti lenkiškai. Kodėl prelatas tai toleravo? Tuo tarpu su brolio žmona Natalija dėl to, kad ši nesisveikino lietuviškai, kil-davo konfliktų.

Kelia abejonių kaltinimai, kad K. Olšauskas raginęs išvykti į Ameriką tik Stanislavą ir sūnų Ričardą (o gal Rudolfą ar Jurgį ???). Susipažinę su jau minėtu teismo sprendimu, A. Tumėno fonde išlikusia korespondencija, paties K. Olšausko parodymais, galime daryti prielaidą, kad, trūkstant pinigų ir dėl to nesisekant H. Ustijanauskui pradėti Kaukaze naftos išgavimo verslo, K. Olšauskas siūlė vykti į Ameriką užsidirbti pinigų. „Uscienovskis vienas nepadarys jokio reikalo, jam trūksta energijos. Be pažinčių naujajame pasaulyje pinigų uždirbti negalima.“⁸⁷ Motina išleido sūnų mokytis į Ameriką

⁸⁵ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo 1930 04 25–26 d. posėdžio protokolai. Advokato A. Tumėno kalba. *LMA Vrublevskių biblioteka RS*, f. 267-2293, l. 378.

⁸⁶ Laiškas St. Ustijanauskienei, 1910 09 11 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 91–92.

⁸⁷ Laiškas St. Ustijanauskienei, 1910 09 11 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 91–92.

padedant K. Olšauskui, tikėdamasi užtikrinti geresnę ateitį. Be to, Amerikoje tuo metu gyveno sesuo Aleksandra Stulpinienė, o galbūt ir brolis, kuris neprisimena tikslios grįžimo į Lietuvą datos. Lieka neaišku, kodėl nėra žinių apie motinos susirašinėjimą su sūnumi. Juk, jei laiškus gavo K. Olšauskas, tai motina be jokios abejonės taip pat turėjo bent menkiausią žinutę gauti. Jei ne iš sūnaus, tai bent iš giminaičių ar tų žmonių, kurių globai buvo atidavusi sūnų. Teisme įrodinėjama, kad to nebuvo.

Yra žinoma, kad karo metu lietuviai kariavo savanoriais. JAV Vyriausybė, priėmusi sprendimą įsijungti į karą, paskelbė jaunų vyrų privalomąją mobilizaciją. Per ją į JAV armiją galėjo patekti ir Ričardas, kuris tada galėjo būti apie 24–26 metų amžiaus. Berniuko dingimo (žūties) aplinkybės byloje iki galo neišaiškintos, tačiau karo metu tokių atvejų žinoma gana nemažai.

Tiesioginių įrodymų apie tariamą St. Ustijanauskienės ir K. Olšausko sūnų byloje nėra. Teismo sprendime ir kaltinamajame akte daromos tik prielaidos, kad taip galėjo būti, remiamasi liudininkų parodymais, kurie nėra patys matę, o remiasi kitų žmonių pasakojimais. Pagrindiniais liudininkais buvę žmonės N. Olšauskienė (mirusio brolio žmona), D. Dirmantienė (sesuo) dar iki teismo konfliktavo su K. Olšausku dėl turto. E. Krasauskienė (nužudytosios duktė) buvo suinteresuota gauti materialinę paramą be globos likusiam broliui Antanui. Lietuvos centrinio valstybinio archyvo advokato A. Tumėno fonde saugomame Kauno apygardos teismo sprendimo nuoraše kai kurios teksto vietos pabrauktos, o paraštėse užrašyta: „nesąmonė, jokio laiško nebuvo <...>, fantazijos“ ir pan.

Susipažinus su Kauno apygardos teismo sprendimu bei kaltinamuoju aktu (1929 m. spalio 13 d.), Vyriausiojo Tribunolo sprendimu (1930 m. balandžio 25–26 d.) matyti, kad tiesioginių įrodymų dėl St. Ustijanauskienės nužudymo nebuvo pateikta. „Tiesioginių įrodymų tam nėra, bet netiesioginiai rodo kaip tik, kad prel. K. Olšauskas tai yra padaręs.“⁸⁸ Giliau paanalizavus šiuos dokumentus, kyla kai kurių abejonų, netiesioginiai įrodymai

⁸⁸ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas [nuorašas]. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 45–46.

nėra pakankamai įtikinami. Nesinorėtų tikėti, kad nužudymo motyvas buvo šantažas. St. Ustijanauskienė „čėmodanėlyje“ turėjusi svarbius dokumentus, kompromituojančius K. Olšauską, ir už juos reikalavusi pinigų. Susitikimo vietoje, t. y. ant Vytauto kalno Birštone, „svarbius teisiąmąjį liečiančius dokumentus turėjo teisiąmąjam atiduoti, o šis iš savo pusės turėjo sumokėti Ustijanauskienei jų sutartą sumą <...>“⁸⁹.

Kaip jau rašėme, K. Olšauskas 1929 m. neturėjo parapijos, o tik vadovavo „Saulės“ draugijai ir buvo Kauno kapitulos prokuratorius (reikalų valdytojas), jam buvo 62 metai, buvo ligotas žmogus. Karjeros perspektyva nebuvo aktuali. Be to, „užgrūdintas“ skleidžiamų kairiosios spaudos apkalbų. St. Ustijanauskienę žmonės pažinojo kaip ligotą, nervingą, nesugyvenamo būdo žmogų. „<...> Pikti žmonės supainiojo visą mano esybę. Pasidariau pikčiausia, iš dalies pikta ir ne kartą džiaugiausi, kai žmogų niekšą nutinka vargas, o juk tai nesutinka su mūsų Mokytojo dėsniais <...>“⁹⁰

Nužudymo aplinkybės, aprašytos teismo dokumentuose, gana keistos ir, manau, nelogiškos. Nužudymo dienos popietę nuo 16–17 val. St. Ustijanauskienė pas K. Olšauską į kambarį buvo atėjusi du kartus, atnešusi kriaušių ir dar kai ko. Be to, dar jiedu susitiko prie Vytauto šaltinio, o kai prelatas grįžo pasivaikščiojęs, apie 17 val. 30 min. St. Ustijanauskienė dar kartą užėjo į jo kambarį. Apygardos teismo sprendime teigiama, kad šį kartą jiedu susitarė, kur susitiks, „galutinai pasirinktas Vytauto kalnas, kaip patogiausia vieta“⁹¹. Kyla klausimas, kam, beveik visą popietę bendravus, vakare, tamsoje, per lietu, slidžiais laiptais lipti į Vytauto kalną, kad dar kartą susitiktų ar kažką perduotų, kai minėtą „čėmodanėlį“ nužudytoji visą popietę nešiojosi su savimi? Be to, teismo dokumentuose, gydytojų išvadose konstatuojama, kad S. Ustijanauskienė, sverianti 97 kg ir turinti nesveikas kojas, vaikščiodama su lazda, užlipti pati ant Vytauto kalno negalėjo. Anot sūnaus Antano, motina dėl sveikatos iš viso nemėgino užlipti ant Vytauto kalno: „Į Vytauto

⁸⁹ Kauno apygardos teismo sprendimas. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 5

⁹⁰ Ištrauka iš Ustijanauskienės dienoraščio. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 106.

⁹¹ Kauno apygardos teismo sprendimas, LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 111.

kalną, tikrai žinau, ji nevaikščiojo, nes tai ir man neperlengvai.“⁹² Bylos tyrimo metu nebuvo rastas „čemodanėlis“, kuriame nužudytoji tariamai nešiojosi K. Olšauską kompromituojančius dokumentus. Tačiau ar tai ne tas pats „čemodanėlis“, apie kurį kalba sūnus Antanas: „Mama turėjo čemodanėlį, padarytą iš kartono. Ji paimdavo čemodanėlį, kai rengdavosi ką nors nusiųpirkti.“⁹³

Daug dėmesio teismas skyrė nusikaltimo įrankio paieškoms. Įtarta, kad nusikaltimui įvykdyti buvo panaudotos hamako virvės, nes K. Olšausko virvės buvusios naujos, neseniai pakeistos. Vyriausiojo Tribunolo sprendime konstatuojama, kad prie netiesioginių įrodymų „dar reikia pridėti naujas hamako virves. Gynėjai sako, jog neįrodyta, kad virvės būtų visai naujos, nevartotos, pakeistos. Galima būtų sutikti su gynėjais, jei kas nors iš teismojo aiškinimusi pasitvirtintų. Bet, deja, versija apie šias virves, kaip ir kitos Olšausko keliamos versijos, niekuo ir niekieno nepatvirtinamos. Revuckienė (liudininkė, parduotuvės Birštone savininkė – V. P.) pirkimo fakto nepatvirtino, analizas rodo, kad virvės nevartotos, daugelis žmonių matė einant K. Olšauską su hamaku į mišką, bet absoliučiai niekas nepastebėjo naujų šviesių virvių <...>. Reikia sutikti su Apygardos teismu, kad hamako virvės naujai pakeistos. Žinoma, tai nėra absoliučiai neginčijami įrodymai, nes niekas nematė keičiant, bet logiškai galvojant reikia pripažinti, kad virvės pakeistos. Šioje byloje nėra tiesioginių įrodymų, reikia vadovautis faktais, jų sugretinimu ir logiškais išvadomis“⁹⁴.

Skaitydami dokumentus, pasigendame Dovydo Zlotojabko, žmogaus, radusio St. Ustijanauskienės lavoną, parodymų gilesnio aptarimo. Jis teigė, kad ant nužudytosios „kūno buvo užmestas audeklinis hamakas, tačiau negalima nustatyti, ar tas hamakas šiaip užmestas, ar kūnas buvo suvyniotas į hamaką“⁹⁵. Suprantama, tai galėjo nustatyti tik kriminalinės policijos eks-

⁹² Ustijanausko A. apklausos protokolas, 1928 09 21. Kun. K. Olšausko byla. *MMB RS*, Rg 02/07, l. 404.

⁹³ Ten pat, l. 403.

⁹⁴ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas [nuorašas], 1930 m. balandžio 25–26 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 49.

⁹⁵ Zlotojabko D. apklausos protokolas, 1928 12 17. Kun. K. Olšausko byla. *MMB RS*, Rg 02/07, l. 438.

pertai. Iš teismų sprendimų matyti, kad nebuvo aiškinamasi, koku reikalu St. Ustijanauskiene rugsėjo 13 d. ruošėsi vykti į Prienus, nors net kelių liudininkų parodymuose skaitome, kad tarnaitė Magdei Stapčinskienei pranešė, jog rugsėjo 13 d. (ketvirtadienį) išvyks į Prienus ir negrįš nakvoti. Ši apie tai turėjo pranešti buto šeimininkams⁹⁶.

Toliau, remiantis liudininkų parodymais, K. Olšausko kaltė įrodinėjama tuo, kad vakare, išvykdamas į Kauną, buvo labai susijaudinęs, elgėsi neįprastai, o iš Kauno paskubomis išvykęs į Telšius⁹⁷. Dalį šių teiginių Vyriausiasis Tribunolas atmetė kaip nereikšmingus kaltės įrodymui: „<...> Normalus dalykas, kad sustojus šoferiui porą kartų ant plento, Olšauskas pasiteiravęs, kas yra, kad sustojo; galima sutikti, kad Butkevičius (vairuotojas, vežęs K. Olšauską iš Birštono į Kauną – V. P.) dabar įsivaizduoja, kad, prieš išvažiuojant iš Birštono, Olšausko drebėjusios renkos ir kojos; galima laikyti neįrodyta, kad Olšausko ranka buvusi sužalota.“⁹⁸

Vyriausiajam Tribunolui baigus nagrinėti bylą, kaltinamasis pasakė pasakutiniają kalbą, kurioje atskleidė kaltės įrodymų spragas. K. Olšauskas kalbėjo: „<...> Niekas neįrodė, kad Olšauskas su Ustijanauskiene rugsėjo 13 d. pusę 8 val. vakaro ėjo į Vytauto kalną, niekas neįrodė, kad Ustijanauskiene buvo nužudyta rugsėjo 13 ar 14, ar 15 dieną. Faktas, kad rasta nužudyta rugsėjo 16 d. ir kad Olšauskas išvažiavo rugsėjo 13 d., tai ir ji nužudyta 13 d. Man nebuvo jokio tikslo žudyti. Čia esu pastatomas visišku kvailiu. Kiti sako, kad labai gudrus (turi mintyje Kauno apygardos teismo sprendimą, kuriame sakoma, kad K. Olšauskas yra labai gudrus ir visus įkalčius nuskėpė – V. P.)

„<...> Per 30 metų niekas neįrodė, ir dabar pasakysiu, kad po visą svieta (pasaulį – V. P) važinėdamas galėjo su Ustijanauskiene ar kuo kitu sugyventi vaiką, o čia iškels bylą ir mane pražudys. Jokios karjeros aš nelaukiau, aš esu

⁹⁶ Ten pat, Žeimytės J. apklausos protokolai, 1928 09 17 ir 18 d. Kun. K. Olšausko byla. *MMB RS*, Rg 02/07, l. 443, lapas nenumeruotas.

⁹⁷ Kauno apygardos teismo sprendimas [nuorašas]. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 727, l. 125–126.

⁹⁸ Lietuvos Vyr. Tribunolo sprendimas [nuorašas], 1930 m. balandžio 25–26 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 46.

prelatas, man užtenka tos vietos, <...> nenoriu būti nei vyskupu, nei kardinolu <...>.⁹⁹ Manome, kad advokatas A. Tumėnas buvo teisus ne kartą pabrėždamas, kad teismo dokumentuose nematyti nužudymo motyvo.

Kaltinamasis K. Olšauskas bei liudininkai pasakojo apie nužudymo dieną Birštone matytą nepažįstamą žmogų. Kaip rodo surinkti dokumentai, teismas šios versijos netyrė. Advokatas A. Tumėnas prašė teismo apklausti papildomus liudininkus, tačiau ir tai pakeisti sprendimo nepadėjo. Teismas griežtai laikėsi tos pačios versijos – kaltas K. Olšauskas. Skaitant dokumentus, aiškiai matyti, kaip laikomasi tik vienos versijos, K. Olšauskas piešiamas tik tamsiomis spalvomis, o St. Ustijanauskienė – tik šviesiomis. Tą konstatuoja ir Vyriausiasis Tribunolas. „Apygardos teismas motyvuose <...> nupiešė K. Olšauską per juodomis spalvomis, o Ustijanauskienę – per šviesiomis.“¹⁰⁰ Toliau Vyriausiasis Tribunolas teigia: „Minios mestas gandas (esą nužudytoji – K. Olšausko panelė – V. P.), kad K. Olšauskas nužudė St. Ustijanauskienę, rimtai pasitvirtino.“¹⁰¹ Tačiau, kai advokatas A. Tumėnas paprašė pateikti daiktinius įrodymus, alibi nebuvimą arba mačiusiųjų darant nusikaltimą parodymus, prokuroras atsakė, kad „Olšauskas buvo labai gudrus, visus nusikaltimo galus paslėpė“¹⁰². Juk visiems aišku, kad bylos tyrėjai privalo tuos „galus“ surasti, kad įrodytų kaltę. Vyriausiojo Tribunolo sprendime užsimeinama apie tai, kad St. Ustijanauskienė galėjo būti susijusi su šnipinėjimu ar tam tikrų žinių perdavimu lenkų šnipams. 1930 m. balandžio 26 d. „Rytas“ rašė, kad atsiradę naujų liudininkų. Buvęs kalinys Žebrauskas pasakojęs, kad, būdamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, girdėjęs iš Jakubausko, jog St. Ustijanauskienę nužudęs lenkų karininkas Malinauskas. Pats Žebrauskas žinojęs, kad Malinauskas su Ustijanauskiene turėjęs artimų ryšių. Jie per demarkacinę liniją perdavinėję vienas kitam laiškus¹⁰³. Tačiau Vyriausiojo Tri-

⁹⁹ Lietuvos Vyr. Tribunolo posėdžio protokolas [nuorašas]. *LMA Vrublevskių biblioteka RS*, f. 267-2293, l. 443.

¹⁰⁰ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas 1930 m. balandžio 25–26 d. *LCVA*, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 46.

¹⁰¹ Ten pat, l. 44.

¹⁰² K. Š. [Šleivys K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 98.

¹⁰³ Prel. Olšausko byla Vyriausiam Tribunole. *Rytas*, 1930 m. balandžio 26 d.

bunolo sprendime konstatuojama, kad iškelta versija buvusi nepatikima ir sugriuvusi¹⁰⁴. Manome, kad lenkus galėjo dominti žinios, gautos iš žento Lietuvos kariuomenės kapitono Il. Krasausko ir dukters, artimai bendravusios su Vokietijos atašė Lietuvoje Joachimū Kleinu (*Joachim Klein*)¹⁰⁵. K. Šleivys ir J. Šalčius savo knygoje rašo apie advokato A. Tumėno bandymus patikrinti šį faktą¹⁰⁶. K. Šleivys pateikia žinių apie tai, kaip 1929 m. pavasarį advokatas A. Tumėnas, susitikęs su karininku V. Razumavičiumi, tuo metu gyvenusiu Prahoje. Anksčiau šis žmogus dirbo Šaulių sąjungos konspiraciniame skyriuje ir šį tą žinojo apie Lietuvos slaptųjų tarnybų veiklą¹⁰⁷. Jis teigė, kad St. Ustijanauskienė buvusi lenkų šnipė, pažinojusi kai kuriuos lenkų šnipus Lietuvoje. „Būdama neramaus būdo ir turėdama dar neramesnį liežuvį“, lenkų žvalgybai pasidarė kenksminga¹⁰⁸. Nurodė lenkų šnipo, Šaulių Sąjungoje dirbusio Stepo Vilkicko pavardę. A. Tumėnas, įtardamas provokaciją, giliau šio fakto netyrinėjo. Pasibaigus teismams, 1930 m. pabaigoje S. Vilkickas Kariuomenės teisme buvo pripažintas šnipinėjęs lenkų naudai ir nuteistas mirties bausme¹⁰⁹. Kaip teigia K. Šleivys, išaiškėjo, kad S. Vilkickas žinojęs apie St. Ustijanauskienės nužudymą, davęs Šaulių sąjungos automobilį į Birštoną nuvežti vieną okupuoto Vilniaus lenkų žvalgybininką¹¹⁰. Tas pats autorius teigia, kad būdamas kalėjime S. Vilkickas parašęs atsiminimus, kuriuos jis skaitęs. Ten S. Vilkickas rašė, kad St. Ustijanauskienę nužudė lenkų žvalgyba¹¹¹. Knygos autorei minėtų atsiminimų surasti nepavyko.

¹⁰⁴ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimas [nuorašas], 1930 m. balandžio 25–26 d. LCVA, f. 1557, ap. 1, b. 725, l. 47.

¹⁰⁵ P. Stankeras str. „Vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos (SD) vado institucija Lietuvos generalinėje srityje“ mini kapitoną Joachimą Kleiną buvus vokiečių žvalgybos ryšininku su Lietuvos žvalgyba ir padėjęs lietuvių žvalgybai dirbti prieš SSRS ir Lenkiją. *Min str. Karo archyvas*, t. XXI, 2006, p. 228.

¹⁰⁶ K. Š. [Šleivys K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 66–71; Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje...*, p. 27.

¹⁰⁷ Anušauskas A. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1998, p. 148.

¹⁰⁸ K. Š. [Šleivys K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 66–67.

¹⁰⁹ Lenkų šnipas Vilkickas nusmerktas mirti. *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 20 d.; Kaip buvo susektas lenkų šnipas. *Lietuvos aidas*, 1930 m. kovo 17 d.

¹¹⁰ K. Š. [Šleivys K.]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 70.

¹¹¹ Ten pat, p. 71.

Įdomūs Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Prano Račiūno¹¹² fonde, saugomi kun. Edmundo Basio atsiminimai, kuriuose minimas faktas, jog 1944 m., vokiečiams traukiantis iš Vilniaus, į Arkivyskupijos kuriją pas kanclerį kun. E. Basį užėję trys inteligentai, kurie prisistatę K. Olšausko teisėjais. Jie pranešę, kad K. Olšausko byla buvusi sufabrikuota, jie buvę priversti nuteisti kunigą be kaltės įrodymų¹¹³. Pagal 1943 m. teisininkų kalendorių K. Olšausko teisėjai Jonas Staškovičius, Juozas Brazaitis ir Juozas Grigaitis gyveno Vilniuje.

Iš pateiktos bylos tyrimo analizės galime daryti įžvalgą, kad K. Olšausko byla, nesant tiesioginių įkalčių, nepakankamai ištirta, o kaltinimams trūksta pagrįstumo, dalis teiginių kelia rimtų abejonių. Tautininkams valdant, Bažnyčios ir valstybės santykių komplikotumas vertė ieškoti kompromiso: dėl to, kad K. Olšauskas atsisakė prelatūros ir pažadėjo išvykti iš Lietuvos, jis buvo išleistas iš kalėjimo.

¹¹² Pr. Račiūnas – kunigas, bažnytinės teisės licenciatas, politinis kalinys, ištvėręs lageriuose 17 metų, Lietuvos marijonų provincijos vyresnysis; eruditas, vienas iš „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ sumanytojų ir bendradarbių. Mirė 1997 m.

¹¹³ Prisiminimai apie K. Olšauską, L. Girą, S. Nėrį ir kt. *VUB RS*, f. 185-2170, l. 4.

---

7. GYVENIMAS GRĮŽUS IŠ KALĖJIMO IR ŽŪTIES APLINKYBĖS

K. Olšausko gyvenimo įvykiai 1931–1933 m. ir jo likimo tragiškumas sustiprina abejones dėl teismo nuosprendžio Birštono byloje teisingumo. Užsispyręs žemaitis ieškojo tikrojo žudiko, siekė reabilitacijos ir, galime įtarti, kad užmynė kažkam ant kulnų.

1931 m. vasario 16 d., kalėjime praleidęs beveik dvejus metus, K. Olšauskas buvo išleistas į laisvę. Tuo metu jam buvo 64 metai, sirgo tuberkulioze, turėjo širdies sutrikimų. Materialinė padėtis taip pat buvo bloga. Turtas areštuotas, o jo valdytoja paskirta sesuo Domicelė Dirmantiene. Siekiant išieškoti teismo priteistus pinigus Antano Ustijanausko išlaikymui (po 200 Lt kas mėnesį, skaičiuojant nuo 1929 m. rugsėjo mėn.) Laukžemės dvaro turtas 1930 m., K. Olšauskui dar esant kalėjime, buvo aprašytas Teismo anstolio ir įkainotas 50 000 Lt¹. Siekiant patenkinti ieškinį, dalis turto perduota iš varžytinių, nes susidarė 4600 Lt skola². Be to, dėl turto su K. Olšausku bylinėjosi jo mirusio brolio žmona Natalija Olšauskienė. Varžytinėse dalyvavo Laukžemės seniūnas Juozas Žilius.

Grįžęs iš kalėjimo, K. Olšauskas, Apaštalu sosto patikėtinio Lietuvoje monsinjoro L. Faiduti patarimu, išvyko į Romą. Specialiame rašte išdėstė teismo proceso eigą ir „sufabriquotą prieš jį bylą“ bei piniginių nesutarimų su Kurija priežastis³. Vatikanas paprašė Kauno Metropolito paaiškinti situaciją. Be to, K. Olšauskas Romoje gydėsi, o balandžio mėn. ruošėsi gydymą pratęsti Šveicarijoje. Visoms kelionėms ir gydymuisi reikėjo lėšų. Laiške seseriai D. Dirmantienei jis teiravosi, ar pardavė automobilio dalis, prašė perduoti ir automobilį, kiek galima brangiau išnuomoti ganyklas. Teiravosi, kada jam

¹ Šiaulių apygardos Teismo anstolis S. Garbauskas. Turto aprašymas. *LCVA*, f. 478, ap. 4, b. 5509 a, l. 33.

² Papildomas Teismo anstolio raginimas D. Dirmantienei. 1930 12 15. *LCVA*, f. 478, ap. 4, b. 5509 a., l. 43.

³ K. Š. [K. Šleivys]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 128.

bus grąžintos teisės į turtą, nes „daktaras Bielskus pažadėjęs man išvykus užsienin visas teises grąžinti“⁴. „Gyventi ir keliauti užsienyje negaliu, vekselio išrašyti negaliu, pinigų pasiskolinti nei advokatui sumokėti. Gelbėk mane nuo bado“, – rašė laiške J. Tumui iš Šveicarijos⁵. Net kelis kartus kreipėsi į jį, prašydamas atsiųsti dokumentą apie teisių į turtą grąžinimą. J. Tumas, pasitelkęs kun. Pijų Bielskų, ne kartą lankėsi pas Prezidentą, tačiau nesėkmingai. Atsakydamas į K. Olšausko prašymą, rašė: „Mes su kun. Pijumi Bielskumi darėme, ką galėjome. Aš net įkyrėjau Prezidentui. Visa bėda, kad pirmykščio prielankumo jau nebėra.“⁶ Tų pačių metų gegužės 7 d. J. Tumas pranešė, kad „kitas teises grąžino, o dėl turto reikia bylinėtis“, nes pasikeitė įstatymai. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, K. Olšauskas buvo priverstas grįžti į Lietuvą. Grįžęs iš kelionės, dar kartą kreipėsi į J. Tumą, prašydamas pagalbos, kad būtų panaikintas turto areštas⁷. Deja, pastangos nedavė rezultatų. K. Olšauskas nenusiminė ir nenurimo ieškojęs savo teisių, „stengėsi susigrąžinti prarastą garbę, kiekviena proga, kur pasitaikydavo, įrodinėdavo savo nekaltumą“⁸.

1932 m. vasario mėn. K. Olšauską ištiko didžiulė nelaimė – sudegė jo namas, dalis ūkinių pastatų. Padaryta žala įvertinta 52 355Lt⁹. Buvo įtartas padegimas. Netekęs lėšų pragyvenimui, K. Olšauskas kreipėsi į Kauno metropoliją, kad ši pripažintų teisę gauti pragyvenimo minimumui reikalingas lėšas iš jo areštuoto turto. Klausimas buvo svarstytas 1933 m. kovo 14 d. Kauno metropolijos tribunole ir nutarta, remiantis kanonų teise, K. Olšauskui duoti liudijimą, pripažįstantį „teisę gauti iš atimamo turto pragyvenimo minimumą, kuris paprastai duodamas kiekvienam kunigui emeritui“¹⁰.

Gyvendamas Laukžemėje, kiekvieną sekmadienį K. Olšauskas vykdavo į Palangos bažnyčią išklaudyti šv. Mišių. 1933 m. birželio 18 d., po visų pamal-

⁴ Laiškas D. Dirmantienei iš Romos. 1931 m. kovo 19 d. *MMB RS*, f. 62-124, l. 1-2.

⁵ Laiškas J. Tumui 1931 04 28. *VUB RS*, f1-E310, lapai nenumuruoti.

⁶ Tumo J. laiškas Olšauskui K. 1931 05 05. *VUB RS*, f. 1-E 30, lapai nenumuruoti.

⁷ Olšausko K. laiškas Tumui J. 1931 12 15. Laukžemė. *VUB RS*, f1-E310, l. 1-2.

⁸ Faktai ir idėjos. *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 130-131, p. 22.

⁹ Pažymėjimas Darbėnų valsčiaus valdybai. 1932 02 20 d., nr. 594. *MMB RS*, f. 62-204, l. 2.

¹⁰ Kauno metropolijos tribunolo 1933 m. kovo 14 d. protokolas. *MMB RS*, f. 62-204, l. 4.

dų, važiavo namo. Septynioliktajame kilometre, ties Būtingės kaimu, buvo nušautas, tesuspėjęs sušukti: „Jezau, Marija!“¹¹

Kairioji spauda, visą gyvenimą persekiojusi K. Olšauską, ir iš tragedijos stengėsi padaryti sensaciją. Birželio 19 d. „Lietuvos žinios“ skaitytojams priminė Birštono bylą, akcentavo „žiaurų“ nužudytojo charakterį. Be to, pranešė melagingą faktą, esą K. Olšauskas Palangoje statėsi vilą, todėl dažnai važinėdavęs prižiūrėti darbų¹². Tas pats laikraštis informavo skaitytojus apie žudiko paieškas, konstatavo, kad žudikas J. Žilius buvęs teismo paskirtas K. Olšausko turto globėju. Grįžęs iš kalėjimo, nužudytasis kunigas siekė jį pašalinti, dėl to bylinėjęsis teismuose¹³. Šis faktas taip pat klaidingas, nes, kaip rašėme anksčiau, K. Olšausko turto valdytoja buvo paskirta jo sesuo D. Dirmantienė. Liepos 4 d. tas pats laikraštis išspausdino straipsnį, pavadintą „Rasti Uracho laiška“, kuriame rašė, kad Kaune, „Saulės“ draugijos centre (Saulės rūmuose – V. P.), „atidaryta nedegi spinta, kurioje rasta daug įdomios medžiagos: asmeniniai laiška, Uracho laiška ir kita istorinė medžiaga apie taikos konferenciją Paryžiuje“¹⁴. Informacijos, patvirtinančios ar paneigiančios šį faktą, autorei nepavyko rasti. Dokumentai apie derybas su vokiečiais dėl Lietuvos nepriklausomybės 1917–1918 m., kuriuose kalbama ir apie fon Urachą, saugomi LCVA.

Dešiniojos pakraipos laikraščiai daugiau dėmesio skyrė paties įvykio aprašymui, akcentavo, kad nužudymas neturintis nieko bendra su K. Olšausko praeitimi, o Jonas Žilius kunigą nužudęs iš keršto¹⁵. Birželio 26 d. „Rytas“ išspausdino straipsnį, kuriame akcentavo kunigo nuopelnus Lietuvos švietimui ir kultūrai, jo socialinį darbą lietuvių tautos labui¹⁶.

K. Olšausko nužudymo aplinkybes tyrė Kauno kriminalinė policija. Šalia nužudymo vietos miškelyje aptikta slėptuvė, kurioje nusikaltėlis laukė savo

¹¹ Faktai ir idėjos. *Naujoji Romuva*, 1933, nr.130–131, p. 22.

¹² Nužudytas prel. Olšauskas. *Lietuvos žinios*. 1933 m. birželio 19 d.

¹³ Žiliaus J. charakteristika. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 22 d.

¹⁴ Rasti Uracho laiška. *Lietuvos žinios*, 1933 m. liepos 4 d.

¹⁵ St. S. Kaip žuvo kun. K. Olšauskas. *Lietuvos aidas*, 1933 m. birželio 21 d.; Kun. K. Olšauskas jau palaidotas. *Rytas*, 1933 m. birželio 23 d.; Olšauską nužudė kaimynas. *Rytas*, birželio 22 d.

¹⁶ A. A. K. K. Olšausko nuopelnai Lietuvai. *Rytas*, 1933 m. birželio 26 d.

14. Laukžemės dvaras, 2011 m. Kupšytė A. Laukžemės kaimas. *Kretingos krašto enciklopedija*. http://www.kretingosenciklopedija.lt/lt/straipsniai/geografija/rajono_administracinisteritorinis_suskirstymas_ir_valdymas/seniunijos/darbenu_seniunijos_kaimai/laukzemes_kaimas/ [žr. 2013 04 02]

aukos. Slėptuvė buvo panaši į tetervinų medžiotojų slėptuvę. Aplinkui buvo nulaužytos ar nupjaustytos eglaičių viršūnės, galėjusios trukdyti taikytis į pravažiuojančią auką. Panašios slėptuvės buvo aptiktos dar dviejose vietose. Iš to kriminalistai padarė išvadą, kad žmogžudystei buvo ruošiasi iš anksto. Netoli nusikaltimo vietos žmonių nebuvo, tačiau garsų šūvį girdėjo. Birželio 20 d. „Ryto“ laikraštis pranešė, kad šauta buvo iš vokiško kariško šautuvo ir yra suimtas įtariamasis kaimynas, Laukžemės seniūnas J. Žilius, labai geras šaulys, pasižymėjęs dar bermontininkų laikais¹⁷. Suimtas J. Žilius netrukus prisipažino nušovęs K. Olšauską. „Jei ponai jau viską žinote,– buvo jo žodžiai,– tai man nėra ko slėpti.“¹⁸ Tas prisipažinimas nebuvo toks svarbus, nes policija turėjo pakankamai įrodymų, kad perduotų bylą teismui. Aiškindamas nusikaltimo motyvus, J. Žilius pareiškė, kad K. Olšauskas buvęs

¹⁷ Olšauską nužudė kaimynas. *Rytas*, 1933 m. birželio 22 d.

¹⁸ Palskys E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos...*, 1995, p. 124.

blogas, kerštingas žmogus, su visais pykęs, o ypač jam labiausiai įkyrėjęs, todėl ir nutaręs jį nužudyti¹⁹. Knygos autorės toks J. Žilias motyvas neįtikino. Manome, kad Olšausko mirtį galima būtų sieti su Birštono byla. Kalėjime ir grįžęs į laisvę K. Olšauskas, kaip rašėme anksčiau, laiškuose prelatams P. Januševičiui, A. Jakštui-Dambrauskui žadėjo ieškoti tikrojo St. Ustijanauskienės žudiko. Galėtume įtarti, kad paieškos davė rezultatų. Pats K. Olšauskas savigynai visada nešiojosi šaunamąjį ginklą. Be to, K. Šleivys mini faktą, kad J. Žilius, paklaustas, kodėl nušovęs

15. K. Olšausko kapas Plungės kapinėse, 2007 m. (nuotrauka autorės)

K. Olšauską, atsakęs: „Vienas iš mudviejų turėjo žūti.“²⁰ Jis daro prielaidą, kad, 1928 m. vasarojės Birštone, J. Žilius galėjo būti susijęs ar kažką žinojęs apie St. Ustijanauskienės nužudymą²¹. Žinoma, tai tik samprotavimai, kuriems neturime įrodymų. K. Olšauskas buvo palaidotas su liturginiais drabužiais, tik be prelato žiedo. Jo kapas – Plungės kapinėse, prie gatvės, netoli tvoros. Kaip rašė K. Šleivys, buvo pastatytas kuklus kryžius, kapas aptvertas tvorele. Šiuo metu uždėtas naujas antkapinis akmuo, pastatytas paminklas. Ant paminko užrašyti žodžiai: „Vienas didžiausių XIX šimtmečio pabaigos – XX šimtmečio pradžios lietuvių kultūrintojų.“

¹⁹ Palškys E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos...*, 1995, p. 124.

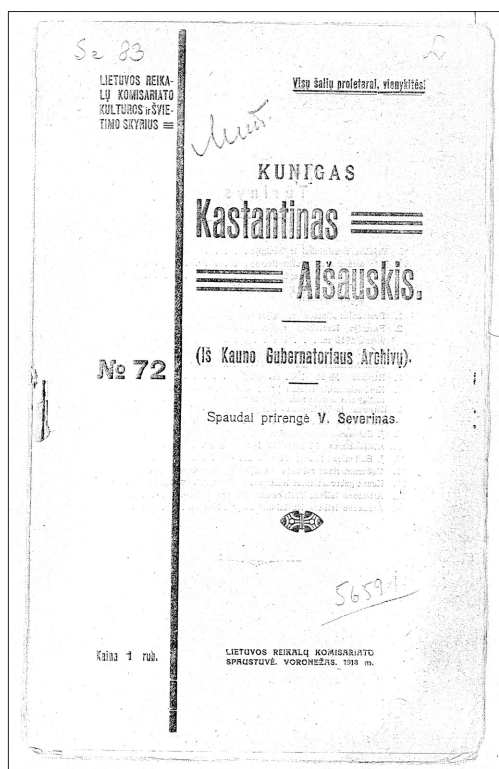
²⁰ K. Š. [K. Šleivys]. *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla...*, p. 130.

²¹ Ten pat.

8. K. OLŠAUSKAS PROPAGANDOJE

K. Olšauskas propagandos taikinyje atsidūrė ne vieną kartą. Pirmoji propagandinio pobūdžio brošiūra, skirta sukompromituoti K. Olšauską, kaip katalikų dvasininką, kurio visuomeninis darbas „tarnavo caro valdžios interesams, buvo nukreiptas prieš darbininkus“ ir tarp jų plintančią socialistinę idelogiją. Tai jau minėta V. Severino (V. Biržiškos) knygelė „Kastantas Alšauskis“, išleista Lietuvos reikalų komisariato Kultūros ir švietimo skyriaus Voroneže 1918 metais. Leidimo metai ir leidėjas aiškiai parodo, kieno užsakyму buvo parengtas leidinys ir kokių visuomenės sluoksnių interesus gynė. Joje autorius, tendencingai interpretuodamas Kauno gubernijos archyvo dokumentus, K. Olšausko veiklą naudojo antibažnytinei propagandai.

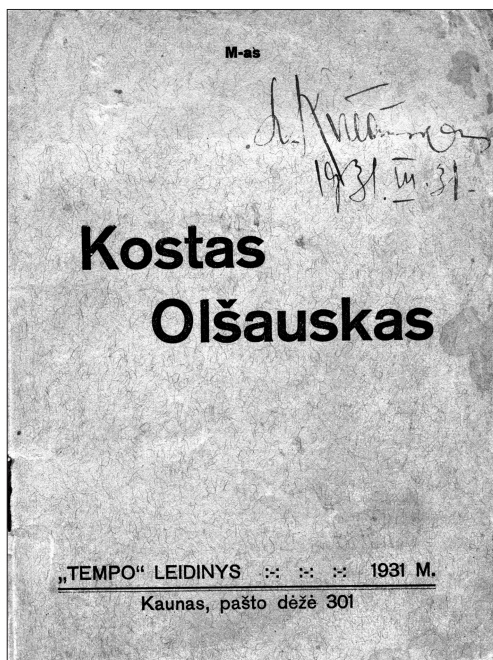
Tautininkų valdymo laikais propaganda buvo nukreipta ne prieš pačią bažnyčią, kaip instituciją, bet prieš kunigus – politinius oponentus (krikščionis demokratų). Pirmiausia tautininkai pradėjo išstumti krikščionis demokratų iš švietimo srities, prieš nepaklusnius ir aštriai kritikujančius tautininkų valdžią dvasininkus, ėmėsi represijų. Vykstant tautininkų puolimui prieš Bažnyčią, imtasi kritikuoti kunigus, jų ydas. Tokiomis politinėmis aplinkybėmis vyko Birštono byla, kurią akivaizdžiai antibažnytinei propagandai naudojo kairieji, tačiau tautininkų cenzūra nieko nedarė, kad būtų sustabdyta melo ir nea-

16. V. Severino (Biržiškos) knygos „Kunigas Kastantinas Alšauskis“, išleistos Voroneže 1918 m., titulinio lapo faksimilė

pykantos dvasininkų luomui lavina. Piešingai, jiems toks spaudos elgesys buvo naudingas. Pasirodė literatūrinių kūrinių, tendencingai nušviečiančių kunigų gyvenimą. Dar nepasibaigus teismo procesui, Čikagoje buvo išleista K. Valonio knygelė „Prelatas Olšauskas. Lietuvių Macochas“¹, smerkianti visą dvasininkiją, vadinanti ją žmonių mulkintoja. 1931 m. pasirodė žurnalisto, „Lietuvos žinių“ reporterio J. Belecko (sušaudytas nacistų) brošiūra „Kostas Olšauskas“², pasirašyta pseudonimu M-las (Musalas). Knygą cenzūra konfiskavo,

motyvuodama tuo, kad čia panaudota medžiaga iš bylos, kuri vyko už uždarytų durų. Pats knygos autorius aiškino, kad pasinaudojo žmonių pasakojimais ir laikraščių publikacijomis³. Toks autoriaus aiškinimas kelia abejonių, nes St. Ustijanauskienės laišakai, cituojami knygoje, yra teismo byloje ir saugomi LCVA. Knygoje J. Beleckas, dažnai prasilenkdamas su tiesa, papasakojo K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės meilės istoriją. Kunigas vaizduojamas donžuanas, be S. Ustijanausiekės turėjęs ir kitų meilužių: sekretorę, vienuolę ir pan. Brošiūroje yra ir įdomių detalių, kurių vėliau rašę autoriai nemini: viena iš K. Olšausko paleidimo iš kalėjimo sąlygų buvo jo pasižadėjimas išvykti iš Lietuvos. Abejojama, ar St. Ustijanauskienė buvo ištekėjusi už H. Ustijausko, nes pasą gavo Lietuvoje (nors ištekėjo gyvendama Rusijoje), proteguojama K. Olšausko. Knygoje ryškus politinis momentas, t. y. skirtingų

17. J. Belecko knygos „Kostas Olšauskas“ išleitos 1931 m., viršelio faksimilė

¹ Valonis K. *Prelatas Olšauskas: (lietuvių Macochas)*. Čikaga: Vilnis, 1929.

² M-las [Beleckas J.]. *Kostas Olšauskas*. Kaunas: Tempo, 1931.

³ Už ką konfiskavo knygą Kostas Olšauskas? *Diena*, 1931 m. birželio 7 d.

ideologijų susikirtimas. Autorius aiškiai gina socialistus. Neįvertinęs to meto aplinkybių, nepateikęs konkrečių įrodymų, išskyrus tai, kad K. Olšauskas palaikė gerus santykius su Kauno, vėliau – Vilniaus gubernatoriumi P. Veriovinu, teigia, kad K. Olšauskas tarnavo caro valdžiai. Vienas iš blogų darbų – Kauno darbininkų būrimas į draugijas, rūpinimasis jų socialiniais reikalais. Suprantama autoriaus pozicija – juk taip darbininkai buvo atitraukiami nuo socialistų ir komunistų. Knyga baigiama mintimi, kad per mažai buvo nubaustas, nebuvo pašalintas iš kunigų luomo. 1932 m. tos pačios „Lietuvos žinios“, siekdamos atkreipti dėmesį į neseniai Kaune įvykusią tragediją, pasinaudojo K. Olšausko byla. Balandžio 12 d. laikraščio pirmajame puslapyje mirgėjo antraštė „Baisi olšauskiada Kaune“⁴. Tai Prano Šileikos byla. Ketvirtajame dešimtmetyje Kaune ji tapo žinoma ne todėl, kad jis nužudė meilužę. P. Šileika buvo įtariamas pasikėsiniu nužudyti Respublikos Prezidentą A. Smetoną⁵. Tačiau straipsnį antrašte „Studentas teisininkas pasmaugė savo ilgametę meilužę“ net ir šiandien bulvarine vadinamoje spaudoje labiau tikėtina rasti išspausdintą laikraščio viduryje, o tuo tarpu „Baisi olšauskiada Kaune“ pateko į pirmąjį puslapį.

Po K. Olšausko mirties Kriminalinės policijos patalpose Kaune, Miško gatvėje, buvo įrengta ekspozicija K. Olšausko bylai pavaizduoti. Joje – K. Olšausko, St. Ustijanauskienės, tariamo sūnaus Ričardo fonuotraukos, hamačo virvės ir kt. „Policijos valdininkas su pasididžiavimu pasakodavo lankytojams apie šią bylą“⁶.

Tokiais veiksmais tautininkai menkino Bažnyčios autoritetą, siekė susilpninti krikščionių demokratų įtaką visuomenėje.

Birštono byla ypač aktyviai buvo naudojama sovietinėje propagandoje. Joje buvo siekiama sukompromituoti K. Olšauską ne tik kaip kunigą, bet ir kaip žmogų, daug atlikusį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo labai; paro-

⁴ Gailius B. *Nusikaltimai „prie Smetonos“*. Vilnius: Aidai, 2008, p. 99

⁵ Ten pat, p. 101.

⁶ Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje...*, p. 122.

dyti visuomenei, kokios prastos moralės žmonės kūrė „buržuazinę Lietuvos valstybę“.

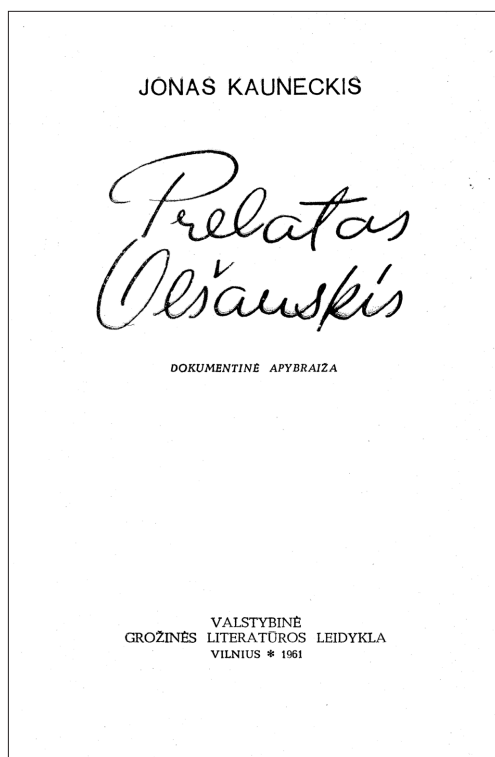
Sovietų valdžios vykdyto ideologinio visuomenės indoktrinavimo sistemoje svarbus vaidmuo teko ateistinei propagandai. Pirmaisiais pokario metais, vykstant ginkluotam pasipriešinimui prieš okupacinę valdžią, viešų Katalikų bažnyčios ir religijos užsipuolimų pasitaikydavo retai. Ateistinė propaganda sustiprėjo 1947 m., kai sovietinis režimas stipriau įsitvirtino valdžioje. 1948 m. liepos 9 d. buvo priimtas LKP CK biuro nutarimas „Partinės organizacijos uždaviniai, demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą“, kuris suaktyvino antireliginę veiklą⁷. 1947–1953 m. ateistinė propaganda Lietuvoje tapo labiau antibažnytinė, antiklerikalinė nei antireliginė, nes 37 proc. periodinės spaudos publikacijų buvo skirta dvasininkams, apie 10 proc. – Vatikanui ir dar beveik 5 proc. – Bažnyčiai⁸. 1958–1964 m. populiarios tapo dvasininkų tariamos meilės pinigams bei moralinio dvideidiškumo temos. Moralinėms kunigų ydoms parodyti buvo prisiminta K. Olšausko byla ir 1961 m. išleista (1962 m. išleistas antras leidimas) Jono Kauneckio knyga „Prelatas Olšauskas: dokumentinė apybraiža“. Pradžioje autorius rašė romaną pavadinimu „Augustinas Kurzonas“. Tačiau rašytojas Jonas Šimkus pasiūlė knygą pakoreguoti. „Esu tos nuomonės, kad tas romanas gali būti labai svarbus kovos įrankis idėjinėje kovoje prieš reakingąją klerikalizmą. Bet romaną reikia iš esmės perdirbti, <...> aiškiai laikantis socialistinės pažiūros į visus tuos įvykius <...> Olšauskas ir su ponu velniu ėjo išvien, jei tai stiprino klero ir buržuazijos idėjas.“⁹ Tad jau pratarmėje autorius savo knygos herojų pristato kaip didžiausią liaudies priešą, 1905 m. ėjusį „pėda pėdon su caro ochranka bei žandarmerija“, malšinusiu revoliuciją, o 1917–1918 m. prisidėjusį prie reakcinių jėgų, kūrusių „buržuazinę klerikalinę valdžią Lietuvoje“¹⁰. Cituojama V. Kapsuko mintis, kurioje K. Olšauskas apibūdinamas

⁷ Streikus A. Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 14, p. 55.

⁸ Ten pat.

⁹ Šalčius J. *Birštono-Olšausko byla...*, p. 3

¹⁰ Kauneckis J. *Prelatas Olšauskis*. Dokumentinė apybraiža, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 5–6.

J. Kauneckio knygos „Prelatas Olšauskis. Dokumentinė apybraiža“, išleistos 1961 m., titulinio lapo faksimilė

kaip „simbolis, kuris atstovavo visai juodašimčių armijai, visokeriopiams laisvės smaugikams, tautiniam ir tarptautiniam kapitalui“¹¹. Anksčiau minėti teiginiai knygoje įrodinėjami, pateikiant faktus iš prelado švietimo ir visuomeninės veiklos. Štai keletas teiginių: „Voroneže persekiojo laisvą mintį, nepakentė pažangių moksleivių <...>, metė juos iš komiteto išlaikomų įstaigų“¹²; „Fabrikantai padarė su policija suokalbį, siekdami sužlugdyti socialistinį judėjimą. <...> Su K. Olšausku priešakyje, stengėsi išvyti iš fabriko socialistus“¹³; „Bažnytinės lietuvių dienos metu surinkti pinigai – tai K. Olšausko grobis <...>, į kišenę visas nepate-

ko, nes vokiečiai įšaldė pinigus“¹⁴. Didžioji J. Kauneckio knygos dalis skirta K. Olšausko ir St. Ustijanauskienės meilės istorijai nušviesti. Manome, kad ilgais tardytojo ir kaltinamojo dialogais siekiama parodyti, koks arogantiškas, išdidus ir morališkai degradavęs buvo K. Olšauskas. Aptarinėdamas teismo procesą, autorius išryškina kitas kunigo ydas: žiaurumą, gobšumą, veidmaniškumą. Šios ydos akcentuojamos aprašant prelado veiklą užsienyje dėl Lietuvos nepriklausomybės. Knyga baigiama sakiniu: „Baigėsi juodojo prelado gyvenimo istorija.“

¹¹ Kauneckis J. *Prelatas Olšauskis*. Dokumentinė apybraiža, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 91.

¹² Ten pat, p. 93.

¹³ Ten pat, p. 71.

¹⁴ Ten pat.

J. Kauneckio knygos išleidimo metai bei jos turinys iliustruoja istoriko A. Streikaus teiginį, kad 5–6 deš. Lietuvoje, kaip ir visoje SSRS, ateizmo propagandos praktikoje prioritetas buvo teikiamas Bažnyčiai, kaip institucijai, kompromituoti, kitaip tariant, „antiklerikalinei propagandai“.

Naują ateistinės propagandos bangą lėmė pokyčiai SSRS komunistų partijos vadovybėje. 1982 m., mirus M. Suslovui, vyriausiojo partijos ideologo funkcijas perėmė Jurijus Andropovas. Jis ypač priešišškai buvo nusiteikęs Vatikano ir katalikybės atžvilgiu, todėl ypatingas dėmesys buvo skiriamas ideologinio darbo klausimams. 1982 m. balandžio mėn. LKP CK plenumo priimtas nutarimas „Dėl respublikos partinės organizacijos uždavinių, toliau stiprinant moksleivių idėjinį-politinį, internacionalinį ir ateistinį auklėjimą“¹⁵. Be to, buvo ir kitų priežasčių, lėmusių antireliginės propagandos sustiprėjimą: „Aktyvus Bažnyčios dalyvavimas opozicinėje veikloje, artėjančios svarbios krikščionybės istorijai Lietuvoje sukaktys – Šv. Kazimiero mirties 500-osios ir Lietuvos krikšto 600-osios metinės.“¹⁶ Taigi, 1983–1988 m. mėginta dar kartą visu pajėgumu paleisti ideologinės indokrinacijos bei ateistinės propagandos mechanizmą – daro išvadą A. Streikus¹⁷. Svarbi ideologinio poveikio priemonė buvo ne tik žodinė, bet ir vaizdinė agitacija. LKP CK akcentavo būtinybę efektyviau ideologiniam darbui naudoti kiną. Padidėjo spaudimas kinematografininkams kurti ideologiškai angažuotus filmus. Čia ir vėl neapsieita be prelado K. Olšausko bylos. 1984 m. Lietuvos televizijoje buvo sukurtas dviejų serijų filmas „Devyni nuopolio ratai“ pagal J. Kauneckio dokumentinę apybraižą „Prelatas Olšauskis“. Scenarijaus autorius – Anatolijus Beriozovas, režisierius – Bronius Talačka, operatorius – Rimantas Juodvalkis, dailininkas – Romualdas Lukšas. Pagrindinius vaidmenis atliko žinomi aktoriai – Vaiva Mainelytė ir Remigijus Sabulis. Šio filmo kūrėjams 1985 m. LKP ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba paskyrė valstybinę premiją

¹⁵ Streikus A. Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m. *Genocidas ir recistencija*, 2003, nr. 1 (13), p. 7–21.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

(tada tai buvo 250 rub.)¹⁸. Kino operatorius R. Juodvalkis po daugelio metų viename interviu kalbėjo, kad filmuoti nuėjo todėl, jog tuo metu neturėjo darbo, o valstybinės premijos nenuėjo pasiimti, „nes buvo gėda stovėti kartu su Petru Repšiu, kuris universitetui sukūrė puikias freskas“¹⁹. Operatorius filmą laikė konjunktūriniu kūrinium. Tais pačiais metais šis filmas apdovanotas SSRS valstybinio televizijos ir radijo komiteto prizų²⁰. „Kuo taip sužavėjo šis filmas sovietinės ideologijos sargus?“ – klausia knygos „LRV filmai ir jų kūrėjai“ autorė R. Pauraitė-Puplauskienė²¹. Ji rašo, kad meniškumas Komunistų partijos ideologams buvo dešimtoje vietoje, svarbiausia – „nuvainikuotas prelatas Konstantinas Olšauskas, smetoninėje Lietuvoje buvęs ne tik aukšto rango dvasininkas, bet ir įtakingas visuomenės veikėjas“²².

Kaip Lietuvos visuomenė reagavo į tokią propagandą? Išsakyti savo nuomonę laisvai to meto Lietuvoje nebuvo galimybės. Slaptai platintoje spaudoje buvo rašoma ir informuojama demokratinių valstybių visuomenė, užsienyje gyvenantys lietuviai apie sovietinę progandą, nukreiptą prieš Katalikų bažnyčią. 1985 m. „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ 66 numeryje buvo išspausdintas Jonišio bažnyčios kunigo Antano Yliaus pareiškimas Vyriausiajam Lietuvos TSR prokurorui. Jame kunigas pateikęs citatas iš „Lietuvos tarybinės enciklopedijos“ ir J. Kauneckio knygos „Prelatas Olšauskis“ apie prelatą Konstantiną Olšauską, esą nužudžiusį savo meilužę ir už tai nuteistą, reikalauja „teisingumo vardu įpareigoti atitinkamas institucijas išbraukti iš enciklopedijos minėtą žinutę, uždrausti demonstruoti sukurtą filmą ir išimti iš apyvartos knygą“²³.

Birštono byla menininkus domina ir šiandien. 1910 m. Birštone, Grynparoko festivalyje, Psilikono teatras²⁴ parodė spektaklį „Pasmaugta ir nušautas“.

¹⁸ LKP CK ir Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. *Literatūra ir menas*, 1985 m. liepos 20 d.

¹⁹ Gražiausia kino pora grumiasi su vėžiu. *Lietuvos rytas*, 2010 m. spalio 18 d.

²⁰ Palionytė J. Televizijos filmai Kijeve. *Kinas*, 1985, nr. 11.

²¹ Pauraitė-Puplauskienė R. *LTV filmai ir jų kūrėjai*. Vilnius: Algimantas, 2009, p. 129.

²² Ten pat, p. 129.

²³ Kun. Antano Yliaus pareiškimas. *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1985 m. balandžio 7 d., nr. 66.

²⁴ Tai mažos silikoninės figūrėlės, juda įspraustos tarp dviejų organinių stiklų, panardintos į vandenį ar dažus, o vaizdas projektoriumi perkeliamas į didelį salėje esantį ekraną. Vaizdą lydi gyva muzika. Teatrą įkūrė menininkė A. Petrulienė.

Menininkė Auksė Petrulienė prelato K. Olšausko istoriją atpasakoti nusprendė Birštone, kur įvyko didžioji tragedija. Paaiškėjo, kad miestelyje ši tema yra savotiškas tabu. Pasak menininkės, žodžiai „virvė“ ir „hamakas“ yra tariami pašnibždomis, o žodis „smaugti“ visai nevertojamas²⁵. „Miestelio valdžiamums uždraudė minėti tikrąją K. Olšausko pavardę, todėl suteikėme jam sparnus ir pavadino Opuoku“²⁶. „Užuot kaltinę, mes amnestavome prelatą“, – aiškina kūrėja. „Nesikapstome po neįmenamas mįsles, nesprendžiame, kas kaltas ir kas teišus. Nupurtome tik bažnytkaimiui įdomius šnabždesius ir randame išraiškingą branduolį iš meilės ir mirties, o tai – amžini ir visiems bendri dalykai.“²⁷

²⁵ Grajauskaitė O. Susipykus su kiškiu, atsirado teatras. *Lietuvos žinios*, 2010 m. spalio 9 d.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat.

IŠVADOS

1. XIX a. pabaigoje dvasininkijai tapo aktualu apsispręsti dėl modernaus nacionalizmo. K. Olšausko asmenybė formavosi mokymo įstaigose, kuriose mokėsi jaunimas iš Lietuvos kaimo. Būsimieji kunigai būrėsi į kuopeles, skaitė lietuvišką spaudą. Žemaičių kunigų seminarijoje jis susipažino su būsimais lietuvių rašytojais, poetais, visuomenės veikėjais: Vaižgantu, Maironiu, K. Pakalniškiu (Dėde Atanazu) ir kt. Puoselėjama meilė gimtajai kalbai, bendramokslių lietuviškas patriotizmas darė įtaką K. Olšausko asmenybei, formavo tautiškumą. Tuo pat metu, kaip knygos herojus, imperatoriškoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje mokėsi jau minėtas Maironis, su kuriuo siejama viešo lietuvių kalbos vartojimo akademijoje pradžia. Baigęs studijas, K. Olšauskas jau buvo tautiškai apsisprendęs kunigas, tačiau palankios sąlygos tautiškumui skleisti susidarė 1904 m., jam atvykus į Kauną.

2. K. Olšauskas gyveno tuo laikotarpiu, kai, įsigalint kapitalizmui, vyko esminiai socialiniai ir ekonominiai pokyčiai. XX a. pradžioje Bažnyčia ėmėsi naujų veiklos formų. Knygos herojus, turėdamas puikius organizatoriaus sugebėjimus, Katalikų Bažnyčios socialinę mintį pritaikė praktikoje. Įkūrė pirmąsias darbininkų draugijas ir aktyviai dalyvo jų veikloje. Platesnę veiklą išplėtė švietimo srityje. Kaune 1905 m. revoliucinių įvykių metu steigė mokyklas lietuvių ir lenkų vaikams. Jis buvo katalikiškos švietimo draugijos „Saulė“ įkūrėjas ir ilgametis vadovas. Pirmojo pasaulinio karo metais tiek Lietuvoje, tiek užsienyje sėkmingai darbavosi šalpos srityje.

3. K. Olšauskas savo veikloje laikėsi pozityvistinės nuostatos, kuri buvo būdinga XIX a. pabaigos – XX a. pradžios prabudusiai lietuvių savimonei. Idėjine prasme laikėsi konservatyvių pažiūrų, buvo griežtas katalikų mokyimo dogmų gynėjas, dažnai nesiskaitantis su kitų nuomone, neinantis nė per žingsnį į kompromisus su liberalais, socialistais ir kt. Būdamas katalikų kunigu, į pirmą vietą kėlė katalikybę ir socialinio darbo pradžioje mokyklas bei draugijas steigė ir lietuviams, ir lenkams.

4. K. Olšausko darbas XX a. pradžioje, lietuvinant Kauno miestą bei platinant švietimą gimtąja kalba visoje Kauno gubernijoje, 1915 m. incidentas su Vilniaus vyskupijos valdytoju K. Michalkevičiumi dėl lietuvių karo pabėgėlių religinių poreikių tenkinimo gimtąja kalba bei kiti jo gyvenimo ir veiklos faktai patvirtino jį esant lietuvių nacionalistu. Pažymėtini prelato nuopelnai išrūpinant, o ypač organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“, kuri davė ne tiek materialinę naudą, kiek propagavo lietuvių siekius kurti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

5. Susiklosčius palankioms aplinkybėms Lietuvos nepriklausomybės siekiamas įgyvendinti, 1917–1919 m. K. Olšauskas buvo aktyvus politinių įvykių dalyvis. Lietuvai siekiant tapti nepriklausoma valstybe, jis vadovavo svarbiausiam politiniam centrui užsienyje – Šveicarijos lietuvių tarybai. Jo, kaip derybininko, nuopelnai siekiant Lietuvos nepriklausomybės prilygsta kitų lietuvių inteligentų, vadinamų valstybininkais (A. Voldemaro, A. Smetonos, M. Yčo ir kt.) nuopelnams. Būdamas nuoseklus konservatyviosios politinės srovės atstovas, iškilus pavojui Lietuvos nepriklausomybės siekiamas 1918 m., rėmė konstitucinės monarchijos valdymo formą, suteikiančią plačias galimybes katalikų dvasininkijai dalyvauti jaunimo švietime, Bažnyčiai užimti privilegijuotą padėtį.

6. K. Olšauskas – pragmatiškas, plačių interesų žmogus, reiškėsis įvairiose socialinio, politinio, ekonominio gyvenimo srityse. Pirmaisiais nepriklausomybės metais įsijungė į Nepriklausomos Lietuvos kūrimo darbą: ėmėsi pirmojo komercinio banko, „Galybės“ bendrovės, siekusios sukurti hidroelektrinių tinklą, kūrimo. Jo iniciatyva išplėtotas „Saulės“ draugijos gimnazijų, progimnazijų, mokytojų rengimo įstaigų tinklas ženkliai prisidėjo formuojant Lietuvos švietimo sistemą.

7. K. Olšauskas buvo netradicinis kunigas, kaip ir daugelis XX a. pradžios dvasininkų, sudariusių lietuvių inteligentijos branduolį. Jis, išitraukęs į visuomeninį, o vėliau ir diplomatinį darbą, supasaulėjo. Nors supasaulėjusiu jį galėjome vadinti ir anksčiau, kadangi jo gyvenimas sukosi ne tik apie Bažnyčią, interesų ratas buvo kur kas platesnis. Kai kurie jo aplinkos žmonės atsi-

sakė kunigystės (pvz., J. Purickis). Sunkiai sekėsi derinti pastoracinį darbą su pasaulietine veikla ir K. Olšauskui. Tapo pastebimos visuomenės netoleruotos žmogiškosios ydos, ypač santykiai su moterimis. Tačiau K. Olšauskas ir toliau savo ateitį siejo su dvasininko karjera. Nekreipdamas dėmesio į pasekmes Bažnyčios autoritetui, tikėjosi gauti Vilniaus vyskupo katedrą. Be to, žinodamas Vilniaus vyskupijos įvairiatautę gyventojų sudėtį bei sulenkėjusią Katalikų bažnyčios dvasininkiją, nesusimąstė, kad, norint tinkamai atlikti pareigas, reikės ieškoti kompromisų, būti tolerantiškam. Kaip tik šių savybių K. Olšauskui trūko.

8. Amžininkai jį apibūdina kaip arogantišką, apsukrų, energingą, tiesiog nesuvaldomą žmogų. Dirbdamas sunkų šalpos darbą, dėl aiškingo charakterio, priešiško kitaminčiams susilaukė nemažai priekaištų. K. Olšauskas, aktyviai dalyvavęs politikoje, įgijo priešų. A. Voldemarui ne prie širdies buvo K. Olšausko draugystė su J. Gabriu. Jo nepalaikė žmonės, įsivaizdavę Lietuvą bendroje valstybėje su lenkais. Atsirado žmonių, kuriems ne prie širdies buvo jo santykiai su vokiečiais. Jį laikė vienu iš tų žmonių, kurie „pardavė“ Lietuvą vokiečiams. Beveik visi inteligentai, stovėję prie nepriklausomybės ištakų, gavo postus besikuriančiose valstybės institucijose. Tuo tarpu K. Olšauskas politiniame Lietuvos gyvenime tapo nepageidaujamas.

9. Birštono byla turėjo politinio pobūdžio bruožų, tautininkai siekė susidoroti su politiniais oponentais krikščionimis demokratais. Prie to prisidėjo žiniasklaida, kurios tautininkų valdžia nesistengė suvaldyti. Kauno arkivyskupijos kurija, siekdama apginti Bažnyčios garbę, laikėsi tylėjimo taktikos. Bylos eigai bei sprendimų priėmimui įtakos turėjo paties K. Olšausko žmogiškosios ydos, nesuderinamos su dvasininko pašaukimu.

Krupščiai išanalizavus išlikusius bylos dokumentus, galime daryti įžvalgą, kad byla nepakankamai ištirta, lieka daug neatsakytų klausimų, o tragiška prelado mirtis iškelia jų dar daugiau. Manome, kad K. Olšauskas galėjo būti nepalankiai susiklosčiusių to meto visuomeninių santykių ir politinių aplinkybių auka.

10. Istoriografijoje K. Olšausko asmenybė vertinama kontraversiškai. Tokį vertinimą lėmė vertintojų ideologinės pažiūros, kartais – asmeninės ambicijos. Kairiųjų pažiūrų žmonės, ypač komunistai, atmesdami nuopelnus švietimo, šalpos ir diplomatinio darbo srityse, akcentavo Birštono bylos teiginius ir naudojo ją ateistinei ir antireliginei propagandai skleisti. Kiti, dažniausia dešiniųjų pažiūrų žmonės, ypač dvasininkai, ieškojo argumentų, paneigiančių K. Olšausko kaltę Birštono byloje, pabrėždami jo, kaip visuomenės ir politikos veikėjo, nuopelnus.

PRELATUS KONSTANTINAS OLŠAUSKAS: VISUOMENĖS VEIKĖJO TRAGEDIJA

Santrauka

Prelatas Konstantinas Olšauskas – XX a. pradžios Lietuvos visuomenės, kultūros ir politikos veikėjas. Jo asmenybė mokslinėje literatūroje ir publicistikoje susilaukė kontraversiško vertinimo. Taip yra ne tik dėl garsiosios Birštono bylos, kurioje buvo nuteistas kalėti už Stanislavos Ustijanauskienės nužudymą, bet ir dėl įvairiapusės veiklos Lietuvos gyvenime. Garsioji Birštono byla iki šiol kelia abejonių dėl K. Olšausko kaltės įrodymų pagrįstumo. Jo atlikti darbai pirmaisiais XX a. dešimtmečiais švietimo, labdaros ir politinėje srityse nėra pakankamai išanalizuoti ir įvertinti.

XX a. pradžioje baigėsi kelis dešimtmečius trukę carinės Rusijos Katalikų bažnyčios veiklos suvaržymai, prasidėjo modernios tautinės valstybės kūrimo laikotarpis. K. Olšauskas įsijungė į tautinio lietuvių sąjūdžio katalikiškąją srovę. Jis tapo vienu jos lyderių. Knygoje analizuojama, kaip žinomas XX a. pradžios švietimo ir kultūros veikėjas K. Olšauskas dalyvavo šiose permainose. Atskleidžiamas jo indėlis į Bažnyčios lituanizaciją, socialinę jos veiklą, tautinį švietimą.

Susiklosčius palankioms aplinkybėms Lietuvos nepriklausomybes idėjai įgyvendinti, K. Olšauskas tapo aktyviu šių įvykių dalyviu. Knygoje analizuojama, kokį vaidmenį suvaidino K. Olšauskas derybose su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės, koks K. Olšausko vaidmuo, gaunant ir organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“. Ši diena – tai 1917 m. gegužės 20 d. Romos Popiežiaus paskirta piniginė rinkliava viso pasaulio bažnyčiose nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti. Tuo pačiu tai būdas atkreipti pasaulio valstybių dėmesį į Lietuvą ir jos nepriklausomybės siekius.

Knygoje nagrinėjama, kaip pavyko K. Olšauskui derinti asmeninius ir visuomeninius interesus, kiek padėjo ar pakenkė jo karjera asmeninės, žmo-

giškosios silpnybės. Aptariama viena iš rezonansinių Pirmosios Lietuvos Respublikos bylų – Birštono byla. Kai kurie bylos epizodai analizuojami plačiau, keliamos abejonės dėl kaltės įrodymų prelatui pagrįstumo.

Tyrimas atliktas remiantis autentiškais archyviniais dokumentais, periodine spauda, amžininkų atsiminimais bei publicistine medžiaga. Analizuodama XX a. pradžios švietimo ir kultūros veikėjo prelado K. Olšausko gyvenimą ir darbus, autorė naudoja kontekstinės biografijos metodą.

K. Olšausko asmeniui istorinėje literatūroje skirta nemažai dėmesio, tačiau dažniausiai jis minimas kaip XX a. pradžios tautinio švietimo platintojas, katalikų socialinės praktikos pradininkas. Taip pat istorikų aprašytas šveicariškasis, 1917–1918 m., K. Olšausko gyvenimo ir darbo laikotarpis, išleisti ten dirbusių žmonių atsiminimai. K. Olšausko gyvenimo vingiai ir darbas Pirmosios Lietuvos Respublikos metais mažai tyrinėtus, daugiau dėmesio susilaukė 1929–1930 m. vykęs teismo procesas. Sovietinės okupacijos metais K. Olšausko asmuo buvo naudojamas ateistinei propagandai skleisti. Dviejų leidimų susilaukė J. Kauneckio propagandinio pobūdžio knyga „Prellatas Olšauskis. Dokumentinė apybraiža“, vėliau pasirodė meninis filmas „Devyni nuopolio ratai“.

Tokiu būdu K. Olšausko gyvenimas visuomeninė ir politinė veikla tirta tik atskirais aspektais arba atskirais laiko tarpais. Daugiau dėmesio skirta darbui švietimo, kultūros, politikos srityse XX a. pradžioje bei 1929–1930 m. nagrinėti „Birštono bylai“.

1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, istorikams atsirado galimybės naudotis archyviniais fondais, bibliotekų rankraštynuose saugomais dokumentais, kurie sovietinės okupacijos metais buvo neprieinami. 2007 m. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių fondas buvo papildytas kun. K. Olšausko byla, kurios medžiaga naudojama pirmą kartą. Taip atsirado galimybė naujai pažvelgti į svarbiausius K. Olšausko gyvenimo momentus, iš naujo juos įvertinti. Ši knyga – tai surinktos ir susistemintos medžiagos pagrindu atliktas išsamus tyrimas, skirtas visapusiškai prelado K. Olšausko veiklai bei jo gyvenimui nušviesti.

K. Olšauskas visą gyvenimą nestokojo spaudos dėmesio. Apie jį rašė įvairių idėjinių srovių Lietuvos ir užsienio spauda. Tai specifinis šaltinis, kurį tenka kritiškai vertinti, siekiant kuo objektyviau atskleisti tikrovę. Rašant knygą, svarbūs šaltiniai buvo publikuoti amžininkų atsiminimai. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog atsiminimai yra subjektyvūs, juose aprašyti faktai ir įvykiai knygoje vertinami atsižvelgiant į aprašomojo laikotarpio kontekstą, tikrinami kitais šaltiniais.

Atliekant tyrimą, svarbiausi šaltiniai buvo archyviniai dokumentai. Lietuvos centriniame valstybės archyve F. 478 saugoma K. Olšausko byla. Svarbios informacijos suteikė F. 1557 (advokato Antano Tumėno) fonde saugomi dokumentai. Svarbiausi iš jų – 1929 m. spalio 1–13 d. Kauno apygardos teismo sprendimo ir 1930 m. balandžio 25–26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausiojo Tribunolo sprendimo nuorašai, St. Ustijanauskienės laišakai, rašyti K. Olšauskui, St. Ustijanauskienės dienoraščio ištraukos. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fonde (F. 383) saugomi dokumentai atskleidžia diskusijas dėl kardomosios priemonės taikymo prelatui, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos ir Vatikano pasirašyto Konkordato teiginius. Birštono bylos teismo procesą papildė Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, advokato A. Janulaičio fonde, saugomi dokumentai. Nuo 2007 m. M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma kun. K. Olšausko byla, kurioje yra praktiškai visų liudininkų apklausų protokolai Birštono byloje. Kauno arkivyskupijos kurijos archyvo dokumentai padėjo atskleisti Kurijos poziciją Birštono byloje.

Atlikusi išsamią šaltinių ir literatūros analizę apie prelato K. Olšausko gyvenimą ir visapusišką veiklą, autorė pateikė išvadas.

1. K. Olšausko asmenybė formavosi mokymo įstaigose, kuriose mokėsi lietuvių jaunimas iš kaimo, kur buvo palankios sąlygos tautiškumui plisti. Tiesioginę įtaką darė Žemaičių kunigų seminarijos ir Sankt Peterburgo katalikų dvasinės akademijos aplinka. Tautinio sąjūdžio idėjas į Žemaičių seminariją atnešė moksleiviai iš Palangos progimnazijos, Jelgavos, Liepojos gimnazijų ir kitų lietuviškojo patriotizmo paliestų vietų. Kartu su K. Olšausku Žemai-

čių kunigų seminarijoje mokėsi būsimi literatai, visuomenės veikėjai: Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Kazimieras Pakalniškis (Dėdė Atanazas), Aleksandras Jakštas-Dambrauskas. Jie lietuviško patriotizmo ir viliojančio idealizmo apimti, dar besimokydami seminarijoje, pradėjo kūrybinį darbą. Tęsdamas mokslą imperatoriškojoje Sankt Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje, K. Olšauskas bendravo su ten besimokančiais lietuvišiais, palaikė ryšius su savo draugais iš seminarijos. Baigęs Akademią, tapo lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviu.

2. 1892 m. balandžio 12 d. K. Olšauskas buvo iššventintas į kunigus. Liepojoje jis dirbo dvejus metus (1892–1894 m.). Dirbdamas gimnazijos kapelionu, nelegaliai platino lietuviškas knygas, jas gaudamas iš gerai pažįstamo Palangos progimnazijos kapeliono Juozapo Viksvos. 1894 m. rudenį K. Olšauskas išvyko klebonauti į Debeikius – miestelį Utenos apskrityje. Kartu su K. Olšausku į Debeikius atvyko brolis ir sesuo bei jų mokytoja Stanislava Danilovičiūtė. Kaip rodo tolimesni įvykiai, K. Olšausko bendravimas su šia moterimi užsitęsė ir turėjo neigiamų pasekmių jo likimui.

K. Olšauskas, klebonaudamas Debeikiuose, o vėliau – Rozalime, toliau platino lietuvišką spaudą, mokė vaikus lietuviškai skaityti ir rašyti. Parapijiečius ragino jungtis į Blaivybės draugiją. Pasižymėjo oratoriniais sugebėjimais – didelį įspūdį parapijiečiams darė jo sakomi pamokslai.

3. 1904 m. K. Olšauskas buvo perkeltas į Kauną, Šv. Kryžiaus (Karmelitų) bažnyčią, esančią pramoniniame rajone, kur dauguma parapijiečių buvo skurdžiai gyvenantys, mažai raštingi darbininkai ir jų vaikai. Kaune atsiskleidė K. Olšausko veiklos universalumas. Įgyvendindamas Popiežiaus Leono XIII encikliką „Rerum novarum“ (darbininkų klausimu) praktiškai, jis tapo katalikų socialinio darbo Kaune pradininku. Ėmėsi iniciatyvos ir su keliais aktyviais darbininkais 1906 m. birželio 1 d. įsteigė Šv. Juozapo darbininkų draugiją – katalikišką darbininkų organizaciją, kuri turėjo tapti tarpininke tarp darbininkų ir darbdavių. Kartu šios draugijos įsteigimas buvo ir enciklikos „Rerum novarum“ (kaip mokymo, nukreipto prieš socializmą) idėjų įgyvendinimas praktiškai, siekiant revoliucinių įvykių įkarštyje

atitraukti darbininkus nuo socialistinių idėjų. K. Olšauskas buvo vienas iš iniciatorių steigiant Lietuvių katalikų tarnaičių Šv. Zitos draugiją, iš esmės profesinę organizaciją.

4. 1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, ypač svarbus tapo lietuviškų mokyklų steigimas. Kauno katalikų visuomenės veikėjai suprato, kad, siekiant išplėtoti lietuvių švietimą gimtąja kalba bei telkti pedagogų kadrus, reikalinga organizacija. Tokia organizacija – katalikiška lietuvių švietimo draugija „Saulė“ – buvo įsteigta 1906 m. liepos mėn. Vienas iš draugijos steigėjų – K. Olšauskas, 1906 m. rugsėjo 25 d. buvo išrinktas jos pirmininku. Jis ėmėsi vadovauti visai draugijos veiklai, tapo ilgamečiu šios organizacijos vadovu. K. Olšausko iniciatyva, trūkstant pedagogų kadru, buvo įsteigti pedagoginiai kursai. Čia buvo sulaužytos nusistovėjusios tradicijos, kad moterims mokslas nereikalingas. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje 80 proc. kursų klausytojų buvo merginos. Šio žmogaus energija, organizaciniai sugebėjimai, pragmatizmas padėjo suburti pilnakrauję katalikišką organizaciją, vieną iš didžiausių švietimo draugijų Lietuvoje (iki 1940 m. sovietinės okupacijos), savo švietėjišku darbu ženkliai prisidėjusią prie tautinės švietimo sistemos formavimo. Draugija neapsiribojo Kauno miestu, o išplėtė savo veiklą visoje Kauno gubernijoje.

1914 m. „Saulės“ draugija įsikūrė naujame didžiuliam pastate Saulės rūmuose, kurie buvo pastatyti K. Olšausko iniciatyva iš rėmėjų surinktomis lėšomis. Tuo metu rūmai tapo lietuvybės žadinimo simboliu, Nepriklausomoje Lietuvoje – tautinio katalikiško ugdymo centru. Šiuo metu pastate įsikūrusi Kauno „Saulės“ gimnazija.

5. Būdamas energingas ir veiklus žmogus, 1905 m. revoliucinių įvykių įkarštyje K. Olšauskas įsijungė į politinį gyvenimą, dalyvavo rengiant lietuvių krikščionių demokratų partijos programą, o nepavykus sukurti lietuviškos partijos, rinkimuose į I Rusijos valstybės Dūmą dalyvavo Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės partijos sąrašuose, tačiau į Dūmą nepateko. Vienas iš lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvių, Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius, pastebėjęs jo lietuvišką patriotizmą, veiklumą bei energiją, 1914 m. paskyrė kanauninku.

6. Pirmojo pasaulinio karo metais K. Olšauskas įsitraukė į šalpos darbą, organizavo paramą nuo karo nukentėjusiems žmonėms. 1914 m. lapkričio 14 d. buvo įsteigta Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti (toliau – LDNKŠ), kurios Centro komiteto (toliau – CK) nariu kartu su M. Yču, A. Smetona ir kitais žinomais visuomenės veikėjais buvo išrinktas ir K. Olšauskas. Pirmojo pasaulinio karo metais tai buvo vienintelė aktyviai veikusi organizacija. K. Olšauskas organizavo mokyklų perkėlimą iš okupuotų vietovių. Pirmiausia į Vilnių, o LDNKŠ CK priėmus sprendimą evakuoti mokyklas į Rusiją, organizavo evakuaciją į Voronežą. 1915–1916 m. jis vadovavo Voronežo skyriui, kur buvo atidaryta 10 lietuvių švietimo įstaigų, bendrabučiuose gyveno apie 900 moksleivių. Reikėjo ypatingo veiklumo ir sumanumo, norint tinkamai pasirūpinti moksleivių maitinimu, apranga, surasti svetimame krašte patalpas bendrabučiams, mokykloms. Sudėtingas tai buvo darbas. Tarp jaunimo plito bolševikinės idėjos, atsirado nepatenkintų griežta tvarka, produktų kokybe. Tačiau išanalizuoti šaltiniai leidžia teigti, kad šalpos darbas buvo organizuotas gerai.

7. LDNKŠ Pirmojo pasaulinio karo metais atliko ne tik didžiulį šalpos, bet ir didžiulį paruošiamąjį valstybės atkūrimo darbą. Vienas iš būdų atkreipti pasaulio valstybių dėmesį į Lietuvą ir jos nepriklausomybės siekius buvo bažnytinės „Lietuvių dienos“ išrūpinimas. Buvo siekiama, kad Romos Popiežius kurią nors dieną paskirtų piniginę rinkliavą visose pasaulio bažnyčiose sušelpti nukentėjusiems nuo karo lietuviams. Tuo pačiu priminti pasauliui apie užmirštą Lietuvą. 1915 m. pradėta rūpintis bažnytine „Lietuvių diena“. Tačiau tai tapo sudėtingu reikalu, nes Popiežiaus aplinka Lietuvą laikė Lenkijos provincija. Bažnytinę „Lietuvių dieną“ gauti bandė žinomi visuomenės veikėjai: J. Gabrys, M. Yčas, kun. V. Bartuška, prof. P. Būčys, tačiau nesėkmingai.

8. 1916 m. rugsėjo 18 d. LDNKŠ CK posėdyje M. Yčas pasiūlė K. Olšauskui užimti Rusijos lietuvių įgaliotojo atstovo Vatikane pareigas. Jam buvo pavesta pasistengti gauti Šv. Tėvo leidimą organizuoti rinkliavą viso katalikiško pasaulio bažnyčiose karo nuvargintiems lietuviams padėti, o pakeliui atlikti

užsienyje veikiančių draugijos skyrių reviziją. K. Olšauskui pavyko – 1917 m. gegužės 20 d. Popiežius paskyrė „Lietuvių dieną“. Koks K. Olšausko indėlis išrūpinant bažnytinę „Lietuvių dieną“? Pats prelatas vėliau visada mėgdavo pabrėžti šį savo nuopelną. Jo bendraamžiai dvasininkai dažnai darė tą patį, tačiau turėdami mintyje ne tik patį „Lietuvių dienos“ gavimo faktą, bet ir jos organizavimą. Objektiviai vertinant įvykius, reikia sutikti, kad K. Olšausko diplomatiškumas ir atkaklumas padėjo jam tai padaryti. Minėtų žmonių vizitai į Vatikaną pralaužė lenkų barjerus ir suteikė Šv. Tėvui žinių apie lietuvių nelaimes ir siekius būti savarankiškiems. K. Olšauskas atliko didžiulį organizacinį darbą. Juk Šv. Tėvo leidimas organizuoti „Lietuvių dieną“ savaime neužtikrino sėkmingų rezultatų. Jie priklausė nuo to, kaip lietuviai sugebėjo organizuoti rinkliavą, kaip pavyko įtikinti skirtingų valstybių vyskupus tokios dienos reikalingumu, nes nuo jų tiesiogiai priklausė rinkliavos rezultatai. Vertindami K. Olšausko vaidmenį „Lietuvių dienoje“, negalime pamiršti, kad kartu šis žmogus atliko didžiulį propagandinį darbą kelyje į Lietuvos nepriklausomybę.

9. Karo metais Šveicarijoje buvo įsikūrę praktiškai visų valstybių diplomatijos atstovai, dažnai atvažiuodavo kariaujančių valstybių politikai, dirbo žurnalistai. Todėl ši neutrali šalis tapo palankia vieta politiniams tikslams įgyvendinti. Čia įsikūrė ir lietuvių politinis centras. Įvykdęs savo misiją Romoje, 1917 m. pradžioje K. Olšauskas atvyko į Šveicariją organizuoti bažnytinės „Lietuvių dienos“ ir įsitraukė į politinių organizacijų veiklą. Netrukus tapo šio reikšmingo lietuvių politinio centro užsienyje vadovu, o prasidėjus deryboms su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės – vienu iš derybininkų. K. Olšauskas buvo įsitikinęs, kad Lietuva nepriklausomybę gali gauti iš Vokietijos, todėl aktyviai dalyvavo derybose tiek su Vokietijos centrinės valdžios, tiek su karinės vadovybės ir Oberosto atstovais. Šiam jo įsitikinimui turėjo reikšmės patirti sunkumai organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“ Italijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kelionių metu susidaryta nuomonė apie šių valstybių politiką mažai žinomos Lietuvos atžvilgiu.

1917 m. rugsėjį išrinkta Lietuvos Taryba kanauninkui suteikė įgaliojimus atstovauti jai užsienio lietuvių konferencijose, dalyvauti susitikimuose su Vo-

kietijos politinių partijų atstovais bei susitikti ir tartis su kandidatu į Lietuvos karalius. Iškilus pavojui Lietuvos nepriklausomybės siekiam, K. Olšauskas rėmė konstitucinės monarchijos valdymo formą. Knygoje išanalizuoti 1917–1918 m. įvykiai rodo aktyvų K. Olšausko bei kitų Šveicarijoje dirbusių lietuvių dalyvavimą politinėje kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės, jų svarbų vaidmenį, tačiau, pripažinus nepriklausomybę, pagrindinis vaidmuo kuriant valstybę atiteko Valstybės Tarybai Lietuvoje. Nepriklausomos Lietuvos politiniame gyvenime K. Olšauskas nedalyvavo.

10. Karo pabaigoje susidarė palankios aplinkybės Vilniaus vyskupijos valdytoją K. Michalkevičių pakeisti lietuviu vyskupu. K. Olšauskas, kaip misioneris, turėjo didelių nuopelnų puoselėjant lietuvių Kaune ir jo apylinkėse, išrūpinant ir organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“. Todėl, remiamas Vokietijos Reichstago katalikų centro atstovo M. Ercbergerio bei palaikomas Lietuvos Tarybos, tikėjosi gauti Vilniaus vyskupo katedrą. Tačiau jis, kaip ir daugelis kitų XX a. pradžios dvasininkų, buvo netradicinis kunigas. Įsitraukęs į visuomeninį darbą, supausaulėjo. K. Olšauskui sunkiai sekėsi derinti pastoracinį darbą su pasaulietine veikla. Tapo pastebimos visuomenės netoleruotos žmogiškosios ydos, ypač santykiai su moterimis. Vilniaus vyskupija pasižymėjo įvairiataute gyventojų sudėtimi bei sulenkėjusia Katalikų bažnyčios dvasininkija, todėl šiam darbui buvo reikalinga tolerancija ir kompromiso ieškojimas. Kaip tik šių savybių K. Olšauskui trūko. Šventasis Sostas pasirinko Jurgio Matulaičio kandidatūrą.

11. Prel. K. Olšauskui besigydamas Birštone, 1928 m. rugsėjo 16 d. ant Vytauto kalno buvo rasti Stanislavos Danilovičiūtės-Ustijanauskienės palikai – moters, su kuria prelatas ilgą laiką buvo pažįstamas, bendravo. Netrukus jis tapo pagrindiniu įtariamuoju ir patalpintas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Bylą nagrinėjo Kauno apygardos teismas ir Vyriausiasis Tribunolas. Teismų sprendimu, K. Olšauskas buvo pripažintas kaltu ir nuteistas 6 metų įkalinimo bausme, o nužudytosios sūnaus išlaikymui iki pilnametystės privalėjo mokėti po 200 Lt per mėnesį. Ši byla turėjo platų atgarsį ne tik Lietuvoje, bet ir JAV, Vokietijoje ir kitose Europos valstybėse. Didelį dėmesį rodė

spauda, ypač kairioji, iš anksto pasmerkdamą prelatą, įvardydama jį kaltu, tuo pačiu žemindama visą kunigų luomą. K. Olšausko gynėjai pastebėjo, kad teismo procesas vyko sunkiomis spaudos sukeltos psichozės sąlygomis. Kilo ginčai dėl Konkordato sąlygų vykdymo.

Susipažinus su Kauno apygardos teismo sprendimu bei kaltinamuoju aktu (1929 m. spalio 13 d.), Vyriausiojo Tribunolo sprendimu (1930 m. balandžio 25–26 d.), matyti, kad tiesioginių įrodymų K. Olšauskui dėl St. Ustijanauskienės nužudymo nebuvo pateikta. Priimant sprendimą, vadovautasi netiesioginiais įrodymais. Bylos eigai bei sprendimų priėmimui įtakos turėjo paties K. Olšausko žmogiškosios ydos, nesuderinamos su dvasininko pašaukimu, – tolerancijos stoka, išdidumas.

Krupoščiai išanalizavę išlikusios bylos dokumentus, galime daryti išvadą, kad byla nepakankamai ištirta, lieka daug neatsakytų klausimų. Vienas iš jų – kaip nužudytoji St. Ustijanauskienė atsidūrė Birštone, ant Vytauto kalno. Teismas neabejoja, kad nunešti jos K. Olšauskas negalėjo, nes buvo fiziškai per silpnas. Siekiama įrodyti, kad moteris ant Vytauto kalno užlipusi pati. Tačiau įrodymai neįtikinami. Medicinos ekspertų duomenys patvirtino, kad St. Ustijanauskienė svėrusi 97 kg ir turėjusi nesveikas kojas, todėl užlipti ant Vytauto kalno negalėjusi. Be to, jos sūnus Antanas apklausos metu konstatavo, kad motina visada vaikščiojusi su lazda ir niekada nebandžiusi lipti ant minėto kalno.

12. 1933 m. birželio 18 d. po pamaldų Palangos bažnyčioje K. Olšauskas važiavo namo. Septynioliktajame kilometre, ties Būtingės kaimu, buvo nušautas. Oficialiai buvo teigiama, kad nužudymas neturintis nieko bendro su K. Olšausko praeitimi, o Laukžemės seniūnas (seniūnijos, kurioje gyveno K. Olšauskas) Jonas Žilius kunigą nužudęs dėl to, kad jis buvęs blogas, kerštingas žmogus. Manome, kad K. Olšausko mirtį galima būtų sieti su Birštono byla. Kalėjime ir grįžęs į laisvę K. Olšauskas laiškuose prelatams P. Januševičiui, A. Jakštui-Dambrauskui žadėjo ieškoti tikrojo St. Ustijanauskienės žudiko. Galima įtarti, kad paieškos davė rezultatų.

13. Birštono byla ypač aktyviai buvo naudojama sovietinėje propagandoje. Joje siekta sukompromituoti K. Olšauską ne tik kaip kunigą, bet ir kaip žmogų, daug nuveikusį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo labui. Buvo stengiamasi parodyti visuomenei, kokios „prastos“ moralės žmonės kūrė „buržuazinę Lietuvos valstybę“.

PRELATE KONSTANTINAS OLŠAUSKAS: PUBLIC MAN'S TRAGEDY

Summary

Prelate Konstantinas Olšauskas – a Lithuanian public figure, man of culture and statesman of the early 20th century. His personality was brought into the centre of controversy in both scientific literature and the media. Such a situation did not only result from the notorious Birštonas case where he was sentenced to prison for the murder of Stanislava Ustijanauskienė but also from his diverse activities in the public life of Lithuania. The notorious Birštonas case still casts some doubts on the validity of evidence of Olšauskas' guilt. The work in the fields of education, charity and politics accomplished by him in the first decades of the 20th century has not been thoroughly analysed and evaluated to this day.

In the beginning of the 20th century the restrictions on the Catholic Church imposed by the tsarist Russia for several decades were lifted; the period of building of a modern national state began. Konstantinas Olšauskas joined the Catholic faction within the Lithuanian National Revival. He became one of the leaders. The book analyses how a prominent man of education and culture of the early 20th century Konstantinas Olšauskas took part in these changes. It reveals his contribution to the Lithuanization of the Church, its social activities, and national education.

With the arrival of favourable conditions for bringing the idea of independence to life, Konstantinas Olšauskas became an active participant in the events. The book addresses the role that Konstantinas Olšauskas took in the negotiations with Germany over the independence of Lithuania and the part Konstantinas Olšauskas played in obtaining the right to organise and organising the church "Lithuanian Day". It was 20 May 1917 designated by the Pope as the day for the collection of funds, where all the churches in the world

were encouraged to raise funds for the relief of the war-stricken people of Lithuania. It was also a way to draw the attention of the countries worldwide to Lithuania and its aspirations for independence.

The book analyses how Konstantinas Olšauskas succeeded in combining personal and public interests; to what extent his personal, human, weaknesses helped or hindered his career. It discusses one of the cases of the First Republic of Lithuania to draw a broad public response – the Birštonas case. Certain episodes of the case are analysed in greater detail; doubts are raised as to the validity of evidence of the prelate's guilt.

The research was carried out on the basis of authentic archival documents, periodical press, memoirs of contemporaries and publicistic material. In analysing the life and work of the early 20th century figure of education and culture, prelate Konstantinas Olšauskas, the author relies on the method of contextual biography.

Though the personality of Konstantinas Olšauskas received considerable attention in historical literature, he is most commonly referred to as the promoter of national education of the early 20th century and the founding father of the Catholic social practice. Historians also addressed the period of Olšauskas' life and work in Switzerland in 1917–1918; the memoirs of the people who worked there were published. However, the twists and turns of life and work of Konstantinas Olšauskas in the years of the First Republic of Lithuania have been little studied to this day; the court proceedings that took place in 1929–1930 were far more popular. In the years of the Soviet occupation Olšauskas' personality was exploited for the purposes of atheist propaganda. The propaganda-type book *Prelate Olšauskis. Documentary Sketch* by J. Kauneckis was published in two editions; it was followed by the feature film *Nine Circles of the Fall*.

Therefore, the life, public and political activities of Konstantinas Olšauskas have only been studied in individual aspects or individual periods. Only his work in the fields of education, culture and politics as well as the Birštonas case heard in 1929–1930 drew more attention of researchers.

After Lithuania restored its independence in 1990, historians gained access to archival funds and documents stored in library manuscript collections that were beyond public reach in the years of Soviet occupation. In 2007 the Manuscript Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania was supplemented with the case of the priest Konstantinas Olšauskas; this is the first-time use of material from this case. Hence, it provided an opportunity to take a new look at the key moments of life of Konstantinas Olšauskas and to give a new evaluation. This book is a comprehensive research study based on the collected and systemised material, which aims at the comprehensive coverage of activities and life of Konstantinas Olšauskas.

Konstantinas Olšauskas had no shortage of attention from the press throughout his lifetime. Lithuanian and foreign press of different ideological orientations wrote about him. It is a specific source which needs to be approached with a grain of criticism to ensure as objective revelation of reality as possible. The published memoirs of contemporaries of Konstantinas Olšauskas were an important source of information in writing the book. However, taking into account the subjective nature of memoirs, the facts and events described in them are evaluated with due regard to the context of the period under discussion and verified by other sources.

Archival documents were the major source in the research. The Olšauskas case is kept at F. 478 of the Lithuanian Central State Archives. The documents stored in F. 1557 (Lawyer Antanas Tumėnas Fund) provided important information. The most important among them are the duplicates of the judgement of Kaunas County Court of 1–13 October 1929 and the judgement of the Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania of 25–26 April 1930, copies of the letters of Stanislava Ustijanauskienė addressed to Konstantinas Olšauskas, copy of the diary of Stanislava Ustijanauskienė. The documents kept at the Fund of the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs (F. 383) reveal discussions on the enforcement of a coercive measure in respect of the prelate taking into account the statements of the Concordat signed between the Republic of Lithuania and the Holy See. The documents kept at the Law-

yer A. Janulaitis Fund of the Manuscripts Department at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences add to the legal proceedings of the Birštonas case. From 2007 the priest Olšauskas case containing the protocols of examinations of nearly all witnesses in the Birštonas case is stored at the Manuscript Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The documents from the archive of the Curia of Kaunas Archdiocese helped to reveal the position of the Curia in the Birštonas case.

A thorough analysis of the sources and literature dealing with the life and versatile activities of the prelate Konstantinas Olšauskas led the author to the following conclusions.

1. Konstantinas Olšauskas built up his personality in educational institutions which were attended by the Lithuanian village youth and created favourable conditions for the spread of nationality. The environment of the Samogitian Seminary and Saint Petersburg Roman Catholic Theological Academy had a direct influence on his personality. The ideas of the national revival were brought to the Samogitian Seminary by the students from Palanga Progymnasium, Jelgava Gymnasium, Liepāja Gymnasium and other places affected by Lithuanian patriotism. Future men of letters and public figures studied at the Samogitian Academy together with Konstantinas Olšauskas: Jonas Mačiulis-Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Kazimieras Pakalniškis (Uncle Atanazas), Aleksandras Jakštas-Dambrauskas. Overwhelmed with Lithuanian patriotism and idealism, they made the first steps on their creative road while at the seminary. After Konstantinas Olšauskas moved on to study at the imperial Saint Petersburg Roman Catholic Theological Academy, he engaged in communication with local Lithuanian students and maintained contacts with his friends from the seminary. After graduation, he became a member of the Lithuanian National Revival.

2. On 12 April 1892 Konstantinas Olšauskas was ordained a priest. He worked in Liepāja for two years (1892–1894). While being a chaplain of the gymnasium, he was involved in illegal distribution of Lithuanian books, receiving them from the chaplain of Palanga Progymnasium Juozapas Viksva

well familiar to him. In autumn 1894 Konstantinas Olšauskas was appointed a parish priest of Debeikiai – a town in Utena County. He was accompanied by his brother and sister, as well as their teacher Stanislava Danilovičiūtė, who arrived in Debeikiai. As illustrated by subsequent events, Olšauskas' communication with this woman continued, with negative consequences on his life.

While being a parish priest in Debeikiai and Rozalimas afterwards, he was continuously involved in the distribution of Lithuanian press; he taught children to read and write in Lithuanian. He encouraged his parishioners to join the Temperance Society. He stood out for his oratory skills – his sermons deeply impressed the parishioners.

3. In 1904 Konstantinas Olšauskas was transferred to Kaunas, the Holy Cross (Carmelitan) Church located in an industrial area, where most parishioners were scarcely literate workers and their children living in poverty. Kaunas helped to unravel the universality of Olšauskas' activities. By bringing the encyclical “Rerum novarum” (On the Condition of Workers) by Pope Leo XIII to life, he became the founding father of Catholic social labour in Kaunas. On 1 June 1906, in cooperation with several active workers, he took up the initiative to establish Saint Joseph Society for Workers – a Catholic organization for workers which had to play the role of an intermediary between workers and employers. The establishment of this society also meant the turning of ideas of the encyclical “Rerum novarum” (as a teaching directed against socialism) to practice aimed at distracting workers from socialist ideas in the midst of revolutionary events. Konstantinas Olšauskas was one of the initiators in founding the Society of Lithuanian Catholic Servants of Saint Zita, a trade-union by nature.

4. In 1904, when the Lithuanian press ban was lifted, the establishment of Lithuanian schools got to play a crucial role. The representatives of Kaunas Catholic community realised that to develop Lithuanian education in the mother tongue and to recruit pedagogical staff, an organization was required. Such an organization – Lithuanian Catholic education society *Saulė* – was

founded in July 1906. Being one of the founders of the society, Konstantinas Olšauskas was elected its chairman on 25 September 1906. He presided over the activities of the society and became a long-year leader of this organization. With pedagogical staff lacking, Olšauskas took the initiative to establish pedagogical courses. The courses rejected the long-lived tradition, according to which women did not need education. At the outset of World War I, 80 per cent of attendants in the courses were women. Owing to the energy, organizational skills and pragmatism of this person, a full-fledged Catholic organization, one of the largest education societies in Lithuania (until the Soviet occupation of 1940), having significantly contributed to the formation of the national education system by its initiatives in education, was established. The society did not limit with Kaunas City; it expanded its activities across Kaunas Governorate.

In 1914 the society *Saulė* was re-established in a new large *Saulė* Building designed and built at the initiative of Konstantinas Olšauskas using the funds collected from sponsors. At that time the building became the symbol of awakening of Lithuanianhood and the centre of national Catholic education in the Independent Lithuania. The building currently houses Kaunas Saulė Gymnasium.

5. Being an energetic and active person, Konstantinas Olšauskas joined the political life in the midst of revolutionary events of 1905 and played a role in drafting the Lithuanian Christian Democratic Party programme; when the establishment of a Lithuanian party was doomed to failure, he participated in the elections to Russia's First State Duma as a member of the Lithuanian-Belarusian Constitutional Party; however, he was not elected to the Duma. After his Lithuanian patriotism, activeness and energy were noticed by one of the participants in the Lithuanian National Revival, Bishop of Samogitia Pr. Karevičius, he was ordained a canon in 1914.

6. In the years of World War I Konstantinas Olšauskas got involved in the relief work, organised aid to people impoverished by the war. On 14 November 1914 the Lithuanian War Relief Society (hereinafter – LWRS) was

established, with Konstantinas Olšauskas elected the member of the Central Committee (hereinafter – CC) together with Martynas Yčas, Antanas Smetona and other famous public figures. It was the only active organization in the years of World War I. Konstantinas Olšauskas organised the transfer of schools from occupied areas. They were initially transferred to Vilnius; however, when the LWRS CC decided to evacuate the schools to Russia, he organised their evacuation to Voronezh. In 1915–1916 he took control over Voronezh branch, where 10 Lithuanian educational institutions were opened; around 90 pupils resided in hostels. Special activeness and ingenuity were required to ensure a proper provision of food and clothing to students and to find accommodations for hostels and schools in a foreign country. The work was complicated. Youth got inspired by Bolshevik ideas; dissatisfaction with strict order and product quality emerged. Nevertheless, the sources analysed lead to the conclusion that the organization of relief was good.

7. As World War I was in progress, the LWRS did not only accomplish a huge relief work but also carried out an immense preparatory work for the restoration of the state. The winning of the right to organise the church “Lithuanian Day” was one of the ways to draw the world’s attention to Lithuania and its aspirations for independence. The goal was to achieve that the Pope designated a day for the collection of funds in all churches of the world in favour of the war-stricken people of Lithuania. It was also an opportunity to remind the world about the forgotten Lithuania. The work of obtaining the right to hold the church “Lithuanian Day” began in 1915. However, it turned out to be a complicated matter because the Pope’s milieu considered Lithuania to be a province of Poland. Well-known public figures – J. Gabrys, M. Yčas, Rev. V. Bartuška, Prof. P. Būčys – tried to obtain the right for organising the church “Lithuanian Day”; however, their attempts were doomed to fail.

8. In the LWRS CC meeting on 18 September 1916 Martynas Yčas suggested Konstantinas Olšauskas the office of the representative of Russian Lithuanians to the Holy See. He was assigned a task to use his best efforts in obtaining the authorisation from the Holy Father to organise the collection of funds

at the Catholic churches of the world in favour of Lithuanians impoverished by the war by simultaneously performing a revision of the foreign branches of the society. Konstantinas Olšauskas succeeded – the Pope announced 20 May 1917 “The Lithuanian Day”. What was Olšauskas’ role in obtaining the right to hold the church “Lithuanian Day”? The prelate himself did not hesitate to boast of it as his merit in later years. His contemporaries would often do the same; however, what they had in mind was not only the fact of obtaining the right to hold “The Lithuanian Day” but also the organization itself. Looking at the events objectively, we have to agree that the diplomacy and persistence of Konstantinas Olšauskas contributed to this achievement. The visits of the afore-mentioned persons to the Holy See helped to break the Polish barriers and provided the Holy Father with information about Lithuanian hardships and aspirations for independence. Konstantinas Olšauskas accomplished a huge organizational work. After all, the permission of the Holy Father to organise “The Lithuanian Day” did not per se ensure successful results. They depended on how Lithuanians would succeed in organising the fund-raising and how they could convince the bishops of different countries of the necessity of such a day because the outcomes of the collection of funds were in their hands. When evaluating Olšauskas’ role in “The Lithuanian Day”, we should not forget that this person also did an immense propaganda job on the path towards the independence of Lithuania.

9. In the years of the war Switzerland served as the seat for the diplomats from nearly all countries; the politicians from the countries at war would often come; journalists were working as well. Hence, this neutral country became a favourable venue for the pursuit of political goals. The Lithuanian political centre also established itself in this country. Having completed its mission in Rome, in the beginning of 1917 Konstantinas Olšauskas arrived in Switzerland for the purpose of organising the church “Lithuanian Day” and got involved in the activities of political organizations. In a short while, he became the leader of this important Lithuanian political centre abroad and one of the negotiators – when the negotiations with Germany over Lith-

uania's independence began. Konstantinas Olšauskas was convinced that Lithuania could negotiate over its independence with Germany; therefore, he was actively involved in negotiations with the representatives of both the German central government as well as military commanders and Ober Ost. His conviction was to a large extent determined by the difficulties that he came through in organising the church "Lithuanian Day" in Italy, France, Great Britain and the opinion shaped on his journeys about the policy of these countries in respect of little known Lithuania.

The Council of Lithuania elected in September 1917 authorised the canon to act on its behalf in Lithuanian conferences abroad, to attend meetings with representatives of German political parties as well as to meet and negotiate with the candidate to the king of Lithuania. In the face of danger to Lithuania's aspirations for independence, Konstantinas Olšauskas supported a form of government of constitutional monarchy. The events of 1917–1918 analysed in the book show an active involvement of Konstantinas Olšauskas and other Lithuanians working in Switzerland in a political fight over the independence of Lithuania and their important role; however, once independence was achieved, the Council of Lithuania assumed the principal role in the establishment of the state. Konstantinas Olšauskas played no role in the political life of Independent Lithuania.

10. As the war was coming to an end, favourable circumstances came into play for replacing the administrator of Vilnius Diocese Kazimieras Michalkevičius with a Lithuanian bishop. As mentioned before, Konstantinas Olšauskas had outstanding merits in fostering Lithuanianhood in Kaunas and its environs, as well as obtaining the right to organise and organising the church "Lithuanian Day". Hence, supported by a representative of the Catholic Centre Party in the Reichstag Matthias Erzberger and the Council of Lithuania, he was hoping for the chair of Vilnius bishop. However, like a number of other priests of the early 20th century, he was not a traditional priest. His engagement in public activities made him more secular. Olšauskas found it hard to combine pastoral work with worldly activities. Human vices

not tolerated by the society, in particular his relations with women, became apparent. Vilnius Diocese distinguished by multinational population and Polishized clergy of the Catholic Church; therefore, the work required tolerance and compromising. These are exactly the qualities that Olšauskas was lacking. The Holy See selected the candidacy of Jurgis Matulaitis.

11. While the prelate Konstantinas Olšauskas was receiving treatment in Birštonas, on 16 September 1928 the body of Stanislava Danilovičiūtė-Ustijanauskienė – a woman whom the prelate knew and communicated with for a long time – was found on Vytautas Hill. He shortly became the main suspect and was confined to Kaunas Hard Labour Prison. Kaunas County Court and the Supreme Tribunal investigated the case. By their judgement Konstantinas Olšauskas was found guilty, sentenced to 6 years of prison and had to pay a monthly amount of 200 litas for the maintenance of the son of the murdered woman until he reached adulthood. The case had a huge public response not only in Lithuania but also the US, Germany and other European countries. It was extensively covered in the press, especially left-wing, by condemning the prelate before time, by referring to him as guilty and by humiliating the class of the clergy in general. Olšauskas' defenders noted that the court proceedings took place under difficult conditions of the general psychosis caused by the press. Disputes as to the compliance with the provisions of the Concordat arose.

The judgement and indictment of Kaunas County Court (13 October 1929) and the judgement of the Supreme Tribunal (25–26 April 1930) show that no direct evidence was presented to Konstantinas Olšauskas regarding the murder of Stanislava Ustijanauskienė. Indirect evidence determined the final judgement. The procedure of the case and decision-making were affected by the human vices of Konstantinas Olšauskas himself which were not compatible with the priest's mission – lack of tolerance, pride.

A diligent analysis of the surviving documents of the case leads to the conclusion that the case was not thoroughly investigated; plenty of questions remained unanswered. One of them – how the murdered Stanislava

Ustijanauskienė ended up in Birštonas, on Vytautas Hill. The court had no doubts that Olšauskas could not carry her by himself as he was physically too weak. The court tried to prove that the woman got to Vytautas Hill by herself. However, the evidence was not credible. Medical experts confirmed that Stanislava Ustijanauskienė weighed 97 kg and had diseased legs; therefore, she could not get to the top of Vytautas Hill by herself. What is more, her son Antanas stated when interviewed that his mother was always walking with a stick and had never tried to climb up that hill.

12. On 18 June 1933 Konstantinas Olšauskas was going home after the sacred service in Palanga Church. He was shot at the seventeenth kilometre, near Būtingė Village. According to the official version, the murder had nothing to do with Olšauskas' past and the elder of Laukžemė (elderate where Konstantinas Olšauskas resided) Jonas Žilius murdered the priest for the reason of being a wicked and vengeful person. We believe that Olšauskas' death could be connected to the Birštonas case. In his letters to prelates P. Januševičius and A. Jakštas-Dambrauskas written from the prison and after his release, Olšauskas promised to search for a true murderer of Stanislava Ustijanauskienė. We may suspect that his search was fruitful.

13. The Birštonas case was especially actively exploited in the Soviet propaganda. It sought to discredit Konstantinas Olšauskas not only as a priest but also as a person who made a significant contribution for the sake of restoration of independence of Lithuania. It was attempted to show to the public how "low" were the morals of the people who built the "Lithuanian bourgeois state".

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

- F. 1557 – Advokato A. Tumėno fondas.
- F. 478 – Kauno apygardos teismo fondas. K. Olšausko baudžiamoji byla.
- F. 383 – Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fondas.
- F. 1437 – Advokato Mykolo Sleževičiaus fondas.
- F. 923 – Lietuvos Ministrų Kabineto fondas.
- F. 1014 – Lietuvos Valstybės Tarybos fondas.
- F. 1546 – Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo fondas.
- F. 391 – Lietuvos švietimo ministerijos fondas.

Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos

Retų knygų ir rankraščių skyrius

- F. 66 – Z. Toliušio fondas.
- Rg. 02/07 – Kun. K. Olšausko byla.
- F. 19 – P. Veriovkino fondas.
- F. 62 – Stasio Dirmanto fondas.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

- F. 1 – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys. Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai.
- F. 187 – Prano Račiūno fondas.
- F. 87 – Zigmo Toliušio fondas.
- F. 155 – Alberto Geručio fondas.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos

Rankraščių skyrius

- F. 267 – Augustino Janulaičio fondas.
- F. 12 – „Lietuvos žinių“ redakcijos fondas.
- F. 54 – „Vilniaus žinių“ redakcijos fondas.

- F. 43 – Vilniaus kapitulos fondas.
 F. 75 – Mokslų akademijos bibliotekos archyvas.
 F. 73 – Kauno gubernijos žandarmerijos valdybos fondas.
 F. 255 – Lietuvos Tarybos fondas.
 F. 70 – Vilniaus krašto lietuvių draugijos. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti fondas.
 F. 117 – Petro Leono fondas.
 F. 44 – Vilniaus vyskupijos fondas.

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

- B. 132 – Prel. Konstantino Olšausko byla.

Skelbti dokumentai

Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė: dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius: Mintis, d. 2, 1965.

Lietuvos istorijos chrestomatija. Kaunas: Šviesa, 1994.

Bačkis St. Ant. *Lietuvos ir Šventojo Sosto kondordatas.* Vilnius: LKMA, 2007.

Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptojo Vatikano archyvo dokumentai. Vilnius: LKMA, 2010.

Lietuvos valstybės tarybos protokolai. 1917–1918. Vilnius: Mokslas, 1991.

Maciūnas V. Ant. Smetonos laiškai J. Šaulio archyve. *Aidai*, 1974, nr. 8, p. 339–340.

Olšauskas K. Kun. Juozapas Viksva. *Knygnešys (Ruseckas P.)*, t. 2, Kaunas, 1928.

Prasčiokas. Teismas. *Viltis*, 1910 m. gegužės 12 d. (23).

Šležas P. Keli dokumentai iš netolimios praeities. *Naujoji romuva*, 1933 m. liepos 2 d.

Jo Šventenybės Popiežiaus Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum). *Logos*, 1991, nr. 3.

Atsiminimai

Bartuška V. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*. Klaipėda: „Ryto“ sp., 1937.

Bartuška V. *Kelionė Lietuvon Didžiosios karės metu 1916 m.* Bostonas, 1916.

Dambrauskas A. *Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų (1906–1931) veikimas*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1932.

Dogelis P. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas, 1936.

Gabrys J. *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios? (1918–1919)*. Leidimo vieta nenurodyta, 1920.

Yčas M. Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir pirmieji žingsniai. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. 1918–1928*. Kaunas: „Spindulio“ b-vė, 1930.

Yčas M. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*. Čikaga: Yčų knygų fondas, 1991, t. 3.

Karevičius Pr. *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*. Vilnius: LKMA, 2006.

Katilius A. ir kt. Dulkes nužėrus. Iš Vl. Mirono atsiminimų. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU, 1992, t. 1.

Katilius A. Paskutiniojo Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus atsiminimų fragmentas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir katalikų bažnyčia*. Vilnius: Mintis, 1994, t. 7.

Klimas P. *Dienoraštis*. Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1988.

Klimas P. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990.

Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais. *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Londonas: Nidos knygų klubas, 1955.

Krupavičius M. *Atsiminimai*. Čikaga: Lietuviškos knygos klubas, 1972.

Leonas P. Mano pergyvenimai (1914–1919). *Mūsų senovė*. Kaunas, 1938, t. 2, nr. 3–4.

Liulevičius V. *Išėivijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*. Čikaga: Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba, 1981.

Maksimaitienė-Girčytė O. *Voroneže 1915–1918*. Vilnius: Mintis, 1983.

Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metais. *Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis 1918–1928*. Londonas: Nidos knygų klubas, 1955.

Skipitis R. *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai*. Čikaga: Terra, 1961.

Steponaitis A. *Atsiminimai. 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu*. Kaunas: „Žaibas“, 1940.

Stulginskis A. *Atsiminimai*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1980.

Šakenis K. *Iki „vaizdų ir minčių nelaisvėje“*. Vilnius: Informacijos ir leidybos centras, 1997.

Vaitkus M. *Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune, 1903–1906: atsiminimai*. Putnam (Conn): Imaculata, 1957.

Vaitkus M. *Keturi ganytojai*. Čikaga: Lietuviškos knygos klubas, 1960.

Voldemaras A. *Pastabos saulėlydžio valandą*. Vilnius: Mintis, 1992.

Žemaitis Z. *Atsiminimai apie J. Janonį. Literatūra ir kalba*, 1966, t. 8.

K. Olšauskui skirtos knygos

Kauneckis J. *Prelatas Olšauskis*. Dokumentinė apybraiža. Vilnius: Valsybė, 1961.

M-las [Beleckas J.]. *Kostas Olšauskas*. Kaunas: „Tempo“, 1931.

Severinas V. (Biržiška V.). *Kunigas Kastantinas Alšauskis*. Voronežas: Liet. reikalų kom. Kultūros ir švietimo skyrius, 1918.

Š. K. (Šleivys Kazimieras). *Konstantinas Olšauskas ir jo teismo byla*. Čikaga: „Draugo“ spaustuvė, 1985.

Šalčius J. Birštono-Olšausko byla. Faktų ir teisės šviesoje. 1985 [rankraštis]. *VUB RS*, f. 187-2106.

Valonis K. *Prelatas Olšauskas*. Lietuvių Macochas. Čikaga, 1929.

Straipsniai periodinėje spaudoje

A. A. K. Olšausko nuopelnai Lietuvai. *Rytas*, 1933 m. birželio 26 d.

Ab. Katalikų vadas. *Lietuvos žinios*, 1924 m. spalio 26 d.

Angarietis Z. Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės. *Komunistas*, 1919 m. vasario 14 d.

Antrasis laikraštinių suvažiavimas. *Tėvynė*, 1911, nr. 36.

Antrosios Stokholmo konferencijos rezoliucijos. *Lietuvių balsas*, 1917 m. lapkričio 17 d.

Apžvalga. „Saulės“ reikalai. *Lietuva*, 1913 m. gegužės 2 d.

Apžvalga. Ką rašo kiti laikraščiai. *Lietuva*, 1912, nr. 44.

Apžvalga. Naujas skandalas. *Lietuva*, 1912, nr. 47.

Apžvalga. Visai nesisek. *Lietuva*, 1913, nr. 23.

Apžvalga. Išmintingą žodį smagu klausyti. *Lietuva*, 1913, nr. 1.

Atsišaukimas į visuomenę. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. rugsėjo 5 d. (18).

Aukščiausiojo vado telegrama. *Šaltinis*, 1914 m. gruodžio 7 d.

Bagdonas M. Lietuvos karalius Mindaugas II. 15 metų nuo Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi. *Trimitas*, 1933 m. liepos 20 d., nr. 29.

Biržiška V. Iš Vilniaus ir Kauno žandarmerijos archyvų. *Mūsų senovė*, t. 1 (3 kn.), Tilžė, 1922.

Bylai pasibaigus. *Rytas*, 1929 m. spalio 15 d.

Česnulis K. Amerikos lietuvių tarybos raštininko oficialus pranešimas. *Garsas*, 1919 m. vasario 20 d.

Dar apie K. Olšausko nužudymą. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 20 d.

Dėl ko Žilius nušovė K. Olšauską. *Lietuvos žinios*, 1933 m. liepos 24 d.

Dėl prel. K. Olšausko bylos. *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 8 d.

Eksdiplomatas. Laisva tribūna. Dėlei mūsų užsienio politikos. *Laisvė*, 1923 m. sausio 3 d.

Faktai ir idėjos. *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 130–131.

Grajauskaitė O. Susipykus su kiškiu, atsirado teatras. *Lietuvos žinios*, 2010 m. spalio 9 d.

Gražiausia kino pora grumiasi su vėžiu. *Lietuvos rytas*, 2010 m. spalio 18 d.

Grigaravičius A. Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas. *Kultūros barai*, 2000, nr. 11–12, 2001, nr. 1.

Grigola P. Prelatas K. Olšauskas šiandien. *Žemaitis*, 1992 sausio 30 d.

Grigola P. Kada bus reabilituotas prelatas K. Olšauskas? *Apžvalga*, 1992 m. sausio 25–31 d., nr. 4 (56).

Iš prel. Olšausko bylos ir aplink ją. *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 7 d.

Įtartojo J. Žiliaus charakteristika. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 22 d.

Yčas M. Dr. Purickis ir karaliaus rinkimai. *Vairas*, 1934, nr. 12.

J. K. A. A. K. K. Olšausko nuopelnai Lietuvai. *Rytas*, 1933 m. birželio 26 d.

Janulaitis K. Ar žudikas buvo prelatas? *Dobilas*, 1991 m. lapkričio 7 d.

K. Olšauską nužudė Žilius. *Lietuvos ūkininkas*, 1933 m. liepos 27 d.

Kaip K. Olšauskas gyveno kalėjime. *Diena*, 1931 m. birželio 21, 28 d.

Kas žino apie kun. K. Olšausko darbus. *Lietuvos žinios*, 1925 m. sausio 9 d.

Kaunas. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. rugpjūčio 1 d. (14).

Kauneckis J. Augustinas Kerzonas (romano ištrauka). *Pergalė*, 1957, nr. 3.

Konstantinas Olšauskas nubaustas 8 metams sunkių darbų kalėjimo. *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 14 d.

Kun. Alšauskas – policijos agentas. Liudijimas. *Kova*, 1911, nr. 40.

Kun. Antano Yliaus pareiškimas. *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1985 m. balandžio 7 d., nr. 66.

Kun. K. Olšauskas jau palaidotas. *Rytas*, 1933 m. birželio 23 d.

Kun. Konstantinas Olszewskis – policijos šnipas. *Kova*, 1911, nr. 37.

Laiškai į redakciją. *Skardas*, 1907, nr. 19.

Lenkų darbai Kaune. *Šaltinis*, 1907 m. birželio 25 d. (12).

- Lietuvių atstovybė Paryžiuje. *Darbininkas*, 1919 m. vasario 27 d.
- Lietuvių delegacija Paryžiuje. *Garsas*, 1919 m. kovo 3 d.
- Lietuvių diena viso pasaulio bažnyčiose. K. Olšausko telegrama. *Lietuvių balsas*, 1917 m. vasario 9 d.
- LKP CK ir Lietuvos TSR Ministrų Taryboje. *Literatūra ir menas*, 1985 m. liepos 20 d.
- Lopata R. Karalių turnyras. *Kultūros barai*, 1992, nr. 12.
- M. Apie Voronežo lietuvių moksleivių gyvenimą. *Naujoji Lietuva*, 1916 m. sausio 1 d.
- M. M. Lietuvių diena viso pasaulio katalikų bažnyčiose. K. Olšausko telegrama. *Lietuvių balsas*, 1917 m. vasario 9 d.
- Mastauskas, F. Amerikos lietuvių Tarybos atstovo Europoje B. F. Mastausko raportas. *Garsas*, 1919 m. liepos 31 d.
- Mūsų diplomatija beveiksmė ten, kur būtina reikia. *Lietuvių balsas*, 1917 m. rugpjūčio 10 d.
- Nušautas K. K. Olšauskas. *Rytas*, 1933 m. birželio 19 d.
- Nužudytas prel K. Olšauskas. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 19 d.
- Olšauską nužudė kaimynas. *Rytas*, birželio 22 d.
- Pakštas K. Lietuvos delegacija taikos konferencijoje. *Darbininkas*, 1919 m. vasario 13 d.
- Pakštas K. Delegato Europon laiškas. *Garsas*, 1919 m. vasario 6 d.
- Pakštas K. Lietuvių atstovybė Paryžiuje. *Darbininkas*, 1919 m. vasario 27 d.
- Palionytė J. Televizijos filmai Kijeve. *Kinas*, 1985, nr. 11.
- Prancė. Pirmasis „Saulės“ sąnarių susirinkimas. *Nedėldienio skaitymas*, 1906 m. spalio 11 d. (24).
- Prel. K. Olšausko byla tęsiasi. *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1, 2, 5 d., kt.
- Prel. K. Olšausko byla. *Draugas*, 1929 m. spalio 18 d.
- Prel. K. Olšausko byla pasibaigus. *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 15 d.
- Prelato K. Olšausko byla Vyriausiam tribunole. *Rytas*, 1930 m. balandžio 26 d.

Prelato K. Olšausko žudikas tebeieškomas. *Lietuvos ūkininkas*, 1933 m. birželio 29 d.

Prelato K. Olšausko žudiko beieškant. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 24 d.

Prelato Olšausko byla. *Lietuvos ūkininkas*, 1929 m. spalio 11 d.

Rado Uracho laiškus K. Olšauskui. *Lietuvos ūkininkas*, 1933 m. liepos 6 d.

Rastauskas A. Paslaptinga byla. *Katalikų pasaulis*, 1992, nr. 8.

Rasti Uracho laiškai. *Lietuvos žinios*, 1933 m. liepos 4 d.

Rokas. Kaip K. Olšauskas gyveno kalėjime. *Diena*, 1931 m. birželio 14–17 d.

„Saulės“ kursų atidarymo išskilmės. *Šaltinis*, 1914 m. lapkričio 30 d.

Skirius J. Vatikano ir Lietuvos diplomatinių santykių pradžia. Vatikanas ir „Lietuvių dienos“ istorija. *Lietuvos aidas*, 1992 m. sausio 4 d.

Skirius J. „Dariau, ką galėjau...“. *Mokslas ir gyvenimas*, 1991, nr. 11–12.

St. S. Kaip žuvo kun. K. Olšauskas. *Lietuvos aidas*, 1933 m. birželio 21 d.

Šiandien prasidėjo K. Olšausko byla. *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 1 d.

Šiandien prasidėjo prel. K. Olšausko byla. *Lietuvos žinios*, 1929 m. spalio 1 d.

Tumas J. Mūsų diplomatija beveiksmė ten, kur būtina reikia. *Lietuvių balsas*, 1917 m. rugpjūčio 10 d.

Turauskas P. Apie Kauno darbininkus. *Vadovas*, 1912, nr. 44, t. 11, p. 385.

Už ką konfiskavo knygą Kostas Olšauskas? *Diena*, 1931 m. birželio 7 d.

V. B. Lietuvos reikalai užsienyje. *Laisvė*, 1919 m. balandžio 10 d.

Valstybės taryba. *Lietuva*, 1919 m. balandžio 3 d.

Voldemaras A. Šmeižimas iš „Laisvės“. *Krašto balsas*, 1923 m. sausio 10 d.

Žiliaus J. charakteristika. *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 22 d.

Mokslinė literatūra ir kitos publikacijos

Anušauskas A. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1998.

Bičiūnas V. *Kaunas 1030–1930*. Kaunas: Naujasis laikas, 1930.

Bukaitė V. *Nepriklausomybės Akto signataras Vladas Mironas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009.

- Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. II d. Vilnius: Lituanus, 1992.
- Eidintas A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
- Eidintas A. *Antanas Smetona: politinės biografijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1990.
- Eidintas A. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius: Valstyb. leidybos centras, 1992.
- Gaidys A. Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907 m. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. *Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, t. 7, 1994.
- Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940. Vilnius: Mintis, 1970.
- Gaigalaitė A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Vilnius: VPU, 1999.
- Gaigalaitė A., Žeimantienė J. *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.
- Gailius B. *Nusikaltimai „prie Smetonos“*. Vilnius: Aidai, 2008.
- Galva G. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga, 1982.
- Gerutis A. *Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*. Klivlend: Viltis, 1978.
- Grigaravičiūtė S. *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Vilspa, 2002.
- Jakštas J., Stakauskas J. *Arkivyskupas Pranciškus Karevičius: jo 50 m. kunigavimo sukakčiai paminėti 1886.V.16 – 1936.V.16*. Kaunas: Pažanga, 1936.
- Karčiauskienė M. *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Kaunas: Šviesa, 1989.
- Kun. Kisieliū A. Kunigai, dirbę Rozalimo parapijoje. *Daugyvenės kraštas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, p. 84.
- Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius: Aidai, 2006.
- Laukaitytė R. Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais. *Lituanistica*, 1992, nr. 2 (10).

Laukaitytė R. Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa. *Lituanistica*, 1993, nr. 2 (14).

Leonavičius J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938)*. Kaunas: Technologija, 2002.

Liekis A. *Lietuvių tautos prisikėlimas: šviesuoliai inteligentai lietuvių tautos istorijoje (iki 1920 m.)*. Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2007.

Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1988): slaptosios Vatikano archyvo dokumentai. Sud. A. Streikus. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2010 m.

Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų). Vilnius: Mokslas, 1987.

Lietuvos Respublikos prezidentai. Vilnius: Margi raštai, 1997.

Liulevičius V. Saulė. *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, t. 26.

Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m.* Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Sietynas, 1996.

Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m. *Lietuvos istorijos metraštis 1992*. Vilnius: Alma littera, 1994, p. 82–84.

Lopata R. Antanas Viskantas ir bandymas atkurti LDK. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Mintis, 1994, t. 7.

Merkelis A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. Niujorkas: Amerikos liet. taut. S-ga, 1964.

Merkelis A. *Juozas Tumas-Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989.

Mikelinskas K. Debeikiai. *Panevėžio vyskupija*. Vilnius: LKMA, 1998, p. 83.

Mikelinskas K. *Debeikių bažnyčios istorija*. Utena: Utenos spustuvė, 2003.

Palskys E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija. 1995.

Panevėžio vyskupija: istoriniai duomenys, pastoracinė veikla. Vilnius: Katalikų akademija, 1998.

Pauraitė-Puplauskienė R. *LTV filmai ir jų kūrėjai*. Vilnius: Algimantas, 2009.

Petkus V. *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*. Vilnius: Petro ofsetas, 2002.

Pruskus V. *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė – XX a. pradžia)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995.

Pukienė V. *Lietuvių švietimo draugijos XX a. pradžioje (1906–1915)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.

Pukienė V. Vilniaus vyskupo klausimas 1917–1918 metais. *Istorija*. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: VPU, 2004, t. 62.

Pukienė V. Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais. *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje*. Vilnius: VPU, 2004, p. 107–110.

Pukienė V. Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje pirmojo pasaulinio karo metais. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 24.

Pukienė, V. Katalikų socialinis veikimas Kaune XX amžiaus pradžioje: katalikiškoms draugijoms – 100 metų. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, 2006.

Pukienė, V. Prelato Konstantino Olšausko byla ir žiniasklaida 1929–1930 m. *Istorija*. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: VPU, 2003, t. 54.

Pupšys V. *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905–1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1995.

Prelatas Mykolas Krupavičius. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Rastauskas A. Paslaptinga byla. *Katalikų pasaulis*, 1992, nr. 8.

Rūgytė A. *Švėkšna*. Čikaga: Švėkšniškių draugija, 1974.

Senn E. A. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

Skipitis R. *Nepriklausoma Lietuva*. Čikaga: Draugo sp., 1967.

Skirius J. Bažnytinės „Lietuvių dienos“ svarba Lietuvai (1916–1918). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, 1994, t. 7, p. 319–330.

Skirius J. Lietuva ir Vatikanas Pirmojo pasaulinio karo metais. *Lietuvių katalikų akademijos metraštis*. Vilnius: LKMA, 2003, t. 23, p. 287–293.

Skirius J. Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisinimo procesas (1918 11 11 – 1920 06 19). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*. Kaunas: Šviesa, 1999.

Skirius J. Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisinimo procesas (1918 11 11 – 1920 06 19). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*. Kaunas: Šviesa, 1999.

Streikus A. Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: VU, t. 14.

Streikus A. Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 metais. *Genocidas ir rezistencija*. 2003, nr. 1 (13), p. 7–21.

Streikus A. *Bažnyčios istorijos studijos. Katalikai ir valdžios XX amžiuje*. Vilnius: Logotipas, 2007, t. 1.

Streikus A. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

Šenavičienė I. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir lietuviybė. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.

Šernas V. *Daugyvenės kraštas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998.

Tarp Vilniaus ir Berno. Tekstai apie Lietuvą ir Šveicariją (sud. Max Schweizer). Vilnius: Vilspa, 2003.

Tininis V. *Sniečkus. 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)*. Antrasis papildytas ir pataisytas leidinys. Vilnius: UAB „Karminas“, 2000.

Truska L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

Vaitekūnas S. *Justinas Staugaitis. Vyskupas. Politikas. Tautos dvasios ir valstybės puoselėtojas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2011.

Vėbra R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Socialinės struktūros bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1990.

Viscont A. *La Lituanie et la guerre*. Geneve: Atar, 1917.

Žaltauskaitė V. Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX a. pabaigoje. *Istorijos akiračiai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.

Žaltauskaitė V. Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje XIX a. pabaigoje. *Archivum Lithuanicum*, 2009, nr. 11.

Žepkaitė R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mintis, 1973.

Sutrumpinimai

KAK archyvas – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

KVC – Katalikų veikimo centras

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LDNKŠ – Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti

LDNKŠ CK – Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centrinis komitetas

LIB – Lietuvių informacinis biuras

Lietuvos TSR – Lietuvos tarybų socialistinė respublika

LKP CK – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas

LMA Vrublevskių bibliotekos RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

LTT– Lietuvių Tautos Taryba

LVT – Lietuvos Valstybės Taryba

NMB RS – Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

SSRS – Sovietų socialistinių respublikų sąjunga

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

---

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. K. Olšauskas, Žemaičių kunigų seminarijos studentas. Nuotraukos kitos pusės faksimilė (Maironio lietuvių literatūros muziejus Kaune, 2710 MD)

2. Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos studentai apie 1890–1891 m. Ketvirtoje eilėje septintas iš kairės – K. Olšauskas (Maironio lietuvių literatūros muziejus Kaune, 170/1434 MD).

3. Žemaičių kapitulos prelatas, lietuvių visuomenės veikėjas, Kauno lietuvių katalikų draugijų organizatorius, Pirmosios Lietuvos Vyriausybės delegacijos Paryžiuje pirmininkas, Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro komiteto narys. (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 152).

4. „Saulės“ švietimo draugijos namai (Saulės rūmai) Kaune. (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 20).

5. J. E. Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius ir J. E. sufragatas J. Skvireckas su Žemaičių kapitula dekanų suvažiavime Kaune. Pirmoje eilėje trečias iš dešinės sėdi K. Olšauskas (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 210).

6. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centrinis komitetas Vilniuje 1915 m. Antroje eilėje stovi ketvirtas iš kairės kun. K. Olšauskas. (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 16).

7. K. Olšausko laiško, rašyto 1918 m. kovo 25 d. Viliui Gaigalaičiui, faksimilė (*LNB RS*, f. 50–67, l. 3).

8. K. Olšausko laiško, rašyto Lietuvos Tarybos pirmininkui iš Berlyno 1918 m. liepos 30 d., faksimilė (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka RS*, f. 255–226, l. 1.).

9. Valstybės Tarybos prezidiumo posėdis: prof. A. Voldemaras numatytas Pirmosios Vyriausybės vadovu. 1918 m. spalio mėn. Pirmas iš dešinės sėdi K. Olšauskas (*Lietuvos albumas*. Kaunas / OttoEsner, Berlyn, 1921, p. 39.).

10. Kun. Kastantinas Alšauskis, „Saulės“ draugijos pirmininkas, „Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti“ komiteto narys, Žemaičių Kapitulos kanauninkas (*Vairas*, 1915 m. balandžio 3 d.).

11. K. Olšausko laiško, rašyto 1919 m. sausio 28 m. kun. Matulaičiui, faksimilė. Prašoma paaiškinti, kodėl niekinamai rašė apie Lietuvos valstybės diplomatinę delegaciją Paryžiuje (*LNB RS*, f. 1-236, l. 1–2).

12. Prel. K. Olšauskas (*Lietuvos žinios*, 2008 m. gruodžio 12 d.).

13. K. Olšausko prašymo Popiežiaus nuncijui Lietuvoje arkivyskupui Rikardo Bartaloni pirmo ir paskutinio lapo faksimilė, 1929 m. (*LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 889, l. 45, 46a).

14. Laukžemės dvaras, 2011 m. Kupšytė A. Laukžemės kaimas. *Kretingos krašto enciklopedija*. http://www.kretingosenciklopedija.lt/lt/straipsniai/geografija/rajono_administracinisteritorinis_suskirstymas_ir_valdymas/seniunijos/darbenu_seniunijos_kaimai/laukzemes_kaimas/ [žr. 2013-04-02]).

15. K. Olšausko kapas Plungės kapinėse, 2007 m. (nuotrauka autorės).

16. V. Severino (Biržiškos) knygos „Kunigas Kastantinas Alšauskis“, išleistos Voroneže 1918 m., titulinio lapo faksimilė.

17. J. Belecko knygos „Kostas Olšauskas“, išleistos 1931 m., viršelio faksimilė.

18. J. Kauneckio knygos „Prelatas Olšauskis. Dokumentinė apybraiža“, išleistos 1961 m., titulinio lapo faksimilė.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Aleksandras II 23
Aleksandravičius Egidijus 25
Andropovas Jurijus 201
Angarietis Zigmas 233
Aničas Jonas 51
Antanavičius Juozapas 69
Anušauskas Arvydas 236
Audėnas Juozas 161
Aukštuolis Jonas 109

B

Bačkis Stasys Antanas 19, 158, 172, 230
Bagdonas M. 125, 233
Bakšys Juozas 131
Balčikonis Juozas 79, 84, 153
Baltrušaitis Jurgis 83
Banaitis Saliamonas 151, 153
Baranauskas Antanas 31, 53
Bartaloni Rikardo 161, 170, 171
Bartuška Vincas 14, 15, 18, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 101, 106, 114, 120, 123, 134, 137,
142, 154, 213, 224, 231
Basanavičius Jonas 9, 54, 70, 76, 88, 105, 124, 131
Basys Edmundas 190
Batoras Steponas 139
Beleckas Juozas Kazys 15, 166, 197, 232
Benediktas XV 88, 131
Beriozovas Anatolijus 201
Bičiūnas Vytautas 12, 63, 236
Bieliauskas Pranas 18, 136
Bielskus Pijus 135, 192
Biliūnas Jonas 31
Biržiška Mykolas 107
Biržiška Vaclovas (Severinas) 19, 37, 43, 45, 46, 47, 57, 196, 232, 233
Bistras Leonas 98, 157, 159
Byla Jurgis 172, 174, 176
Borovskis P. 66, 67
Bortkevičienė Felicija 109, 164
Brazaitis Juozas 174, 190
Brazys Teodoras 131

Būčys Pranciškus 68, 70, 89, 90, 213, 224
Bukaitė Vilma 236
Bulota Andrius 59, 71, 73
Butkevičius 187

C

Charuzinas Aleksėjus 56
Ciemnolonskis J. 49
Ciepliakas Jonas 77
Cirtautas Felicijonas 30, 39, 54, 65, 127

Č

Čepėnas Pranas 13, 79, 99, 100, 108, 117, 118, 124, 143, 237
Čepinskis Vincas 145
Česnulis K. 233

D

Dabužis Juozas 120, 142, 148
Damijonaitis Juozas 52
Danilovičius Mykolas 177, 180
Danilovičiūtė-Ustijanauskienė Stanislava 10, 20, 39, 155, 163, 164, 165, 166, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 195, 197, 198, 200, 208, 210, 211, 215, 216, 218, 220, 222, 227, 228
Dargis Jonas 153
Daujotas Jurgis 144, 148
Daumantas Vladas (Dzimidavičius Vladislovas) 15, 92, 95, 100, 101, 102, 105, 120, 126
Dirmantas Stasys 31, 229
Dirmantienė Domicelė 184, 191, 192, 193
Dobriła Matas 90
Dogelis Povilas 28, 34, 48, 54, 72, 73, 75, 76, 79, 153, 231
Dovydaitis Pranas 55, 145, 148
Dvarionas Balys 31

E

Eidintas Alfonsas 15, 107, 116, 149, 237
Endziulaitis Motiejus 79
Erebergeris Matiasas 106, 107, 109, 112, 131, 132, 133, 135, 215
Eretas Juozas 110

F

Faiduti Luidži 159, 161, 191
Falkenhausen fon Aleksandras 117, 118
Fišeris P. 54

G

- Gabrys-Paršaitis Juozas 15, 87, 92, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 113, 120, 121, 123, 126, 133,
141, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 154, 206, 213, 224, 231
- Gaidys Arvydas 13, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 237
- Gaigalaitė Aldona 15, 22, 59, 90, 108, 142, 145, 146, 149, 237
- Gaigalaitis Vilius 115, 143
- Gailius Bernardas 198, 237
- Galvanauskas Ernestas 144, 145, 146, 237
- Garalevičius Jonas 49
- Garšva Kazimieras 31
- Gasparis Pietras 88, 131
- Gėgžna Jonas 167
- Genys Kazimieras 179, 180, 183
- Gerutis Albertas 146, 229, 237
- Gyls Antanas 131
- Grajauskaitė Oksana 203, 234
- Greziavas Nikolajus 58, 86
- Grigaitis Juozas 174, 190
- Grigalius XIII 100, 141
- Grigaravičius Algirdas 13, 38, 39, 55, 76, 77, 91, 94, 97, 144, 146, 149, 154, 155, 234
- Grigaravičiūtė Sandra 237
- Grigola Povilas 17, 234
- Grinius Kazys 157
- Gustaitis Motiejus 98

H

- Hanusevičius Jonas 136
- Hertlingas fon Georgas 116, 117, 133
- Hindenburgas fon Paulius 113
- Hofmanas Max 118

I

- Izenburgas-Birnšteinas F. J. 105

Y

- Yčas Martynas 18, 56, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 109, 120, 143,
146, 153, 154, 205, 213, 224, 231, 234
- Ylius Antanas 202, 234

J

- Jablonskis Jonas 81, 153
- Jačinskis Česlovas 38
- Jakštas Juozas 237

Jakštas-Dambrauskas Aleksandras 21, 28, 33, 38, 53, 54, 66, 67, 68, 70, 76, 77, 127, 140, 155, 173, 195, 211, 216, 221, 228, 231
 Jakubauskas 188
 Jančevskis Antanas 167
 Janonis Julius 18, 81, 82, 84, 85, 232
 Janulaitis Augustinas 20, 73, 145, 210, 221, 229
 Janulaitis K. 234
 Januševičius Povilas 35, 49, 53, 54, 66, 67, 70, 127, 173, 174, 195, 216, 228
 Janužytė Audronė 112, 125
 Jarašiūnas Juozapas 48
 Jarulaitis Vincentas 53
 Jasienskis Julijonas 84, 85
 Jaunius Kazimieras 32
 Jezukevičius Vladas 71, 75, 78
 Juodvalkis Rimantas 201, 202

K

Kairiūkštis Jonas 79
 Kairys Dovas 154
 Kairys Steponas 99, 107, 111, 113, 134
 Kalupaila Steponas 154
 Kapsukas Vincas 199
 Karčiauskienė Marija 13, 237
 Karevičius Pranciškus 18, 21, 58, 65, 66, 67, 68, 77, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 114, 116, 127, 132, 135, 141, 158, 169, 175, 180, 212, 223, 231, 237
 Karosas Antanas 32, 88, 89, 92
 Karvelis Petras 157
 Kasakaitis Kastantas 94
 Katilius Algimantas 58, 66, 67, 231
 Kauneckis Jonas 9, 13, 199, 200, 201, 202, 209, 219, 232, 234
 Kavolis Martynas 48
 Kisielius Anicetas 40, 237
 Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 28, 52, 79, 153
 Kleinas Joachimas 189
 Klemensas Žoržas 148
 Klimas Petras 18, 99, 105, 108, 109, 110, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 146, 150, 231, 237
 Kolupaila Steponas 154
 Kovalskis Jonas 82
 Krasauskas Ildefonas 175, 189
 Krasauskienė Elena 177, 180, 182, 183, 184
 Kraujelis Petras 78
 Kriščiukaitis Kazimieras 131
 Krupavičius Mykolas 156, 157, 231, 239
 Kudirka Vincas 9

Kukta Juozapas 73, 78, 131, 134

Kulakauskas Antanas 25

L

Labkauskienė 83, 84

Landsbergienė Viktorija 71

Laukaitytė Regina 27, 69, 237, 238

Laumianskis Henrikas 49

Leonas Petras 20, 72, 73, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 143, 167, 169, 176, 230, 232, 238

Leonas XIII 25, 26, 41, 43, 211, 231

Leonavičius Juozas 41, 82, 83, 84, 176, 238

Leviškaitė Rasa 71

Liauksminaitė Ona 161

Liekis Algimantas 238

Liudendorfas Erichas 113, 116

Liulevičius Vincentas 14, 89, 93, 94, 151, 232, 238

Lopata Raimundas 14, 15, 94, 95, 100, 101, 104, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 123, 124,
134, 235, 238

Ložinskis J. 33

Lukšas Romualdas 201

M

Maciejauskas Jonas 151

Mačernis Mečislovas 153

Mačiulis-Maironis Jonas 9, 18, 33, 68, 70, 111, 127, 155, 158, 175, 204, 211, 221

Mainelytė Vaiva 201

Majka Jozef 62

Makliakovas Nikolajus 58

Maknutas P. 133, 138

Maksimaitienė-Girčytė Ona 80, 82, 83, 232

Malinauskas 188

Marma Kazimieras 72

Mastauskas Balys (Mast Frank) 120, 148, 149, 235

Mašiotas Jonas 73

Mašiotas Pranas 81

Matulaitis-Matulevičius Jurgis 18, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 158, 215, 227

Matusevičius Baltrus 82

Meištavičius Aleksandras 56

Merkelis Antanas 32, 33, 55, 63, 238

Merkelis Morkus 171

Merkys Vytautas 32, 33, 35, 129

Michalkevičius Kazimieras 76, 77, 78, 88, 90, 127, 128, 130, 131, 134, 135, 136, 142, 205, 215,
226

Mickevičius Balys 82

Mikelinškas Kazimieras 238
 Miklius D. 33
 Miknys Rimantas 111
 Milašius Oskaras 144
 Mindaugas II 118
 Mironas Vladas 18, 69, 124, 132, 135, 141, 158, 231, 236
 Mykolaitis-Putinas Vincas 98
 Motieka Egidijus 69
 Muravjovas Michailas 23

N

Nadolnas Rudolfas 107, 114, 117
 Naruševičius Tomas 148
 Narutavičius Stanislovas 107
 Naujalis Juozas 79
 Neidgardtas Aleksejus 80
 Nikolajus II 41, 76

O

Olšauskaitė Domicelė 39
 Olšauskas Kazimieras 30
 Olšauskas Konstantinas 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236
 Olšauskas Povilas 30, 39
 Olšauskienė Natalija 180, 184, 191
 Olšauskienė Petronėlė 30

P

Pačeli Eugenijus 67, 87, 131, 133, 136, 138, 139
 Pakalniškis Kazimieras (Dėdė Atanazas) 33, 53, 204, 211, 221
 Pakštas Kazys 98, 120, 148, 235
 Palionytė Jūratė 202, 235
 Paliulionis Mečislovas 36, 38, 42, 46, 50, 53
 Palskys Eugenijus 13, 194, 195, 238
 Paltarokas Kazimieras 153, 158

Pauliukonis Vladas 154
 Pauraitė-Puplauskienė Roma 202, 238
 Pečkauskaitė Marija (Šatrijos Ragana) 53
 Pelisjė Žoržas 145
 Petkus Viktoras 12, 128, 136, 139, 140, 239
 Petrauskas Zenonas 104
 Petrulienė Auksė 202, 203
 Petrulis Alfonsas 120, 134, 135
 Pliateris-Zybergas Andriejus 100
 Pocius Dominykas 33
 Prapuolenis Kazimieras 21, 65, 89, 90, 91, 92, 127, 134, 135, 140, 141, 154
 Prūsas Adomas 153
 Pruskus Valdas 13, 26, 27, 28, 54, 239
 Puciata Leonas 139
 Pukienė Vida 13, 50, 56, 57, 58, 63, 82, 93, 96, 117, 239, 256
 Pupšys Vladas 13, 239
 Purickis-Vygandas Juozas 15, 18, 21, 92, 95, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110,
 120, 123, 124, 126, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 145, 206, 232, 234, 237
 Putkameris Laurynas 58
 Puzynas Juzefas Edvardas 100

R

Račiūnas Pranas 190, 229
 Radvila Jurgis 123
 Rastauskas Algimantas 236, 239
 Raštutis Nikodemus 84
 Rati Achilas 138, 139
 Raulinaitis Viktoras 168
 Reinys Mečislovas 158
 Rekošas 44, 45
 Reviakinas Piotras 19, 44, 57, 58
 Revuckienė 186
 Romeris Mykolas 27, 30, 39
 Ronikieris Adamas 123
 Ropas fon der Edvardas 45, 59, 69, 70, 104, 105, 114, 117, 127
 Rozenbaumas Simonas 144, 146, 150
 Rūgytė Alicija 152, 239
 Ruseckas Petras 39

S

Sabulis Remigijus 201
 Savickis Jurgis 109
 Schweizer M. 98
 Senn Erichas Alfredas 130, 239

- Simaška Dominikas 144
 Skipitis Rapolas 232, 239
 Skirius Juozas 14, 15, 22, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 143, 236, 239, 240
 Skirmuntas Konstantinas 140
 Skripkus Juozas 154
 Skvireckas Juozapas 67, 158, 167, 169, 171, 172
 Sleževičius Mykolas 73, 145, 146, 157, 229
 Smetona Antanas 54, 55, 72, 73, 75, 79, 88, 105, 106, 107, 108, 113, 118, 120, 121, 124, 125, 132, 135, 136, 138, 139, 143, 144, 146, 153, 156, 157, 158, 161, 167, 198, 205, 213, 224, 230, 237, 238, 240
 Sniečkus Antanas 81, 82, 240
 Stakauskas Juozapas 32, 34, 151, 237
 Staliūnas Darius 59, 69, 70
 Staniulis E. 86
 Stankeras Petras 189
 Stankevičius Juozas 131
 Stankevičius Mykolas 175
 Stapčinskienė Magdė 187
 Staškevičius Jonas 174
 Staugaitis Justinas 107, 134, 143, 145, 240
 Steponaitis Antanas 14, 15, 18, 88, 89, 92, 95, 96, 100, 105, 107, 120, 123, 126, 132, 133, 232
 Stolypinas Piotras 56, 57, 59, 127
 Stonkus Ipolitas 153
 Stravinskas P. 32
 Streikus Arūnas 15, 16, 199, 201, 240
 Stulginskis Aleksandras 31, 111, 131, 143, 148, 157, 232
 Stulpinienė Aleksandra 184
 Surblys Alvydas 153, 154
 Suslovas Michailas 201

Š

- Šakenis Konstantinas 18, 80, 81, 82, 155, 159, 172, 232
 Šalčius Juozas 9, 11, 44, 161, 164, 169, 173, 174, 182, 189, 198, 199, 233
 Šalkauskis Stanislovas 98
 Šaulys Jurgis 99, 106, 107, 111, 114, 126, 131, 143, 172, 230
 Šaulys Kazimieras 28, 66, 140
 Šenavičienė Ieva 23, 24, 240
 Šernas Jokūbas 143
 Šernas Vytautas 240
 Šileika Pranas 198
 Šilingas Stasys 73, 75, 84, 85, 90, 109
 Šimkus Jonas 145, 199
 Šleivys Kazimieras 9, 11, 164, 166, 182, 188, 189, 191, 195, 232
 Šležas Paulius 230

Šliogeris Jeronimas 154
 Šliūpas Jonas 53, 99, 109
 Šliūpas Rokas 49, 52
 Šmitas 44
 Šnapštys Juozas 46
 Šuvalovas 44
 Švitrienė Sigita 22

T

Talačka Bronius 201
 Tamkevičius Sigitas 22
 Telksnys Stanislovas 157
 Tilmansas 40, 44, 52
 Tininis Vytautas 82, 240
 Tiškevičius Mykolas 100, 101, 123
 Toliušis Zigmas 21, 176, 229
 Truska Liudas 107, 108, 118, 124, 125, 156, 157, 240
 Tumas-Vaižgantas Juozas 9, 12, 21, 32, 33, 34, 54, 63, 83, 95, 96, 109, 136, 137, 139, 140, 141,
 155, 158, 173, 175, 181, 192, 204, 211, 221, 236
 Tumėnas Antanas 19, 20, 22, 39, 83, 84, 167, 168, 176, 183, 184, 188, 189, 210, 220, 229
 Turauskas Pranciškus 44, 46, 47, 236

U

Untulienė 179
 Urachas fon Vilhelmas 106, 110, 118, 121, 123, 124, 125, 126, 193, 233, 236
 Urbšienė Marija 97
 Ustijanauskas Antanas 19, 175, 186, 191
 Ustijanauskas Hilarijus 177, 178, 182, 183, 197

V

Vailokaitis Jonas 153
 Vaitekūnas Stasys 240
 Vaitkevičius Antanas 153
 Vaitkus Mykolas 13, 18, 42, 63, 65, 127, 232
 Valančius Motiejus 9, 24, 126
 Valderse fon Alfredas 133
 Valonis K. 15, 197, 233
 Varnas Antanas 13, 50, 131, 239
 Vasiliauskas Mečislovas 49
 Vėbra Rimantas 23, 33, 241
 Veriovinas Piotras 19, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 66, 72, 76, 198, 229
 Veriovinas Vladimiras 56
 Vidmantas Edvardas 36
 Vienuolis Antanas 31

Viksva Juozapas 37, 38, 211, 221, 230
 Vileišienė Emilija 72
 Vileišis Antanas 72, 75, 76, 79, 131
 Vileišis Jonas 107, 145
 Vileišis Petras 51
 Vilhelmas II 116, 117, 121
 Vilimavičius Adomas 144, 145
 Vilkickas Stepas 189
 Vilsonas Vudrou 103, 142
 Viskantas Antanas 14, 15, 94, 100, 135, 141, 238, 241
 Vokietaitis Juozas 52, 79, 81, 153
 Voldemaras Augustinas 12, 22, 103, 104, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 131, 143, 144,
 145, 146, 148, 149, 150, 153, 156, 157, 158, 163, 205, 206, 232, 236, 240
 Vosyliūtė Petronėlė 82

Z

Zaborskaitė Vanda 33, 140
 Zlotojabko Dovydas 186

Ž

Žaltauskaitė Vilma 14, 25, 26, 27, 35, 49, 241
 Žebrauskas 188
 Žeimantienė Jūratė 15, 237
 Žemaitis Zigmās 18, 80, 81, 83, 84, 85, 232
 Žepkaitė Regina 144, 241
 Žilinskas Tomas-Ferdinandas 28, 49, 52, 70, 153, 166, 167
 Žilius Jonas 191, 193, 194, 195, 216, 228, 233, 234, 236
 Žižys Dalius 22
 Žymantienė-Žemaitė Julija 53, 73
 Žmuidzinavičius Antanas 76, 131, 153
 Žostautaitė Petronėlė 158
 Žostautas Vytautas 163, 183

Apie autoreę

Vida Pukienė, istorikė. Humanitarinių mokslų daktaro disertaciją apgynė 1993 m. Vilniaus universitete. Yra dviejų monografijų autorė, publikavusi ke-
lias dešimtis straipsnių prestižiniuose Lietuvos mokslo žurnaluose. Tyrinėja
XX amžiaus Lietuvos švietimo istoriją, daugiausia dėmesio skirdama katali-
kiškų lietuvių švietimo draugijų veiklai.

Monografijos autorė dirba Lietuvos edukologijos universitete, Istorijos fa-
kultete, Visuotinės istorijos katedroje. Dėsto XX amžiaus pasaulio istorijos
kursus, yra aktyvi tarptautinių konferencijų organizatorė ir dalyvė, publika-
vusi savo tyrimus užsienyje.

Pu32

Vida **Pukienė**. Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija / Lietuvos edukologijos universitetas. Istorijos fakultetas. Visuotinės istorijos katedra. – Vilnius : Edukologija, 2013. – 256 p. : iliustr. Santr. liet., angl. – Asmenvardžių r-klė: p. 245–254. ISBN 978-9955-20-884-6

2013 m. sukanka 80 metų, kai buvo nužudytas XX a. pradžios visuomenės ir politikos veikėjas prelatas Konstantinas Olšauskas. Dažnam skaitytojui šis žmogus primena plačiai išgarsintą Birštono bylą. Knygoje, remiantis autentiškais archyviniais dokumentais, nagrinėjama, kaip pavyko K. Olšauskui derinti asmeninius ir visuomeninius interesus, kiek pakenkė jo karjerai žmogiškosios ydos.

Monografijoje atskleidžiamas prelato indėlis į Bažnyčios lituanizaciją, socialinę jos veiklą, tautinį švietimą. Nušviečiamas jo darbas labdaros srityje Pirmojo pasaulinio karo metais. Analizuojamas K. Olšausko vaidmuo derybose su Vokietija dėl Lietuvos nepriklausomybės bei gaunant ir organizuojant bažnytinę „Lietuvių dieną“.

UDK 23/28(474.5)(092)

Redagavo *Kristina Noreikienė*
Maketavo *Laura Petrauskienė*
Viršelio autorė *Dalia Raicevičiūtė*

SL 605. 32 sp. l. Tir. 300 egz. Užsak. Nr. 13-061
Išleido leidykla „Edukologija“, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt
www.edukologija.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Savanorių pr. 174 D, LT-03153 Vilnius